

AMISOS

AMISOS

Yıl/Year: 2024 Aralık/December

Cilt/Volume: 9 Sayı/Issue: 17

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2024 ♦ Cilt/Volume: 9 ♦ Sayı/Issue: 17

TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXS

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2024 ♦ Cilt/Volume: 9 ♦ Sayı/Issue: 17

Başeditör / Head-Editor

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)

Editör / Editor

Doç. Dr. Fevziye EKER

(Ordu Üniversitesi, Ordu/Türkiye)

Editör Yardımcısı / Vice Editor

Prof. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL

(Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir/Türkiye)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

(Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi) (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)

Doç. Dr. Fevziye EKER

(Klasik Arkeoloji) (Ordu Üniversitesi, Ordu/Türkiye)

Doç. Dr. Hakan ÖNİZ

(Sualtı Arkeolojisi) (Akdeniz Üniversitesi, Antalya/Türkiye)

Doç. Dr. N. Tuba YİĞİTPAŞA

(Sanat Tarihi) (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)

Doç. Dr. Harun OY

(Eskiçağ Tarihi) (Ordu Üniversitesi, Ordu/Türkiye)

Doç. Dr. Nisa YILMAZ ERKOVAN

(Mimarlık) (Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Alanya/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Sinem COŞKUN

(Klasik Arkeoloji) (Ardahan Üniversitesi, Ardahan/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZBULUT

(Antropoloji) (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van/Türkiye)

Dr. Ahmet YUKA

(Sanat Tarihi) (Ordu Üniversitesi, Ordu/Türkiye)

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Eric JEAN

(Hitit Üniversitesi, Çorum/Türkiye)

Uzman (Doktorant) Birol KURT

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)

Yazım Editörü / Spelling Editor

Dr. Öğr. Üyesi Rümeyza IŞIK YAYLA

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)

Son Okuyucu / The Last Reader

Arş. Gör. (Doktorant) Gülferi AKIN ERTEK (Ordu Üniversitesi, Ordu/Türkiye)

**Sekreteryaya- Sosyal Medya Sorumlusu
/ Secretariat - Social Media Officer**

Doktorant Boran ÖNTAŞ

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)

Kapak Tasarım / Cover Design

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Kapak Resmi / Cover Design

Herakleia Pontike Sikkesi (F. B. ÇAM-S. AKGÜN)

Dergi Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Kurupelit Kampüsü, 55139-Samsun/TÜRKİYE

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Archaeology, Kurupelit Campus 55139-Samsun/TURKEY

Tel: 00 (90) 362 312 19 19 / 4687 **Mobil:** 0 (505) 110 12 94 **Faks:** 00 (90) 362 457 60 81

E-posta: amisos.dergi@gmail.com, amisos@omu.edu.tr

Dergi Otomasyon Sistemi <http://dergipark.gov.tr/amisos>

© 2016 Uluslararası Amisos Dergisi. Her Hakkı Saklıdır. Dergide
yayımlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2016 *The International Journal Of Amisos*. All rights reserved The views
expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

Makalelerin Tarandığı İntihal Programı

Danışma ve Yayın Kurulu / *Advisory and Editorial*

Unvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / *Title and surname, alphabetic*

Prof. Dr. Şengül AYDINGÜN	(Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN	(Ordu Üniversitesi, Ordu/Türkiye)
Prof. Dr. Isabella CANEVA	(Retired Lecturer, Lecce/Italy)
Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ	(Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL	(Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Irena LAZAR	(Primorska University, Koper/Slovenia)
Prof. Dr. Marina PUTURIDZE	(Tbilisi State University, Tbilisi/Georgia)
Prof. Dr. Andrzej PYDYN	(Nicolaus Copernicus University, Toruń/Poland)
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER	(The German Archaeological Ins., İst./Turkey)
Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU	(18 Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye)
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN	(Deutsches Bergbau-Museum, Bochum/Germany)
Prof. Dr. Levent ZOROĞLU	(Bir Kuruma Bağlı Değildir, Türkiye)
Doç. Dr. Abdullah BAY	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize/Türkiye)
Doç. Dr. Adnan BAYSAL	(Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Fevziye EKER	(Ordu Üniversitesi, Ordu/Türkiye)
Doç. Dr. Hamza EKMEN	(Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak/Türkiye)
Doç. Dr. Hakan ÖNİZ	(Akdeniz Üniversitesi, Antalya/Türkiye)
Doç. Dr. Kemal ÖZKURT	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Doç. Dr. M. Sami BAYRAKTAR	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi B. Mehmet AKARSU	(Sinop Üniversitesi, Sinop/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Güner COŞKUNSU	(Autonomous University of Madrid, Madrid/Spain)
Dr. Öğr. Üyesi Hacer ÇORUH	(Harran Üniversitesi, Urfa/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Şengül Dilek FUL	(Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Eric JEAN	(Hitit Üniversitesi, Çorum/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Zafer KORKMAZ	(Selçuk Üniversitesi, Konya/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan YARDİMCİEL	(Kafkas Üniversitesi, Kars/Türkiye)

Amisos Dergisi Aralık ve Haziran olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın içerik, kapsam ve düzeni ile ilgili kararlar yayın kurulu üyelerinden gelen teklifler doğrultusunda yayın kurulu başkanı tarafından alınır.

Kapsam ve İlkeler

Dergi konu olarak, antropoloji, arkeoloji, arkeometri, epigrafi, filoloji, sanat tarihi, koruma / onarım, mimarlık tarihi, müzecilik gibi sosyal bilimler alanlarındaki ana konular ile bunlarla ilgili, ilişkili veya yardımcı konuları ve bunlarla ilişkili yorum, yaklaşım ve kuramları kapsar. Dergi kapsamına uygun olarak bilimsel yenilik getiren, özgün araştırma ve yorum makaleleri, haberler, kazı raporları ve kitap tanıtımlarını içerir.

Makalelerin dergimizde yayımlanabilmesi için daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu taahhüt etmiş olurlar. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile dergimizde yayımlanmak üzere kabul edilir. Yayımlanmak üzere verilen makale eğer yazarın bir tezinden (lisans, yüksek lisans veya doktora) üretilmişse bunun başlığı veya ilk paragraf cümlelerinden birine konulacak dipnot ile açıklanması gerekmektedir. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir. Dergiye yazı gönderen bir yazar makalelerin yayımlanmama hakkının editör, hakem ve bilim kurulu üyelerinde saklı olduğunu ve onlardan gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.

The International Journal of Amisos

The International Journal of Amisos is a peer-reviewed and refereed international journal published biannually (June - December). Decisions regarding publication, content, scope and formation of the journal are taken by the chairman of the editorial board in line with the proposals from the members of the editorial board.

Scope and Principles

The journal includes main topics in social science such as anthropology, archeology, archaeometry, epigraphy, philology, history of art, conservation/restoration, history of architecture, history of museology and the topics related with social sciences, interpretations, approaches and theories. The journal includes original researches and reviews that bring scientific innovation, articles, news, excavation reports and book reviews in accordance with its scope.

In order for the articles to be published in our magazine, they must not have been published elsewhere or accepted for publication. The authors commit that the article they submit to the journal is unique and has not been published previously or sent to any other journal for publication even if it is on a different language. The articles presented at a scientific meeting but not published are acceptable for publication in our journal with the condition to be specified. If the article for publication is produced from a thesis of the author, it must be specified in the footnote that placed in one of the phrases in the first paragraph. The scientific responsibility of the manuscripts belong to the authors. A writer who submits a paper is considered to be committed that the editor, referee and scientific committee member's right to not publish the articles and to make future amendments, corrections and additions there to.

ÖZGÜN MAKALELER / ORIGINAL ARTICLES

Fatma BAĞDATLIÇAM – Seher AKGÜN

Paphlagonia Kent Sikkeleri Üzerinde Bitkiler: İkonografik ve İkonolojik Analiz..... 66-95
The Plants on Paphlagonia City Coins: Iconographic and Iconological Analyses

Nurcan BAHARGÜLÜ

Adana İli Akören Beldesinde Bulunan Üç Kilise..... 96-120
Three Churches in Akören Town of Adana Province

Ayhan YARDİMCİEL – Hüseyin METİN – Duygu DURMUŞ

Bulakbaşı 8 Yerleşmesi ve Kurganları..... 121-128
Bulakbaşı 8 Settlement and Its Kurgans

Murat KARADEMİR – Necdet Bekirhan SOY

Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesinde Geleneksel Mimarinin Yeniden Yorumlanması: Niyaziye Camii..... 129-151
The Reinterpretation of Traditional Architecture in the Northern Ankara Urban Transformation Project: Niyaziye Mosque

Salih Fehmi KATIRCIOĞLU

Amazonlar ve Köken Bilgisi (Etimoloji)..... 152-163
Amazons and Origin Information (Etymology)

Sinem KEKÜLLÜOĞLU

Antik Iberia Krallığı'nın Politik ve İdari Yapısı..... 164-185
The Political and Administrative Structure of the Ancient Kingdom of Iberia

Osman Emre KÖSE

Orta Toroslar'da Madencilik ve Metalurjinin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Faktörler..... 186-199
Factors That Caused The Emergence of Mining and Metallurgy in the Central Taurus

Orhan Alper ŞİRİN

Amisos Nekropolünden Kiremit Çatma Mezarlar ve Mezar Buluntuları ile Kentin Çatı Kiremiti Tipolojisi Üzerine Bir Çıkarım..... 200-219
An Evaluation on Tile Roofed Graves and Tomb Findings From

Fatma YAŞAR

İsa'nın Mucizelerinin Görsel Anlatımı:

Bnf Copte 13 Üzerine Bir İnceleme..... 220-245

A Visual Depiction of the Miracles of the Christ:

A Study on Bnf Copte 13

Turgay YAZAR – Erdal ESER

Şanlıurfa Millet Hanı Kazısı Üzerine Bir Değerlendirme..... 246-271

An Evaluation on the Şanlıurfa Millet Khan Excavation

Ahmet YUKA

Tarihi, Plan ve Mimari Özellikleri ile Tirebolu Bedrama Kalesi..... 272-290

Tirebolu Bedrama Castle with its History, Plan and Architectural Features

Dergi Yazım Kuralları..... 291-300

Publication Instructions

17. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 17TH ISSUE

Prof. Dr. Mehmet Erol ALTINSAPAN

(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Elif ÖZER

(Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Esmâ REYHAN

(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Aygül SÜEL

(Hitit Üniversitesi)

Doç. Dr. Çiler ALTINBİLEK ALGÜL

(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Gulan AYAZ

(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Doç. Dr. Mevlüt ELİÜŞÜK

(Karabük Üniversitesi)

Doç. Dr. Sabahattin ERDOĞAN

(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Doç. Dr. Barış GÜR

(Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Emre KOLAY

(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. İlker Mete MİMİROĞLU

(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Harun OY

(Ordu Üniversitesi)

Doç. Dr. Aytül PAPILA

(Beykent Üniversitesi)

Doç. Dr. Sami PATACI

(Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN

(Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Özgür GÜLBUDAK

(Ege Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU

(Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Raziye Çiğdem ÖNAL

(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Pınar SERDAR DİNÇER

(Bozok Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ceyhan ŞEKERCİ

(Konya Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ulus TEPEBAŞ

(Mersin Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. Nazmiye Gizem ARI AKMAN

(Alanya Üniversitesi)

Dr. Nurgül DEMİRTAŞ

(Dokuz Eylül Üniversitesi)

AMİSOS / AMISOS
ÖZGÜN MAKALELER /
ORIGINAL ARTICLES

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 9, Sayı/ Issue 17 (Aralık/ December 2024), ss./pp. 66-95
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1302848

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/Received: 28. 05. 2023
Kabul Tarihi/Accepted: 25. 10. 2024

PAPHLAGONIA KENT SİKKELERİ ÜZERİNDE BİTKİLER: İKONOĞRAFİK VE İKONOLOJİK ANALİZ

THE PLANTS ON PAPHLAGONIA CITY COINS: ICONOGRAPHIC AND ICONOLOGICAL ANALYSES

Fatma BAĞDATLI ÇAM – Seher AKGÜN*

Öz

Paphlagonia Bölgesinde yer alan antik kentlerin sikkeleri üzerinde yer alan ve kent kimliğini yansıtan imgeler çeşitli çalışmalara konu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Söz konusu coğrafyada yer alan Herakleia Pontike, Tion/Tieon, Amastris, Kromna, Abonoteikhos ve Sinope kentlerinin sikkeleri üzerinde yer alan bitki motifi ve temsil ettiği anlam sorgulanmıştır. MÖ 5 ve 4. yüzyıllardan itibaren sikkelerin ön ve arka yüzünde yer alan defne, zeytin, meşe, üzüm, palmye, buğday ve kamış/saz gibi bitkilerin kimi zaman kült simgesi, kimi zaman tarımsal ürün ve kimi zaman da döneme özgü kültürel ya da siyasi bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda sikke üzerinde betimlenen bitkinin ekonomik bir kaygıyla mı yoksa kültürel bir simge olarak mı tercih edildiğini sorgulamaktır. Ayrıca tespit edilen bitki türlerinin tanımlanmasına özen gösterilerek yerel kültürel dair imgeler olup olmadıkları tartışılmaktadır. Paphlagonia Bölgesi sikkelerinden konuya temel oluşturabilecek belirli kentlerden, belirli örnekler seçilerek bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Paphlagonia, Amastris, Herakleia Pontike, Sinope, Sikke, İkonografi, Bitki.

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Prof. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kutlubey Yazıcılar Kampüsü, Bartın/Türkiye. E-posta: fatmabagdatli@yahoo.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1772-8404>
Arkeolog, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kutlubey Yazıcılar Kampüsü, Bartın/Türkiye. E-posta: seherakgun4@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9561-3970>

Abstract

The images on the coins of the ancient cities in the Paphlagonia Region reflecting the identity of the city have been and continue to be the subject of various studies. This study questions the plant motifs on the coins of Herakleia Pontike, Tion/Tieon, Amastris, Kromna, Abonoteikhos and Sinope cities located in the geography in question and the meaning they represent. Beginning from the 5th and 4th centuries BC, plants such as laurel, olive, oak, grapes, palm, wheat and reed on the front and back of coins were sometimes cult symbols, agricultural products or cultural or political symbols specific to the period. Our study aims to question whether the plant depicted on the coin was chosen with economic concerns or as a cult symbol. It also discusses whether the plant species are images of local cults, with particular attention paid to identifying plant species. An evaluation was made by selecting certain examples from the Paphlagonia Region coins from certain cities that could form the basis of the subject.

Keywords: Paphlagonia, Amastris, Herakleia Pontike, Sinope, Coin, Iconography, Plant.

1. Giriş

Çalışmamızda Batı Karadeniz coğrafyasında yer alan Paphlagonia Bölgesi sınırları içerisindeki Amastris (Sesamos), Herakleia Pontike, Ionopolis (Abonoteikhos), Kromna, Sinope ve Tios/Tieion kentlerinin sikkeleri üzerinde görülen bitki betimleri incelenmiştir. Tespiti yapılan bitkilerin ön yüz ve arka yüz kullanım biçimi de dikkate alınarak, bu bitkilerin seçilme nedenleri sorgulanmış ve ikonografik olarak değerlendirilmiştir. Bitkilerin yerel kültürde ticari ürün olarak değerleri temsil edip etmedikleri sorgulanmıştır.

Sikke, hem sivil yapının bütünlüğünü sağlayan hem de ekonomi ve ticaretin düzgün işleyişinde derinden rol oynayan bir unsur olarak toplumun evriminin temel bir yönünü temsil eder. Varlığı, işlevlerine (ödeme yöntemi, değer ölçüsü vb.), basıldığı ve dağıtıldığı bağlama bağlıydı; sikke aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarının ve çıkarlarının bir ifadesiydi. Sikke kullanımı, MÖ 5. yüzyılda Grek dünyasında yaygın bir uygulama haline gelirken, aynı zamanda ticaret ve diğer ekonomik ilişkilerle ilgilenen yerel halkları da kapsamaktaydı.¹ Grek kentlerinde sikke basımı ekonomik ve politik yaşam bağlamında gerekli bir unsurdur; bu faaliyet, yerel yetkililer tarafından denetleniyor ve organize ediliyordu.

Sikkeler, antik dönemde herhangi bir darphane otoritesi tarafından ideolojik ve ikonografik bir mesaj göndermek için kullanılmıştır. Ayrıca kentin hem politik hem de ekonomik eylemlerini temsil eder.² Bu yönüyle sikke üzerinde yer alan ikonografi, merkezi bir otoritenin belirlediği kalıpların dışında basımları, o kente dair politik, dini ve ekonomik anlamda bazı ipuçlarını barındırmaktadır.

Erken dönemler için Grek koloni kentlerinin sikkeleri üzerinde bazen isminden yola çıkarak, bazen kentin önemli gelir kaynaklarına işaret etmek için bazen de bu gelir kaynağı olan tanrıyla özdeşleştirerek simgeleşen bitki betimlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili çarpıcı örnek Magna Graecia olarak tanımlanan Güney İtalya kolonilerinden gelmektedir.³ Şehrin etrafındaki verimli ovada yetişen bol arpa hasadı nedeniyle Metapontum'un sikke tipi olarak bir arpa başağı seçilmiştir. Naxos'ta şarap küpü, Selinus'ta yabani maydanoz (Selinon), ve Cyrenaica'da *silphium* seçilmiştir.⁴ Şehir sikkeleri üzerindeki bitkilerin seçiminin sadece üretilen türlerle sınırlı kalmadığı, kentle ilişkilendirilebilecek doğal bitki örtüsü ile de belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

¹ Talmaçhi-Țârlea 2019, 79

² Williamson 2005, 19-20.

³ Hands 1909; Morakis 2022, 35-67.

⁴ Selinon bitkisi kentin çevresindeki bataklıklarda yabani olarak yetişmektedir ve tıbbi olarak da kullanılmaktadır. Hands 1909, 60-61; Selinon bitkisi için ayrıca bkz. Imhoof Blumer-Keller 1889, 58, Taf. IX, Nr.9-14.

Bunun yanı sıra tanrıların *atribüsü* olarak bilinen önemli bitkiler de sikkeler üzerinde o tanrıyla ilişkili olarak yer alabilmektedir. Zeytin bitkisi Athena, asma ve üzüm salkımı Dionysos ve defne bitkisi Apollon ile özdeşleşmiştir. Tanrıların simgesi olarak bazen bir dal bazen de çelenk olarak tanrının başında yer almaktadır. Buğday başağının Demeter'i simgelemesi de aynı anlamda ele alınabilir. Ancak ek olarak buğday aynı zamanda o kentin ürünlerinin ya da toprağının bereketini de simgelemek amacıyla tercih edilmekteydi. Benzer durum Dionysos ve asma bitkisi için de söz konusudur. Plinius'a göre bir zamanlar ağaçlar tanrıların tapınaklarıydı ve ilkel ritüellere uygun olarak, basit kırsal yerler istisnai yükseklikte bir ağacı bir tanrıya adanlardı. Farklı ağaç türleri sürekli olarak kendi tanrılarına adanmıştı. Örneğin; kış meşesi Zeus'a, defne Apollon'a, zeytin Minerva'ya, mersin ağacı Venüs'e, kavak Herakles'e adanmıştır.⁵

Çalışmamıza konu olan kent sikkeleri üzerinde yer alan bitki betimlerine odaklanmaktaki başlıca amacımız, sikke üzerinde betimlenen bitkinin ekonomik bir kaygıyla mı yoksa kültürel bir simge olarak mı tercih edildiğini sorgulamaktır. Ayrıca tespit edilen bitki türlerinin tanımlanmasına özen göstererek yerel kültürlere dair bir imgelem olup olmadığını tartışmaktır.

2. Paphlagonia Kent Sikkeleri ve Bitki Betimleri

Karadeniz'in güneyinde yer alan konumuz bağlamındaki Paphlagonia Bölgesinde en erken sikke örnekleri MÖ 5. yüzyılda görülmeye başlanır. Sesamos/Amastris, Tion/Tieios, Kromna, Abonouteikhos/Ionopolis, Herakleia Pontike kentlerinde benzer sikke tipolojisi ve ikonografisi ortak bir darphaneyi işaret etmektedir.⁶ Sinope, bunların içerisinde kendine özgü sikke tipolojisi ile ayrılır. Bu dönem sikke örnekleri üzerinde, konumuzu oluşturan bitki betimleri de görülmeye başlanır.

Konumuz dahilinde yer alan kentlerde en erken tarihli sikke MÖ 5. yüzyılda Sinope'de görülmektedir. Bu sikkelerde, ön yüz betimi olarak kartal başı ve hemen altında yunus betimlenmiştir. Arka yüzünde *incus* görülmektedir. MÖ 5.yüzyılın sonu ve MÖ 4.yüzyıl'da Sinope kentinde basılan sikkelerin ön yüz betimi *Nymphe* başı etrafında inci dizisi kullanılmış. Arka yüzde ise, kartal figürünün ayaklarında yunus ve lejant görülmektedir.⁷

MÖ 425-300 tarihleri arasında en erken örnekleri görülmeye başlanan, Herakleia Pontike sikkelerinin ön yüz betimi Herakles başı, başında aslan postu takmış, arka yüzde, çeşitlilik görülmektedir. Bunlar; Hera, boğa figürü, Herakles sopası (*clava*) ve yazıt olarak sıralanabilir. Tek farklı versiyonda, ön yüzde Dionysos ve arka yüzde Herakles yer almaktadır. Bölgenin kentlerinde en erken sikke basımlarında, *ktistes* olarak seçtiği konuların ve kültürlerin temsil edildiği anlaşılmaktadır.

Hellenistik Dönemde, MÖ 3. yüzyıl ortasından itibaren bölge tamamen Pontus Krallığının hakimiyeti altına girmiştir. Bu dönemde krallık sikke tipolojisinin tüm kentlerde ortak olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 1. yüzyıl ikinci çeyreği içerisinde VI. Mithridates'in (MÖ

⁵ Plinius, NH, XII.2.1.

⁶ Bu durum MÖ 4. yüzyılda yerel krallık olarak karşımıza çıkan Herakleia Pontike kentinin, hinterlandı içerisinde yer alan Tion/Tieion, Sesamos/Amastris, Kromna ve Kythoros kentlerinin içişlerinde özgür ancak yönetsel olarak Herakleia Pontike idaresinde yer alan kentler (polis?) olmasından kaynaklanmaktadır. Olasılıkla kentlerin otonom olarak sikke basma yetkisi bulunmasına rağmen darphane olarak otorite merkezi olan Herakleia Pontike kenti kullanılmaktaydı. Sikkeler üzerindeki ortak betimler ve tanrı betimlerinin ortak tipolojiyi yansıtması bu durumun kanıtı olarak kabul edilebilir. Bkz. Bağdatlı Çam vd. 2019, 171, dn. 6; Memnon, (FGrH_434), Arslan 2012, 383-406.

⁷ Talmatchi-Tarlea 2019, 79-80. Karadeniz havzasındaki üç Miletos kolonisine, sırasıyla Istros, Olbia ve Sinope'ye ait sikkelerin ön yüzünde Demeter ve özellikle arka yüzlerinde "yunusun üzerindeki kartal" betimi, muhtemelen ortak bir kuruluş mitine bağlı olduğuna işaret etmektedir.

120-63) Pompeius tarafından yenilmesinin ardından konumuz dâhilindeki Paphlagonia kentleri Roma hakimiyetine girer ve *Bithynia et Pontus* eyaletinin parçası olur. Roma İmparatorluğu döneminde de kentlerin sikke basmaya devam ettiği ve özellikle de MS 2. yüzyıldan itibaren sikkeler üzerinde her kentin kendi kült ve simgelerinin yer aldığı görülür.

MÖ 4. yüzyıl gibi erken bir tarihte Pontus Bölgesindeki Demeter tapımı, toplulukların ağırlıklı olarak tarımsal karakteri ile kolayca açıklanabilir. Demeter, tarımın ve yeryüzünün meyvelerinin (özellikle buğdayın), uyumlu sosyal yaşamın ve bereketin koruyucusudur; onun miti, doğanın, mevsimlerin ve ekinlerin döngüsüyle yakından bağlantılıdır.⁸ Bu nedenle bu dönem sikkeleri üzerinde Demeter ve buğday başağı kentin tarım ürünlerinin temsili anlamına gelmekteydi. Yine aynı dönem sikkelerinde Zeus Stratos ve Strategos kültlerinin temsili karşımıza çıkmaktadır. Zeus Strategos Amastris ve çevresinde yaygın olarak bilinen bir kült iken Stratos kültünün Pontus Krallığının resmi kültü olarak tercih edilmesinden kaynaklı olarak Sinope başta olmak üzere tüm Pontus krallığı hakimiyetinin de otonom sikke basma hakkına sahip kentlerde de izlenebilmektedir.⁹

Zeus Strategos kültü Amastris'te Hera ile birlikte tapımın varlığı kabul edildiği için Hera da sikkeler üzerinde yerini almış görünmektedir.¹⁰ Amastris sikkeleri üzerinde Zeus Strategos'un başında yer alan defne çelenginin olasılıkla yerel kültünün temsili olması ve yerelde önemli bir potansiyele sahip olan defne varlığının da kanıtı olduğu düşünülebilir. Kromna ve Abonoteikhos kentlerinde görülen Zeus ve Demeter betimlemeleri de yerel kültün işaretleri olarak yorumlanmaktadır. Kentlerin kendi yerel kültürlerini temsil eden diğer bir tanrı betimi de Dionysos'tur. Sinope ve Tios/Tieion'da erken dönemden itibaren tanrının betiminin sikkeler üzerinde yer aldığı görülür.¹¹

Erken dönem sikkeleri üzerinde görülen ve yerel ya da bölgesel anlamdaki kültün temsilcisi olarak kabul edilen betimlemelerde defne, üzüm, buğday gibi bitkilerin genellikle tanrıların başında taç olarak, yanlarında ya da ellerinde tuttukları *atribü* olarak betimlendiği görülür. Söz konusu betimlerde tanrıların kentlerin gücü, koruyuculuğu ya da ekonomik anlamdaki tarımsal gücünün/bereketinin temsili olarak bilinçli seçildikleri anlaşılmaktadır.

Hellenistik Dönemde, Pontus Krallığının hâkimiyetindeki kentlerde krallığa bağlı formal tipolojinin yaygınlığı, Roma Döneminden itibaren kırılır. Özellikle MS 2. yüzyıl itibaren otonom olarak sikke basma haklarını korumuş olan kentlerin sikkeleri üzerinde arka yüzlerinde tanrılarla birlikte ya da bağımsız olarak seçilen bitki betimlerinin imparatorluk simgesi olmak dışında yerel olarak önemli olduğu dikkate alınmalıdır. Bilhassa ekonomik olarak kente katkısı olan bitkilerin de betimlendiği anlaşılmaktadır. Sikkeler üzerinde yer alan ikonografi aynı zamanda şehrin sembollerini de içeriyordu. Bazı tiplerin ortaya çıkışı yerel bir kült ve gelenekle ilgilidir. Örneğin, Dionysos Roma Döneminde birçok eyalet kentinde görülse de Pontus Bölgesinde oldukça sık tercih edilmiştir. Daha iyi bir yaşamı kısmen garanti eden temel kültürlerden biri olarak Dionysos'un burada önemli olmasının nedeni, verimli topraklar ve bol yağışla karakterize edilen bölgenin bolluğuyla ilgilidir.¹²

Bölgede tarım, gemi kerestesi, fındık ve şarap ve zeytin üretimine odaklanıldığı sikkeler üzerindeki betimlerle de desteklenmektedir. Hem imparatorluk simgesi olarak hem de yerele

⁸ Talmatchi-Tarlea 2019, 79-80.

⁹ Öztürk 2013, 331-332; Ayrıca bkz. Saprykin 2010, 465-500.

¹⁰ Zeus Strategos, Paphlagonia Bölgesinde, özellikle Amastris ve çevresinde tapım gören bir kült olarak tanınmaktadır. (Marek 1989, 386-387) Zeus Strategos genellikle Hera ile birlikte sikkeler üzerinde yer almaktadır. Şahin 2001, 178, dn. 2283. Ayrıca bkz. Robert 1980, 151; Işık, 2019, 188.

¹¹ Öztürk 2013, 331-332; Ayrıca bkz. Saprykin 2010, 465-500.

¹² Zajac 2018, 79-80.

özgü simge olarak seçilen sikkeler üzerindeki bitkiler, başlıklar altında sikkeler üzerindeki betimleriyle ele alınmıştır:

3. Asma Yapağı /Üzüm (Vitaceae Vitis)

Üzüm (*Vitaceae Vitis*) asmalarının, sarılıcı dalları üzerinde sık olarak yaprak ve meyveleri bulunmaktadır. Dairesel ve üç loplu olarak yaprakları çeşitleri bulunmaktadır. 30 cm 'yi bulan geniş yapraklarıyla güzel bir gölgelik alanlar oluşturmak içinde kullanılır. Üzüm asmaları, ilkbahar mevsiminde kuvvetli büyüyerek dal sürgünleri ile yayılırlar. Sonbahar mevsiminde yaprak dökümü ve meyve hasatı yapılmaktadır. Üzüm salkımları diri, sık yapraklar arasında hoş bir görüntüye sahiptirler. Ülkemizde bölgelere göre farklı türlerde birçok üzüm yetiştiriciliği yapılmaktadır. Üzümlerin kendisinden ve suyundan birçok besin (şarap, pekmez, pestil, şıra, vb.) maddesi yapılmaktadır.¹³

Asma, üzüm ve dolayısıyla da şarap söz konusu olunca ilk akla gelen mitolojik kahraman Grek tanrısı Dionysos'tur. Zeus ve Thebes Kralı Kadmos'un kızı Semele'nin oğludur.¹⁴ Dionysos, şarap, bağ, bereket ve ilham tanrısıdır ve kutsal bitkisi asma dır. Dionysos, başında asma dallarıyla yapılmış çelenkle ve üzüm salkımı ile betimlenir.¹⁵ Dionysos'un tanrı özelliği, asma bitkisinin yeryüzüne yayılmasını sağlamıştır. Şarabı elde ettikten sonra, yaratıcılığın kökeninde bulunan değişim gücüne kavuşmuştur.¹⁶ Tarihte pek çok uygarlık bağ, bahçe kurmayı zenginlik ve gurur kaynağı olarak görmüşlerdir.¹⁷ Antik Grek ve Roma kentlerinde şarap üretimi önemli bir ticaret kaynağını oluşturmuş, dolayısıyla da Dionysos bazen kentlerin baş tanrısı, bazen de önemli kültlerden birini temsil eder hale gelmiştir. Kent sikkelerinde ön yüzde Dionysos, başında asma yapraklarından bir çelenk takmış olarak betimlendiği görülmektedir. Dionysos'un ön yüzde betimlenmediği sikkelerin arka yüzlerinde bazen tanrının kendisi ya da kütle ilgili figür ve semboller tercih edilmiştir. Bu simgelerden en önemlisi asma ve üzüm betimi olmuştur. Konumuzu oluşturan Paphlagonia Bölgesinde yer alan kent sikkeleri üzerinde de Dionysos başta olmak üzere üzüm ve asma betiminin erken dönemlerde az sayıda olmakla birlikte, Roma Döneminde oldukça yaygın olarak tasvir edildiği anlaşılmaktadır.

MÖ 4. yüzyıla ait Herakleia Pontike kent sikkelerinde, ön yüz betimi olarak Dionysos başı kullanılmıştır. Timotheus ve Dionysios dönemlerine ait bu sikkelerde de Dionysos başı sola dönük, asma yapraklarından çelenk takmış şekilde yer almaktadır. Saçları ensesinden omuzuna kadar uzun yapılmıştır. Başının ortasında üzüm salkımı ve omuzunda *thrysus* bulunmaktadır.¹⁸ Sikkenin arka yüz betiminde kentin mitolojik kahramanı Herakles figürü kullanılmıştır (Res. 1). Hellenistik Döneme ait bir başka sikke üzerinde ön yüzde aşınmalar nedeniyle tam anlaşılabilen Dionysos başı dikkatle incelendiğinde asma çelengi takmaktadır. Bu sikkenin arka yüzünde Nike figürü görülmektedir (Res. 2).

Kromna kentinin MÖ 4.yüzyıl sikkelerinin ön yüzünde Hera başı, başında taç giymiş şekilde yer almaktadır. Arka yüzünde boyundan kulplu bir amphora ve kabin üzerinde üzüm salkımı yer alır (Res. 3).

MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bölgenin diğer kentlerinden Amastris ve Sinope kentlerinde bulunmuş olan sikkelerde de ön yüzde Dionysos başı, başında asma yapraklarından

¹³ Giorgio 2000, 82; Ceylan 2004, 194.

¹⁴ Semele, Zeus'tan hamile kalmıştır. Bunu öğrenen Hera komşusu kılığında birlikte olduğu kişinin gerçek görüntüsünü görerek anlamasını söyler. Zeus, yıldırım şeklinde görününce Semele yok olur. Hermes, oğlunu kurtarı ve baldırının iç kısmına diker. Böylece Dionysos, Zeus'un baldırından doğmuş olur. Graves 2010, 65.

¹⁵ Dionysos'un doğudan geldiği ve genellikle Anadolu tanrı olarak bilinmektedir. Gezgin 2018, 25.

¹⁶ Erhat 2003, 44-95.

¹⁷ Gezgin 2018, 25.

¹⁸ Işık 2019, 77.

çelenk görülmektedir. Arka yüzünde Dionysos'un atribülerinden olan *thrysus* görülmektedir (Res. 4-5).

Roma İmparatorluk Döneminde basılan sikkeler üzerinde asma betimlerinde farklılıklar görülmektedir. Asma bitkisi üzerinde yaprakları ve meyvesi olan üzümleri ile betimlenmiştir. Amastris ve Tios/Tieion kentlerinde basılmış olan sikkelerin arka yüzünde bu tasvir kullanılmıştır (Res. 6, 7). İmparator Nero (MS 54-68) döneminde basılan sikkelerin arka yüzünde tek asma yaprağı kullanılmıştır (Res. 8). Farklı bir figür ise Tios/Tieion kentinde bulunan Billaios Irmağının nehir tanrısı olarak betimlenmiş halidir. Bu nehir tanrısı suyun kenarında uzanmış sağ elinde asma dalı ve üzerinde meyveleriyle betimlenmiş şekilde görülmektedir (Res. 9).

Antoninus Pius (MS 138-161) döneminde Tios/Tieion'da basılmış olan sikkede Dionysos, altar üzerinde ayakta, sola. Sağ elinde üzüm demeti,¹⁹ sol elinde *thrysus* tutmaktadır. Arka yüzünde nehir tanrısı Billaios²⁰ ve Nymphe Sardon (Sardo) karşılıklı uzanmışlar.²¹ Billaios figürü kamyş, Sardon *cornucopia* (Bereket boynuzu) ve buğday başağı tutmaktadır (Res. 10).

Billaios nehri Tios/Tieion ve Kretia Flaviopolis kenti sikkelerinde tasvir edilmiştir. Antoninus Pius (MS 138-161), Marcus Aurelius (MS 161-180), Commodus (MS 177-192), II. Valerian (MS 253-260) ve Gallienus (MS 253-268) sikkelerinde Billaios genel ırmak tanrısı tasvirleriyle uzanmış bir şekilde gösterilmiştir. Bazen elini bir gemi pruvası üzerine yaslamış, bazen de bir elinde asma yaprağı tutar şekilde betimlenmiştir. İmparator Antoninus Pius'a (MS 138-161) ait sikkelerde Billaios, diğer bir nehir tanrısı olan Sardon ile karşılıklı uzanmış bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Dionysos'un betimlendiği kent sikkeleriyle beraber, arkasında üzüm salkımının betimlendiği sikkeler de buradaki üzüm üretimine ve dolayısıyla Dionysos kültürüne işaret etmektedir. Üzüm yetiştiriciliğinin bir sonucu olarak kentte şarap üretiminin ve ticaretinin de kent halkının önemli geçim kaynakları arasında bulunmaktadır.²²

Zajac tarafından, Dionysos'un Roma Döneminde birçok eyalet kentinde görülse de Pontus Bölgesinde oldukça popüler olduğu belirtilmektedir.²³ Daha iyi bir yaşamı kısmen garanti eden temel kültürden biri olarak kültürün önemi, verimli topraklar ve bol yağışla karakterize edilen bölgenin bolluğuyla ilgili olduğu iddia edilmektedir. Bu duruma Dionysos ile ilgili olarak kendisi ve daha da önemlisi asma yaprakları, üzüm salkımı motifi aynı zamanda bölgede üretilen şarap ve ticari önemini vurgulamak için özellikle seçildiği anlaşılmaktadır. Bu duruma kanıt, Tios/Tieion, Herakleia Pontike, Amastris ve Sinope amphoralarının Karadeniz başta olmak üzere Akdeniz dünyasına yayılmış olması gösterilebilir.²⁴

¹⁹ Dionysos'un elinde tuttuğu nesneye üzüm demeti dense de dikkatle incelendiğinde aslında elindeki bir kantharos olduğu ve bu kaptan Billaios'un elindeki kaseye şarap döktüğü anlaşılmaktadır. Heuchert 2005, Nr. 8458.

²⁰ Billaios Nehri'nin ticari bir su yolu olduğunu gösteren önemli kanıtlar arasında Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen otonom Tios/Tieion sikkeleri karşımıza çıkmaktadır. Tios/Tieion'un Roma İmparatorluk Dönemi eyalet sikkelerinin bazılarının arka yüzlerinde Nehir tanrısı Billaios'un betimlendiği de görülmektedir. Billaios nehri Tios ve Kretia Flaviopolis kenti sikkelerinde tasvir edilmiştir. Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, II. Valerianus ve Gallienus sikkelerinde Billaios genel ırmak tanrısı tasvirleriyle uzanmış bir şekilde gösterilmiştir. Bazen elini bir gemi pruvası üzerine yaslamış, bazen de bir elinde asma yaprağı tutar şekilde betimlenmiştir. İmparator Antoninus Pius'a ait sikkelerde Billaios, diğer bir nehir tanrısı olan Sardon ile karşılıklı uzanmış bir şekilde tasvir edilmişlerdir.

²¹ Franke 1966, 58-6. Billaios: Filyos Çayı, Nymphe Sardo.

²² Altınoluk 2005, 33; Öztürk 2013, 332; Yıldırım 2017, 215.

²³ Zajac 2018, 79-80.

²⁴ Sinope ve Herakleia Pontike Amphoraları için bkz. Opait 2010, 371-401; Vnukov 2010, 361-370; Boer 2013, 109-114; Amastris Amphoraları için bkz. Stolba 2003, 279-301; Karadeniz şarap ticareti için bkz. Lewit 2015, 149-174.

4. Buğday (*Triticum*)

Tahıllar grubuna giren buğday ve arpa insanların beslenmesinde tarih boyunca önemli bir yere sahip olan besin kaynaklarıdır.²⁵ Tahıllar, insanlığın yerleşik hayata geçip tarıma başladığından beri en çok üretilen ve tüketilen tarımsal ürün gruplarından biri olmuştur.²⁶

Buğday bitkisi, Grek kültüründe Demeter'le birlikte anılmaktadır. Demeter'in en önemli hikayesi Zeus ile birleşmesinden olan kızları Persephone'dir. Tanrıça Demeter yeryüzündeki insanlara toprağı işlemeyi ve tarımı öğretmiştir. *Atribü* olarak buğday başağını kullanmaktadır. Sikkeler üzerinde yaygın olarak başına buğday çelengi takmış şekilde görülmektedir.²⁷ Buğday, ekimi, büyümesi ve hasadıyla, doğumu, ölümü ve dirilişi simgeler. Ekili toprağın koruyucusu Demeter, aynı zaman da buğday ekilen tüm Grek topraklarında tanrıçaya özel kült alanları yapılmıştır.²⁸ Demeter ekinleri ve özellikle buğdayı simgeler, onun tek anlatısı mevsimleri simgeleyen efsanesidir. Bu efsane Grek dünyasının daha çok buğday üreten bölgelerinde gelişmiştir.²⁹

MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında Paphlagonia bölgesinde, Hellenistik Dönemde yeniden kurularak Amastris ismini almadan önce Sesamos³⁰ olarak bilinen kentte ele geçen sikkeler üzerinde ön yüzde Zeus *Stratios* defne çelengi takmış ve arka yüzde Demeter başı, başında buğday başağından bir çelenk takmış olarak betimlenmiştir (Res. 11).³¹

Paphlagonia bölgesindeki Sesamos (Amastris) kentinde Demeter ile ilgili bir tapınım ile ilgili detaylı bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak son yıllarda Amastris antik kentinde yürütülen yüzey araştırmaları ile tespit edilen ana kaya anıtlarının varlığı kentte Ana Tanrıça kültürünün varlığına işaret etmektedir.³² Demeter burada Kybele'nin temsili olarak seçilmiş olabilir. Ayrıca Zeus kültürünün yaygın olması ve mitos olarak Demeter ile olan ilişkisi bilindiğinden sikkeler üzerinde bu iki tanrı birlikte kullanılmış olmalıdır. Buğdayın temel besin kaynaklarından olması sebebiyle de Demeter'in kültüyle ilişkili bir kanıt olarak kabul edilebilir.

Sikkeler üzerindeki buğday betimi ile ilgili sonraki kanıtlar Roma Döneminden gelmektedir. Herakleia Pontike ve Abonoteikhos kentlerinde, Traian (MS 98-117) döneminde sikkelerin ön yüzünde imparatorun kendi portresi yer almaktadır. Herakleia Pontike kentinde arka yüzde çelenk içinde beş adet buğday başağı betimi yapılmıştır (Res. 12). Abonoteikhos kenti sikkeleri üzerinde, buğday başağı tanrıça figürüyle birlikte kullanılmaktadır. Arka yüzde, Demeter, ayakta ve elinde buğday başağı (?) ve meşale taşımaktadır (Res. 13). Abonoteikhos kenti sikkesinde gördüğümüz Demeter ve buğday başağı kent hakkında sınırlı bilgilere sahip olmamız nedeniyle, kentin tanrısı olan Demeter'in atribüsü olarak mı yoksa kent için önemli bir bitki olması nedeniyle mi betimlendiğini söylemek zordur. Ancak, Talmatchi ve Tarlea'ya göre Pontus bölgesindeki Demeter tapımı, toplulukların ağırlıklı olarak tarımsal karakteri ile ilişkili olmalıdır. Bu nedenle erken dönem sikkeler üzerinde Demeter ve buğday başağı kentin tarım ürünlerinin temsili olarak yorumlanmıştır.³³ Bunun nedeni koloni döneminde Karadeniz kentlerinin kurulma amaçlarından birinin buğday temini olduğu inancıdır. MÖ 4. yüzyılda

²⁵ Bazı sikke kataloglarında Mısır olarak tanımlanan bitkinin Buğday olduğu var sayılarak tanıma dahil edilmişlerdir. Zira Mısır 15.yüzyılda Amerika'dan dünyaya yayılmış bir bitkidir. Mısır, Poaceae (buğdaygiller) familyasına ait tek çenekli (monocotyledon) bir bitkidir. Bu nedenle bazı betimlerde buğday başaklarının mısır koçanına benzerliğinden yola çıkarak bu şekilde tanımlandığı kabul edilebilir.

²⁶ Olgun vd. 2012, 81; Duru vd. 2019, 552.

²⁷ Hesiodos 1977, 181; Gezin 2018, 41 .

²⁸ Gezin 2018, 41.

²⁹ Erhat 2003, 85-86.

³⁰ Pers Prensesi bu kente gelerek adını değiştirmiştir, Kendi adını Amastris'i kurmuştur.

³¹ Bağdatlı Çam vd.2019, 171; Işık 2019, 177.

³² Bağdatlı Çam vd.2019, 13. Res. 11, 13.

³³ Talmatchi-Tarlea 2019, 79-80.

özellikle kuzey Karadeniz kıyılarından buğday ithal edildiğine dair kanıtlar tartışılmaya devam etmektedir.³⁴

5. Defne (Laurus)

Akdeniz defnesi (*Laurus nobilis*), birkaç değişik formu ile yurdumuzda doğal olarak yetişen çalı, ağaççık ve ağaç formunda bulunmaktadır. Yeni sürgünleri narin ve konik biçimli olan bu bitkiler, gövdeleri kalınlaşınca genişler ve yoğun bir piramit şeklini alırlar. 5-10 cm uzunluktaki derimsi, donuk yeşil yapraklar ezilince hoş bir koku verir. En yaygın olan türü '*Angustifolia*' Söğüt yaprağına benzeyen, soğuğa daha dayanıklıdır. Ilıman olan tüm sahil bölgelerimizde yetişebilir. Her dem yeşil ve yapraklarını dökmeyen bitki türündendir. Sıralı, sert, kenarları dalgalı ve oldukça aromatik yapraklara sahiptir.³⁵

Defne bitkisinin Apollon ile ilişkilendirildiği bilinmektedir. Zeus ve Leto'dan dünyaya gelen oğlu Apollon, Eros ok atma talimleri yaparken Apollon onu küçük görerek alay etmiştir. Eros bu durma kızar ve ırmak tanrısı Peneios'un kızı Daphne'ye âşık eder. Aşkına karşılık bulamayan Apollon Daphne'yi kovalamaya başlar ve yakalanacağını anlayan kız babasına onu kurtarması için yalvarır ve birden bire kızı defne ağacına dönüştürür. Apollon defne ağacının dallarından çelenk yaparak başına takmış ve kutsal ağacı defne olmuştur.³⁶ Defne dallarından yapılan çelenk Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Döneminde tanrı, tanrıça ve imparatorların kullandıkları ve yönetici kültünü temsil eden bir sembol haline gelmiştir.³⁷ Plinius, imparatorluk simgesi olduğunu ve bazen de yıldırımdan korunmak için takıldığından bahseder. İmparator Tiberius (MS 14-37) örneğini verir. Defne aynı zamanda Zeus Stratios ile de özdeşleştirilir. Plinius'a göre Roma Döneminde önemli bir zafer elde edildiğinde bir defne dalı Zeus'un kucağına bırakılırdı.³⁸

Augustus'un (MÖ 27-MS 14) imparator olarak ilan edildiği tarihte, Roma'da tüm caddeler defne dalları ile süslenmiş ve İmparator defne tacı (*corona civica*) takmıştır. Defne tacının anlamı, Apollon ile ilişkilendirilmektedir. Augustus'un Actium Savaşında (MÖ 31) kendisine galibiyet kazanmasında yardımcı olan tanrı Apollon'u yücelttiği bilinmektedir. Hem kurtarıcı Apollon hem de İmparator'un zaferinin temsili olarak Apollon'un atribüsü olarak bilinen defnenin seçildiği anlaşılmaktadır. Ara Pacis Sunağı üzerinde İmparator'un kurban töreni sırasında başına defne çelengi taktığı ve benzer durumun törene katılan senato üyelerinde de gözlenmesi, defne çelenginin İmparator'un temsili olarak yönetici kültünü temsil ettiği anlaşılmaktadır.³⁹

İmparatorların zafer çelengiyle (defne çelengi/ *corona civica*) taçlandırılmış portreleri, bir devlet yöneticisi olmalarının yanı sıra zaferler kazanmış bir ordu kumandanı olduklarının da işaret etmektedir. Bu, imparator zafer kazanmış olsa da olmasa da şehirlerin imparatorlara olan saygı ve bağlılıklarını gösterebilmeleri için tercih edilmiştir.⁴⁰

Paphlagonia bölgesinde Zeus Stratios kültünün simgesi olarak görülen defne çelengi, Hellenistik dönem boyunca tanrının kültüne işaret etmektedir. Plinius'a göre defne Pontus Bölgesinde Herakleia Pontike çevresinde yoğun olduğunu ve özellikle dağlık alanlarda yetişmektedir.⁴¹ Defne'nin Amasra ve çevresinde günümüzde de yaygın olarak varlığı ve ticari bir ürün olarak da yoğun kullanım gören bir bitki olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum yerel

³⁴ Noonan 1973, 231-242; Braund 2007, 39-68.

³⁵ Giorgio 2000, 42; Ceylan 2004, 131.

³⁶ Erhat 2003, 81; Graves 2010, 92; Gezin 2018, 59, 60.

³⁷ Franke 2007, 35, Nr.271; Gezin 2018, 60.

³⁸ Plinius NH XV.39.1 ve 40.1.

³⁹ Zanker 1990, 119; Stern 2015, 12-13.

⁴⁰ Palaz Erdemer 2014, 50.

⁴¹ Plinius NH, XV,39.1.

kültün temsili olarak bölgenin en önemli bitkisinin seçilmiş olduğunu düşündürmektedir. Roma İmparatorluğu Döneminde görülen defne çelengi ise İmparatorun yönetici kültürünü temsil eden bir simge haline gelmiş olması nedeniyle anlamı değişmiştir.

Hellenistik Dönemde Kraliçe Amastris kentin adını değiştirmeden önce Sesamos adı ile MÖ 340 tarihlerinde basılmış sikkeler bulunmaktadır. Sikkenin ön yüzünde Zeus başı, başını sola çevirmiş ve başında defne yapraklarından çelenk takmıştır (Res. 11, 14). Zeus Stratios kültü, İskender sonrası Pontus ve Paphlagonia Bölgelerinde görülmektedir. Paphlagonia bölgesinde Amastris yakınlarında Zeus Stratios'a ait kutsal alan olduğu burada tüm erkeklerin tanrı adına düzenlenen bir ziyafete neşe içinde katıldıkları bilinmektedir.⁴²

Amastris kentinin hinterlandı içerisinde yer alan Kromna kentine ait MÖ 4. yüzyılda basılan sikkelerin ön yüzünde de Zeus başı sola bakar ve başında defne yapraklarından bir çelenk takmaktadır. Arka yüzünde Hera başı, sol profilden betimlenmiştir. Başında taç, kulağında küpe ve boynunda kolyesiyle betimlenmiştir (Res. 15). Zeus Strategos, Hera ile birlikte tapım gördüğü bölgenin önemli kültürlerinden biridir.⁴³

Tios/Tieion kentinde MÖ 4. yüzyıl boyunca basılan sikkenin ön yüzünde sola dönük Zeus başı yer almaktadır. Başında defne yapraklarından çelenk takmıştır. Arka yüzün de kartal yer almaktadır (Res. 16). Zeus *Syrgastes*, Bithynia ve Paphlagonia sınırlarında bulunan Tios/Tieion kentinin koruyucu tanrısı olarak geçmektedir. Kentteki Zeus'u tapınak içerisinde betimleyen sikkeler yardımıyla, tanrıya adanan bir tapınağın varlığı önerilmektedir.⁴⁴

Hellenistik Dönemde Paphlagonia ve Pontus bölgelerinde Zeus kültü oldukça yaygın olarak varlığını sürdürmüştür. Basılmış olan sikkelerin ön yüzünde MÖ 4. yüzyılda görüldüğü şekilde Zeus başında defne çelengi takmıştır. Arka yüzde, Demeter, Hera ya da atribüsü olan kartal figürleriyle de betimlenmiştir. Amastris kenti sikkelerinde farklı bir şekilde defne çelengi bu kez kentin kurucusu Amastris ya da Mitras olarak tanımlanan figürün başında kullanılmıştır. Olasılıkla Amastris'in Hellenistik Dönem sikkelerinde görülen defne çelengi, kentin ve bölgenin başlıca kültü olan Zeus Stratios'un temsili olarak seçilmiştir.

Kraliçe Amastris, MÖ 300 yılı civarında kendi adını taşıyan Amastris kentini kurmuştur. Bu dönemde kent adına basılmış olduğu sikkenin ön yüzünde Amastris/Mitras başı, başında pers başlığı (*tiara*) giymiştir. Başlığın kenarında defne çelengi takmış olarak betimlenmiştir. Arka yüzde tanrıça Afrodite tahta oturur vaziyette betimlenmiştir. Erken dönem sikkelerinde Nike şehrin adını çelenkle taçlandırmış, Kraliçe Amastris öldükten sonra tanrıçayı taçlandırmıştır (Res. 17). Kraliçenin ölümünün ardında MÖ 270-250 basılan sikkenin ön yüzünde Mitras başı kullanılmış, pers başlığının (*tiara*) kenarında defne çelengi takmış olarak sikkenin basımına devam edilmiştir.⁴⁵

Sinope kentinde MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında basılan sikkenin ön yüzünde Zeus başı, başında defne çelengi takmış ve başını sağa çevirmiştir. Arka yüzünde kartal ve ayaklarıyla şimşek demeti tutmaktadır (Res. 18).

Herakleia Pontike (MS 98-117) ve Sinope (MS 102-117) kentlerinde basılan sikkelerin arka yüzünde defne yapraklarından yapılan çelenk içinde yazı görülür (Res. 12, 19, 21).

⁴² Zeus Stratios (Orduların Tanrısı), kültü Pontus Kralları tarafından kurulmuş ve Pontus Krallığı Döneminde yaygınlaşmıştır. Amastris'teki kutsal alanın varlığına dair kaynaklar için bkz. Şahin 2001, 179-180, dn. 2319; Işık 2019, 188; Bağdatlı Çam 2020, 99-100.

⁴³ Zeus Strategos, Paphlagonia Bölgesinde, özellikle Amastris ve çevresinde tapım gören bir kült olarak tanınmaktadır (Marek 1989, 386-387). Zeus Strategos genellikle Hera ile birlikte sikkeler üzerinde yer almaktadır. Şahin 2001, 178, dn. 2283. Ayrıca bkz. Robert 1980, 151; Işık, 2019, 188.

⁴⁴ Öztürk 2013, 331-2, sikke için bkz. Res.7-8, 341; Saprykin 2010, 467.

⁴⁵ Memnon 2007, 17; Bağdatlı Çam 2020.

Res. 21: Sinope Sikkesi. Augustus Dönemi. Ön yüz Apollon başı, defne tacı takar.

Pontus kralı VI. Mithradates Eupator'un (MÖ 135-63) tahtan indirildikten sonra Roma İmparatorluk dönemindeki imparatorların Paphlagonia Bölgesindeki Amastris, Herakleia Pontike, Abonoteikhos, Sinope ve Tios/Tieion kentlerinde bastırdıkları sikkelerinin ön yüzünde imparatorların başında defne yapraklarından yapılmış çelenk görülmektedir. Arka yüzünde tanrı/tanrıçalar (Zeus, Hera, Demeter, Athena, Roma, Apollon, Dionysos, Nike, Asklepios, Serapis, Tykhe, İsis ve Herakles), nehir tanrıları (Akheron, Billaios, Meles ve Parthenios), bitkilerden çelenk veya tek bitki yaprağı (asma, meşe, zeytin) ve hayvan figürleri (kartal) kullanılmıştır. Bu örneklerde görülen defne çelenginin Roma'nın resmi tacı olan "*corona civica*" olarak yorumlanması yerinde olacaktır.

6. Kamış /Saz (Phragmites)

Kamış/Saz nehir kenarında yetişen, 1-2 m arası uzunluğunda, yeşil yaprakları gövdeden dışarıya doğru açılmış şekilde ve içi boş gövdesi olan bitki türüdür. Grek mitolojisinde ırmak tanrısı Meandros'un oğlu Kalamos'tan gelmektedir. Kalamos ismi de buna uygun olarak kamış anlamına gelmektedir. Bulunduğu bölgelere göre farklı isimlerle anılan nehir tanrıları/tanrıçaları genel olarak benzer simgelere sahiptirler.⁴⁶

Kamış/saz bitkisi sikkeler üzerinde uzanmış şekilde tasvir edilen nehir tanrılarının elinde betimlenir. Grek sanatındaki ziyafet sahnelerinde figürler çoğunlukla uzanmış bir şekilde ve yanlarındaki masa dolusu yiyeceklerle betimlenmiştir. Nehir tanrılarının bu şekilde uzanmış olması, ziyafet sahnelerindeki ile benzer şekilde, verimlilikle ilgili bağlantılarını vurgulayan sembolik bir duruştur. Verimliliği ve suların hayat veren gücünü temsil etmektedir.⁴⁷ Kamış/saz tutmaları da, tanrı figürünün temsil ettiği nehrin verimli toprakları beslediğine işaret etmektedir.

Paphlagonia Bölgesinde özellikle kıyı kentlerinin Roma Dönemi sikkeleri üzerinde nehir tanrılarının betimlendiği görülmektedir. Söz konusu kentlerin hem iç bölgelerle iletişimi sağlayan, ticari metaların taşınması açısından ekonomisine önemli katkılar sağlayan nehirler kent sikkelerinin arka yüzünde uzanmış ve ellerinde kamış/saz, zeytin ya da asma/üzüm vb. kentin ürünlerinin bereket kaynağı olarak betimlendikleri anlaşılabilmektedir.

Paphlagonia bölgesinin en önemli kentlerinden biri olan Amastris kenti sikkelerinde ırmak tanrısı olarak Parthenios (Bartın Nehri) ve ilginç olarak Meles'le karşılaşılmaktadır. Amastris kentinin bilinen tek ırmağın tanrısı sikkelerde de görülen Parthenios'tur. Meles'in Smyrna kentinde akan ırmak Meles olduğu ve sikkenin ön yüzünde başında *diadem* takan

⁴⁶Akkaya 2016, 74; Gezgin 2018, 112-113. Grek mitolojisinde keçi ayaklı tanrı olarak geçen Pan bir ağaç Nymphesi olan Syrigks'e âşık olmuştu. Syrigks kendisini kovalayan Pan'dan kaçarken Ladon ırmağı kıyısında kamışa dönüşür. Bu sırada rüzgârların birbirine sürtünen kamışların hoş bir melodi çıkarttığı duyulur. Pan tarafından, değişik boylarda kestiği kamışların balmumuyla birbirine yapıştırarak hoş sesli bir müzik aleti yapar. Bu üflemeli alete Nympe Syrink's'in ismi vermiştir. Gezgin 2018, 113-176.

⁴⁷Altınoluk 2005, 14.

Homeros ile betimlenmiş olması sayesinde anlaşılmaktadır. Meles, sağ elinde *lyra* ve sol elinde kamış/saz bitkisi tutarak betimlenmiştir (Res. 22). Meles'in elinde tuttuğu *lyra* Homeros'u çağrıştırmaktadır. Amastris kentinin MS 2. yüzyılda Roma kentleri arasında ayrıcalık alabilmek adına Homeros'un doğduğu kent ile ilişkilerini kanıtlamak için, kurucu kahraman olarak muhtemelen adına bir kült oluşturmuş olabileceğine kanıt olarak kabul edilmektedir.⁴⁸ Sonuç olarak Homeros Amastris'te doğmamış olsa bile çağlar boyunca kişi ve kentlerin ayrıcalık kazanmasında önemli bir aracı olarak simgeleşmiştir. Böylece Amastris'in kökeni Ionia ile birleştirmek ve ayrıcalık kazanmak için Homeros ile bağ kurduğu anlaşılabilmektedir.⁴⁹ Böylece sikkenin arka yüzünde yer alan Meles ırmağının, aynı zamanda Parthenios ırmağını temsil ettiği rahatlıkla önerilebilecektir. Tıpkı Zeus Stratios kültünün temsili olan defnenin Amastris sikkelerinde Amastris/Mitras başında kullanılması gibi temsili bir anlam yaratılmıştır. Meles'in elinde tuttuğu saz/kamış da Parthenios'un verimli kıyıları temsil etmektedir.

Herakleia Pontike kentinin içinden denize dökülen ve Akheron adında küçük bir ırmak vardır. Apollonios Rhodios, Argonautika adlı eserinde, Karadeniz'in güney sahilinde yer alan, Mariandyni kıyısında, Hades'in ülkesine inen bir yol olduğunu; Akheron'un dar ve derin bir dere yatağından akarak sularını denize boşalttığını söylemektedir.⁵⁰ Kentin Roma Dönemi sikkeleri üzerinde görülen nehir tanrısı, sağ elinde gemi pruvası ve sol elinde kamış/saz tutmaktadır (Res. 23).

Günümüzde Filyos çayı olan Billaios ırmağı, Aladağ'dan doğar; antik Klaudiopolis (Bolu) Kentinden akarak Zonguldak ilinin 30 km güney-doğusunda Karadeniz'e dökülmektedir.⁵¹ Roma İmparatorluk Dönemi MS 253-260 yılları arasında basılan sikke üzerinde Valerian (MS 253-260) başı, başında defne çelengi ve omuzlarında *paludamentum* ve zırh giymiş. Arka yüzünde nehir tanrısı Billaios sola uzanmıştır. Sağ eliyle gemi pruvasını ve sol kolunun arasında kamış tutmaktadır (Res. 24)

Kentin gelişmesinde önemli bir su yolu işlevi taşıması ve ürünler için önemli bir kaynak oluşturması bakımından nehir tanrıları, Roma İmparatorluk Döneminde basılmış olan sikkelerin arka yüzünde, bir elinde kamış/saz tutmaları ve diğer elinde gemi pruvası tutmuş olarak betimlenmeleri özel bir yeri oluşturmaktadır.⁵² Kamış/saz, söz konusu nehir tanrısının toprağın bereketini arttırdığının kanıtı olarak simgeleşmiştir.

7. Lotus (Nymphaea)

Nilüfer (Nymphaearustica) çiçekler uzun ömürlü bitkilerdir. Yaprakları yüreksi, sert ve parlak, su üstünde yüzer şeklinde yeşil yaprakları ile birlikte yaşarlar. Çiçekleri kupa biçimli, türüne göre beyaz, sarı, pembe ya da kırmızıdır. Nilüfer çiçeği bataklıkta açan ve daima yapraklarını temiz tutan nadide bir çiçektir. Nilüfer çiçeğinin diğer bir adı lotus'dur. Nilüfer tanrıçasının sağlık, yaşam, bolluk ve bereket sağladığına inanılmaktadır.⁵³ Eski Mısırlıların güneş ve dolayısıyla yeniden doğuşla ilişkilendirdikleri Lotus çiçeği güneş tanrısı Ra'yı simgeler. Mısır yaratılış mitosunda zamanın başlangıcında ilksel sularda devasa bir lotus çiçeği doğduğu ve ilk sabah güneşinin bu lotus çiçeğinin ortasından doğduğu aktarılmaktadır.⁵⁴ Plinius'a göre ise nymphaea bitkisi, Herakles'i kıskanan bir nymphe'den doğmuştur. Sulu

⁴⁸ Robert 1980, 155-156; Mitchell 2010, 86-110.

⁴⁹ Altınoluk 2005, 150; Bağdatlı Çam 2014, 6.

⁵⁰ Altınoluk 2005, 24.

⁵¹ Altınoluk 2005, 33.

⁵² Franke 2007, 28.

⁵³ Giorgio 2000, 172; Ceylan 2004, 147.

⁵⁴ Gezin 2018, 49.

yerlerde yetişir, büyük yapraklar suyun üstünde ve diğerleri kökten büyür; çiçekler zambak gibidir ve çiçek bittiğinde gelincik gibi bir baş oluşur.⁵⁵

Paphlagonia bölgesinde Amastris kentinin, MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlenen Kraliçe Amastris tarafından bastırılan sikkeler üzerinde arka yüzde tanrıça Aphrodite'nin ayakları önünde betimlenmiş bitkinin lotus ile olan benzerliği dikkat çekmektedir. Bu betimlemeye sahip dört farklı sikke serisi olduğu tespit edilmiştir. Birinci seride tanrıçanın sağ eli üzerinde, elindeki çelengi tanrıçaya uzatan bir kanatlı Nike betimlenmiştir. Tanrıçanın önünde Lotus(?), (Res. 17) ya da Gül (?) olarak tanımlanan bir çiçek betimi yer aldığı görülür.⁵⁶

Res. 17: Amastris Sikkesi. Lotus.

Sikkeler üzerine yapılan yayınlarda ya da katalog bilgilerinde bu bitkinin gül olduğu belirtilmekte ancak detaylı bilgi verilmemektedir. Gül Hellenistik Dönemde Rhodos kentinin sikkeleri üzerinde yaygın görülmekte ve bu kent ile özdeşleşmiştir. Amastris sikkeleri üzerinde gül bitkisinin yer alması kentin önemli bitkilerinden biri olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Ancak Amastris kentinin kurucu kraliçesinin Persli olması ve Pers kültüründe lotus çiçeğinin soyluluk ve yönetici sınıfın temsili olması nedeniyle sikke üzerindeki bitkinin lotus olması daha uygun görünmektedir. Bununla ilgili en güzel kanıt Kastamonu Müzesinde bulunan bir kabartma üzerinde Persli bir yöneticinin oğluna lotus çiçeği uzattığı betimlenmektedir. Burada Persli yöneticinin yönetimini oğluna devrettiği anlamı lotus ile temsil edilmektedir.⁵⁷ Sadece anlam olarak Pers soyluluğu ve yönetimini temsil etmesi değil aynı zamanda lotus bitkisinin sikke üzerindeki bitki ile yakın benzerliği de bu görüşü desteklemektedir. Bahsi geçen sikkeler üzerindeki bitkinin lotus olduğunun bir başka kanıtı ise kentin geç dönemlerinden gelmektedir. Geç Antik Çağda Hristiyanlık dini Amastris'de gelişme imkânı bulmuştur. Paphlagonia'lı Niketas tarafından efsanevi hayatı ve mucizeleri yazılan Aziz Hyakinthos'un, MS 4. yüzyıl başlarında, bir gün balta ile Lotus heykelini parçaladığından bahsedilmektedir.⁵⁸ Böylece kentin kurucu kraliçesi Amastris'in Pers kökeniyle ilişkili olarak lotusun kentin her yerinde simge olarak kullanılmış olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Paphlagonia kentlerinden Abonoteikhos kentinin Marcus Aurelius dönemi sikkeleri üzerinde arka yüzde betimlenen İsis başı üzerindeki *diademin* ucunda bir lotus bitkisi olduğu kataloglarda belirtilmektedir (Res. 25). Amastris kentine oldukça yakın konumdaki bu kentin sikkeleri üzerinde İsis başında bile olsa lotus bitkisinin görülmesi kentin Amastris ile olan ilişkisinden mi kaynaklanmıştır yoksa söz konusu imparatorun Mısır kültürünü kente getirmesiyle mi ilişkili olduğu net olmasa da ikinci görüşün daha muhtemel olması gerektiği anlaşılmaktadır.

⁵⁵ Plinius NH, XXV, 37. 1.

⁵⁶ Bağdatlı Çam 2020, 14.

⁵⁷ Polat 2017, 188, Res.1.

⁵⁸ Eyice 1965, 22-23.

8. Meşe (Quercus)

Meşe ülkemizde doğal olarak yetişen ve uzun ömürlü ağaçlardır. Karadeniz Bölgesinde yaygın olarak görülen ağaç türlerindedir. Yaprakları defne yapraklarının aksine dar uzun ve kenarları girintili bir yapısı vardır. Yapraklarının kenarlarının girintili oluşu bu türü ayırt etmemizde yardımcı olmaktadır. Yaprakları yeşil, amber ve kahverengi-kırmızı arasında tonlara bürünür. Olgunlaşan yapraklarının kenarları girintili olarak görülmektedir. Yaprak döken ya da her dem yeşil meşeler, geniş bir ağaç grubunu oluşturmaktadır. Yaprak döken cinsinin, taç yapısı yoğun ve dallarının uçları aşağıya sarkıktır. Yapraklarının uç kenarları daha derin girintili veya tırtıllı, uzun ve açık yeşil renklidirler. Sonbahar mevsiminde yapraklarını farklı renklerde görülmektedir. Meşe ağaçlarının kendine özgü meyvesi (palamut) bulunmaktadır.⁵⁹

Zeus'un *atribuleri* arasında kartal, şimşek demeti ve kutsal ağacı Meşe ağacı bulunmaktadır. Homeros, Zeus Dodona ve kutsal meşe kültünden bahsetmektedir. İlyada'da Akhilleus Zeus Dodona'ya yakarmaktadır, ayrıca Apollon ve Athena'nın kutsal meşe üzerinde oturdukları aktarılmaktadır.⁶⁰ Mitosa göre Arkadia'da kuraklık baş gösterdiğinde, üzüm ve ağaçlar susuzlukla boğuştuğunda Zeus kültürünün rahibi yağmur yağdırmak amacıyla tanrının mekânı olan Lycaeus Tepesindeki kaynağa bir meşe dalı daldırır. Zeus'u temsil eden kutsal meşe dalı sayesinde kaynaktaki su dalgalanır ve gökyüzüne bir bulut gönderir. Böylece kısa sürede ihtiyaç duyulan yağmur damlaları gökyüzünden yağmaya başlamıştır.⁶¹

Plinius'a göre Zeus için özel olarak tercih edilen resmi çelenk, Holm-Meşesi'nden (*Quercus ilex*) yapılmaktaydı. Özellikle kazanılan büyük zaferleri kutlamak için kent duvarlarına asılırdı.⁶² Ayrıca Pontus'ta Herakleia Pontike'nin batısında, Herakles tarafından dikilmiş iki meşe ağacının bulunduğu, Grekçe *Stratios* adı altında Jüpiter'e adanmış sunaklar olduğundan bahsetmektedir.⁶³ Böylece Zeus *Stratios* kültürünün simgesinin meşe çelengi olduğu Plinius tarafından kanıtlanmış olmaktadır.

MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında Sinope'de basılmış olan sikkelerin ön yüzünde Zeus başı, başında defne yapraklarından çelenk takmış olduğu kabul edilmektedir. Ancak tanrının başındaki çelenkte kullanılan yaprakların uçlarının girintili yapısı sebebi ile defneden ziyade, meşe ağacının yapraklarına benzer görüntüde olduğu anlaşılmaktadır. Arka yüzünde kartal, kanatlarını açmış ve başını sola çevirmiştir, ayaklarıyla ışın demeti tutmaktadır (Res. 26).

Hellenistik dönemde yaygın olarak defne bitkisi çelenk olarak kullanılmaktadır. Defne yaprakları düz kenarlı yapısıyla farklılık göstermektedir. Sikke tasarımını yapan ustanın detaylandırmak ve daha göz alıcı hale getirmek amacıyla böyle bir detaylandırma ihtimali de dikkate alınmalıdır. Ancak sikkelerdeki Zeus betiminin her bir sikkede farklı detaylandırmalara sahip olması farklı kalıplardan basılmış olduklarını göstermektedir. Böylece usta tercihinden ziyade bilinçli biçimde çelengin yapraklarının girintili kenar kısımlarına özen gösterildiği anlaşılabilir. Sinope sikkeleri üzerindeki Zeus'un başındaki meşe çelengi olmalıdır. Sinope'de Zeus *Stratios*'tan ziyade Zeus *Nau(uda)meno* skültünün yaygın olması⁶⁴ nedeniyle

⁵⁹ Giorgio 2000, 139; Ceylan 2004, 165.

⁶⁰ Homeros, İliada, 16, 233; 7.58-60

⁶¹ Gezgin 2018, 132.

⁶² Plinius, NH, XVI,5. 1.

⁶³ Plinius, NH, XVI,89. 1.

⁶⁴ Bu kültürün kentin kuruluş mitosu ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Zeus Nau(uda)menos Paphlagonia bölgesinde Sinope (Sinop) kentinde görülür. Sinop kentinin kuruluş mitoslarından biri tanrı Zeus'la ilişkilidir. Mitosa göre Zeus nehir tanrısı Asopos'un kızlarından biri olan Sinope'ye aşık olur. Tanrı kıza tüm dileklerini yerine getireceğine dair söz verir. Bunun üzerine kız, yaşam boyu bakire kalmak istediği söyler. Zeus kızın isteğini kabul eder ve bu kenti de kıza hediye eder. Kentte kızın adından dolayı Sinope olarak kalır. Şahin 2001, 112; Işık 2019, 187; Graves 2010, 785.

sikkeler üzerinde görülen ve defneden ziyade meşe yapraklarına benzeyen bitkinin, Zeus *Nau(uda)menos* kültünün simgesi olarak da meşenin kullanıldığına işaret etmektedir.

Res. 23

Roma İmparatorlarından Claudius döneminde basılmış olan sikkenin ön yüzünde kendi başı. Arka yüzünde meşe yaprakları ve meyvelerinden yapılmış çelenk ve içinde yazıt yer almaktadır (Res. 27). Roma imparatorluk döneminde Sinope sikkelerinde meşe yapraklarının görülmüş olması kentteki, Hellenistik Dönem Zeus kültü ile ilişkili olmalıdır.

9. Palmiye (*Phoenix dactylifera*)

Palmiye (*Palmae*) her dem yeşil, ağaç ve çalı karakterinde bir bitkidir. Palmiye ailesine ait pek çok cins ve türde bitkiyi kapsar. Tropik görüntüleri ile peyzaj düzenlemelerinde ve refüjlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Yaprakları yuvarlak veya uzun, dar ve tüylü olabilmektedir. Yaprakları bir gövde üzerinden sıralı mızrak şeklinde sıralı haldedir. Akdeniz ve Ege sahil şeridimizde yaygın olarak yetiştirildiği gibi, bazı türlerin İstanbul ve Karadeniz sahil şeridinde rahatlıkla uyum sağlayabildiği görülmektedir. Palmiye yapraklarının herdem yeşil ve yaprak dökmeyen bitkilerdir.⁶⁵

Palmiye ile ilgili Grek mitolojisinde en erken bilgi, Theseus'un, Minetauros'a karşı kazandığı zafer için palmiye dallarını gençlerin eline vermesi ile ilgilidir.⁶⁶ Böylece palmiye dalı, zaferin temsili olarak resim ve heykeltıraşlık betimlemelerinde tercih edilen bir simge olarak karşımıza çıkmaya başlar. MÖ 4. yüzyıl vazo resimlerinde Leto'nun Apollon'u doğurduğu sırada bir palmiye ağacına yaslanmış olarak betimlenmesi nedeniyle Apollon ile ilişkilendirilmişse⁶⁷ de Erken Hellenistik Dönemde zafer getiren tanrıça Nike'nin⁶⁸ elinde palmiye dalı taşıması, bu bitkinin yaygın anlamının zafer ile eş tutulmasını sağlamıştır. Mezar stelleri üzerinde zafer kazanmış sporcular mutlaka palmiye dalıyla birlikte temsil edilmiştir. Roma Dönemi sikkeleri üzerinde arka yüzde elinde taşıdığı palmiye olasılıkla savaşta kazanılan bir zafere işaret etmektedir. Amastris, Herakleia Pontike sikkeleri üzerinde görülmektedir. Herakleia Pontike sikkelerinde Herakles'in yanında betimlenmiştir. Bu durum anlamını değiştirmez, aksine kentin kurucu kahramanı olarak kabul edilen Herakles'in yanındaki palmiye olasılıkla kentin kazandığı bir zafere işaret ediyor olmalıdır.

⁶⁵ Giorgio 2000, 150; Ceylan 2004, 146.

⁶⁶ Thompson-Griswold 1963, 26.

⁶⁷ Graves 2010, 65-67; Carpenter 2016, 72, 91, Res. 102.

⁶⁸ Nike zaferi simgeleyen bir tanrıçadır. Hesiodos'a göre Nike Pontos'lular soyundan Pallas'la Okeanos kızı Styks'ten doğmadır. Olympos tanrılarından önceki kuşaktan olduğu halde, kimi mitoslarda Athena'nın oyun arkadaşı olarak gösterilir. Erhat 2003, 217.

Herakleia Pontike kentinde Hellenistik Dönem sikkelerinde ön yüzde Dionysos başı ve arka yüzünde Nike betimlenmiştir. Nike ayakta ve sola dönmüş. Sağ elinde meşale tutmuş, kolunu havaya kaldırmış ve sol elinde tuttuğu palmiye dalını omuzuna yaslamıştır (Res. 2).

Amastris'te, MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında sikkeler üzerinde ön yüzünde Medusa başı çerçeve içinde yapılmış, arka yüzde Nike ayakta sağa dönmüş, sağ kolunu havaya kaldırmış ve sol elinde tuttuğu palmiye dalını omuzun da taşımaktadır (Res. 28). Mithridates Eupator dönemine ait sikkelerde arka yüzde Nike betimi kullanılmıştır.⁶⁹ Roma İmparatorluk Döneminde de palmiye betimi aynı anlamda kullanılmaya devam etmiştir.

Amastris sikkeleri üzerinde Traianus başı, başında defne çelengi takmıştır. Arka yüzünde Nike, sağ elinde çelenk ve sol elinde palmiye dalı tutmaktadır (Res. 29).

Antoninus Pius dönemi Amastris sikkesi üzerinde, ön yüzde Homer başı, sağ profilden betimlenmiş, başında diadem yer almaktadır. Arka yüzde Nike, sağ elinde çelenk ve sol elinde palmiye dalı tutmaktadır (Res. 30).

Commodus (MS 177-192) başı, başında defne çelengi takıyor. Arka yüzünde Herakles ayakta, başını sağa çevirmiş. Sağ elinde elinde loput (*clava*) ve sağ elinde aslan postu tutuyor. Sahnenin arkasında ağaç betimi yapılmıştır. Herakles figürü ile aynı boyda yapılmış palmiye dalı (?) görülür (Res. 31).

Res. 31: Herakleia Pontike Sikkesi. Herakles, yanında a. Palmiye/ b. kavak.

Plinius, çeşitli ağaç türlerinin çeşitli tanrılara adanarak kutsallık arz ettiğinden bahsetmektedir. Ona göre Apollon'un defne ağacı ile temsil edilmesi gibi, Herakles için de kavak ağacının simgesel anlamı vardır.⁷⁰ Herakleia Pontike sikkesi üzerinde Herakles ile birlikte betimlenmiş olan bitkinin kavak ağacı olma olasılığı da unutulmamalıdır. Sikke üzerindeki bitkinin formu itibariyle kalın bir gövdeye sahip olması kavak olma olasılığına işaret etse de, dalların dış bükey biçimde yukarı uzanması ile de palmiye dalına benzemektedir. Sikkenin tasarımında zafere yönelik bir vurgunun olmaması kavak ihtimalini güçlendirse de, bölgede Herakles ile kavak ağacı ilişkisine kanıt teşkil edebilecek bir külte dair bilgi henüz bulunmamaktadır. Bu nedenle sikke üzerine yer alan bitkinin palmiye olduğu kabul edilebilir.

⁶⁹ Işık 2019, 137.

⁷⁰ Plinius, NH, XII.2.1.

10. Zeytin (Olea)

Tarih ve semboller zengini, antik devirden beri yağ üretiminde kullanılan ve yenen meyveleri için yetiştirilen bir ağaç çeşididir. Zamanla ve doğal olaylarla oluşan kendine özgü yapısı her türlü yeşil alanlarda kullanılabilir. ⁷¹

Grek mitolojisinde Atina'nın koruyucu tanrısının seçilişi ile ilgili aktarılan hikâyede, kentin koruyucu tanrılığına iki aday vardır. Bunlardan biri denizlerin tanrısı güçlü Poseidon, diğeri ise tanrıça Athena'dır. Tanrıça, Atina'da bir zeytin ağacının topraktan bitmesini sağlar. Bu seçime hakemlik yapan Olympos'un on iki tanrısı Atina için en değerli ve yararlı hediyenin zeytin olduğuna karar verirler ve Athena'yı seçerler. Athena, Atinalıların akıl tanrıçası olmuştur. Atina halkının, zeytin yetiştirmeyi ve zeytinyağını ona borçlu oldukları kabul edilmektedir. ⁷² Grek mitoslarında Athena'nın *atribü*'leri arasında baykuş, aegis ve zeytin dalı bulunmaktadır.

Zeytin yaprağını Hyperborea'dan Olympia'ya getiren Herakles burada kardeşleri için bir yarış düzenler ve bu şekilde Olimpiyat Oyunları başlamış olur. Ayrıca, kardeşler arasında yapılan yarış kazanan Paeonius'a zeytin dalından yapılan tacı da yine Herakles giydirmiştir. Yabancı zeytin dallarından yapılan şampiyonluk tacı yedinci Olimpiyata kadar yani, Delphoi Kahini'nin İphitos'a, o güne kadar kazanana verilen elma yaprağından yapılan tacı, o günden sonra zeytin yaprakları ile yapmasını söylemiş ve kullanılmaya devam etmiştir. ⁷³

Zeytin ağacı adını meyvelerinden almaktadır. Günümüzde de hem meyvesi hem de yağ olarak sofralarımızda bulunur. Yaygın olarak yetiştiği yerler günümüzde Ege ve Marmara bölgelerimizdir. Diğer bölgelerimizde de eser oranda görülmektedir. Strabon'un aktardığına göre: Sinope ve Bithynia'ya kadar uzanan ve evvelce sözü edilen kıyının gerisindeki toprakları işlenmiş olan ve denizden biraz yukarıda bulunan bu ülke zeytin ağaçlarıyla kaplıdır. ⁷⁴ Zeytin ağacının yaprakları mızrak şeklinde ince uzun yapılı ve boyları kısadır.

MÖ 5. yüzyılda Perikles Döneminde Karadeniz kıyılarında Atina kentinin kolonizasyon hareketlerine dair kanıtlar özellikle Sinope'den bilinmektedir. Bu dönemin etkisi MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. Aynı süreçte yaşanan Atina etkisinin Herakleia Pontika kentinde de var olduğunu bu sikkeler kanıtlamaktadır. Herakleia Pontike kentinde MÖ 4. yüzyıla ait sikkenin ön yüzünde Athena başı basılmış, arka yüzünde baykuş ayaklarıyla zeytin dalı tutmaktadır (Res. 32).

Sinope kentinde bulunan sikkenin ön yüzünde Herakles başı, başında aslan postu giymiş. Arka yüzünde Zeus, tahtta oturmaktadır. Sağ elinde kartal ve sol elinde asa tutar. Dizleri hizasında zeytin dalı motifi kullanılmıştır. Bu ince bir dal üzerinde, karşılıklı yapraklar gövdenin iki yanından çıkmaktadır. Yaprakların uçları ince uzun ve uç kısımları sivri olarak yapılmıştır (Res. 33).

⁷¹ Giorgio 2000, 200.

⁷² Erhat 2003, 66; Gezgin 2018, 191.

⁷³ Graves 2010, 237.

⁷⁴ Strabon, 25.

Res. 21: Sinope Sikkesi. Augustus Dönemi. Arka yüzde zeytin dalından çelenk.

Sinope kentinin başka bir sikkesinde Apollon başmün başında defne yaprağından çelenk kullanılmıştır. Arka yüzünde zeytin dalından yapılmış çelenk ve içinde yazı ve saban aleti vardır (Res. 21). Saban aleti çiftçilikle ilişkili bir alet olduğundan zeytin tarımı yapıldığına işaret etmektedir. Tios/Tieion Kentinde Roma imparatorlarından Marcus Aurelius döneminde basılan sikkeler üzerinde arka yüzünde buna benzer zeytin yaprağı çelenk motifi kullanılmıştır (Res. 34). Roma İmparatorlarının başında genellikle defne yapraklarından çelenk kullanılmaktadır. Ancak Sinope kentinde İmparator Claudius'un başında zeytin yapraklarından yapılmış çelenk olduğu görülür (Res. 35).

Tanrılar arasında; kentin gelişmesi ve ürün için büyük önemi olan nehir ve kaynak tanrıları özel bir grup oluşturmaktadır. İmparatorluk döneminde genellikle uzanmış, çoğunlukla içinden su akan devrilmiş kaynak kabına dayanmış nehir tanrısı betimleri kabul görmüştür. Genellikle saz bitkileri, bereket boynuzu, dümen, balık ve daha başka simgeler ile betimlendikleri görülür⁷⁵. Amastris kentinde MS 2. yüzyıl tarihlenen ön yüzünde Homeros başı ve arka yüzünde nehir tanrısı Parthenios'un bulunduğu sikke üzerinde, nehir tanrısı uzanmış sağ tarafında kayaya yaslanmış ve sol elinde üzerinde meyveleri bulunan zeytin dalı tutmaktadır (Res. 35). Parthenios kıyılarında zeytin yetiştirildiğine kanıt olarak kabul edilmektedir.⁷⁶

11. Sonuç

Batı Karadeniz coğrafyası içerisinde yer alan Paphlagonia Bölgesi'nin tarihi son yıllarda araştırma ve kazılar neticesinde aydınlatılmaya ve anlaşılmaya başlanmıştır. Bölgenin en önemli liman kentleri arasında yer alan ve doğuda Sinope ve batıda Herakleia Pontike kentleri arasında, Tion/Tieion, Sesamos/Amastris, Kromna ve Abonoteikhos kentlerinin sikkelerinden yola çıkarak yerel kültür ve kültürlerinin temsili olarak bitki betimleri incelenmiştir. Sikkeler kronolojik ve coğrafik kapsam açısından süreklilik göstermeleri ve basıldıkları dönemi yansıtmaları nedeniyle en önemli ve çağdaş bilgi kaynakları arasında yer almaktadır.⁷⁷ Klasik Dönemden bu yana sikke basan söz konusu kentlerin sikkeler yoluyla özgün kimliğinin temsili yerel kültürler ve tarımsal/ticari üretimlerinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Sikke tasarımında, kentin kurucu kültürü ile ilişkili tanrı ya da kahramanların tercih edilmesi, ayrıca da kenti temsil eden, kimliği ile özdeşleşen ticari ürün ve bitkilerin de bilhassa arka yüzde betimlenmesinin erken dönemlerden itibaren yaygınlaştığı görülmektedir. Tıpkı Güney İtalya koloni kentlerinde olduğu gibi bazen kentin isminin esinlendiği bir bitki, bazen de buğday, üzüm gibi kentin en önemli geçim kaynaklarından birinin seçilmesi bir tesadüf

⁷⁵ Franke 2007, 28-29.

⁷⁶ Robert 1980, 151-164.

⁷⁷ Howgego 2013, 83.

değildir. Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki koloni kentlerinde de Demeter ve buğday önemli birer tahıl kaynağı olması ile açıklanırken, Dionysos'un hem şarap üretimi hem de kült olarak erken dönemlerden itibaren bölgede yaygınlaşmasının temsili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu tespitler ışığında Güney Karadeniz kıyılarında sınırlı bir alanda yer alan Paphlagonia Bölgesine bağlı kentlerden incelediğimiz sikke betimleri üzerindeki bitkilerin de çoğunlukla kült ve tarımsal üretimin temsili olarak seçildiği anlaşılmaktadır.

Sinope Sikkeleri üzerinde görülen zeytin dalı çelenk (Res. 35) ve Amastris sikkesi üzerinde nehir tanrısı Parthenios'un elinde tuttuğu zeytin dalı (Res. 36), Paphlagonia Bölgesinde sınırlı da olsa zeytin üretimine işaret etmektedir.

Zeus Strategos'un Amastris başta olmak üzere bölgede yaygınlığı defne ile olan ilişkisi, bu bitkinin Apollon dışında da başka tanrıların kültürlerinin temsili olabileceğine ışık tutmuştur. Zira defne güney Karadeniz kentlerinin en önemli ağaç türlerinden olduğu bilgi Plinius tarafından da aktarılmaktadır. Bu geleneğin Roma döneminde de devam etmiş olması yerel kültürlerin güçlü varlığını koruduğunu kanıtlamaktadır. Benzer şekilde Sinope sikkesi üzerindeki Zeus'un başında yer alan ve defne çelengi olarak tanımlanan bitkinin betimleme formundan yola çıkarak meşe olma olasılığı ele alınmış, meşenin Zeus Stratios'un kutsal bitkilerinden biri olması (Res.26) da bu ihtimali güçlendirmiştir.

Amastris'in Hellenistik Dönem sikkeleri üzerinde yer alan ve genellikle betimleme biçiminden dolayı gül (?) olarak tanımlanan bitkinin (Res. 17), Kraliçe Amastris'in Pers kökeni ve kentte lotus çiçeğini temsil eden heykellerin varlığının erken Hristiyanlık dönemine kadar sürdüğü bilgisi, bu bitkinin lotus olması gerektiğini ortaya çıkartmaktadır.

Herakleia Pontike sikkelerinin arka yüzünde Herakles ile birlikte betimlenen bitkinin de (Res. 31) geleneksel yorumla palmye olarak tanımlanması, Herakles'in kavak ağacı ile olan ilişkisi göz ardı edilerek yapılmaktadır.

Çalışmamız neticesinde Paphlagonia kent sikkeleri üzerinde yer alan bitki betimlerinin, yerel kültürler ve ekonomilerine dair önemli ipuçlarını barındırdığı gözlemlenmiştir. Sikke tasarımında kentin magistratları tarafından kentin kimliğini ve dikkat çekilmesi istenen durumuna dair simgelerin bilinçli olarak seçildiği düşünülürse, bu çalışmadaki çıkarımlar kentin, sikkenin basıldığı dönemdeki kült ve ekonomik durumuna dair önemli kanıtların tespit edilmesini sağlamaktadır. Bölgeye yönelik, Arkeolojik araştırma ve kazı çalışmaları ile tespit edilen verilerin değerlendirilmesinde önemli bir katkı sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

Katalog

Asma:

Kat. No. 1: Herakleia Pontike Sikkesi (Res. 1).

AE : 8,01 gr.

Ö.Y.: Dionysos'un başı ve sola. Başında asma yapraklarından çelenk. Omzunda *Thrysus*.

A.Y.: Herakles sola, elinde aslan postu ve kalkan tutuyor. Önünde atlar ve üzerinde kalkan, mızrak ve miğfer.

Ref. : SNG IX 1993, Nr.1605.

Kat. No. 2: Herakleia Pontike Sikkesi (Res. 2).

AE : 3,05 gr

Ö.Y.: Dionysos başı ve sağa. Başında asma yapraklarından çelenk.

A.Y.: Nike ayakta, sola. Omuzun da palmiye dalı tutuyor.

Ref. : SNG Ashmolean Museum, 355 pl. 56/26.

Kat. No. 3: Kromna Sikkesi (Res. 3).

AE : 2.92 gr

Ö.Y.:Hera başı ve sola. Başında *Stephane*.

A.Y.: Boyundan kulplu amphora. Üzerin de üzüm salkımı.

Ref. : SNG IX 1993, Nr.1344.

Kat. No. 4: Amastris Sikkesi (Res. 4).

AE : 4,10 gr

Ö.Y.: Dionysos başı ve sağa. Başında asma yapraklarından çelenk.

A.Y.: *Thrysus*.

Ref. : SNG Stancomb Collection 2000, Nr.740.

Kat. No. 5: Sinope Sikkesi (Res. 5).

AE : 7.1 gr

Ö.Y.: Dionysos başı ve sağa. Başında asma yapraklarından çelenk.

A.Y.: *Thrysus*.

Ref. : SNG IX 1993, Nr.1541.

Kat. No. 6: Amastris Sikkesi (Res. 6)

AE : 6.12 gr

Ö.Y.: Dionysos başı ve sağa. Başında asma yapraklarından çelenk.

A.Y.: Üzüm salkımı ve asma yaprakları.

Ref. : RPC III, Nr.1209.

Kat. No. 7: Tion/Tieion Sikkesi (Res. 7).

AE : 4.49 gr

Ö.Y.: Antoninus Pius başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Billaios uzanmış ve sola. Sol elinde asma dalı ve sağ elinde amphora tutuyor.

Ref. : RPC IV.1,V Nr. 6126

Kat. No. 8: Tion/Tieion Sikkesi (Res. 8)

AE : 2.74 gr

Ö.Y.: Trajan başı ve sağa. Başında ışın tacı.

A.Y.: Asma yaprağı

Ref. : RPC III, Nr.1184

Kat. No. 9: Tion/Tieion Sikkesi (Res. 9).

AE : 4.70 gr

Ö.Y.: Marcus Aurelius başı ve sağa.

A.Y.: Billaios uzanmış ve sola. Sol elinde asma dalı ve sağ elinde amphora tutuyor.

Ref. : RPC IV.1, Nr. 5572.

Kat. No. 10: Tion/Tieion Sikkesi (Res. 10).

AE : 13.83 gr

Ö.Y.: Antonius Pius ve sola. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Kaide üzerinde Dionysos, elinde üzüm salkımı ve thyrsus tutuyor. Etrafında nehir tanrıları. Solunda Billaios ve sağında Sardon.

Ref. : RPC IV.1, Nr. 8458.

Buğday:

Kat. No. 11: Amastris/Sesamos (Res. 11)

AE : 3.54 gr

Ö.Y.: Zeus başı ve sola. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Demeter başı ve sağa. Başında buğday başağından çelenk.

Ref. : BM Inv.Nr. 1949,1202.4.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1949-1202-4 (01.07.2023)

Kat. No. 12: Herakleia Pontica (Res. 12).

AE : 4.88 gr

Ö.Y.:Traianus başı ve sola. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Çelenk içinde beş adet buğday başağı.

Ref. : SNG Stancomb Collection 2000, Nr.1070.

Kat. No. 13: Abonateichos (Res. 13).

AE : 5,47 gr

Ö.Y.: Traianus başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Demeter ayakta, sola. Elinde buğday başağı ve meşale tutuyor.

Ref. : RPC III, Nr. 1213.

Defne:

Kat. No. 14: Amastris/Sesamos (Res. 14)

AE : 3.50 gr

Ö.Y.: Zeus başı ve sola. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Demeter başı sağa. Başında buğday başağından çelenk.

Ref. : SNG IX 1993, Nr.1354.

Kat. No. 15: Kromna (Res. 15).

AE : 3.52 gr

Ö.Y.: Zeus başı ve sola. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Hera başı, sola. Başına *stephane*'si, küpe ve kolye takmış.

Ref. : SNG IX 1993, Nr.1326.

Kat. No. 16: Tios/Tieion (Res. 16).

AE : 0.96 gr

Ö.Y.: Zeus başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Kartal, sol ayağını kaldırmış.

Ref. : SNG Tübingen 1985, Nr.2151.

Kat. No. 17: Amastris/Sesamos (Res. 17).

AE : 5.56 gr

Ö.Y.: Amastris/Mitras başı, sola ve başında *tiara*. Başlık üzerinde defne yapraklarından çelenk ve sekiz kollu ışın

A.Y.: Afrodite tahta oturuyor, sola, elinde Nike tutuyor ve tanrıçayı taçlandırıyor. Afrodite diz hizasında tomurcuk lotus(?), gül(?).

Ref. : SNG IX 1993, Nr. 1303.

Kat. No. 18: Sinope (Res. 18).

AE : 7.31gr

Ö.Y.: Zeus başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Kartal, ayakları ile şimşek demeti tutuyor.

Ref. : SNG IX 1993, Nr. 1543.

Kat. No. 19: Sinope (Res. 19).

AE : 2.35 gr

Ö.Y.: Diojen başı ve sağa.

A.Y.: Defne yapraklarından çelenk ve ortasında yazıt.

Ref. : RPC III, Nr. 1230.

Kat. No. 20: Amastris (Res. 20).

AE : 25.07 gr.

Ö.Y.: Domitian başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Zeus Strategos ayakta, sağa. Asaya yaslanmış ve ayakucunda kartal.

Ref. : RPC III, Nr.712.

Kat. No. 21: Sinope (Res. 21).

AE : 11.38 gr

Ö.Y.: Apollo başı ve sola. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Zeytin yapraklarından çelenk. İzinde yazı. Saban.

Ref. : RPC I, Nr. 2112

Kamış:

Kat. No. 22: Amastris (Res. 22).

AE : 5.92 gr

Ö.Y.: Homeros başı ve sağa. Başında *Diadem*.

A.Y.: Meles uzanmış, sağ elinde lir ve sol elinde kamış tutuyor.

Ref. : SNG Stancomb Collection 2000, Nr.1053.

Kat. No. 23: Heraklia Pontika (Res. 23).

AE :7.72 gr

Ö.Y.: Valerian başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Nehir tanrısı uzanmış, sola. Gemi pruvası ve kamış tutuyor.

Ref. : SNG Stancomb Collection 2000, Nr.1091.

Kat. No. 24: Tios/ Tieion (Res. 24).

AE :5.63 gr

Ö.Y.: Valerian başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Nehir tanrısı uzanmış, sola. Gemi pruvası ve kamış tutuyor.

Ref. : SNG v. Aulock 1957.

Lotus:

Kat. No. 25: Abonateichos (Res. 25).

AE : 12.28 gr

Ö.Y.: Marcus Aurelius başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: İsis başı ve başında *didadem* üzerinde lotus.

Ref. : PRC IV. 1, Nr. 5363.

Meşe:

Kat. No. 26: Sinope (Res. 26).

AE : 20.31gr

Ö.Y.: Zeus başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Kartal, ayakları ile şimşek demeti tutuyor.

Ref. : SNG IX 1993, Nr.1527.

Kat. No. 27: Sinope (Res. 27).

AE : 7.08 gr

Ö.Y.: Claudius başı ve sağa.

A.Y.: Meşe yaprakları ve meyvelerinden çelenk ve içinde yazı.

Ref. : RPC I, Nr. 2131.

Palmiye:

Kat. No. 28: Amastris (Res. 28).

AE : 7.51 gr

Ö.Y.: Medusa başı.

A.Y.: Nike ayakta, sağa. Palmiye dalı ve çelenk tutuyor.

Ref. : SNG Stancomb Collection 2000, Nr. 737.

Kat. No. 29: Amastris (Res. 29).

AE : 8.42 gr

Ö.Y.: Traianus başı ve sağa. Başında asma yapraklarından çelenk.

A.Y.: Nike ayakta, sola. Palmiye dalı ve çelenk tutuyor.

Ref. : RPC III, Nr. 1206.

Kat. No. 30: Amastris (Res. 30).

AE : 6.74 gr

Ö.Y.: Homer başı ve sağa. Başında diadem.

A.Y.: Nike ayakta, sola. Palmiye dalı ve çelenk tutuyor.

Ref.: RPC IV.I, Nr. 4903.

Kat. No. 31: Heraklia Pontika (Res. 31).

AE : 15.97 gr

Ö.Y.: Commodus başı ve sağa. Başında defne yapraklarından çelenk.

A.Y.: Herakles ayakta elinde *clava* ve aslan potu tutuyor. Arkasında palmiye dalı(?), Kavak ağacı(?).

Ref. : RPC IV.1, Nr. 4784.

Kat. No. 32: Heraklia Pontika (Res. 32).

AE : 3.94 gr

Ö.Y.: Athena başı ve başında miğfer.

A.Y.: Baykuş ve önünde zeytin dalı.

Ref.: SNG VIII 1989, Nr. 62.

Kat. No. 33: Sinope (Res. 33).

AE : 16.52 gr

Ö.Y.: Herakles/İskender başı ve sağa. Başında aslan postu.

A.Y.: Zeus tahta oturuyor. Sağ elinde kartal ve sol elinde asa. Dizleri hizasında zeytin dalı.

Ref.: Newell 1918, 11, Pl.2.

Kat. No. 34: Tios/ Tieion (Res. 34).

AE : 3.39 gr

Ö.Y.: Marcus Aurelius başı ve sola.

A.Y.: Zeytin dalından çelenk, içinde yazı.

Ref. : RPC IV.1, Nr.5576.

Kat. No. 35: Sinope (Res. 35).

AE : 11.38 gr

Ö.Y.: Claudius başı ve sola. Başında zeytin dalından çelenk.

A.Y.: Dionysos başı sola. Başında asma yapraklarından çelenk.

Ref. : RPC I, Nr.2134A.

Kat. No. 36: Amastris (Res. 36).

AE : 13.31 gr

Ö.Y.: Homeros başı ve sağa. Başında diadem.

A.Y.: Parhenios uzanmış, sol elinde bereket boynuzu ve sağ elinde zeytin dalı.

Ref. : RPC IV.1, Nr. 4907.

Yazarların Katkısı / Author Contributions: Çalışmaya; Yazar 1: % 50, Yazar 2: % 50 oranında katkı sağlamıştır. / To work; Author 1: 50%, Author 2: 50% contributed to the study.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The authors declare no conflict of interest.

Kısaltmalar ve Kaynakça

BM, British Museum

NH, Naturalis Historia

RPC, Roman Provincial Coinage (online). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/>

SNG, Sylloge Nummorum Graecorum. <http://www.sylloge-nummorum-graecorum.org/>

Hesiodos. 1977, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, (Çev. S. Eyuboğlu-A. Erhat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Memnon. (FGrH_434), 2007, *Herakleia Pontike Tarihi*, (Çev. M. Arslan), İstanbul.

Pliny, *Natural History*, with an English translation by H.R. Rackham – W. H. S. Jones – D. E. Eichholz, I–X, Cambridge (Mass.)/London 1938–1975 (The Loeb Classical Library).

Strabon. 2018, *Geiographika Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV*, (Çev. A. PEKMAN), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Arslan, M. 2012, “Küçük Asya Yerel Historiograflarına Bir Örnek: Herakleia Pontike’li Memnon ve Eseri”, *OLBA*, XX, 383-406.

Bağdatlı Çam, F. 2014, *Antik Dönemde Bartın/Parthenia*, Ankara: Bartın Üniversitesi Yayınları No:15, Bartın.

Bağdatlı Çam, F. 2020, “Kraliçe Amastris ve Yönetici Kültü /The Queen Amastris and Her Own Ruler Cult”, *TUBA-AR*, 26, 91-110.

Bağdatlı Çam, F. 2019, “Amastris (Amasra) Antik Kentinde Arkeolojik Tespitler”, *TÜBA-AR* 24, 169-188.

Carpenter, T. H. 2016, *Antik Grek’da Sanat ve Mitoloji*, (B. Ünlüoğlu, Çev.), Homer Kitapevi, İstanbul.

Ceylan, G. 2004, *Dış Mekân Süs Bitkileri*, İstanbul: Flora Yayınları.

Boer J. d. 2013, “Stamped Amphorae from the Greek Black Sea Colony of Sinope in the Mediterranean During the Hellenistic Period”, *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC–5th Century AD)*, *Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities Istanbul, 14th–18th September*

- 2009, (Eds G. R. Tsetskhladze-S. Atasoy- A. Avram- Ş. Dönmez-J. Hargrave), Oxford, 109-114.
- Braund. D. 2007, “Black Sea Grain for Athens? From Herodotus to Demosthenes”, in: *The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges*, (Eds. Gabrielsen, V. - Lund, J.-Aarhus), University Press, 39-68.
- Duru, S. 2019, “Türkiye’de Buğday ve Buğday Mamulleri Dış Ticaret Yapısı”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 552-564.
- Erhat, A. 2003, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Eyice, S. 1965, *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Florenzano, M.B.B. 1999, “Notes on the Imagery of Dionysus on Greek Coins”, *In Memoriam Tony Hackens: Revue belge de Numismatique*, (Eds. Callatay, F. D.- Moucharte, G.), 37-48.
- Franke, P.R. 2007, *Roma Döneminde Küçükasya, Sikkelerin Yansımasında Grek Yaşamı*, (Çev. Nezahat Baydur) İstanbul.
- Gezgin, D. 2018, *Bitki Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Giorgio, V. 2000, *IL Millepiante*. (Çev. S. Saraçoğlu), G.T. Pianta srl, İtalya.
- Graves, R. 2010, *Grek Mitleri Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, (Çev. U. Akpur), Say Yayınları, İstanbul.
- Hands, A.W. 1909, *Coins of MAgna Graecia, The Coinage of the Greek Colonies of Southern Italy*, London.
- Heuchert, V. 2005, *The Antonines (AD 138–192): Cyrenaica and Crete to Bithynia-Pontus, RPC Vol. IV.I*. Online: 2005 (with temporary numbers)
https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=4 (02.01.2024)
- Howgego, C. 2005, “Coinage and Identity in the Roman Provinces 1”, *Coinage And Identity In The Roman Provinces*, Ed.by Christopher Howgego Volker Heuchert Andrew Burnett, Oxford, 1-18.
- Howgego, C. 2013, *Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi*, (Çev. O. Tekin), İstanbul.
- Imhoof Blumer F. - Keller, O. 1889, *Tier- und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen des klassischen Alterums*, Leipzig.
- Işık, A. 2019, *Pers, Grek, Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia Bölgesinde Kültler*, Dorlion Yayınları, Ankara.
- Lewit, T. 2015, “The Second Sea: Exchange Between the Mediterranean and the Black Sea in Late Antiquity”, *Post Classical Archaeologies*, 5, 149-174.
- Marek, C. 1989, “Amastris. Geschichte, Topographie, archäologische Reste”, *IstMitt.* 39, 373-389.
- Millar, F. 1993, *The Roman Near East 31 BC–AD 337*, Cambridge, Harvard University Press, MA and London.
- Mitchell, S. 2010, “The Ionians of Paphlagonia”, in *Local Knowledge and Microidentities in the Imperial Greek World*, (Eds. Tim Whitmarsh), Cambridge, 2010, 86-110.

- Newell, E.T. 1918, “The Alexandrine Coinage of Sinope”, *American Journal of Numismatics*, 52, 117-127.
- Noonan, T.S. 1973, “The Grain Trade of the Northern Black Sea in Antiquity”, *The American Journal of Philology*, 94/3, 231-242.
- Olgun, M. 2012, “Buğday (*Triticum aestivum* L.) ve Arpanın (*Hordeum vulgare* L.) Orta Anadolu Bölgesi’ndeki Üretim Potansiyeli”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7/2, 81-92.
- Opaıt, A. 2010, “Sinopean, Heraklean and Chersonesan “Carrot” Amphorae”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 16, 371-401, 552-556.
- Öztürk B. 2013, “Tios (Zonguldak-Filyos) Antik Kenti’nde Dinsel İnanışlar ve Kültler”, *Güneş Karadeniz’den Doğar. Sümer Atasoy’a Armağan Yazılar*, (ed. Şevket Dönmez), Ankara, 329-344.
- Palaz Erdemir, H. 2014, “Claudio Laodiceia (Laodiceia Combusta)’dan Ele Geçen Bazı Antik Sikkeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, 8, 45-57.
- Polat, G. 2017, “Anadolu’da Pers Etkili Taş Plastik Eserler”, *Persler. Anadolu’da Kudret ve Görkem*, (Eds. K.İren-Ç.Karaöz-Ö.Kasar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 186-203.
- Robert, L. 1980, *A Travers L’Asie Mineure. Poetes et Prosateurs, Monnaies Grecques. Voyageurs et Geographie*, Paris.
- RPC I, Burnett, A. 2019, From the Death of Caesar to Vitellius (BC 44–AD 69) (Online)
https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=1 (01.07. 2023)
- RPC III, Amandry, M. 2015, From Nerva to Hadrian (AD 96–138), (Online)
https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=3 (01.07.2023)
- RPC IV.1, Heuchert, V. 2005, The Antonines (AD 138–192): Cyrenaica and Crete to Bithynia-Pontus. (online)
https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=4 (01.07.2023)
- Saprykin, S.J. 2010, “Male Deities and Their Cult on the South Black Sea Coast: Hellenistic and Roman Periods”, *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea*, (eds. E.K.Petropoulos-A.A. Maslennikov), Thessaloniki, 465-514.
- SNG Ashmolean Museum, Ashton, R.- Ireland, S., *Sylloge Nummorum Graecorum Volume V. The Ashmolean Museum*, Oxford, (1951-81).
- SNG VIII 1989, *Sylloge Nummorum Graecorum. Volume VIII. The Hart Collection*, Blackburn Museum
- British Academy by the Oxford University Press.
- SNG v. Aulock 1957, *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung H. von Aulock. Pontus-Paphlagonien- Bithynien*, Berlin.
- SNG BM Black Sea 1993, *Sylloge Nummorum Graecorum. Vol. IX. The British Museum. Part 1: The Black Sea*, London.
- SNG Tübingen 1985, *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Münzsammlung der Universität Tübingen. 3. Heft. Akarnanien-Bithynien*, Berlin
- SNG Stancomb Collection 2000, W.M. Stancomb, *Sylloge Nummorum Graecorum, Vol. XI. The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford.

- Stern, G. 2015, "The new cult of Pax Augusta 13 BC – AD 14", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 55, 1-16.
- Stolba, V. 2003, "Some reflections on the amphora stamps with the name of Amastris", in: *The Cauldron of Ariantas. Studies Presented to A.N. Ščeglov on the Occasion of his 70th Birthday*, (Eds. P. Guldager Bilde, J.M. Højte & V.F. Stolba), Aarhus, 279-30.
- Şahin, N. 2001, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Talmaçhi, G.M. - Ţârlea, A. 2019, "Coins and Dieties. Remarks on the Monetary Iconography of the Greek Colonies from the West Coast of the Black Sea during the Hellenistic Period", *RAIA, Romanian Archeological Institute in Athens*, 1, 79-92.
- Thompson, D.B. - Griswold, R.E. 1963, *Garden Lore of Ancient Athens*, Princetons.
- Vnukov, S. Y. 2010, "Sinopean Amphorae of the Roman Period", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 16, 361-370.
- Williamson, G. 2005, "Aspects of Identity", *Coinage And Identity In The Roman Provinces*, (Eds. C. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett), Oxford, 19-28.
- Yıldırım, Ş. 2017, "Tios-Tieion: Söylenecek Çok Önemli Bir Şeyi Olmayan Kent", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7/17.
- Zajaç, B. 2018, "Who, why, and when? Pseudo-autonomous coins of Bithynia and Pontus dated to the beginning of the second century AD", *Pecunia Omnes Vincit. Coin as a Medium of Exchange Throughout Centuries Conference Proceedings of the 3rd International Numismatic Conference*, Krakow, 75-91.
- Zanker, P. 1990, *The Power of Images in the Age of Augustus*, Ann Arbor.
- URL. 1 <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi0959.phi006.perseus-eng1:1.452-1.524>
- Erişim Tarihi. 23.05.2023
- URL. 2 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk>
- Erişim Tarihi. 25.05.2023
- URL. 3 http://www.s391106508.websitehome.co.uk/PHP/SNG_PHP/04_01_Search.php
- Erişim Tarihi.

Asma /Üzüm

Kat. No. 1: Herakleia
Pontike Sikkesi (Res. 1)

Kat. No. 2: Herakleia
Pontike Sikkesi (Res. 2)

Kat. No. 3: Kromna Sikkesi
(Res. 3)

Kat. No. 4: Amastris Sikkesi
(Res. 4)

Kat. No. 5: Sinope Sikkesi
(Res. 5)

Kat. No. 6: Amastris Sikkesi
(Res. 6)

Kat. No. 7: Tion/Tieion
Sikkesi (Res. 7)

Kat. No. 8: Tion/Tieion
Sikkesi (Res. 8)

Kat. No. 9: Tion/Tieion
Sikkesi (Res. 9)

Buğday

Kat. No. 10: Tion/Tieion
Sikkesi (Res. 10)

Kat. No. 11:
Amastris/Sesamos (Res. 11)

Kat. No. 12: Herakleia
Pontica (Res. 12)

Defne

Kat. No. 13: Abonateichos
(Res. 13)

Kat. No. 14:
Amastris/Sesamos (Res. 14)

Kat. No. 15: Kromna (Res.
15)

Kat. No. 16: Tios/Tieion
(Res. 16)

Kat. No. 17:
Amastris/Sesamos (Res. 17)

Kat. No. 18: Sinope (Res.
18)

Kat. No. 19: Sinope (Res.
19)

Kat. No. 20: Amastris (Res.
20)

Kat. No. 21: Sinope (Res.
21)

Kamış

Kat. No. 22: Amastris (Res.
22)

Kat. No. 23: Heraklia
Pontika (Res. 23)

Kat. No. 24: Tios/Tieion
(Res. 24)

Lotus

Kat. No. 25: Abonateichos
(Res. 25)

Meşe

Kat. No. 26: Sinope (Res.
26)

Kat. No. 27: Sinope (Res.
27)

PalmiyeKat. No. 28: Amastris (Res.
28)Kat. No. 29: Amastris (Res.
29)Kat. No. 30: Amastris (Res.
30)ZeytinKat. No. 31: Heraklia
Pontika (Res. 31)Kat. No. 32: Heraklia
Pontika (Res. 32)Kat. No. 33: Sinope (Res.
33)Kat. No. 34: Tios/Tieion
(Res. 34)Kat. No. 35: Sinope (Res.
35)Kat. No. 36: Amastris (Res.
36)

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 9, Sayı/Issue 17 (Aralık/December 2024), ss./pp. 96-120
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1579243

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/Received: 04. 11. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 06. 12. 2024

ADANA İLİ AKÖREN BELDESİNDE BULUNAN ÜÇ KİLİSE

THREE CHURCHES IN AKÖREN TOWN OF ADANA PROVINCE

Nurcan BAHARGÜLÜ*

Öz

Antik çağda Kilikya ismi ile bilinen bölge günümüzde Çukurova olarak adlandırılmaktadır. Adana ve çevresini kapsayan bu bölge Kapadokya ile komşudur. Oldukça verimli topraklara sahip olan Kilikya bölgesi arazi yapısından dolayı Dağlık Kilikya (Trakheia) ve Ovalık Kilikya (Pedias) olarak ikiye ayrılmaktadır. Dağlık Kilikya Mersin ve çevresini kapsarken, Ovalık Kilikya Tarsus sınırlarından başlayıp İskenderun'a kadar uzanmaktadır. İklim ve coğrafyasının elverişli olması sebebiyle erken dönemlerden itibaren yerleşim yeri olarak tercih edilmiştir. Bölgede birçok antik kentler ve kırsal alanlardaki kiliselerin Hristiyanlık açısından önemli olduğu görülmektedir. Kiliseler önemli bir hac merkezi olup hacıların ziyaret ettiği yerlerden biri olmuştur. Erken Bizans döneminde bölgedeki kiliselere ilgi artmış olup çeşitli dini törenlerin bu kiliselerde yapıldığı bilinmektedir.

Yapılan saha çalışmalarında Ovalık Kilikya bölgesinde yer alan Adana'nın Aladağ ilçesine bağlı olan Akören beldesinde üç adet kilise tespit edilmiştir. Kiliseler birbirlerine oldukça yakın mesafede olup isimlerini buldukları konumdan almaktadır. Bu sebeple kiliseler Güney, Kuzey ve Doğu şeklinde isimlendirilmiştir. Yapılar bazilikal planlı ve üç nefli olup 5.ve 6.yüzyıla tarihlendirilmektedir. Malzeme ve teknik, plan ve süsleme kompozisyonları bakımından kiliseler benzer özellikler taşımaktadır.

Literatür çalışmalarında yabancı araştırmacıların kiliseler hakkında kısa bilgiler verildiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine arazi çalışmalarında kiliselerin mimari yapısı ve süslemeleri ortaya çıkarılmıştır. Süsleme kompozisyonları bölgede bulunan diğer kiliselerden farklı olduğu

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya/Türkiye. E-posta: bahargulu05@selcuk.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4218-5723>

görülmektedir. Mimari plastiklerden friz, lento, kemer silmesi ve kilit taşları ile dış cephedeki kat silmelerinde, apsisin iç cephe yüzeylerinde genellikle haç ve rozet motifleri işlenmiştir. Sütun başlıklarında ise daha çok bitkisel ve figürlü süslemeler yer almaktadır. Bölge açısından önemli olan bazilikal planlı bu üç kilise belgelenecek ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler Ovalık Kilikya, Adana, Akören, Kilise, Figürlü Süsleme.

Abstract

The region known as Cilicia in ancient times is today called Çukurova. This region, which covers Adana and its surroundings, is adjacent to Cappadocia. The Cilicia region, which has very fertile lands, is divided into two regions due to its land structure: Mountainous Cilicia (Trakheia) and Plain Cilicia (Pedias). While the mountainous Cilicia covers Mersin and its surroundings, the Cilicia plains start from the Tarsus borders and extend to İskenderun. It has been preferred as a settlement since the early periods due to its favorable climate and geography. It is seen that many ancient cities and churches in rural areas in the region are important for Christianity. Churches were an important pilgrimage center and one of the places visited by pilgrims. During the early Byzantine period, interest in the churches in the region increased, and it is known that various religious ceremonies were held in these churches.

In the field studies, three churches were identified in the town of Akören, affiliated with the Aladağ district of Adana in the Cilicia Plains region. The churches are very close to each other and take their names from their locations. For this reason, the churches are named South, North and East. The structures have a basilical plan and three naves dated to the 5th and 6th centuries. The churches have similar characteristics in terms of material and technique, plan and decorative compositions.

In literature studies, it was determined that foreign researchers provided brief information about the churches. Thereupon, the architectural structure and decorations of the churches were revealed in field studies. It is seen that the decorative compositions are different from other churches in the region. The frieze, lintel, arch molding and keystones are architectural plastics, and the floor moldings on the exterior and the interior surfaces of the apse are generally decorated with cross and rosette motifs. The column capitals mostly contain plant and figurative decorations. These three basilical churches, which are important for the region, were documented and examined in detail.

Keywords: Cilicia Plains, Adana, Akören, Church, Figured Decoration.

1. Giriş

Antikçağ'da Kilikia bölgesi kuzeyde Lykonía, batıda Pisidia ve Pamphylia, doğuda ise Syria (Suriye) ile¹ Güneyinde Akdeniz bulunmaktadır. Bölge coğrafyası Dağlık Kilikia (Cilicia Tracheia) ve Ovalık Kilikia (Cilicia Pedias) olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır.² Dağlık Kilikia Alanya'dan Mersin Viranşehir'e kadar olan bölgeyi, Ovalık Kilikia ise Soloi Pompeipolis'ten İskenderun'dan Belen geçidine kadar olan bölgeyi kapsamaktadır.³

Kilikya bölgesi günümüzde ise Adana ili başta olmak üzere batıda Mersin, kuzeyde Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, doğuda Osmaniye, Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinin büyük bir kısmını içine alan geniş bir coğrafyaya sahiptir.⁴ Kilikya Tracheia olarak bilinen dağlık bölge Adana ilinin kuzeybatısını, kuzey ve kuzeydoğu bölümlerini, Orta Toros adı verilen dağ sırasıyla sınırlanmış olup doğuda ise sınırı Amanoslara kadar uzanmaktadır. Orta Toroslar üzerinde de Bolkar dağları, Aladağlar ve Tahtalı dağları ile çevrilidir.⁵ Kapadokya, Suriye ve Dağlık Kilikya ile sınırları olan bölge adı geçen bölgelerin kavşak noktasında yer almaktadır. Bu sebeple Bölgede bulunan yapılar zengin bir mimariye sahiptir.

¹ Strabon 1987, 2; Jones 1971, 191.

² Erten 2011, 7.

³ Tekocak 2006, 13.

⁴ Ünal-Girginer 2007, 17.

⁵ Anonim 1991, 32.

Kilikya bölgesi, birçok önemli hac merkezine ev sahipliği yapmaktadır. Hristiyanlığın erken dönemlerinde önemli biri olan Aziz Pavlus dinin yayılmasında ve gelişiminde katkı sağladığı bilinmektedir. Pavlus yaşamış olduğu olaylardan dolayı değişim yaşayarak hayatını bölge insanlarına müjdeleyerek adadığını Hristiyan olduğunu anlatarak geçirmiştir. Adana ve Tarsus bölgesinde dini anlatma ve yayma konusunda eğitimler veren Pavlus bölgede etkin rol oynamış ve farklı bölgelerde de adına kiliseler yaptırılmıştır.⁶ Aziz Pavlus'un öğrencisi olan Azize Thekla Silifke sınırlarındaki Meryemlik olarak adlandırılan kilisenin de bulunduğu yapı kompleksinin Erken Bizans dönemine ait olduğunu antik kaynaklarda dile getirilmektedir. Ayrıca insanların burayı kutsal kabul edip önemli bir hac merkezi konumunda olduğu bilinmektedir.

Kilikya bölgesi sınırları içinde çok sayıda antik kent bulunmaktadır. Bu kentler; Flaviopolis, Kastabala ve Anavarza'dır. Bunlar içerisinde yer alan bazilikal planlı kiliseler Hristiyanlar için önemli yapılardır. Bölge coğrafi yapısı ve iklim özellikleri bakımından verimli topraklara sahiptir. Bu sebeple birçok medeniyeti bünyesinde barındırmıştır. Sadece toprak verimliliği değil Kilikya dağlarında bulunan demir, gümüş madenleri ve ahşabın yoğun olması da bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır.⁷ Su kaynaklarının bölgede fazla olması çeşitli sebze ve meyvelerinde yetişmesine de olanak sağlamıştır. Üzüm bağlarının oldukça fazla olması Hristiyanlar açısından önemli rol oynamıştır.⁸ Bölgede yetişen bu üzümlerden antik çağda yapılan üzüm şarabı Hristiyanlıkta ve tıp dünyasında da şifa kaynağı olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁹

Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen Ovalık Kilikya bölgesinde yaptığımız arazi çalışmalarında yirmiye yakın kilise tespit edilmiştir. Birçok kilise antik kentler içinde yer almaktadır. Bu antik kentler dışında bağımsız kırsal alanlara yapılan kiliseler de mevcuttur. Bu araştırma kapsamında incelenen kırsal alanda bulunan Akören kiliseleri üç adet olup birbirine yakın mesafede oldukları tespit edilmiştir. Bir dağ başına inşa edilen bu üç kilise önemli bir ibadet alanıdır. Daha önce toplu bir çalışmanın olmaması ve mimari plastikler üzerindeki bitkisel, geometrik ve en önemlisi sütun başlıkları üzerindeki figürlü süslemeler ile ön plana çıkan bu yapıların tanıtılması ve yaşatılması amaçlanmıştır.

Kiliselerin beden duvarları ve etrafında kırık parçalar halinde bulunan mimari plastikler üzerindeki süsleme motifleri daha önce detaylı bir biçimde ele alınmamış olması bu çalışmayı yapmamıza vesile olmuştur. Adana'nın Aladağ ilçesine bağlı olan Akören'de üç kilise bir adet anıtsal mezar ve çok sayıda nekropol alanı yer almaktadır. Çalışmamızda sadece üç adet kilise incelenmiştir.

Adana'nın kuzeydoğusunda bulunan Aladağ'ın Akören mahallesi Akören I ve Akören II olmak üzere iki ayrılmaktadır.¹⁰ Roma ve Erken Hristiyanlık döneminde yerleşim yeri olarak kullanılan Akören'in antik ismi bilinmemektedir. Kilikya'dan Kapadokya'ya giden hac yolu güzergâhı üzerinde bulunması yapıların önemini daha da çok artırdığı görülmektedir (Har. 1).

Çalışmaya konu olan ve arazi araştırmalarında tespit edilen Akören mahallesinde yer alan Akören (1 nolu) Güney Kilise, Akören (2 nolu) Kuzey Kilise, Akören (3 nolu) Doğu kiliseler çeşitli araştırmacılar tarafından eserlerinde bu isim ile tanıtımını yapmaktadırlar.¹¹

⁶ Beşaltı 2022, 97.

⁷ Arslan 1998, 6.

⁸ Ksenophon 1984, 2; Schneider 1999, 27.

⁹ Topdal 2007, 3.

¹⁰ Koch 2007, 208.

¹¹ Hill 1996, 66; Hild-Hellenkemper 1984, 201; Beşaltı 2022, 41.

Bazı yabancı ve yerel araştırmacılar da sadece Doğu kiliseyi, ‘‘Civanbey Kilisesi’’ ismi ile ele aldıkları görülmektedir.¹²

Kilisler, bazilikal planlı ve üç nefli olup MS 5.ve 6.yüzyıla tarihlendirilmektedir. Malzeme ve teknik, plan ve süsleme kompozisyonları bakımından kiliseler benzer özellikler taşımaktadır. Fakat mimari plastikler olarak bazı farklı süsleme kompozisyonlarına rastlanılmıştır. Bunların en önemli ayırt edilen özelliği ise doğu kilisedeki figürlü sütün başlıklardır. Taş süslemeleri ile dikkat çeken Ovalık Kilikya bölgesi kiliselerinden olan bu yapılar konumları ve buldukları coğrafya ile önemlidir.

Bölgede çeşitli zamanlarda meydana gelen depremler yapıların üst örtülerini tamamen yıkmıştır. Ayakta olan duvarlardaki açıklıklar ve izlerden üst örtünün ahşap kırma çatılı olabileceği düşünmektedir. Erken Hristiyanlık dönemi kilise örneklere bakıldığında da bazilikaların üst örtüleri ahşap kırma çatılı olması da bu yapılar hakkında yorum yapmamızı kolaylaştırmaktadır.

Har. 1: Akören Kiliselerinin Uydu Görüntüsündeki Yeri (Google Earth'den)

2. Akören Kiliseleri

2.1. Akören (1 no'lu) Güney Kilise

Aladağ ilçe merkezinin güneydoğusundaki Akören mahallesinde sarp kayalıklar üzerine inşa edilen kilise antik yolun güneyine konumlanmaktadır. Yapı bulunduğu konumdan dolayı bu ismi almıştır. Kilise 717665-4149499 (UTM 6-ED50) koordinatları üzerinde yer almaktadır.¹³ Bölgede farklı zamanlarda olan yıkıcı depremlerden dolayı yapının bazı bölümleri oldukça hasar almıştır.

¹² Bell 1905; Beşaltı 2022, 41.

¹³ Beşaltı 2021, 46.

Yapı farklı boyutlarda kesme taş, kaba yonu ve düzgün kireç taşı ile inşa edilmiştir. Apsisin olduğu doğu cephe duvarlarında büyük ölçekli kesme blok taşlar kullanılmıştır. Kapı ve pencere lento, sövelerinde düzgün yonu taşlar kullanılırken beden duvarları daha küçük ölçekli taşlar ile iki sıra kesme taş ve araları kireç harcı ile doldurularak örülmüştür (Res. 1).

Doğu-batı yönünde uzanan kilise, iki katlı, üç nefli ve bazilikal planlıdır (Çiz. 1). Yapının doğu (apsis ile) ve batı cephe ara uzaklığı 28 metre olup genişlik ise yaklaşık 17 metredir. Araştırmacı Gabriele Mietke de yaklaşık bu ölçüleri vermektedir.¹⁴ Nefler birbirine sütunlar ile bağlanmaktadır. Dikdörtgen bir naos ile içten yarım daire, dıştan ise çokgen formlu bir apsisle sahiptir. Apsisin güneyindeki diakonikon bölümünün duvar kalıntıları mevcut olup beden duvarları yıkılmıştır. Kuzeyde yer alan prothesis bölümü ise tamamen yıkılmıştır. Kilisenin batı cephesinde yer alan narteks bölümünün sadece temel izleri tespit edilebilmiştir. Naosa geçişi sağlayan kapı ise sağlam durumdadır. Naosu ayıran neflerin sütun ve sütun başlıklarının bir kısmı orta nef içinde yıkık vaziyettedir (Res. 3) Orta nef yan neflere göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Naos içinde kaideler, burmalı sütunlar ve süslemeli sütun başlıklar ile altara ait olabileceğini düşündüğümüz mimari parçalar yer almaktadır.

Kilisenin batı, kuzey ve güney cephelerinde naosa girişi sağlayan birer adet kapı açıklığı bulunmaktadır. Batı cephedeki giriş kapının söveleri kalın silmelidir. Kapı açıklığının yanında Aedícula nişi yer almaktadır. At nalı kemer formlu olan bu nişin etrafı ve içinde küçük ölçekli süsleme motiflerine yer verilmiştir (Res. 2).

Yapının kuzey cephe duvarının bir kısmı ayakta. İkinci kat duvarı yıkık olmasına rağmen, birinci kat duvarları sağlamdır. Güney, doğu ve batı cephelerde at nalı kemer formlu pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Arazinin konumundan dolayı kuzey cephede pencere açıklığı yoktur. Güney cephedeki ikinci kat pencere açıklıkları yapıda bir empore katı olduğunu göstermektedir.

Doğu cephedeki poligonal formlu apsis oldukça sağlam olup üçlü pencere açıklığı ile aydınlatılmaktadır (Res. 4). Pencere açıklıkları yaklaşık ortalama genişlikleri 95-98 cm, yüksekliği ise 185-188 cm. arasında değişmektedir. Pencere alt kısmından geçen ince ve kalın silmelerin içine "A" ile "ω" harfleri işlenmiştir. Pencere aralarına ise haç motifleri yerleştirilmiştir (Res. 5).

Yapının üst örtüsü ve sütun aralarını bağlayıcı kemerlere ait izler olmaması yapıyı tanımlamada zorlayıcı olmuştur. Fakat duvar yüzeylerinde giriş yuvalarının yeri tespit edilmiştir. Bu izler de bize üst örtünün bir sundurma veya ahşap kırma çatı olabileceğini düşündürmektedir.

Cepheler oldukça sade tutulmuş olup kiliseye ait süslemeler kapı, pencere lento ve sövelerinde yoğunlaşmıştır. Genellikle lento ve sövelerde bulunan süslemeler kesme taş üzerine oyma-kabartma tekniğiyle işlenmiş olan haç motifleridir. Bu motifler bazen serbest bazen de madalyon içine alınmış şekilde tasarlanmıştır (Res. 6).

Güneydeki giriş kapı lentosunda, pencere sövelerinde ve apsisteki haç motifleri madalyon içine alınmıştır. Pencere boşluklarda da madalyon içine alınmış bitkisel ve geometrik süslemeler görülmektedir.

Arazi çalışmalarında tespit edilen kiliseden bağımsız olarak yapılmış ve kilisenin güneybatı cephesinde iki adet yan yana levha örneği bulunmaktadır. Bu levhaların stel olabileceği de düşünülmektedir. Fakat bu levha parçaları kiliseye ait olmadığı için bu bölümde değil değerlendirme kısmında ele alınmıştır. Ayrıca süslemeler ikonografik olarak detaylı bir biçimde incelenmiştir.

¹⁴ Mietke 1994, 36.

Kilisenin apsis cephesindeki üçlü pencerelerden ortadaki ve kuzey cepheye yönelen pencerelerin ara boşluklarında kısa yazıtlar yer almaktadır. Buradaki yazıtta bazı araştırmacılar yapının MS 525 yılında inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁵ Yapı erken Bizans sonuna tarihlendirmek doğru olacaktır.

2.2. Akören (2 no'lu) Kuzey Kilise

Yapı, Adana'nın Aladağ İlçesine bağlı Akören mahallesindeki 717727-4149774 (UTM 6-ED50) numaralı koordinatlar üzerine inşa edilmiştir.¹⁶ Güney kilisenin kuzeyinde yer alan dağlık bir arazi içerisinde bulunmaktadır (Res. 7).

Yapının beden duvarlarında farklı boyutlarda kaba yonu, kesme taş ve düzgün kireçtaşı kullanılmıştır. Duvarlar iki sıra kesme taş ve aralarında kireç harçlı moloz taş ile örülmüştür. Apsis diğer cephelerden farklı olarak büyük boyutlu kesme blok taşlarla inşa edilmiştir. Kapı, pencere ve kemerlerinde ise düzgün kesme taşlar tercih edilmiştir.

Kilise doğu-batı yönünde uzanan üç nefli, bazilikal planlıdır. Ayakta olan kalıntılardan ve duvar izlerinden yapının tek kat olarak inşa edildiği görülmektedir. Ayrıca güney cephe duvarının olduğu kısımda bir mezar ve havuzun olduğu da tespit edilmiştir (Çiz. 2).

Yapının beden duvarları ayakta olup naos ve apsis bölümlerinden oluşan kilisenin bu bölümleri de oldukça sağlam olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Batı cephedeki üçlü bir kapı açıklığı ile naosa girilmektedir. Dikdörtgen planlı olan naosun orta nefli yan neflere göre daha geniş tutulmuştur. Doğu cephedeki apsisi ile yan nefleri içten ve dıştan yarım yuvarlak formu bir kemer çevrelemektedir. Apsisin etrafını çevreleyen koridor ambulatoriumlu bazilika olduğuna işaret etmektedir (Res. 8).

Üst örtüsü yıkık olan yapının mevcut izlerden beşik tonoz ile örtülü olduğu tahmin edilmektedir. Gabriel Mietke'nin çizmiş olduğu planda, kilisenin üç nefli olduğunu ve kaideler üzerine oturan sütunların nefleri ayırdığını, sütunların birbirine kemerler vasıtasıyla bağlandığı ve üst örtüyü ahşap bir kırma çatının kapatmış olabileceği üzerinde durmaktadır.¹⁷

Kilisenin kuzey cephe duvarına bitişik olarak yapılmış doğu-batı yönünde uzanan tek nefli bir şapel kalıntısı mevcuttur. Naos ve apsisin kuzey duvarından şapele açılan birer adet kapı açıklığı bulunmaktadır. Duvarlardaki dilatasyon izlerinden bu yapının kiliseden sonra inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Her iki yapıda malzeme ve teknik, süsleme özellikleri bakımından yapının tarihlerinin birbirine yakın olduğu tahmin edilmektedir.

Şapelin apsis duvarının iç kısmındaki kemer yüzeyinde kesme taş üzerine kabartma tekniği ile işlenmiş bir tören haçı bulunmaktadır. Haçın dört kolunu çevreleyen iç içe geçmiş helezonik kıvrımlar simetrik olarak yapılmıştır. Bu helezonlar üst kollarda düğüm oluşturmaktadır. Ortada iki dairesel motif ve onu çevreleyen büyük halkalar içinde zikzak motiflerine yer verilmiştir. Zikzak motiflerinin iç kısmını küçük üçgenler doldurmaktadır. Haçın kolları içeriye doğru kavışarak alt kolunun etrafında ise "K", "T", "C", "O" İsa'yı simgeleyen kristogramlar yer alır (Res. 9, Çiz. 4). Bu haç ve üzerindeki motifler günümüzde sağlam bir şekilde görmek mümkündür.

Kilise ve şapelde süsleme kompozisyonları apsisin dış cephesini çevreleyen silmelerin içleri bitkisel ve geometrik motifler ile doldurulmuştur. Pencerelerin kemer kilit taşlarında haçlar ve çarkifelek motifleri işlenmiştir.

¹⁵ Hild-Hellenkemper 2004, 169.

¹⁶ Beşaltı 2021, 52.

¹⁷ Mietke 1995, 38.

Şapelin apsis dış cephesini çevreleyen bordür kuşağı içinde Malta haçı ve bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Buradaki yazıtı araştırmacılar kilisenin MS 504 yılında yapıldığına işaret eden bilgiler vermektedirler. Yazıtı göre şapelin sonradan eklendiğini bu tarihin de ana kilise için “terminus ante quem” oluşturduğunu ve ana kilisenin MS 504 yılından önce yapıldığına işaret ettiği düşünülmektedir.¹⁸ Yapı Erken Bizans döneminin sonuna tarihlendiği görülmektedir.

2.3. Akören (3 no’lu) Doğu Kilise

Adana’nın Aladağ ilçesine bağlı Akören mahallesindeki yapı 716816-4149924 (UTM 6-ED50) koordinatlar üzerindedir.¹⁹ Akören Güney ve Kuzey kilisenin yaklaşık 1 km. kuzeybatısındaki düzlük bir arazi üzerine konumlandırılmıştır (Res. 10). Kilisenin bulunduğu mevki Civanbey arkeolojik alanı olarak da bilinmektedir. Diğer kiliseler ile bir bütün olması açısından bu yapıda bulunduğu konuma göre isimlendirilmiştir. Fakat yapı kayıtlarda ve bazı araştırmacıların yayınlarında “Civanbey Kilisesi” ismi ile incelemleridir.²⁰

Yapı düzgün kesme blok taşlardan inşa edilmiştir. Kilisenin duvarlarında kullanılan kesme taşlar farklı ölçülerdedir. Duvarların bazı bölümlerinde kaba yonu taş da kullanılmıştır. Doğu cephedeki apsis kısmında kesme blok taşlar bulunurken diğer bölümlerde kaba ve moloz taşlar vardır. Apsis büyük ölçekli kesme blok taşlardan inşa edilirken duvarlar daha küçük ölçekli olduğu görülmektedir (Res. 11). Duvar örgülerinde kesme taş aralarında kireç harçlı moloz dolgu kullanılmıştır. Naos bölümündeki duvar yüzeylerinde bulunan giriş yuvalarına bakıldığında üst örtünün ahşap kırma çatılı olduğu düşünülmektedir.

Yapı, doğu-batı yönünde uzanan üç nefli bazilikal planlıdır. Narteks, naos ve apsis bölümlerinden oluşan yapının batı, kuzey ve güney cephelerinde birer adet giriş bulunmaktadır. Narteksin üç cephesini “L” formlu bir koridor çevrelemektedir. Kilisenin beden duvarları kısmen yıkılmış ve bazı yerlerde sadece temel izleri mevcuttur. Doğu cephedeki apsis oldukça sağlam ve anıtsallığını koruyan üç adet pencere açıklığı ile ayakta kalmıştır. Dıştan beş kenarlı, içten ise yuvarlak formludur. Apsisin her iki yanında bulunan mekanların temel kalıntıları mevcut olup kuzeydoğu prothesis bölümüne bir kapı açıklığı ile girilmektedir. Güneydoğudaki diakonikon mekanının duvarları ise kısmen ayaktaadır (Çiz. 3).

Kilisenin dış ve iç cephe duvarlarında az da olsa süsleme motiflerine yer verilmiştir. Fakat yapının naos iç mekânında ve etrafa dağılan mimari parçalar üzerinde süsleme motifleri dikkat çekicidir. Apsisin iç ve dış cephelerinde duvar yüzeyinde kabartma tekniği ile işlenmiş madalyon içinde Malta haçı yer almaktadır (Res. 12, Çiz. 5). Yan neflerin duvar yüzeyinde ise latin haçı işlenmiştir. Haçın kolları içe doğru kavislenerek genişlemekte olup kolların üst bölümleri yarım daire formu ile haçın üst kolları çevrilidir. Madalyonun içi zikzak motifleri ile doldurulmuştur. Haçın dört kolunun içinde ise oyma-kabartma tekniği ile yapılmış yürek motifleri görülmektedir. Latin haçının sağ ve sol kollarının altında İsa’yı simgeleyen Kristogramlar yer almaktadır (Res. 13, Çiz. 6). Apsis pencerelerinin lento ve söveleri profilli silmeler ile çevrilidir.

Bir diğer süslemelerin görüldüğü yerler ise kilisenin naos içinde ve etrafına dağılan sütun başlıkları ve mimari parçalar üzerinde bulunmaktadır. Farklı formlarda ve kompozisyonlarda görülen bu süslemeler taş üzerine oyma-kabartma tekniği ile işlenmiştir.

Kilisenin beden duvarlarında ve etraftaki parçalar üzerinde herhangi yazıtlı bir parçaya rastlanılmamıştır. Bu sebeple yapının kesin bir tarihi verilememektedir. Fakat diğer kiliselerle

¹⁸ Mietke 1995, 39-44; Bahargülü 2015, 33-37; Beşaltı 2021, 56.

¹⁹ Beşaltı 2021, 41.

²⁰ Beşaltı 2021, 41.

benzer özelliklere sahip olmasından dolayı onlara yakın tarihlerde yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

3. Değerlendirme

3.1. Mimari Özellikler

İncelenen bu üç kilise plan, malzeme ve teknik açıdan birbirine çok benzediği tespit edilmiştir. Yapılarda genellikle düzgün kesilmiş büyük ölçekli kesme taşlar ile kaba yonu, moloz taş kullanılmıştır. Apsisin dış cephesinde, naos duvarlarında, kapı ve pencerelerin lento ve sövelerinde, kemerlerde büyük boyutlu düzgün kesme taşlar ile örülmüştür. Duvarların içleri kireç karışumlu moloz harç ile doldurulmuş olup dıştan ve içten küçük ölçekli kesme taşlar yerleştirilmiştir.

Erken Hristiyanlık ve Bizans döneminde bazilikal planlı kiliseler oldukça yaygındır. Bölgede tespit edilen bu üç kilise bazilikal planlı yapılarıdır. Bazilika; Yunanca “basilike stoa” ve Latince “basilica” kelimelerinden türetilmiş, genellikle dikdörtgen planlı taşıyıcıları olan neflere bölünmüş yapılar olarak tanımlanmaktadır. Geç Antik-Erken Bizans döneminde en çok tercih edilen kilise planlarından birisidir.²¹ Bazilikal planlı kiliseler bölgesel özellikleri bakımından farklılıklar taşısalar da aslında temelde benzer yapılarıdır.

Geç antik dönemden itibaren farklı bölgelerde örneklerini gördüğümüz bazilikal planlı yapılar genellikle duvar yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıların içinde bazilikal planlı duvar yapısı olarak görülen kiliselerin önemli örneklerinin başında Roma İmparatorluğuna başkentlik yapmış olan İstanbul'daki Studios Manastırı (İmrahor Camisi)'dir.²² Anadolu'da Bithynia, Trakya, Kapadokya, Lykonian ve Kilikya da bu plan düzeninde yapılmış kiliselerin yoğun olduğu tespit edilmiştir.

Bunlar içinde Bithynia bölgesinde İznik Ayasofya'sı²³ Trakya bölgesinde Kral Kızı Bazilikası,²⁴ Kapadokya bölgesinde Çardak Kilisesi,²⁵ Kayseri Bazilikaları²⁶ Akören kiliselerine plan olarak benzemektedir.

Lycaonia bölgesi olan Konya ve çevresinde yer alan bazilikal planlı yapılar ise, Madenşehir 1 nolu,²⁷ Madenşehir 3 nolu²⁸ ,Madenşehir 4 nolu²⁹ ,Madenşehir 5 nolu, Madenşehir 6 nolu, Madenşehir 21 nolu,³⁰ Madenşehir 29 nolu,³¹ Yukarı Ören 15 nolu, Yukarı Ören 16 nolu, Değle Öreni 33 nolu, Değle Öreni 42 nolu kiliselerdir.³² Bu kiliseler mimari kurguları ve plan özellikleri bakımından Kilikya bölgesindeki bazilikal planlı kiliselerle ve Akören yapılarına benzemektedir.

²¹ Koch 2007, 39.

²² Pekak 2000, 103; Müller-Wiener 2001, 147; Mimiroğlu 2014, 271.

²³ Peschlow 2004, 203.

²⁴ Erzen-Başaran 1993, 209-210.

²⁵ Restle 1979, 34-36.

²⁶ Restle 1979, 44-45.

²⁷ Ramsay-Bell 1909, 41.

²⁸ Eyice 1971, 38.

²⁹ Eyice 1971, 24.

³⁰ Ramsay-Bell 1909, 117.

³¹ Eyice 1971, 36.

³² Ramsay-Bell 1909; Eyice 1971; Restle 1979; Restle 1981; Hild- Hellenkemper 1990; Müller- Wiener 2001; Koch 2007; Mimiroğlu 2015, 272.

Yine bazilikal planlı olan duvar yapılarından Isauria ve Kilikya bölgesi kiliselerinden Alahan Batı Bazilikası,³³ Alahan Doğu Bazilikası,³⁴ Alakilise,³⁵ Anavarza Apostles Kilisesi,³⁶ Anemurium Bazilikası,³⁷ Anemurium III nolu (10C) Bazilika,³⁸ Kastabala Kuzey Kilise,³⁹ Cennet-Cehennem Tapınak Kilisesi,⁴⁰ Kadirli Ala Kilise,⁴¹ Kanlıdivane I, II, III, IV nolu kiliseler,⁴² Meryemlik Azize Thekla Bazilikası⁴³ ve Ovalık Kilikya sınırları içinde bulunan ve makale konumuz olan Akören I (Güney Kilise), Akören Kuzey Kilise (2 nolu), Akören Doğu Kilise⁴⁴ (Kutsal Haç Kilisesi, 3 nolu) bölgedeki diğer kiliseler ile oldukça benzemekte olup birbirlerine yakın tarihli yapılardır.

Frigya bölgesindeki Laodikeia Kuzey Bazilikası,⁴⁵ Laodikeia Kuzeybatı Bazilikası⁴⁶ ve Karia Bölgesinden Knidos B, D ve E Kiliseleri⁴⁷ de duvar yapısı olup plan bakımından Akören Kiliseleri gibi bazilikal olarak inşa edilmiştir.

Akören Kiliseleri uzunlamasına dikdörtgen planlı üç nefli olarak düzenlenen bir plan şemasına sahiptir. Yanlarda da girişi bulunan bu kiliselerin bir bölge özelliği olduğu da diğer yapılara bakılarak tespit edilmiştir. Kiliselerin narteks kısmı tekli veya üçlü giriş açıklıkları şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca yan cephelerdeki birer kapı ile de naosa ulaşılmaktadır. Naos ise üçlü nef düzenlemesi ve apsis ile sonlanmaktadır. Apsisler yarım daire veya poligonal şeklinde düzenlenmiştir. Bazilikaların üst örtüleri genellikle ahşap kırma çatılı veya tonoz ile örtülü olduğu bilinmektedir. İncelenen bu üç kilisenin de üst örtüleri ahşap kırma çatılı olabileceği düşünülmektedir. Duvarlardaki giriş yuvaları ve kalan ahşap parçaları ise bu bilgileri doğrular niteliktedir.⁴⁸

Kiliselerde genel olarak tek bir apsis mevcuttur. Bölgede bazı kiliselerde çift apsis uygulaması görülse de incelenen Akören kiliselerinin tek bir apsisi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kiliselerin apsisi form olarak farklılık göstermektedir. Akören Güney ve Doğu kiliselerinin apsisi çokgen formlu iken kuzey kilise de ise dairesel formludur. Akören Kuzey Kilisesin de ambulatoriumlu özelliği bulunmaktadır. Bu uygulamanın ise Suriye etkili olup, MS 4. yüzyıldan itibaren Kilikya bölgesinde de görülmeye başlamıştır. Suriye etkisinin yanı sıra bu özellik Antakya bölgesinde de etkili olabileceği de düşünülmektedir. Çift apsis uygulaması denilen ambulatoriumlu bazilika Kilikya bölgesi kiliselerinde MS 5. ve 6. yüzyılda görülen geleneksel bir düzenlemedir.⁴⁹

Bölgedeki bazilikalara bakıldığında apsisin her iki yanına pastophorion odalarının eklendiği görülmektedir. Bu mekanların bazıları apsis kısmına eklenmesi sonucunda bir şapel uygulaması olarak da ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu uygulamayı Akören Kuzey Kilise'de

³³ Gough 1968, 159-160.

³⁴ Gough 1967, 43.

³⁵ Hill 1996, 83.

³⁶ Hill 1996, 85.

³⁷ Hill 1996, 91; Tekocak-Aldemir 2019, 50, 112.

³⁸ Hill 1996, 92-93; Tekocak-Aldemir 2019, 56, 116.

³⁹ Hill 1996, 104.

⁴⁰ Hill 1996, 111.

⁴¹ Bayliss 2001, 207.

⁴² Eyice 1976/77, 423, 425, 426, 429.

⁴³ Hill 1996, 217.

⁴⁴ Hill 1996, 66, 67, 68.

⁴⁵ Şimşek 2007, 267, 268.

⁴⁶ Şimşek 2007, 271, 274.

⁴⁷ Özgan 2004, 85, 86, 55-58.

⁴⁸ Mango 2006, 50; Koch 2007, 43.

⁴⁹ Hill 1996, 23.

görmek mümkündür. Bölgede yer alan Anavarza Kaya Oyma Kilisesi ile Kuzey Kilisede bu uygulamanın en güzel örnekleri arasında yer almaktadır.

Bazilikal planlı olan bu üç kilise mimari alanda benzerlik gösterse de süsleme motiflerinde bazı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Güney kilise bazilikal planlı olup iki katlıdır. İkinci kat duvarlarında tahribatlar olduğu görülmektedir. Plan şeması olarak Kuzey kilise diğerlerinden farklıdır. Bazilikal planlı üç nefli ve tek katlı olan kilisenin kuzeyine bitişik tek nefli bir şapel eklenmiştir. Ayrıca bu kilisenin narteks bölümü de bulunmamaktadır. Apsis form olarak da diğerlerinden farklı tasarlanmıştır. Üçüncü yapı olan Doğu kilise bu iki kilisenin batısına düşmektedir. Güney ve Kuzey kiliselerine mesafe olarak uzakta kalan bu yapı da diğerleri gibi bazilikal planlı üç neflidir. Kilisenin narteks bölümü "L" formulu olup apsisin her iki yanında birer adet Pastaforion odaları yer almaktadır.

3.4. Süsleme Özellikleri

Bölgede yapılan saha çalışmalarında iki tip süsleme programının olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; duvar resmi ve taş süslemelerdir. Yapılan incelemelerde duvar yüzeylerinde herhangi bir resme rastlanılmamış olup sadece kaynaklarda bahsedilmiştir.

Akören Güney Kilisenin batı cephedeki giriş açıklığının yanında bulunan aedicula nişinin içinde aşı boyası ile yapılmış motiflerin dikkat çekici olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Fakat arazi çalışmalarında bu süslemelerin tahrip olduğu ve yerinde olmadığı görülmektedir (Res. 2). Araştırmacı Gabriele Mietke yapmış olduğu çalışmalarda kemer içinde Hz. İsa'nın vaftiz sahnesi olduğunu yorumlamaktadır.⁵⁰ Nişin etrafı ise silmelerle çevrilmiş olup geometrik, bitkisel ve yazı kuşağı ile çevrilidir. Süslemelerin birçoğu tahrip olduğu için motifler net anlaşılammaktadır. Nişin üzerindeki yazıt da tahrip olmuştur. Araştırmacı Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar kiliseler üzerindeki ve yıkılan parçalardaki yazıtların bir kısmını okuyabildiğini yayınlarda belirtmektedir.⁵¹ Bölge kiliselerinde yaygın olan bu niş açıklıkları özellikle MS 5. ve 6. yüzyıllarda daha yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca bu uygulama daha çok Suriye'de bulunan kiliselerde de kullanım alanı bulmuştur.

Kiliselerde bulunan mimari plastik süslemeler yapıların beden duvarlarında ve etrafa dağılan parçalar üzerinde uygulama alanı bulmuştur. Bu süsleme kompozisyonları da bitkisel, geometrik ve figürlü süslemeler şeklindedir. Kiliselerin duvar yüzeylerinde ve yıkılan mimari parçalar üzerinde bitkisel süslemeli motifler yoğun olarak kullanılmıştır. Genellikle süslemeler oyma-kabartma tekniğinde uygulanmış olup her kilisede farklı motiflerden kompozisyonlar bulunmaktadır. Apsisin dış cephesini çevreleyen kat silmelerinde, kapı ve pencerelerin lento ve sövelerinde, frizlerde ve mimari plastik parçaların üzerinde süslemeler görülmektedir.

Bitkisel süslemeler; sarmal dallar ve yapraklar, stilize gülbezekler bir arada işlenmiştir. Bazı kiliselerin naos içerisindeki duvar yüzeylerinde ve mimari plastik parçalar üzerinde, yapıların çevresindeki sütun başlıkları ile tamburlarda, levhalar ve frizlerde de birbirine benzer süslemeler şekildedir.

İncelenen Akören Güney kilise, Kuzey kilise ve Doğu kilise de bitkisel süslemelerin yanında geometrik ve figürlü süslemeler de iç içe kullanılmıştır.

Kiliselerin beden duvarından hariç bir de etrafa dağılan kiliseye ait olabileceğini düşündüğümüz mimari parçalar yer almaktadır. Güney kilisenin güneybatı köşesinde kiliseden bağımsız yan yana iki adet dikdörtgen formulu ve süslemeli stel olduğunu düşündüğümüz levhalar mevcuttur.

⁵⁰ Mietke 1996, 428.

⁵¹ Sayar 1993, 182.

İlk levha; dikdörtgen formlu olan parçanın üst kısmı at nalı kemerlidir. Kemerini çevreleyen kalın silmelerin başlangıç ve bitiş yerlerinde stilize olarak yapılmış karşılıklı akant yaprakları bulunmaktadır. Üç ayrı panoya bölünen levhanın iç kısımlarında farklı süsleme kompozisyonlarına yer verilmiştir. Ortada büyük bir Malta haçı ve bu haçın kollarında birbirinden farklı rozetler yerleştirilmiştir. Levhanın üst bölümünde ise yıldız motifi bu motifin kollarında çarkıfelek, gülbezeler işlenmiştir (Res. 14, Çiz.7). En üst bölümünde ise madalyon içine alınmış altı kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Bu parçanın bir stel olduğu düşünülmektedir.

Bölge örneklerine bakıldığında bu tarzda yapılmış süslemeli örnekler oldukça azdır. Süsleme özellikleri bakımından Anadolu ölçeğinde karşılaştırıldığı zaman motiflerin benzerleri İstanbul Kilise Camii korkuluk levhasında da görülmektedir.⁵² Afyon müzesinde bulunan levha örneği de benzer süslemeye sahiptir.⁵³ Uşak müzesinde bulunan levhada ise Malta haçının etrafında yer alan madalyonlar içine yerleştirilen çeşitli rozetler ve çarkıfelek motifleri Akören Güney kilisede yer alan levha örneği ile benzerlikler göstermektedir.⁵⁴ Bunlardan başka Adana Anamur ve Silifke müzelerinde benzer levha örnekleri olduğu tespit edilmiştir. Haç motiflerinin etrafında çarkıfelek ve kuş figürleri oldukça benzenmektedir.⁵⁵ Anamur Müzesi'ndeki levha örneğinde de kuş figürü yer almaktadır. Levha kenarlarında ise nar kabartma olarak kuşun etrafına işlenmiştir.⁵⁶

İkinci levhada üç ayrı panodan oluşmaktadır. Dikdörtgen formlu olan levha tek parça halinde değil, farklı üç adet taşın üst üste koyulması ile meydana gelmiştir. Fakat süslemeler birbiri olan uyumu tek parçaymış gibi durmaktadır. Kesme taştan yapılan panoların içindeki motifler oyma-kabartma tekniği ile işlenmiştir. Altta yer alan pano içi süslemeler madalyon içine alınarak etrafı balıksırtı ile çevrilidir. Madalyonun merkezine yerleştirilen gülbezeler iç içe geçmiş yarım dairelerden oluşmaktadır (Res. 15, Çiz.8).

Levhanın üst bölümündeki panonun merkezi madalyon içine alınmış olup etrafı dört yapraklı yonca ile doldurulmuştur. Bu motifin benzer süslemeli örneği Akşehir Ulu Camii minare kaidesindeki levhada görülmektedir.⁵⁷ Konya ve çevresinde tespit edilen levhalarda çarkıfelek motifleri oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu çarkıfelek motifleri tek başına veya haç motifiyle birlikte tasvir edilmiştir. Akören'deki levha örneğinde işlenen çarkıfelek ve haç motifleriyle oldukça benzenmektedir.⁵⁸ Ayrıca Konya ve çevresinde Bizans dönemine ait taş eserler üzerine yapılan çalışmalarda da benzer motiflerin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle levha örneklerinde ortada haç ve haçın kollarında çarkıfelek, gülbezeler ve kuş motifleri işlenmiştir. İşlenen bu motifler Akören güney kilisedeki levha örnekleri ile benzenmektedir.⁵⁹

Bu levhalardan başka yapıların beden duvarlarında, naos bölümü içinde ve etrafında süslemeli mimari parçalar tespit edilmiştir. Akören Kuzey Kilise'nin etrafında in-situ halde bulunan sütun başlıkları üzerinde bitkisel süslemeler yoğunluktadır.

Apsisi dıştan çevreleyen kat silmelerinin arasına serbest veya madalyon içine alınmış bitkisel süslemeli gülbezeler yer almaktadır. Bölge kiliselerinin birçoğunun apsis cephesinde

⁵² Kunduracı 1989, Res. 40, 42.

⁵³ Parman 2002, 164, A44-Lev.88, Foto. 107; A34 Lev. 60, Foto 71.

⁵⁴ Parman 2002, 125, U17-Lev.49, Foto.51; Çiz. 38, U45-Lev. 98, S14, Lev. 95.

⁵⁵ Aydın 2008, 271, 286, Res.5.

⁵⁶ Aydın 2008, 272,286, Res.7.

⁵⁷ Kunduracı 1989, Res.44.

⁵⁸ Arslan 2014, levha, 13,14,16; Çiz.78,79,93,94; Kat.no.173,174,185,215,223.

⁵⁹ Temple 2013, 254, Res.343, 347, 348, 372,402,403, TP,7,8, Lev.3,4, TA, 3a.

ve mimari parçalar üzerinde benzerlerine yer verilmiştir. Bu şekilde süslenmiş benzer örnek Uşak Müzesinde bulunan ambon yan levhasıdır.⁶⁰

Akören Doğu Kilise'de apsis ve yan nef duvarlarında haç motifleri görülmektedir. Bu haç motiflerden başka yapının etrafında tespit edilen süslemeli mimari parçaların ve sütun başlıklarının da yapıya ait olabileceği düşünülmektedir. Sütun başlıkları üzerinde bitkisel, geometrik ve figürlü süslemeler bir arada işlenmiştir. Bitkisel dalların arasına ve uçlarına yürek motifli yapraklar, sarmaşık dallar, çam ağacı, gülbezeler ve dilimli yonca motifleri yerleştirilmiştir. Bölgede yer alan Anavarza Havariler Kilisesi'nin kemer lentolarında stilize çiçek motifleri, asma yaprakları ve üzümler, akantus yaprakları Akören kiliselerindeki bitkisel süslemeler ile benzer özellikler göstermektedir. Kilisenin sütun başlıkları ve diğer mimari parçaları üzerindeki süslemeler de bu kiliselerdeki süslemelere benzemektedir. Benzer formda yapılmış süslemeler Alahan manastırının batı kilise naos girişinde görülmektedir.⁶¹

Bitkisel süslemelerin dışında yer alan geometrik süslemeler ise genellikle yapıların apsis cephesinde, kapı ve pencere lento ve sövelerinde, frizlerde, naos ve narteks duvarlarında, giriş kapılarının üst ve yan yüzleri ile yapı etrafındaki mimari plastik parçalar üzerinde görülmektedir. Geometrik süslemeler; daha çok madalyon içine alınan Malta haçları, kristogramlar, kareler, sekiz kollu yıldızlar, baklava dilimleri, düğümlü geometrik şekiller ve zikzak motifleri şeklinde kullanılmıştır.

Kullanıldıkları yerlere göre ölçüleri değişen haç motifleri dışında dört veya altı kollu yıldız motifleri, çarkifelek motiflerine de yer verilmiştir. Akören Güney Kilise'nin giriş kapısı üzerindeki lento da latin haç motifi bulunmaktadır.

Bölgedeki Kadirli Ala Kilise, Feke Kara Kilise batı girişinde, Mazılık kilisenin güneyindeki kapı lentolarında, Akdam Işıklı kilise batı giriş kapı lentolarındaki haç motifleri ile Akören kiliselerinin haç motifleri benzer form ve ölçülerde olup kabartma tekniğinde işlenmiştir.

Kiliselerin dış cepheleri kadar iç cephelerinde de farklı süslemeler bulunmaktadır. İç mekân süslemesinde genellikle madalyon içine alınmış haçlar, Malta haçı veya Latin haçları şeklinde duvar yüzeyine oyma-kabartma tekniğinde işlenmişlerdir. Akören kuzey kilisenin kuzey cephesine eklenen Şapel'in iç mekânında tören haçı yer almaktadır. Doğu Kilisenin iç mekânında apsis duvarında ise madalyon içine alınmış üç adet haç motifi görülmektedir.

Ovalık Kilikya bölgesindeki Akören kiliselerinde görülen geometrik süsleme motiflerinin benzer özelliklerini, Dağlık Kilikya bölgesi kiliselerinde, Karadağ Binbir kilise yapıları ile Karaman ve Konya bölgesi kiliselerinde de görmek mümkündür. Alahan Manastırı yapılarının kapı lentolarında, Binbir Kilise 1 nolu bazilikanın girişindeki kemer aralarında, apsisteki pencere lentolarında, 32 nolu basilika kapı lentosunda, Mahalaç kilisesi kapı lentosunda madalyon içine alınmış Malta haçı kabartma olarak işlenmiş olup incelediğimiz yapılarıdaki süslemeler ile benzerlikler göstermektedir.⁶² Konya Kilistra Haç planlı Kilise'nin dış cephelerinde kabartma olarak yapılmış Malta haçı Akören yapılarında da karşımıza çıkmaktadır.⁶³

Genel olarak kiliselerin beden duvarlarında ve mimari parçalar üzerinde bitkisel ve geometrik süsleme programları yoğun olarak kullanılmıştır. Fakat güney kilisenin güneybatı

⁶⁰ Parman 2002,149, U33, Levha 70, Foto 88.

⁶¹ Gough 1968,457.

⁶² Eyice 1971,32, 108, 111, 138.

⁶³ Mimiroğlu 2015, 311, Res. 200, 203.

köşesinde bulunan levha üzerinde ve doğu kilisenin etrafında tespit edilen mimari plastik parçalar ve sütun başlıklarında figürlü süslemelere yer verilmiştir.

Akören güney kilisenin güneybatı köşesindeki kiliseden bağımsız levha üzerinde kuş ve balık motifi işlenmiştir. Levhanın üst bölümünde madalyon içine alınmış stilize dağ keçisi tasvir edilmiştir. Figürün baş kısmı oldukça tahrip olmuştur. Benzer süslemeleri Adana müzesi bahçesinde sergilenen kırık levha parçaları üzerinde de görmekteyiz. Ortada bir haç ve haçın kollarında stilize yürek şeklinde yapraklar, dağ keçisi ve kuş tasvir edilmiştir.⁶⁴ Bizans dönemi sütun başlıkları üzerine yapılan çalışmalarda dağ keçisi ve yaban domuzu motiflerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Kilikya bölgesi kiliselerinde az görülen bir uygulamadır. Bu tarz süslemesi olan Akören kiliseleri öne çıkmaktadır. Konya ve çevresindeki mimari parçalar üzerinde benzer motiflere yer verilmiştir.⁶⁵

Akören Doğu Kilise'nin naos bölümünde ve beden duvarlarının dışında sütun başlıkları ve mimari parçalar üzerinde çeşitli hayvan figürleri bulunmaktadır. Bitkisel süslemelerle bir arada tasvir edilen figürler oyma-kabartma ve çok azında kazıma tekniği kullanılmıştır. Figürlerin bazılarının burun, göz ve kanat uçları kazıma şeklinde yapılmıştır. Sadece bitkisel süslemeli başlıklar da yer almaktadır. Bunlardan üç adet sütun başlığının dört yüzünde de sarmal dallar ile yapraklar kalatos yüzeyini tamamen kaplamaktadır. Sarmal dalların uç kısımlarında yürek motifli yapraklar işlenmiştir (Res. 16-17, Çiz. 9-10).

Başka bir sütun başlığı ise korinth tipindedir. Kesme taştan yapılan parçanın üç yüzü sağlam olup, diğer yüzünde kırıklar mevcuttur. Kırık olan yüzünde birbirinin simetriği olan stilize çam ağaçları işlenmiştir. Bu çam ağaçlarının arasında sarmal dallar ve yapraklar bulunmaktadır (Res. 18, Çiz. 11).

İncelenen bir başka sütun başlığı örneğinde ise; dört yüzü de oldukça süslüdür. Bitkisel dallar ve yapraklar kalatos dudağına kadar uzanmaktadır. Kalatos merkezine yerleştirilen dallar ve yanlarda büyük yapraklar gövde kısmını tamamen kaplamaktadır. Abaküs bölümünde yan yana sıralanmış kareler içinde dört yapraklı yonca motifi bulunmaktadır. Yonca dallarını "X" şeklinde kesen işaretler yer almaktadır. Bu sütun başlığının diğer yüzünde geometrik ve figürlü süslemelere yer verilmiştir (Res. 19, Çiz. 12).

Sarmaşık dallar arasında dağ keçisi⁶⁶ ve bu keçiyi boynundan tutup çekmeye çalışan insan kalatos kısmına işlenmiştir. Abaküsün sağ bölümündeki kuş figürünün beden kısmı sağlam olmasına rağmen kafası tahrip olmuştur (Res. 20, Çiz. 13). Kuş, sarmal dallar ve yapraklara konar vaziyette tasvir edilmiştir. Aynı sütun başlığının diğer yüzünde ise kalatos bölümünü ince dallar ve yapraklar kaplamaktadır. Dalların üzerine konan iki kuş figürü⁶⁷ altlı-üstlü yerleştirilmiştir. Kalatos taban bileziğine yakın olan alttaki kuşun yüzü sağ tarafa yönelmiştir (Res. 21, Çiz. 14). Üst bölümdeki kuşun yüzü ise sol tarafa yönelmiştir. Her iki kuş figürünün gagası tek bir yaprağa dokunmaktadır. Aynı sütun başlığının diğer yüzünde ise bitkisel dallar ve yapraklar içinde dağ keçisi ve bu keçinin hemen üzerinde stilize yaban

⁶⁴ Aydın 2008, 272, 286, Res.8-9-10.

⁶⁵ Temple 2013, Lev. 7, Res. 406.

⁶⁶ Erken Hristiyanlık sanatında, *keçi* lanetli kişiyi sembolize eder. Bu yorum, İncil'de İsa'nın nasıl geldiğine ve inananlarla inanmayanları birbirinden nasıl ayırt ettiğine, ayrıca çobanın koyunlarını keçilerden nasıl ayırdığına dayanmaktadır (Ferguson 1996, 19). Ayrıca *Dağ Keçisi*; Orta Çağ'da sinagogu, şehveti ve şeytanı da sembolize etmektedir. Dünya'nın günahlarını üstlendiği ve kurban edildiği için İsa'nın bir günah keçisi olduğu belirtilmektedir ve İsa ile keçi özdeşleşmektedir (Aydın 2014, 379).

⁶⁷ Hristiyanlık Sanatının ilk dönemlerinde *kuşlar* "*Kanatlı ruh*" sembolleri olarak kullanılmaktaydı. Kuş motifi ruhu temsil etmektedir. Eski Mısır sanatında da kuş ruhu tanımlamaktadır. Ayrıca kuş haber getirip götüren, iletişim aracı olarak da bilinmektedir (Ferguson 1996, 12).

domuzunun⁶⁸ gövdesi geniş, ayakları gövdesine göre daha ince yapılmıştır. Yaban domuzu ağzına kuşun kafasını almış kendine doğru çeker vaziyettedir. Kuşun kafası ise kopmuş olup, bedeni sağlamdır. Başlık üzerindeki hayvan mücadele sahnesi oldukça dikkat çekicidir (Res. 22, Çiz. 15).

Bu başlıkların benzerleri Adana ve Mersin müzelerinin bahçesinde sergilenen eserlerde olduğu görülmektedir. Form açısından Antik geleneğe bağlı olarak korint tipi başlıklar olarak tanımlanmaktadır. Benzer formda olan bu başlıkların kalatos yüzeyinde dağ keçisi, kuş, insan ve geyik figürleri işlenmiştir.⁶⁹

Ayrıca figürlü başlık tipleri Suriye özelliği de göstermektedir. Başkent üslubunda yapılan bu başlıkların⁷⁰ motifleri daha yerel üsluptadır. Hayvan figürleri Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi'nde Kilikia ve Isauria'da dini ve sivil mimaride daha çok taban mozaiklerinde görülmektedir. Bu motiflerin farklı formlarda sütun başlıkları ve paye gibi mimari parçalar üzerine işlenmiştir. Bu sütun başlıklarının bir kısmı bölge müzelerinde sergilenmemiştir. Fakat imcelediğimiz örnekler gibi in-situ şeklinde olan kırsal yapılarda da olduğu tespit edilmektedir. Kastabala Antik kentinde, Alahan Doğu kilisesinde ve Meryemlikte olduğu görülmektedir.⁷¹ Dağ keçisi figürü, Kilikia ve Isauria bölgesinde Azize Thekla kiliselerinde, Tapureli A Kilisesinde ve bölge müzelerindeki parçalarda işlendiği görülmektedir. Adana ve Mersin müzelerinde yapılan çalışmalarda kat.no.5 ve 6'da dağ keçisi ve kuş figürleri tespit edilmiştir.⁷² Bitkisel dallar ve yaprakların aralarına yerleştirilen bu figürler Kilikia bölgesinde yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca Bizans mimari plastiği üzerine çalışma yapan bilim insanları sütun başlıklarını kendi içinde gruplandırarak dönemleriyle birlikte ele aldıkları görülmektedir. Bu sütun başlıkları tarihlendirirken ve dönemlere ayrılırken bu kaynaklardan yararlanılmıştır. Başlıklar üzerindeki motiflerin her biri farklı birer dönemi anlatmaktadır.

Yapının naos bölümünde bulunan sütun başlığı üzerinde ise stilize yaprakların üzerine karşılıklı iki adet kuş konmuştur. Kuşların gagaları yaprağı tutar şekildedir. Kanatları ise yukarıya doğru kabarıktır. Başlığın yan köşelerinde büyük yapraklar ince uzun yukarıya doğru uzayarak abaküs bölümünde sonlanmaktadır. Abaküs bölümünü ise zikzak ve meandır motifleri çevrelemektedir (Res. 23, Çiz. 16). Yine bu bölgedeki figürlü sütun başlıklarına değinen bir başka araştırmacı karşılıklı kuş figürlerini incelemiştir. Akant yaprakları arasına işlenen bu kuş figürleri Akören kiliselerinde yer alan figürlerden daha büyük ebatlı olduğu görülmektedir. Bu kuşlar başkent üslubuna yakındır. Akören Doğu Kilise'nin sütun başlıklarında işlenen kuşlar yerel üsluptadır.⁷³ Bu kuş figürlerinin benzerleri Konya'daki Bizans dönemi mimari parçalar üzerinde de tespit edilmiştir.⁷⁴

Sütun başlıkları üzerine tipoloji çalışmaları yapan araştırmacıların yayınlarında ve müzelerde sergilenen farklı formlarda figürlü sütun başlıkları ele alınmıştır. Bizans dönemi açısından önemli olan bu başlıklar her ne kadar başkent üslubunda yapılmış olsalar da Kilikya bölgesindeki Akören doğu kilisesi etrafındaki figürlü sütun başlıklarına benzerlikleri ile dikkat çekici olmuştur. Akören Doğu kilisenin etrafında tespit edilen karşılıklı kuş figürlerinin

⁶⁸ *Yaban domuzu*, Hristiyanlık sanatında şehvet şeytanı ve oburluğu sembolize etmek için kullanılır. Domuz sıklıkla, bu şeytanı yendiği söylenen, Anthony Abbot'un özelliklerinden birisi olarak gösterilir. Domuz olarak yorumladığımız figür, kuşun başını yemiş ve kendine doğru çeker vaziyette tasvir edilmiştir. Bu sahnedeki anlaşılabilecek üzere yaban domuzu galip gelmiştir (Ferguson 1996, 20).

⁶⁹ Aydın 2014, 376, 379, 380; Kat.no. 3, 4, 5, Fig.5-7, 8-11, 16, 17.

⁷⁰ Kautzsch 1936, 37, Taf. 17, Res.240.

⁷¹ Gough 1985, 111, 45.

⁷² Aydın 2014, 376, 379, Fig. 1-4, 5-8, 9, 11, 16.

⁷³ Zolt 1994, 299, Abb 23-Kat.no.652.

⁷⁴ Temple 2013, 284, Res. 228 KPB 1, 229 KPB 1.

benzerleri bazı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda incelenen farklı formdaki başlıklar olsalar da figürlü süslemeleriyle benzer örnekler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵

Kilisenin batı cephesine yakın mesafede mimari blok üzerinde kabartma tekniği ile balık figürü⁷⁶ işlenmiştir. Yapıdan bağımsız olan bu parçanın da kiliseye ait olabileceği düşünülmektedir (Res. 24, Çiz. 17). Parçanın benzeri ise Konya Arkeoloji müzesi bahçesindeki mimari plastik parça üzerine işlenmiştir.

4. Sonuç

Çalışmamızın esasını oluşturan Ovalık Kilikya bölgesi sınırlarında yer alan Akören kiliseleri üç yapıdan oluşmaktadır. Akören de sağlam olarak günümüze kadar gelebilen başka bir kilise olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu üç yapı kendi içinde taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiş olup sit alanı içinde kalmaktadır.

Yapılar dağlık bölgedeki yüksek ve sarp bir tepenin üzerine inşa edilmiştir. Güney ve kuzey kiliseler birbirine yakın mesafede olup doğu kilise onlara göre daha uzak ve düzlük bir arazide yer almaktadır. Oldukça sağlam olarak günümüze kadar gelen bu üç kilise mimari ve süsleme açısından benzer özellikler taşımaktadır. Aynı zamanda Akören kiliseleri bölgedeki diğer Hristiyan yapıları gibi özgün mimari ve süsleme özelliklerine sahiptir. Bölge yapılarıyla benzer özellikleri bulunmasının yanı sıra farklılıklarıyla da dikkat çekmektedir.

Bölgede yıkıcı depremlerin olması yapıların beden duvarlarında ve taşıyıcılarında büyük hasarlara yol açtığı görülmektedir. Fakat bu kadar doğa olayları ve tahribatlar olmasına rağmen büyük bir kısmı ayaktaadır. Bu sebeple yapıların planları ve süslemeleri rahatlıkla tanımlanabilmektedir.

Genel olarak yapıların mimarisinde düzgün kesilmiş büyük boyutlu kesme blok taşlar, kaba yonu ve moloz taş kullanılmıştır. Üst örtülerinde ahşap kullanılmış olabileceği kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Bazilikal planlı, üç nefli olan bu kiliselerin kendi içinde plan farklılıkları ve benzerlikleri bulunmaktadır. Güney kilisede narteks bulunurken kuzey kilise de bu bölüm mevcut değildir. Doğru kilise de ise narteks "L" formlu bir çevre koridoru şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Güney ve doğu kilisenin apsisi çokgen formlu iken kuzey kilisenin ki at nalı kemer formludur. Kiliselerin hepsinin apsisini dışardan çevreleyen silmelerin içine haç motifleri işlenmiştir. Birçok yerde Malta haçı, latin haçı ve tören haçlarını görmek mümkündür. Kiliselerden bağımlı ya da bağımsız olarak bulunan mimari parçalar üzerinde bitkisel, geometrik ve figürlü süslemeler oyma-kabartma tekniği ile işlenmiştir. Zengin süslemeleriyle dikkat çeken bu mimari plastik parçalar daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olması makaleyi daha da özgün kılmaktadır. Taş işlemeciliği ile öne çıkan bu üç kilise Ovalık Kilikya bölgesindeki diğer kiliselerden bu özellikleri ile farklı olduğu görülmektedir.

Ayrıca doğu kilise çevresinde bulunan bütün sütun başlıklarının çizimleri ve fotoğrafları bu makalede tanıtılmıştır. Saha çalışmasında ortaya çıkarılan figürlü sütun başlıkları da ikonografik anlamları ile bu yayında değerlendirilmiştir. Süsleme kompozisyonlarıyla öne çıkan yapılar bölgedeki Hristiyanlık dönemi mimarisine zenginlik katmaktadır.

Bizans döneminden kalan bu yapılar buldukları coğrafya ve konumları itibari ile yoğun ilgi gören yapılardır. Önemli bir ticaret yolu ve dini hac yolu güzergahı üzerinde olması

⁷⁵ Dennert 1997, 143-144,167, Kat no. 133, 203, Taf. 56, 60, 62, Res. 316, 335, 336, 337, 338, 340.

⁷⁶ *Balık figürü*, Hristiyanlıkta sık olarak kullanılan bir motiftir. Balık beş Yunan harfinden oluşur. Beş önemli kelimenin harfleridir. İsa, Hristiyan, Tanrının oğlu Saviour. Bu anlamda, balık sembolü Erken Hristiyanlık sanatında ve edebiyatında sıkça kullanılmıştır (Ferguson 1996, 18).

da kiliseleri ayrıcalıklı kılmaktadır. Mimarlık tarihi ve Bizans sanatı bakımından önemli olan bu üç yapı tescilli olsa da gelecek nesillere aktarılması ve korunması için sahip çıkılması gerekmektedir. Kiliselerde restorasyon çalışmaları başlatılmalı ve etrafındaki dağılan mimari parçalar toplanarak yapılarda orijinal yerlerine tekrar konulması ile gelecek kuşaklara kültürel miras olarak bırakılmalıdır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares no conflict of interest.

Kaynakça

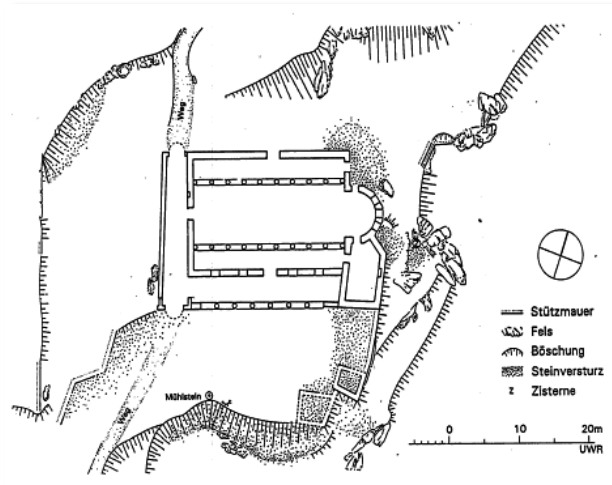
- Albright, W.F. 1922, "The Origin of The Name Cilicia", *AJP*, 43/2, 166-167.
- Alp, O. 2010, "Eskişehir Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastik Araştırmaları", *XII. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (15-17 Ekim 2008)*, İzmir, 320-321.
- Anonim, 1991, *Adana İl Yıllığı*, Adana.
- Arslan, A. 2014, *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastigi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.
- Aydın, A. 2007, "Anamur Müzesinde Bulunan Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi Taş Eserleri", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, Çanakkale, 159-171.
- Aydın, A. 2008, "Adana, Anamur ve Silifke Müzesi'ndeki Figürlü Paye ve Levhalar", *Adalya*, XI, İstanbul, 269-286.
- Aydın, A. 2013, "Erken-Hristiyanlık- Bizans Dönemi Mimari Elemanlarının/ Süslemelerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi", (Edt. Prof. Dr. Serra Durugönül), *Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler*, Mersin, 183-314.
- Aydın, A. 2014, "Adana ve Mersin Müzeleri'ndeki Figürlü Başlıklar", *Olba*, XXII, 369-391.
- Bahargülü, N. 2010, *Adana-Akören Kiliseleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Konya.
- Bahargülü, N. 2015, *Ovalık Kilikya Bölgesi Kiliseleri (Geç Antik Çağdan Orta Çağ Sonuna Kadar)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Bayliss, R. 2001, *Cilicia an the Archaeology of Temple Conversion*, New Castle University, Archaeology Departman, (Unpublished Doctoral Thesis), New Castle.
- Bell, G. 1906, "Notes On A Journey Through Cilicia and Lycaonia", *Revue Archeologique*, 7, 19-25.
- Bell, G. 1908, "Bibliographische Notizen und Kleinere Mitteilungen", *Byzantinische Zeitschrift*, 17, 276-277.
- Beşaltı, K. 2021, *Adana Bizans Dönemi Dini Mimarisi*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.
- Beşaltı, K. 2022, "Erken Hristiyanlık Döneminde Adana ve Çevresi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 126, 96-109.

- Delikoca, Y. 2008a, *Aladağ Tarihi*, Aladağ Kaymakamlığı Kültür Hizmeti Yayınları, Adana.
- Delikoca, Y. 2008b, *Torosların İncisi Aladağ*, Aladağ Kaymakamlığı Yayınları, Adana.
- Dennert, M. 1997, *Mittelbyzantinische Kapitelle*, Born.
- Erzen, A. Başaran, S., 1993, “1991 Yılı Enez Ainos Kazıları”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, Ankara, 205-222.
- Eyice, S. 1971, *Karadağ-Binbir Kilise ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*, İstanbul.
- Eyice, S. 1976/77, “Silifke Çevresinde İncelemeler: Kanlıdivane (Kanytelleis- Kanytelideis) Bazilikaları. Bir Ön Çalışma”, *Anadolu Araştırmaları*, 4-5, 411-441.
- Eyice, S. 1978, “Karaman Silifke Yolu Üzerinde Alahan Manastırı”, *Türkiye’imiz Dergisi*, 24, 4-13.
- Eyice, S. 2014, *Binbir Kilise Karadağ*, (Edt. İlker Mete Mimirolu), Karaman Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ferguson, G. 1966, *Sing & Symbols in Christian Art*, New York.
- Gough, M. 1968, “Alahan Monastery: A Masterpiece of Early Christian Architecture”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 26/10, 455-464.
- Gough, M. 1955, “Early Churches in Cilicia”, *Byzantinoslavica*, 201-211.
- Hild, F.- Hellenkemper, H. 1990, *Kilikiyen’i Und Isaurien, Tabula Imperi Byzantini*, 5, Viyana.
- Hill, S. 1996, *The Early Byzantine Churches Of Cilicia and Isauria*, Voriorum.
- Jones, A.H.M. 1937, *The Cities of the Eastern Roman Empire*, Oxford.
- Kautzsch, R. 1936, *Kapitellstudien Beiträge Zu Einer Geschichte Des Spätantiken Kapitells Im Osten Vom Vierten Bis Ins Siebente Jahrhundert*, Berlin.
- Koch, G. 2007, *Erken Hristiyan Sanatı*, (Çev. Ayşe Aydın), İstanbul.
- Ksenophon, 1998, *Onbinlerin Dönüşü*, (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul.
- Kunduracı, O. 1989, *Konya Müzelerindeki Bizans Devrine Ait Tezyinatlı Mimari Parçalar*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Mango, C. 2006, *Bizans Mimarisi*, (Çev: Mine Kadiroğlu), Ankara.
- Mietke, G. 1994, “Survey Der Römisch Frühbyzantinischen Siedlung Bei Akören In Kilikien”, *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 35-46.
- Mietke, G. 1996, “Survey Der Römisch Frühbyzantinischen Siedlung Bei Akören In Kilikien”, *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 423-434.
- Mimirolu, İ.M. 2015, *Konya’nın Bizans Dönemi Dini Mimarisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Müller- Wiener, W. 2001, *İstanbul’un Tarihsel Topografyası*, İstanbul.

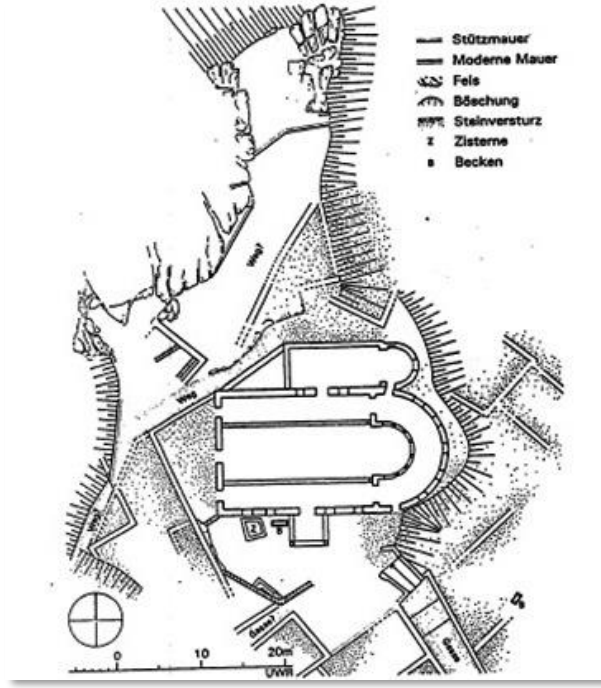

- Özgan, C. B. 2004, *Knidos A Guide to the Ancient Site*, Konya.
- Parman, E. 2002, *Orta Çağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir.
- Pekak, M. S. 2000, “İstanbul’da Studios Manastırı, H. Ioannes Pradromos Kilisesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 10/10, 101-121.
- Peschlow, U. 2004, “Nikia/İznik Kiliseleri”, *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul, 201-218.
- Ramsay, W.M.-Bell, G. 1909, *The Thousand One Churches*, London.
- Restle, M. 1979, *Studien Zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, Wien.
- Sayar M. H. vd. 1993, “Doğu Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi – Coğrafya Araştırmaları”, *10. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 175-197.
- Strabon, 1993, *Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII, XIII, XIV*, (Çev. Pekman, A.), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şimşek, C. 2007, *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul.
- Temple, Ç. 2013, *Konya/ İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Tekocak, M. 2006, *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Tekocak, M.-Aldemir, C., 2019, “Anemurion Anadolu’nun Güneyinde Bir Liman Kenti”, *Anemurion Çalışmaları I*, Konya.
- Topdal, E. 2007, *Kilikya Eyaleti: Kentler ve Roma Yönetimi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Ünal, A.-Girginer, S.K. 2007, *Kilikya, Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlı Dönemi’ne Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, İstanbul.
- Zolt, T. 1994, *Kapitellpilastik Konstantinopols vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr. (Asia Minor Studien, Band 14)*, Bonn.

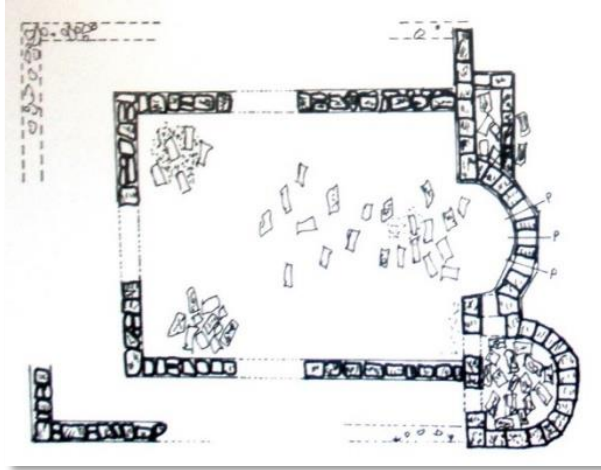
Çizimler ve Görseller

Çiz. 1: Akören Güney Kilise Planı (G. Mietke'den)

Çiz. 2: Akören Kuzey Kilise Planı (G. Mietke'den)

Çiz. 3: Akören Doğu Kilise Planı (İ. Salman'dan)

Res. 1: Akören Güney Kilise Güney Cepheden Genel Görünüm

Res. 2: Akören Güney Kilisenin Kuzeybatı Cepheden Genel Görünümü

Res. 3: Akören Güney Kilisenin Naos'dan Genel Görünümü

Res. 4: Akören Güney Kilise Apsisi

Res. 5: Apsis İç Duvarındaki Malta Haçı

Res. 6: Apsis İç Cephedeki Malta Haçı

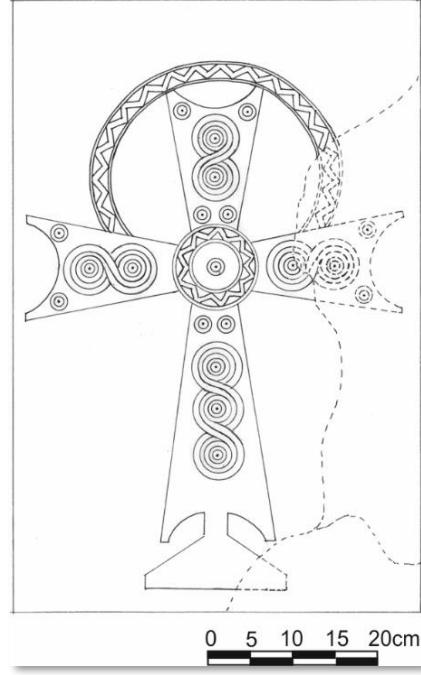
Res. 7: Akören Kuzey Kilise Batı Cepheden Genel Görünüm

Res. 8: Akören Kuzey Kilise ve Şapelin Apsis Dış Cephesinden Genel Görünüm

Res. 9: Akören Kuzey Kilise Şapelindeki Tören Haçı

Çiz. 4: Akören Kuzey Kilise Şapelindeki Tören Haçı (Çiz. N. Sertyüz)

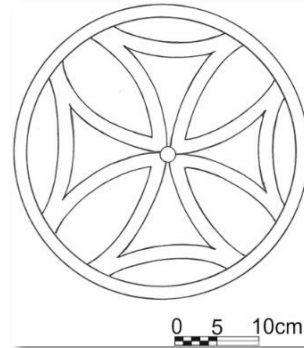
Res. 10: Akören Doğu Kilise'den GenelGörünüm

Res. 11: Akören Doğu Kilise'nin Naos'dan Görünümü

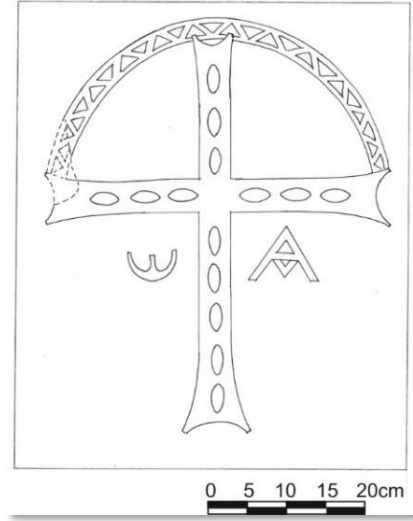
Res. 12: Akören Doğu Kilise Apsis İç Cephe (Sol) Duvarındaki Haç

Çiz. 5: Akören Doğu Kilise Apsis İç Cephe (Sol) Duvarındaki Haç (Çiz.N. Sertyüz)

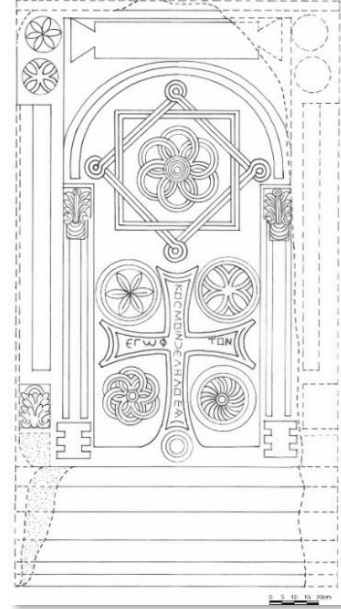
Res. 13: Akören Doğu Kilise Apsis İç Cephe (Sağ) Duvarındaki Haç

Çiz. 6: Akören Doğu Kilise Apsis İç Cephe (Sağ) Duvarındaki Haç (Çiz. N. Sertyüz)

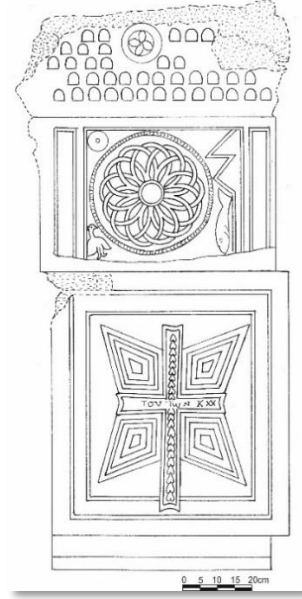
Res. 14: Akören Güney Kilise Güneybatı Köşedeki Levha 1'den Görünüm

Çiz. 7: Akören Güney Kilise Güneybatı Köşedeki Levha 1'den Görünüm (Çiz. N. Sertyüz)

Res. 15: Akören Güney Kilise Güneybatı Köşedeki Levha 2'den Görünüm

Çiz. 8: Akören Güney Kilise Güneybatı Köşedeki Levha 2'den Görünüm (Çiz. N. Sertyüz)

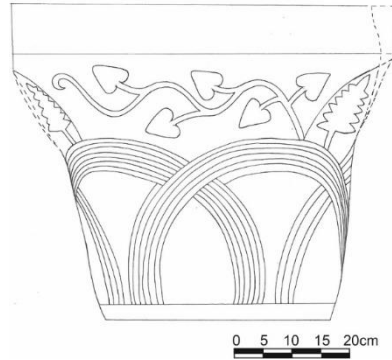
Res. 16: Akören Doğu Kilisedeki Sütun Başlığı 1'in D Yüzü

Çiz. 9: Akören Doğu Kilisedeki Sütun Başlığı 1'in D Yüzü (Çiz. N. Sertyüz)

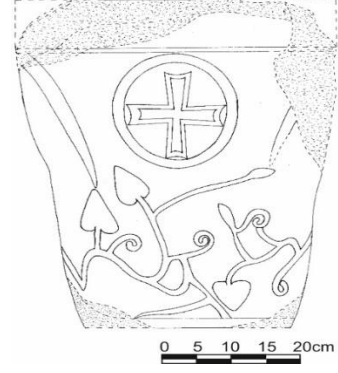
Res. 17: Akören Doğu Kilisedeki Sütun Başlığı 2'den Genel Görünüm

Çiz. 10: Akören Doğu Kilisedeki Sütun Başlığı 2'den Genel Görünüm (Çiz. N. Sertyüz)

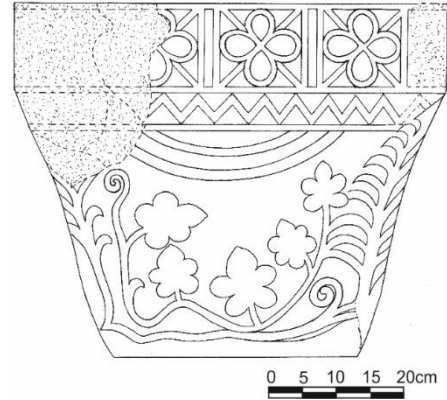
Res. 18: Akören Doğu Kilisedeki Sütun Başlığı 3'den Genel Görünüm

Çiz. 11: Akören Doğu Kilisedeki Sütun Başlığı 3'den Genel Görünüm (Çiz. N. Sertyüz)

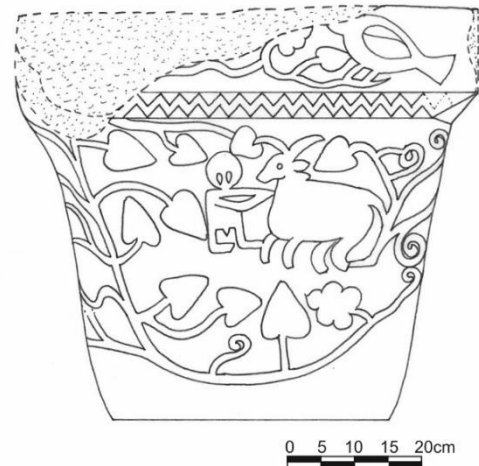
Res. 19: Akören Doğu Kilisedeki Sütun Başlığı 4'ün B Yüzünden Genel Görünüm

Çiz. 12: Akören Doğu Kilisedeki Sütun Başlığı 4'ün B Yüzünden Genel Görünüm (Çiz. N. Sertyüz)

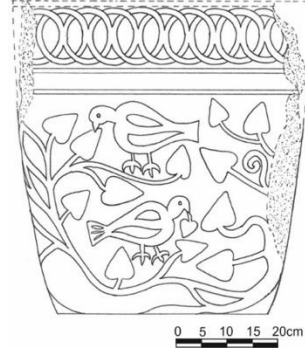
Res. 20: Akören Doğu Kilise Sütun Başlığı 1'in A Yüzü

Çiz. 13: Akören Doğu Kilise Sütun Başlığı 1'in A Yüzü (Çiz. N. Sertyüz)

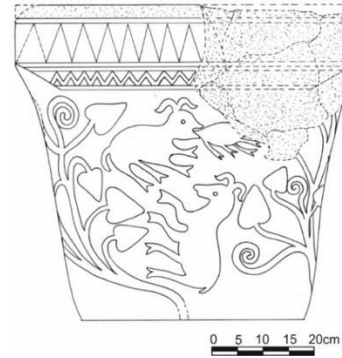
Res. 21: Akören Doğu Kilise Sütun Başlığı
1'in B Yüzü

Çiz. 14: Akören Doğu Kilise Sütun Başlığı
1'in B Yüzü (Çiz. N. Sertyüz)

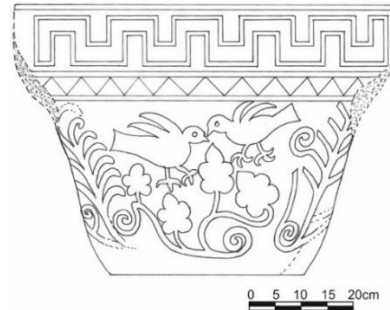
Res. 22: Akören Doğu Kilise Sütun Başlığı
1'in C Yüzü

Çiz. 15: Akören Doğu Kilise Sütun Başlığı
1'in C Yüzü (Çiz. N. Sertyüz)

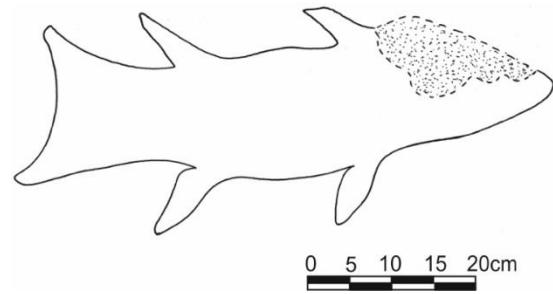
Res. 23: Akören Doğu Kilise Sütun Başlığı
4'ün D Yüzü

Çiz. 16: Akören Doğu Kilise Sütun Başlığı
4'ün D Yüzü (Çiz. N. Sertyüz)

Res. 24: Akören Doğu Kilise Etrafındaki
Mimari Parça Üzerindeki Balık Motifi

Çiz. 17: Akören Doğu Kilise Etrafındaki
Mimari Parça Üzerindeki Balık Motifi
(Çiz. N. Sertyüz)

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/ Volume 9, Sayı/ Issue 17 (Aralık/ December 2024), ss./ pp. 121-128
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1576688

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/Received: 31. 10. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 08. 12. 2024

BULAKBAŞI 8 YERLEŞMESİ VE KURGANLARI

BULAKBAŞI 8 SETTLEMENT AND ITS KURGANS

Ayhan YARDİMCİEL – Hüseyin METİN – Duygu DURMUŞ*

Öz

Bulakbaşı 8 Yerleşmesi olarak adlandırdığımız merkez, Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesine bağlı Yazlık ve İslamköy köylerinin arasında bulunan düşük rakımlı bir lav tepesi üzerinde bulunmaktadır. Yerleşmeye ait olan kurganlar ile birlikte yerleşim, oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Savunma duvarlı yerleşim yerinin kurgan alanı, yerleşmenin güneyinde bulunmaktadır. Burada yapılan çalışmada 44 kurgan tespit edilmiştir. Kurganların çapları değişiklik göstermekle birlikte ortalama 5-15 m. aralığında değişmektedir. Kurgan bölgesinde defineciler tarafından yapılan kaçak kazılarla etrafa saçılmış seramik parçaları, koyu yüzlü yivli, derin kıvrımlı yivli ve ip tutamaklı yivli çanak ve çömlek parçalarına aittirler. Burada tespit edilen seramik tipolojisi Bulakbaşı 8 yerleşmesi ile bire bir uyumludur. Aynı zamanda kurganlarda kullanılan taşların işçiliği de yerleşim yerindeki taş işçiliği ile uyumludur. Savunma duvarlı bu yerleşim yerinin mimarisi Demir Çağı'na tarihlenmiştir. Bölgenin bu karanlık dönemlerini aydınlatan Urartu yazıtlarına göre bölgede Urartu öncesinde Erikua isimli bir krallık hüküm sürmektedir. Yine aynı kaynaklarda bölgeye yapılan seferler ve ele geçirilen ganimetler hakkında da bilgiler verilmektedir. Bölgeye yakın yazıtlı Urartu yerleşmesi Minuahinili ile diğer Urartu yerleşmeleri Bulakbaşı 4 ve 7'nin yapısal özellikleri ile seramik gelenekleri arasında uyum bulunmaktadır. İşte bu uyum dışında kalan diğer yerleşmelerin

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kars/Türkiye. E-posta: ayhanyardimciel@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4196-2102>

Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kars/Türkiye. E-posta: arkeologmetin@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6790-4096>

Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi, Kazım Karabekir Teknik Bilimler MYO, El Sanatları Bölümü, Kars/Türkiye. E-posta: uygudurmus32@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7621-8768>

Urartu'nun işaret ettiği Erikua yerleşmeleri olmaları olasıdır. Bölgede yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmalarında gerçekten de yerleşmelerin yapısal özellikleri, planları, seramik sanatları ve ölü gömme gelenekleri açısından iki farklı kültüre işaret etmektedir. Dolayısıyla Bulakbaşı 8 ve bu yerleşmeye bağlı kurgan alanı Erikua dönemine ait olmalıdır. Yerleşmenin Bulakbaşı Sulak Alanı ile Karasu Deresi'ne ve aynı zamanda kaynak suya olan yakınlığı Orta Tunç Devri'nde başlayan yerleşiminin Demir Çağı'nda da devam etmesine alt yapı oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Iğdır, Demir Çağı, Kurgan, Seramik, Yivli Çanak Çömlek.

Abstract

The center, which we call Bulakbaşı 8 Settlement, is located on a low-altitude lava hill between the Yazlık and İslamköy villages of Iğdır's Karakoyunlu district. The settlement, together with the kurgans belonging to the settlement, is spread over a very wide area. The kurgan area of the settlement with defensive walls is located in the south of the settlement. In the study conducted here, 44 kurgans were identified. The diameters of the kurgans vary, but they range from 5 to 15 meters on average. The ceramic pieces scattered around during illegal excavations by treasure hunters in the Kurgan region belong to dark-faced grooved, deeply curved grooved and grooved bowls and pottery pieces with rope handles. The ceramic typology identified here is exactly compatible with the Bulakbaşı 8 settlement. At the same time, the workmanship of the stones used in the kurgans is compatible with the stone workmanship in the settlement. The architecture of this settlement with defensive walls dates back to the Iron Age. According to the Urartian inscriptions that shed light on these dark periods of the region, a kingdom named Erikua ruled in the region before Urartian. The same sources also provide information about the expeditions to the region and the loot captured. There is harmony between the structural features and ceramic traditions of Minuahinili, an inscribed Urartian settlement close to the region, and other Urartian settlements, Bulakbaşı 4 and 7. It is possible that the other settlements outside this harmony are the Erikua settlements referred to by Urartu. The archaeological surveys we conducted in the region indeed point to two different cultures in terms of the structural features and plans of the settlements, ceramic arts and burial traditions. Therefore, Bulakbaşı 8 and the kurgan area connected to this settlement must belong to the Erikua period. The settlement's proximity to the Bulakbaşı Wetland and Karasu Stream, as well as to the spring water, provided the basis for the settlement that started in the Middle Bronze Age and continued in the Iron Age.

Keywords: Iğdır, Iron Age, Kurgan, Ceramics, Fluted Pottery.

1. Giriş

2016-2022 yılları arasında Ağrı ve Iğdır illerinde gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları¹ sırasında Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesine bağlı Yazlık ve İslamköy köylerinin arasındaki bir lav tepesi üzerinde savunma duvarlı bir yerleşim yeri tespit edilmiştir.² Merkez bu aşamada Bulakbaşı Kale 8 olarak adlandırılmıştır. Ancak bölgedeki merkez sayısının artması, bu merkezlerin birbirlerine yakın olması ve bazılarının büyük mezarlıklara sahip olması sebebiyle bu merkezler savunma duvarlı yerleşim yeri olarak yeniden adlandırılmışlardır (Res. 1). Birkaç tepeye yayılmış oldukça geniş bir alana sahip yerleşmede yapılan çalışmalar tamamlandıktan sonra merkeze ait bir kurgan alanı tespit edilmiştir. Kurganların yapısal özellikleri genel olarak bölgedeki diğer kurganlarla uyumludur. Çapları 5 ile 15 m arasında değişen kurganlar yerleşmeden daha düşük bir seviyededirler. Bu bölüm Ağrı Dağı lav akıntılarının oluşturduğu tepeler arasında kalan düzlüklerden bir tanesidir. Bu düzlükler mezarlık alanı olarak kullanılmak dışında zaman zaman topografyaya bağlı olarak gölet alanları olarak da kullanılmışlardır. Gelinciktepe ve Ömerağa gibi yerleşim yerlerinin su sistemleri bahsedilen tipolojide tasarlanmıştır.³ Bulakbaşı 8 yerleşmesinin su sistemi ise

¹ Yüzey araştırması, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Kafkas Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Ayhan Yardımcıel başkanlığında kalabalık bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya Türk Tarih Kurumu ve Kafkas Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü maddi destek sağlamışlardır.

² Doğan-Gür-Yardımcıel 2022, 236-237.

³ Karataş 2022, 13, 16.

mezarlık alanının sonlandığı doğu kısımda olup farklı bir tipolojidedir. Buradaki su sistemi kaynak suya ve burada bulunan Karasu Deresi'ne ulaşmak için tasarlanmış olup, burada bulunan kayalık alan kesilerek bir koridor elde edilmiş ve su kaynaklarına ulaşım kolaylaştırılmıştır.⁴ Iğdır bölgesinde mezarlığa sahip yerleşim yeri olarak tanımladığımız ve kendi kendine yeter ekonomik sisteme sahip başka merkezler de bulunmaktadır. Bu merkezler; Karakoyunlu Erikua Yerleşmesi⁵ ile Melekli'de bulunan Gelinciktepe, Örgülütepe, Kasımtığı,⁶ Çilli'deki Luhiun⁷ Doğubayazıt bölgesinde Balık Gölü Yerleşmesi'dir.⁸ Bulakbaşı 8 ile beraber bu merkezler; yerleşmenin büyüklüğü, yapısal özellikleri, planı, yerleşme inşasında kullanılan taşların büyüklüğü, yerleşmede tespit edilen seramikler ve benimsenen ölü gömme geleneği açısından, Urartu'nun yazıtlarda⁹ belirttiği Erikua Krallığı'na işaret etmektedir.

Res. 1: Bulakbaşı 8 Yerleşmesi savunma duvarları

2. Savunma Duvarlı Yerleşme

Bulakbaşı 8 yerleşmesi, Ağrı Dağı'nın kuzeyi ile Iğdır Ovası'nın güneyinin Karakoyunlu bölgesinde birleştiği bölümde 860 m rakımlı fazla yüksek olmayan bir tepe üzerindedir. Zamanla yerleşimin yan tepelere de yayıldığı görülmektedir.¹⁰ Seramik buluntuları açısından yerleşim yerinin ilk olarak Orta Tunç Devri'nde kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹¹ Yerleşmenin mimari özellikleri ise Demir Çağı'na işaret etmektedir.¹² Yerleşim yerinin Bulakbaşı Sulak Alanı¹³ ile su kaynağına olan yakınlığı yer seçimi noktasında özenli davranıldığını göstermektedir. Yerleşmenin Demir Çağı'na tarihlenen mimari yapıları ve 44 adet kurgan göz önüne alındığında; kalabalık bir nüfus tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak mezarlık alanda alüvyon birikmesine bağlı olarak bazı mezarların kapanmış olduğu göz önüne alındığında mezar sayısının daha fazla olduğu düşünülmektedir. Yerleşim yeri

⁴ Doğan-Gür-Yardimciel 2022, 236, 240.

⁵ Durmuş 2022, 217-227; Yardimciel 2022, 10, 21.

⁶ Yardimciel 2022, 10, 21.

⁷ Yardimciel 2022, 10, 21, Ural 2023, 128-130.

⁸ Gür 2022, 30-32.

⁹ Payne 2006, 5.1.3, 5.1.7

¹⁰ Doğan-Gür-Yardimciel 2022, 235-236.

¹¹ Durukan 2022, 354.

¹² Doğan-Gür-Yardimciel 2022, 235-236.

¹³ Kırpık 2023, 109-118.

Kuzeydoğu-güneybatı uzantılıdır. Yerleşmenin bu doğrultudaki uzunluğu yaklaşık 350 m'dir. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu uzunluk ise 140 m'dir. Yerleşmenin girişi konuşlanılan tepenin batı kısmında bulunmaktadır. Bu giriş kurgan alanının kuzeyinden geçmektedir. Yerleşme üzerinde tespit edilen yapı kalıntıları genel bir plandan uzak olup oldukça dağınık ve karmaşık bir sisteme sahip olsa da yerleşmenin genel olarak bir savunma duvarı ile çevrili olduğu görülmektedir. Bu yerleşme yerindeki konutların tespit edilen kısımları taşla inşa edilmiştir. Ancak yapıldığı dönemde tamamının taş olup olmadığı veya taş sonrası kerpiç ile devam edip etmediği belli değildir. Yerleşme yerinde mimari ile çağdaş olan seramikler tespit edilmiştir. Yerleşmenin düşük rakımlı bir tepe üzerinde olması, karmaşık bir plana sahip olması, bir kurgan alanına sahip olması hep birlikte değerlendirildiğinde bu yerleşme kale değil, savunma duvarlı yerleşim yeri olarak tanımlanmıştır (Res. 2).

Res. 2: Bulakbaşı 8 yerleşmesi uydu görüntüsü

3. Kurganlar

Bulakbaşı 8 yerleşmesinin kurganları, yerleşmenin güneyindeki düzlük alanda bulunmaktadır.¹⁴ 850 m rakım değere sahip kurgan alanı bu haliyle ova yerleşmesinden yaklaşık 20 m yüksekliktedir. Kurganlar için seçilen alan, Ağrı Dağı lav akıntıları ve tepelerinin arasındaki boşluk alanıdır. Bu boşluk alanlar zaman içinde Ağrı Dağı merkezli su kaynaklarının biriktirdiği alüvyonlarla dolduğundan düzlük alanlara dönüşmüşlerdir. Doğal yolla oluşan bu düzlük alanlar mezarlık alanı veya gölet olarak kullanılmışlardır. Bulakbaşı 8 yerleşmesinin güneyindeki bu alan 200x80 m. ölçülerinde geniş bir alanı kapsamaktadır. Burada tespit edilen 44 kurgan bir plandan uzak dağınık şekildedirler. Ek olarak kurganların yapısal özellikleri birbiriyle uyumlu olsa da büyüklüklerinde de bir standart yoktur. 5 ile 15 m aralığında ölçülere sahip kurganlar zemin üzerinde daire ve elips formlarında duvar ile çevrelenmişlerdir (Res. 3). Bu 44 kurganın büyük bölümü ise kaçak kazılar ile tahrip edilmiş şekilde tespit edilmiştir. Definecilerin tahrip ettiği kurganlardan etrafa saçılmış olan seramikler üzerinde yaptığımız değerlendirmede bu seramiklerin Bulakbaşı 8 yerleşmesi seramikleri ile renk ve form

¹⁴ Doğan-Gür-Yardımcıel 2022, 236.

açılarından uyumlu oldukları görülmüştür.¹⁵ Seramikler, Urartu öncesi Demir Çağı'na tarihlenmiştir. Urartu yazıtlarında da bölgede Erikua Krallığı'ndan bahsediliyor olmasından yola çıkılarak bu tür merkezler Erikua Krallığı'na tarihlendirilmektedir. Bölgede sürdürdüğümüz araştırmalarda kurgan kullanımının Urartu Krallığı sürecinde sonlandığı düşünülmektedir. Kalus kurganlarında K1 numaralı kurganda Urartu seramiklerine rastlanmıştır.¹⁶ Ancak bu oldukça sınırlı bir örnek olarak kayıt altına alınmıştır. Bölge; Urartu egemenliğine girmiş olmasına rağmen, bölgede kurgan geleneğinin yerel bir alışkanlık olarak bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır.

Res. 3: Bulakbaşı 8 Yerleşmesi kurganları ve seramikleri

4. Seramikler

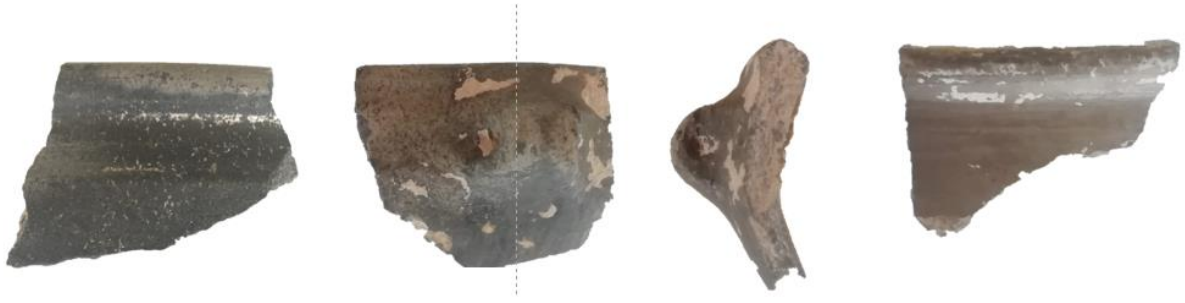
Bulakbaşı 8 yerleşmesinin tespit edilen seramikleri Demir Çağı'na ait seramiklerdir. Bu seramikler içerisinde tespit edilen formlar genel olarak çanak ve çömleklere ait formlardır. Bezeme olarak sade olan seramikler koyu yüzlü olup, yivli, derin kıvrımlı yivli, ip tutamaklı yivli örneklerden oluşmaktadırlar (Res. 4).¹⁷

Yerleşmede tespit edilen bu seramikler kurganlardaki seramiklerle uyumludurlar (Res. 3-4). Gerek kurganlardaki taş işçiliği ve gerekse seramik buluntuları kurgan mezarlığın yerleşme ile çağdaş olduğunu göstermektedir. Seramikler genel olarak gündelik hayatta kullanılan formlara ve büyüklüklere sahiptirler. Yerleşim yeri ile kurgan alandaki seramiklerin benzerliği de buna işaret etmektedir. Ölü armağanı olarak mezara konulan bu seramiklerin bazılarının yiyecek konulduğu bilinmektedir. Ancak seramik buluntuları açısından yerleşmenin ilk kez Orta Tunç Devri'nde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Orta Tunç Devri'ne tarihlenen monokrom seramikler, bu yerleşim yerinde 7 parça olarak tespit edilmiştir. Ancak; kurgan alanında Orta Tunç Devri'ne ait seramik parçalarına rastlanmamıştır.

¹⁵ Doğan-Gür-Yardimciel 2022, 236.

¹⁶ Doğan-Gür-Yardimciel 2022, 230-231.

¹⁷ Doğan-Gür-Yardimciel 2022, 235-236.

Res. 4: Yerleşmenin seramikleri

5. Tarihleme

Bulakbaşı 8 yerleşmesinin yerleşim arkeolojisi kapsamında işlevsel değerlendirmesi ve dönemsel tarihlenmesinin yapılabilmesi için tipolojik tanımlamadan faydalanılmıştır. Bu tipolojik tanımlamalar; yerleşme ile mezarlık alandaki mimari üslup ile seramik sanatı ve ölü gömme geleneği başlıklarından oluşmaktadır. Bulakbaşı 8 yerleşmesi, yerleşme dışında mezarlık alanı ve su sistemine sahip kompleks bir merkezdir. Yerleşim yerindeki inşa tekniği topografyaya uygun yapı planları, oldukça büyük ancak polygonal taşların savunma duvarlarında kullanılmış olması, yerleşim yerinin bir plandan uzak düzensiz bir plana sahip olması yerleşmenin ilk etapta Demir Çağı'na tarihlenmesi gerektiği fikrini uyandırmıştır. Kale eteğinde tespit edilen kurganların varlığı ise bu tarihlendirmeyi pekiştirmiştir. Bölgede yaptığımız araştırmalar kurgan tipi ölü gömme geleneğinin Orta Demir Çağı'nda sadece Erikua Krallığı tarafından kullanıldığını göstermektedir. Bu kurgan tipi ölü gömme geleneği Iğdır Ovası'nda Kalkolitik Çağ'dan itibaren benimsenen ve uygulanan bir gelenektir. Bir başka Orta Demir Çağı krallığı olan Urartu'nun bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte bu geleneğin de sonlandığı anlaşılmaktadır. Gerek yerleşim yeri gerekse kurgan alanda tespit edilen seramiklerin tamamı da Urartu öncesi Demir Çağı kültürüne ait seramiklerdir. Dolayısıyla yerleşim yerinin mimari inşa tekniği, planı, yapı malzemesi olarak kullanılan taşların işleme durumu ve büyüklüğü ile seramik sanatı ve ölü gömme geleneği ile ilgili bilgiler hep birlikte değerlendirildiğinde Orta Demir Çağı'na tarihlenen yapının Urartu öncesi bölgede var olan Erikua Krallığı'na ait yerleşmeler olduğu anlaşılmaktadır. Urartu Krallığı'nın ortaya çıkmasından evvel bölgede var olduğu anlaşılan Erikua Krallığı'nın bu yapıları aynı zamanda Erken Demir Çağı sürecine de ait olabilirler. Urartu Krallığı'ndan önce bölgede var olduğu anlaşılan Erikua Krallığı'nın Urartu Krallığı'nın kurulduğu dönemde de var olması hatta Urartu çivi yazılı yazıtlara göre Erikua Krallığı'nın II. Sarduri döneminde de var olması Erikua Krallığı'nı Erken Demir Çağı ile birlikte Orta Demir Çağı'na da tarihlenmeyi gerektirmektedir. Bu bakımdan yazıda zaman zaman Urartu öncesi Demir Çağı tanımlaması geçmektedir. Bölgede iki farklı Demir Çağı kültürünün olduğu yüzey araştırmaları sırasında kesinlik kazanmıştır. Tespit edilen arkeolojik sitelerin Erikua ya da Urartu krallıklarından hangisine tarihleneceği noktasında tipolojik tanımlama yoluyla bir yere kadar mesafe alınmaktadır. Bu tipolojik tanımlamalar da belirtildiği gibi yapısal özellikler, seramik sanatı ve ölü gömme geleneği üzerinden yapılmaktadır.

6. Sonuç

Bulakbaşı 8 Yerleşmesi ve kurganları, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü'ne gönderilen çalışma raporu dışında ilk kez kapsamlı olarak bu makale ile bilim camiasına tanıtılmıştır. Bulakbaşı bölgesinde yaptığımız araştırmalar sırasında tespit ettiğimiz her merkez kale olarak tanımlansa da araştırmanın ilerleyen süreçlerinde burada kale olarak tanımlanan merkez sayısının 8'e yükselmesi ve aynı zamanda bu merkezlerin birbirlerine oldukça yakın olmaları merkezlerin aslında savunma duvarlı yerleşmeler olarak tanımlanması gerektiğini ortaya koymuştur. Buradan hareketle bu makaleye konu merkez Bulakbaşı 8 yerleşmesi olarak

adlandırılmıştır. Genel olarak bölgede yaptığımız araştırmalarda Kalkolitik Çağ'dan Geç Demir Devri'ne ulaşan süreci kapsayan aralıksız bir yerleşim sürekliliği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bölge, coğrafyası ve coğrafi alt yapısının gereği olarak yerleşik kültürlerce kullanılmıştır. Transhümanist olarak tanımladığımız bu yaşam tarzına ait yerleşmelerin, yerleşim yeri olarak tanımlanmasında en önemli kriter, yerleşime ait bir mezarlığın da tespit edilmesidir. Bulakbaşı 8 Yerleşmesi bu tanımlamaya dâhil olan bir merkezdir. Merkezin su sistemi, kurganları, yerleşimin karmaşık planı ile birkaç tepeye yayılmış büyüklüğü hep birlikte değerlendirildiğinde bu merkez yerleşik kültüre ait savunma duvarlı bir yerleşim yeri olarak tanımlanmaktadır. Yerleşim yerinin kurganları bölgede Kalkolitik Çağ'dan itibaren uygulanmaya başlayan ve Urartu Krallığı'na kadar devam eden ölü gömme geleneğini yansıtmaları açısından önemlidir. Bu kurganlarda defin işleminin nasıl yapıldığı veya çoklu gömü olup olmadığı ne yazık ki bilimsel bir kazı olmadan cevaplanacak sorular değildir. Defineciler tarafından kaçak olarak kazılan mezarların tamamı tahrip olduğundan defin ve çoklu gömü hakkında fikir yürütmek yine olanaksız olmuştur. Ancak kurgan alanının yamaçta bulunması, alüvyon topraklar tarafından sürekli olarak örtülmesi burada daha fazla mezarın olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Dolayısıyla bu arkeolojik sitede ciddi bir nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. Bulakbaşı bölesinin eşsiz konumu gereğince Orta Tunç Çağı'nda başlayan yerleşiminin Demir Çağı'nda önce Erikua sonra Urartu Krallıklarınca devam ettirildiği görülmektedir. Bu bölgede özellikle Urartu öncesi merkezlerde yapılacak arkeolojik kazılar Erikua Krallığı ile birlikte bölge arkeolojisi açısından oldukça faydalı olacaktır.

Yazarların Katkısı / Author Contributions: Çalışmaya; Yazar 1: % 40, Yazar 2: % 30, Yazar 3: % 30 oranında katkı sağlamıştır. / To work; Author 1: 40%, Author 2: 30%, Author 3: 30% contributed to the study.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The authors declare no conflict of interest.

Kaynakça

- Doğan, A. - Gür, B. - Yardimciel, A. 2022, "Ağrı-Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri 2019-2020 Yılı Yüzey Araştırması", *2019-2020 Yüzey Araştırmaları*, 1, 229-244.
- Durmuş, D. 2022, "Karakoyunlu Erken Demir Çağı Şehri: Sur Duvarları", *Aras Havzası I, (Tarih, Coğrafya, Arkeoloji, Kültür ve Sanat)*, (Eds. Yardimciel, A.-Aydın, T.), Kabalıcı Yayıncılık, 217-227
- Durukan, A. 2022, "Iğdır Bölgesi Orta Tunç Çağı Merkezleri", *Aras Havzası I, (Tarih, Coğrafya, Arkeoloji, Kültür ve Sanat)*, (Eds. Yardimciel, A.-Aydın, T.), Kabalıcı Yayıncılık, 347-362.
- Gür, B. 2022, "Karasu-Aras Dağları'nın Güney Yamaçlarında Doğubayazıt Bölgesi Erken Demir Yerleşmeleri", *Amisos I Orta Aras Havzası Özel Sayısı*, 28-36.
- Karataş, A. 2022, "Ağrı Dağı Çevresinde Antik Dönem Su Yapıları", *Aras Havzası I, (Tarih, Coğrafya, Arkeoloji, Kültür ve Sanat)*, (Eds. Yardimciel, A.-Aydın, T.), Kabalıcı Yayıncılık, 9-18.
- Kırpık, M. A. 2023, "Tarihsel Süreçte Toplumların Yerleşim Alanı Belirlemelerine Biyolojik Açından Bir Bakış: Bulakbaşı Sulak Alanı Örneği", *Aras Havzası II, (Tarih, Coğrafya, Arkeoloji, Kültür ve Sanat)*, (Ed. Yardimciel, A.), Kabalıcı Yayıncılık, 109-118.
- Payne, R. P. 2006, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Ural, S. 2023, “Cumhuriyet Devrinde Orta Aras Havzasında Arkeolojik Faaliyetler”, *Aras Havzası II, (Tarih, Coğrafya, Arkeoloji, Kültür ve Sanat)*, (Ed. Yardimciel, A.), Kabalcı Yayıncılık, 119-137.
- Yardimciel, A. 2022, “Esikçağ’da İğdır Ovası”, *Doğal ve Beşeri Bilimler Açısından İğdir I*, (Ed. Aydın, T.), Astana Yayınları, 6-27.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 9, Sayı/Issue 17 (Aralık/December 2024), ss./pp. 129-151
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1576608

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/Received: 31. 10. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 25. 12. 2024

KUZEY ANKARA KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİNDE GELENEKSEL MİMARİNİN YENİDEN YORUMLANMASI: NİYAZİYE CAMİİ

THE REINTERPRETATION OF TRADITIONAL ARCHITECTURE IN THE NORTHERN ANKARA URBAN TRANSFORMATION PROJECT: NİYAZİYE MOSQUE

Murat KARADEMİR – Necdet Bekirhan SOY*

Öz

Geleneksel yaklaşımla inşa edilen camiler, geçmişin zengin mirasını yeniden canlandırma çabası olarak ortaya çıksa da estetik ve işlevsellik açısından çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Çoğu zaman bu yapılar, geçmişin mimari detaylarını birebir taklit etme amacı güderken, çağdaş toplumların dinamik ihtiyaçlarına ve kent dokusuna uyum sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Bu çalışmada öncelikle geleneksel cami mimarisini incelenmiş, ardından Kuzey Ankara Niyaziye Camii üzerinden detaylı bir analiz yapılmıştır. 2013 yılında inşaatına başlanan ve 2014 yılında inşaatı tamamlanan Kuzey Ankara Niyaziye Camii plan, mimari, tasarım ve yapı özellikleri açısından geleneksel bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Çalışmada caminin mekân kurgusu, genel mimari özellikleri, plan tipi, yapı elemanları, süsleme özellikleri ve yapıdaki geleneksel elemanlar ayrıntılı incelenmiştir.

Bu makale, geleneksel cami mimarisinin günümüz koşullarında yeniden yorumlanmasının artılarını ve eksilerini incelerken, aynı zamanda sürdürülebilirlik, çevresel uyum ve modern toplumun estetik ihtiyaçlarıyla nasıl daha iyi bütünleşeceğini ele almayı amaçlamaktadır. Kare baldaken plan tipinin modern cami tasarımındaki sınırlamalarını ortaya koyarak, gelecekteki projelerde sosyal

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Alaadin Keykubat Kampüsü, Selçuklu/Konya/Türkiye. E-posta: karademir22@hotmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9776-3789>
Sanat Tarihçi (MA), Konya/Türkiye. E-posta: bekirhansoy@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1160-4638>

işlevselliğin artırılmasına yönelik öneriler sunmaktadır. Geleneksel tasarımın merkezi odaklı ve statik yapısının, günümüzün çok yönlü kullanım gereksinimlerini karşılamada yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Daha esnek planlama yaklaşımlarının benimsenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Özellikle eğitim, sosyal etkinlikler ve toplumsal dayanışma gibi farklı işlevlere hizmet edebilen modüler ve çok amaçlı alanların oluşturulması önerilmektedir. Kapsayıcı ve erişilebilir tasarımlar ile teknoloji entegrasyonu, modern camilerin topluma daha iyi hizmet etmesini sağlayabilir. Bu yaklaşımlar, gelecekte camilerin toplumsal bağları güçlendiren merkezler olmasına önemli bir katkı sağlar. Hem estetik hem de işlevsel olarak anlamlı camiler yaratmak, aynı zamanda geleceği de inşa etmektir. Özgün bir yorum ve yenilikçi tasarım stratejileriyle zenginleştirilen camiler, kentlerde daha anlamlı ve kalıcı bir iz bırakabilir.

Anahtar Kelimeler: Cami Mimarisi, Geleneksel Yaklaşım, Ankara, Niyaziye Camii.

Abstract

Mosques built with traditional approaches often aim to revive the rich heritage of the past, yet they face various challenges in terms of aesthetics and functionality. These structures frequently strive to replicate architectural details of the past, but they fall short of meeting the dynamic needs of contemporary societies and adapting to the urban fabric. This study first examines traditional mosque architecture, followed by a detailed analysis of the North Ankara Niyaziye Mosque. Constructed between 2013 and 2014, the North Ankara Niyaziye Mosque was designed with a traditional approach in terms of its plan, architecture, design, and structural features. The study meticulously examines the spatial organization, general architectural characteristics, plan type, structural elements, decorative features, and traditional components of the mosque.

This article aims to explore the advantages and disadvantages of reinterpreting traditional mosque architecture in modern contexts, while also addressing how such designs can better integrate sustainability, environmental harmony, and the aesthetic needs of contemporary society. It highlights the limitations of the square baldachin plan type in modern mosque design and offers suggestions to enhance social functionality in future projects. The findings emphasize that the central and static nature of traditional designs is insufficient to meet today's multifaceted usage demands. The study recommends adopting more flexible planning approaches, particularly by creating modular and multifunctional spaces that can serve various purposes, such as education, social activities, and community solidarity. Inclusive and accessible designs, combined with technological integration, can enable modern mosques to serve society more effectively. These approaches contribute significantly to transforming mosques into centers that strengthen social bonds. Creating aesthetically and functionally meaningful mosques also means building for the future. Enriched with original interpretations and innovative design strategies, mosques can leave a more meaningful and lasting mark on cities.

Keywords: Mosque Architecture, Traditional Approach, Ankara, Niyaziye Mosque.

1. Giriş

Geleneksel mimari, tarih boyunca toplumların kimliğini ve inanç sistemlerini yansıtan önemli bir ifade aracı olmuştur. İslam medeniyetinde cami mimarisi, bu mirasın en önemli yansımalarından olmuştur.¹

Çağdaş cami mimarisi üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, camiler genellikle “Geleneksel” ve “Modern Yaklaşım” olarak iki ana kategoride değerlendirilmektedir. “Geleneksel Yaklaşım,” tarihi cami planlarına yakın veya onların bir kopyası olarak tasarlanmaya çalışılan, ancak uygulamada bazı aksaklıklarla karşılaşan yapıları ifade eder. Öte yandan, “Modern Yaklaşım” ise geleneksel formların ötesinde, kendi tarzı ve estetiğini yansıtan, modern malzeme ve teknikler kullanılarak farklılık yaratma amacı güden yapıları tanımlar.²

¹ Eyice 1993, 56.

² Gürsoy 2013, 240.

Doğan Kuban, son yıllarda cami tasarımlarının üç ana eğilime göre şekillendiğini belirtmektedir: simgesel içerik, ideoloji ve estetik.³ Simgesel içerik, kültürel ve milliyetçi anlamlar taşıırken, ideoloji tamamen dini ve geleneksel bir bakış açısına dayanmaktadır. Kültürel simgesel tasarım ise mimarın İslam kültürünü, coğrafi, etnik ve tarihi sınırları aşan evrensel bir ifade olarak mimariye yansıtmasıdır; tüm bu öğeler yeni bir kavramsal yorumla birleşmektedir. Ancak Türkiye’de bu tarzda gerçekleştirilmiş bir cami bulunmamaktadır.⁴

Son yıllarda Türkiye’de geleneksel mimari üslupta inşa edilen camilerin sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Bu yapılardan biri de Niyaziye Camisi’dir. Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm ve Gelişim bölgesinde yer alan bu cami, Ankara’nın önemli kentsel dönüşüm projelerinden birinin parçasıdır.⁵ Proje alanı, 5104 sayılı yasa ile sınırları belirlenmiş olup, Ankara Protokol Yolu üzerinde Altındağ, Pursaklar ve Keçiören ilçe sınırları içinde bulunmaktadır.⁶

Dünya genelinde hızla önem kazanan kentsel dönüşüm projeleri, değişen kent dinamikleriyle birlikte 1990’lardan itibaren Türkiye’nin de gündemine girmiştir. Bu projeler, dönüşüm uygulanan alanların fiziksel ve sosyal mekânlarında farklılaşmalara yol açmaktadır.⁷ Kuzey Ankara kentsel dönüşüm projesi kapsamında, özel rekreasyon alanı içinde yaklaşık 5000 kişilik bir kongre merkezi, Türk ve dünya mutfaklarından yemekler sunan restoranlar, iki açık hava amfisi, çeşitli büfeler, sergi salonları, alışveriş merkezleri ve birden fazla cami inşa edilmiştir.⁸ Bu yapılar arasında yer alan Niyaziye Camisi, geleneksel mimari yaklaşımla tasarlanmış olup, çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Niyaziye Camisi’nin plan ve yapı özellikleri ile geleneksel yaklaşımların uygulamadaki rolü incelenerek cami mimarisinin çağdaş dünyada nasıl daha etkili ve anlamlı kılınabileceği ele alınmaktadır.⁹

2. Kuzey Ankara Niyaziye Camii

Cami, Keçiören ilçesi sınırları içerisinde, Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm alanında, Yeşiltepe Mahallesi, Selçuklu Caddesi, No: 407’de yer almaktadır. 1988 yılında “*Niyaziye Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği*” tarafından yaptırılmış eski caminin yerine inşa edilen Kuzey Ankara Niyaziye Camii’nin inşasına 6 Mayıs 2013 yılında başlanmış, 2014 yılının Temmuz ayında tamamlanmıştır.¹⁰

³ Kuban 1967, 7.

⁴ Duysak 2000, 44.

⁵ Bayulu 2009, 52.

⁶ Demirtaş 2019, 50.

⁷ Yüksel 2007, 75.

⁸ Yüksel 2007, 96.

⁹ Bu çalışma “*20 ve 21. Yüzyıl Cami Mimarisinde Geleneksel Yaklaşımlar: Ankara Örneği*” isimli yüksek lisans tez çalışmasının bir bölümünden oluşturulmuştur.

¹⁰ Kuzey Ankara alanındaki kentsel dönüşüm sırasında Büyükşehir Belediyesi tarafından yeniden projelendirilerek İhlas Holding a.ş., Belbeton a.ş. ve Ulubol İnşaat ortaklığı ile yaptırılmıştır (Nekdav, <https://www.niyaziyevakfi.org.tr/defaulthaber7.asp>, Erişim Tarihi: 10.11.2022).

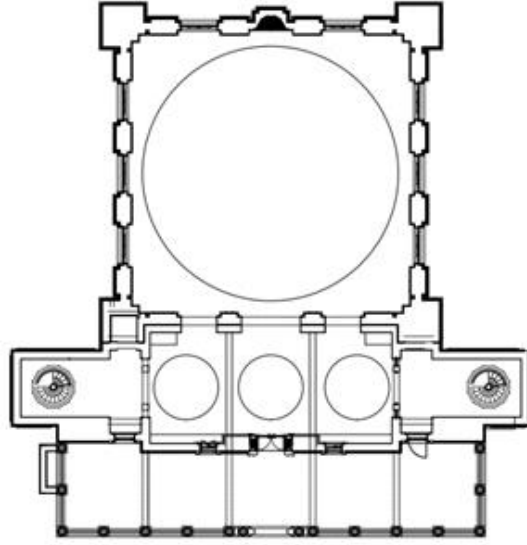
Har. 1: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Havadan Görünüm

Betonarme yapıdan oluşan caminin cephelerinde suni taş ve mermer kullanılmış, iç mekânda sütun, mihrap, minber ve vaaz kürsüsü gibi unsurlarda geleneksel mermer işçiliği tercih edilmiştir.

Res. 1: 1988 Yılında Yaptırılan Eski Cami (Pursaklar Ajans)

Yapının kare şeklindeki ana mekânı, 25 metre yüksekliğinde ve 16,50 metre çapında büyük bir kubbe ile örtülüdür. Merkezdeki kubbeyi taşıyan dört kemer, yapının dört köşesine yerleştirilmiş dört ayak üzerinde durmaktadır. Kubbeli mekânın köşelerinde geçiş ögesi olarak pandantifler tercih edilmiştir. Geç Osmanlı döneminin kare planlı baldaken tarzındaki yapısal düzeni, bu yapının planına da yansıtılmıştır. Ayrıca, yapı dört köşesinde bulunan büyük kemerlerle güçlendirilmiştir. Yapının dış yüzeyinde küresel üçgenlerin belirgin bir şekilde vurgulanması, baldaken tarzını güçlendiren bir görsel etki yaratmaktadır.

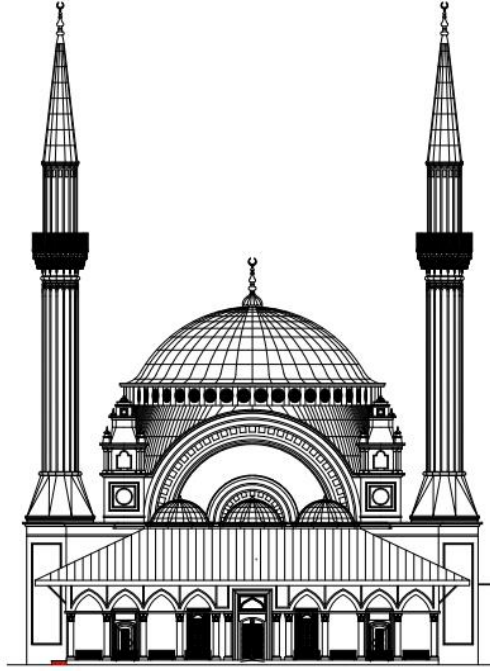
Çiz. 1: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Planı¹¹

Res. 2: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Genel Görünüm

Yapının kademeli olarak yükselen yapısı, harim katı, perde duvarları, sembolik ağırlık kuleleri ve merkezi kubbeden oluşmaktadır. Yapının dört köşesinde konumlanan ağırlık kuleleri, taşıyıcı bir rol üstlenmektedir. Bu kulelerin orta bölümlerinde büyük boyutlu, yuvarlak kabartma rozetler yer almakta olup, üst köşelerinde kompozit başlıklı ikişer sütun yerleştirilmiştir. Barok ve Rokoko tarzlarının birleşimi olan süslemelerle detaylandırılmıştır. Ana ibadet mekânını kaplayan merkezi kubbe, alçak kasnak üzerine oturmaktadır; bu kasnak dışarıdan basık bir görünüm sunmakta, belli aralıklarla yerleştirilmiş konsollar ve küçük tepe pencereleriyle detaylandırılmaktadır. Kubbenin tepesinde bulunan pirinç alemde ise hilal motifi yer almaktadır.

¹¹ Niyaziye Camisi'nin plan ve cephe çizimleri Ankara Büyükşehir Belediyesi Fen İşleri Daire Başkanlığı'ndan temin edilmiştir.

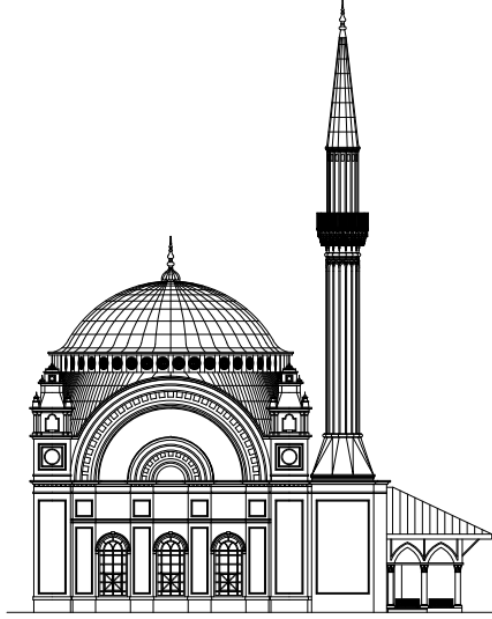
Çiz. 2: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Kuzey Cephe Genel Görünüm

Cami harım kısmının kuzey köşesinde iki minare yer almaktadır. Minarelerin yüksekliği 41 m'dir. Kare kaide üzerinde çokgen prizma pabuca oturan minareler silindirik formlu olup birer şerefeye sahiptir. Şerefelerin her birinin altı üç sıra mukarnas ile süslenmiştir. Korkuluklar mermer malzemedan kafesleme tekniğinde yapılmıştır. Şerefelere sadece merdivenle çıkılabilmektedir. Külahları kurşun kaplıdır. Üzerlerinde pirinçten klasik alem bulunmaktadır.

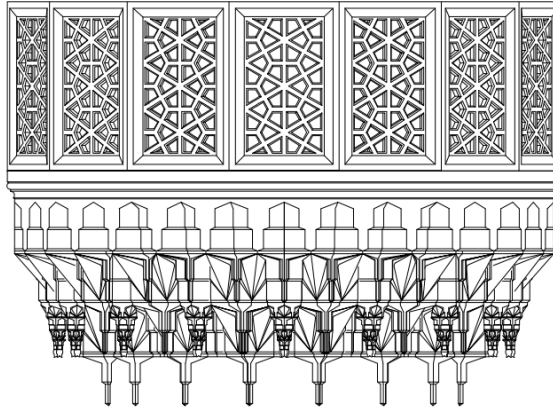
Caminin harım bölümünün kuzey köşelerinde iki adet minare yer almaktadır. Bu minarelerin yüksekliği 41 metre olup kare bir kaide üzerine oturmuş çokgen prizma pabuca sahiptir. Silindirik formdaki minareler birer şerife barındırmakta, her şerife altı üç sıra mukarnas ile süslenmiştir. Korkulukları mermerden yapılmış olup kafesleme tekniği kullanılmıştır. Şerefelere yalnızca merdivenle ulaşılabilir. Minarelerin külahları kurşunla kaplanmış olup üst kısmında pirinçten yapılmış klasik bir alem bulunmaktadır.

Res. 3: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Minaresi Genel Görünüm

Çiz. 3: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Doğu Cephesi Genel Görünüm

Çiz 4: Minarelerin Şerefe Altı ve Korkuluk Süslemeleri

Cami, yol kotundan biraz yukarıda konumlanmış olup çevresindeki peyzaj düzenlemesiyle aynı düzlemde yer almaktadır. Geleneksel mimaride avlu ortasında sıklıkla rastlanan şadırvan veya havuz uygulamasına burada yer verilmemiştir. Yapının güney cephesinin arka bölümünde çokgen planlı bir türbe bulunmaktadır.

Res. 4: Doğu Cephe Genel Görünüm

Caminin tüm cepheleri simetrik bir düzene sahiptir. Son cemaat bölümünün üzeri kurşun kaplamayla kaplanmış ve eğimli bir sundurma ile örtülmüştür. Bu bölümde, yanlarda ikişer, girişin her iki tarafında ise dörder kemer açıklığı bulunmaktadır. Sivri kemerler, silindirik formdaki sütunlarla birbirine bağlanmış olup sütun başlıkları baklava dilimli bir tasarıma sahiptir. Mermer kaplama kullanılan sütunlar, mermer kaidelere oturmaktadır. Revakların ortasında bulunan giriş, düz atkı kemeriyle tamamlanmış olup iç yüzeyleri beyaz zemin üzerine lacivert şemse motifleri ile süslenmiştir.

Res. 5: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Son Cemaat Mahfili

Son cemaat yerinin alt kısmında, Marmara mermerinden yapılmış kafesleme tekniği ile işlenmiş geometrik desenli korkuluklar bulunmaktadır. Bu bölümün tavanı, MDF ahşap malzemelerle kasetleme görünümüne sahip olacak şekilde düzenlenmiştir. Ortada kırmızı renkte sekiz kollu yıldız motifinden oluşan bir madalyon yer almakta olup, bu madalyonun çevresi lacivert ve altın varak tonlarıyla kasetlenmiştir. Bu alanın çevresi, kırmızı zemin üzerinde altın varakla işlenmiş altıgenlerin birleşmesiyle oluşturulmuş geometrik desenlerle kuşatılmıştır.

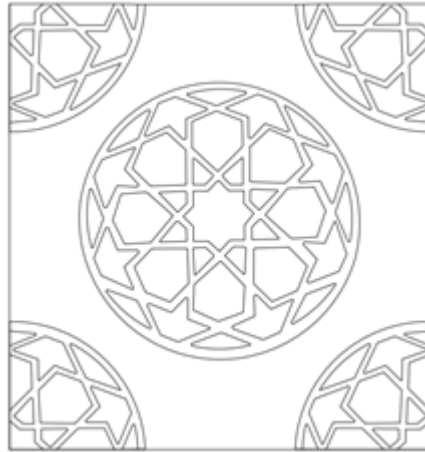

Res. 6: Son Cemaat Mahfili Tavan Altı Süslemesi

Res. 7: Tavan Altı Süsleme Detayı

Çiz. 5: Tavan Altı Süslemesi

Son cemaat bölümünün duvarında, taçkapının her iki yanında ikişer adet olmak üzere, toplam dört dikdörtgen şeklinde ve demir parmaklıklı pencere bulunmaktadır. Mermer çerçeveli bu pencerelerin alınlıkları sivri kemerli olarak tasarlanmıştır. Mermerden yapılmış taçkapı ise düz atkı kemerine sahiptir. Kapı, iç ve dış bükey silmelerle U şeklinde çevrelenmiştir. Mukarnas kavsaralı taçkapının iki yanında birer küçük sütunçe bulunmaktadır. Taçkapı nişinin iki tarafında birer mukarnas kavsaralı mihrabiye yer almakta olup, çift kanatlı ahşap kapı kanatları tablalı olarak tasarlanmıştır.

Res. 8: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Taçkapısı

Res. 9: Taçkapı Mihrabiyesi

Son cemaat bölümünden caminin iç mekânına doğru bir ön girişe geçiş sağlanmaktadır. Bu alan, ana ibadet mekânına açılan bölümden iki kolonla ayrılmıştır. Ön giriş bölümünün üzeri, üç küçük kubbe ile örtülüdür. Bölümün arka kısmında ayakkabılık alanı yer alırken, yan kısımlar merdiven boşluğu olarak düzenlenmiştir.

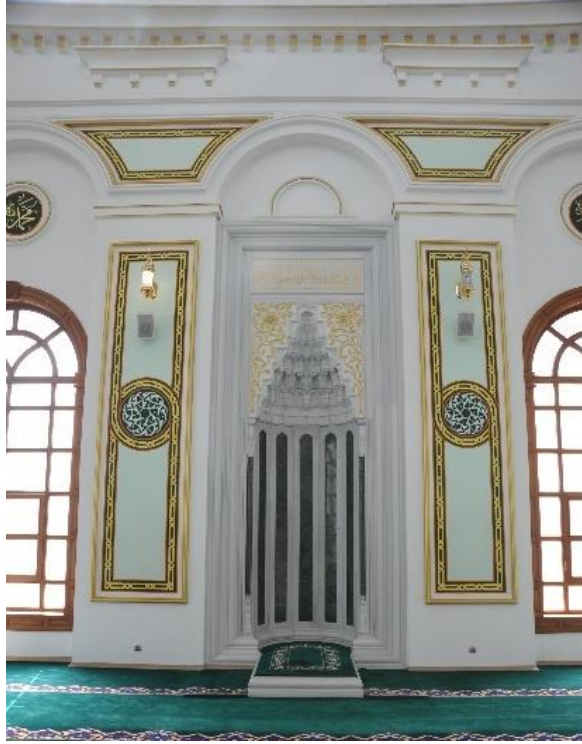
Res. 10: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Harimi Genel Görünüm

Harimin kuzeyinde, ön giriş bölümü ile ikinci kat kadınlar mahfili yer almaktadır. Bu alanlar, ana mekândan iki sütunla ayrılmaktadır. Orta kısım Bursa kemeri, yan kısımlar ise yarım daire kemerlerle düzenlenmiştir. Alt kat mahfilinin ortası, balkon şeklinde dışa taşkın bir yapıya sahiptir. Üst kat mahfili hizasında, yapıyı üç cepheden çevreleyen dar bir balkon bulunmaktadır. Mahfiller, mermerden yapılmış kafesleme tekniğiyle işlenmiş korkuluklarla donatılmıştır. Alt kat mahfil sütunları dikdörtgen formulu olup mermer malzemenen yapılmıştır.

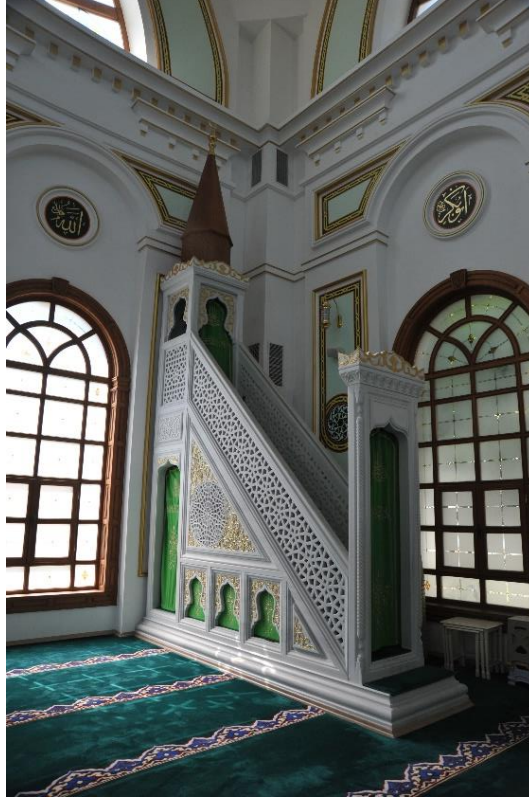
Res. 11: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Üst Kat Mahfili

Mermerden yapılmış mihrap, iç ve dış bükey silmelerle U şeklinde çevrelenmiştir. Mihrap altı sıra mukarnas kavsaralı bir yapıya sahiptir. Beşgen şekilli mihrap nişi, iki yanında yer alan silindirik sütunçeler ile sınırlandırılmıştır ve bu sütunçelerin başlıkları kum saati formundadır. Kavsaranın köşelikleri, altın yıldız kaplamalı gülbezek ve kıvrık dal motifleri ile süslenmiştir. Kavsaranın üst kısmında ise mihrap ayeti yer almaktadır.

Res. 12: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Mihrabı

Yapının minberi mermer malzemedendir. Kaş kemerli girişin her iki tarafında, silindirik formu iki sütunçe yer almakta olup, bu sütunçelerin başlıkları kum saati şeklindedir. Giriş, tek sıra mukarnas dizisinin ardından taç kısmıyla son bulur. Taç kısmının üzerinde sarmal rumi ve palmet motiflerinden oluşan bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Minberin yan aynalıklarının çevresi düz bir silme ile çerçevelenmiştir. Yan aynalıklar iki kısımdan oluşur. İlk bölümde, delik işi tekniği ile geometrik motiflerle doldurulmuş geniş bir daire bulunmaktadır; merkezde on köşeli bir yıldız, etrafındaki beş köşeli yıldızlarla birbirine bağlanarak bir kompozisyon oluşturur. İkinci bölümde, daire ve üçgen arasında kalan alanlar, oyma tekniğiyle işlenmiş rumi ve dilimli rumi motiflerinin sarmal bir kompozisyonunu içerir. Panellerin altında üç adet dilimli kemerli açıklık yer almaktadır. Geçit bölümü kaş kemerli olup üstünde düz bir silme ile çerçevelenmiş bir pano bulunmaktadır. Geçidin üst kısmında, uzunlamasına yerleştirilmiş dikdörtgen alanda delik işi tekniğiyle yapılmış geometrik bir kompozisyon yer alır.

Res. 13: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Minberi

Korkuluklar, delik işi tekniği kullanılarak geometrik desenlerle süslenmiştir. Orta bölümde beş kollu bir yıldız yer alırken, etrafında on kollu yıldız motifleri ile bir kompozisyon oluşturulmuştur. Köşk kısmı, dilimli kemerlerle birbirine bağlanan dört düz sütun üzerinde durmakta ve düz bir tavan ile örtülmektedir. Köşkün tepesinde ise sekiz köşeli bir külah bulunmaktadır.

Res. 14: Minber Detayı

Harimin güneydoğu köşesinde bulunan vaaz kürsüsü mermerden yapılmıştır. Vazo formunda tasarlanan kürsü, tabanda dar başlayıp yukarı doğru genişleyen bir kaideye sahiptir. Üst kısmı, mermerden kafesleme tekniği ile oluşturulmuş geometrik desenlerle süslenmiştir.

Res. 15: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Vaaz Kürsüsü

Caminin ana ibadet mekânı, cephelerde yer alan boşaltma kemerlerinin içine açılan üç sıra pencereler sayesinde oldukça aydınlıktır. Bu aydınlık ortam, süslemelerin daha belirgin hale gelmesini sağlar. Yapıda alt kat pencereleri, doğu ve batı duvarlarında üçer adet, güney duvarında ise mihrabın iki yanında birer adet olacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu pencereler, geniş boyutları ve yarım daire kemerleri ile dikkat çekmektedir. Dikdörtgen ana hacmin yüksekliği ve içeride yaratılan aydınlık alan, Barok mimarisine özgü özellikleri yansıtmaktadır¹². Yapıda ayrıca boşaltma kemerine açılan yelpaze biçimli vitraylı pencereler de aydınlık etkiyi artırmaktadır.

Res. 16: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Üçlü Pencere Düzeni

¹² Özel 2010, 71.

Res. 17: Boşaltma Kemerü Üzerindeki Pencere Düzeni

Caminin aydınlatması, kubbenin altına yerleştirilen büyük bir sarkıt avize ve duvar aplikleri ile sağlanmaktadır.

Süsleme programında öncelikle duvar süslemeleri dikkat çekmektedir. Güney, batı ve doğu duvarlarında, yarım daire kemerli pencerelerin üst kısımları, ikinci kat seviyesinde yarım daire kemer formundaki nişlerle düzenlenmiştir. Pencere ve nişlerin arasındaki alanlarda madalyon motifleri yerleştirilmiştir. İkinci kat seviyesinden boşaltma kemerine kadar uzanan bölümlerde ise yapıyı çevreleyen alçıpandan yapılmış dendan süslemeler bulunmaktadır.

Res. 18: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Süsleme Programı

Yapıda, dikey devinimi vurgulayan alçıpan kartuşlar bulunmaktadır. Pencereler arasında dikey dikdörtgen, boşaltma kemerinde ise yarım daire şeklinde alçıpan kartuşlar göze çarpmaktadır. Turkuaz renkli bu kartuşların kenarları, kahverengi bir zemin üzerine altın varakla işlenmiş zincir motifleriyle çevrelenmiştir. Pencereler arasındaki büyük dikdörtgen kartuşların ortasında, lacivert zemin üzerinde turkuaz renkte sarmal rumilerle oluşturulmuş geometrik bir madalyon yer almaktadır. Pandantiflerde de aynı kompozisyon tekrarlanmakta olup, ortalarında siyah zemin üzerine altın varakla işlenmiş hat yazıları bulunmaktadır. Kubbe merkezinde, on iki kollu yıldız motifinin etrafında siyah zemin üzerine altın varaklı ayet

bordürü yer almaktadır. Bu bordür, kırmızı renkte palmet motifleriyle çevrelenmiştir. Kubbe kenarlarında ise kırmızı palmet motifleriyle kalem işi süslemeler bulunmaktadır.

Res. 19: Kuzey Ankara Niyaziye Camii Ana Kubbe Süslemesi

Res. 20: Niyaziye Cami Pandantif Süslemeleri

3. Değerlendirme

Türkiye’de modern cami mimarisinde geleneksel yaklaşımlar, geçmişe ait mimari öğelerin yeni teknik ve estetik unsurlarla yeniden yorumlanması üzerine kuruludur. Bu yaklaşımda, Osmanlı ve Selçuklu dönemlerine ait özellikler ve simgesel unsurlar çağdaş tasarım anlayışı ile bir araya getirilir.

Geleneksel yaklaşımın modern cami mimarisine yansımaları dış mekânda özellikle kubbe, minare ve revak gibi unsurların ele alınmasıyla kendini göstermektedir. İç mekânda ise mihrap ve minber gibi yapısal öğelerde geleneksel çizgiler tercih edilmektedir. Bu unsurlar geçmişin form ve süsleme anlayışını modern bir dille ifade ederek kültürel sürekliliği sağlama amacı taşımaktadır.

Bu çalışma kapsamında incelenen Kuzey Ankara Niyaziye Camii, geç dönem mimarisinin çizgisel özelliklerini barındıran geleneksel bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Yapı geleneksel bir formu çağdaş malzeme ve tekniklerle yeniden yorumlayarak geçmişe bağlılığı korumayı amaçlansa da özgünlükten uzaklaşarak bir tür yüzeysel taklit izlenimi vermektedir.

Niyaziye Camisi'nin plan düzeni, geç dönem Osmanlı kare baldaken plan tipi esas alınarak oluşturulmuştur. Yapının dört köşesine yerleştirilen büyük taşıyıcı kemerlerin güçlü bir şekilde vurgulanması ve geçiş elemanı olan küresel üçgenlerin dış kütlede açıkça sergilenmesi, baldaken tarzını belirginleştirmektedir. Kare baldaken plan, merkezi bir ibadet alanı oluşturmanın yanı sıra yapıya simetri kazandırma işlevi de görmektedir. Bu plan tipinin geç dönem Osmanlı örnekleri arasında Dolmabahçe Bezmialem Valide Sultan Camii (19. yüzyıl),¹³ Büyük Mecidiye Ortaköy Camii (19. yüzyıl),¹⁴ Pertevniyal Valide Sultan Camii (1867-1871)¹⁵ yer almaktadır.

Geç dönem Osmanlı kare baldaken plan kurgusunun son dönemlerdeki uygulamalarına Ankara Balgat Barbaros Camii, İstanbul Suadiye Camii ve Bandırma Haydar Çavuş Camii (1926) örnek gösterilebilir.

Kare baldaken plan tipi, merkezi kubbeyle ibadet alanına yoğunlaşmayı sağlamaktadır. Ancak bu plan tipinin günümüz camilerinde tekrar uygulanması, modern camilerdeki çok yönlü kullanım gereksinimlerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Modern camiler sadece ibadet alanı değil; eğitim, sosyal etkinlik, konferans ve toplumsal yardım faaliyetleri gibi çok yönlü etkinlikler için de kullanılmaktadır. Kare baldaken planı, tek bir merkezi alana odaklandığı için bu çeşitliliği karşılamakta sınırlı kalabilir. Günümüz kullanıcıları için değişen ihtiyaçlara cevap verebilen, modüler ve esnek mekânlar önemlidir. Ancak kare baldaken plan tipi, sabit bir düzenlemeye sahip olduğu için esneklikten yoksundur. Merkezi kubbenin akustiği ibadet için uygun olsa da daha büyük gruplar veya çok amaçlı etkinlikler için yetersiz kalabilir. Kare baldaken plan tipinin orijinal hali, modern teknolojinin entegrasyonu için sınırlamalar yaratabilir. Örneğin, enerji verimliliği, aydınlatma sistemleri ve ses düzenlemeleri açısından günümüz standartlarına adapte edilmesi zordur.

Kare baldaken plan tipi, modern ihtiyaçlara uygun olarak esnek eklemelerle yeniden yorumlanabilir. Örneğin, çevresel birimler ve çok amaçlı alanlarla desteklenebilir. Merkezi kubbeli tasarımlarda akustik, aydınlatma ve enerji verimliliği gibi teknolojik çözümler entegre edilerek mekânsal performans artırılabilir. İbadet alanının alt katlarında sosyal alanlar, üst katlarda ise eğitim ve konferans salonları gibi ek işlevler yer alabilir. Bu şekilde, geleneksel form korunurken işlevsellik artırılabilir. Baldaken planın çevresine modüler ve gerektiğinde büyüyüp küçülebilen alanlar eklenebilir. Bu, özellikle büyük cemaatler ve etkinlikler için avantaj sağlayabilir. Bu nedenlerle, kare baldaken plan tipinin doğrudan günümüze uygulanmasındansa, günümüzün mekânsal ve işlevsel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden yorumlanması daha etkili olacaktır. Modern camiler, tarihsel estetiği koruyarak çağdaş ihtiyaçları karşılayacak inovatif tasarımlara yönelmelidir.

Çağdaş cami tasarımının en belirgin özeliği geniş bir arazide yapının oturmasıdır.¹⁶ İncelenen yapıda revaklı avlu uygulaması bulunmamaktadır. Geleneksel avlu tasarımında keskin bir sınır bulunurken Niyaziye Camisi'nde sınır belirleyen bir unsur bulunmamaktadır. Yol kotundan hafif yükseltilmiş olan avlu, etrafındaki peyzaj düzenlemesi ile aynı düzlemedir.

Modern cami avlularında, genellikle cami ile doğrudan bağlantı kuran açıklıklar tercih edilmektedir. Yeni tasarlanan camilerin birçoğunda keskin sınırlarla çevrili olmayan avlu tasarımı görülmektedir. 2010 yılında inşa edilen İstanbul Yeşil Vadi Camii, merdivenle çıkılan, güney kısmı sığ bir su havuzuyla çevrili beyaz mermer bir platform üzerinde konumlanmıştır.¹⁷ Bu özellikleriyle avlu, caminin ana ibadet alanı ile doğal ve bütüncül bir uyum sergilemektedir.

¹³ Özel 2010, 69-86.

¹⁴ Goodwin 2012, 471.

¹⁵ Kuban 2007, 640.

¹⁶ Akbulut-Erarslan 2017, 41.

¹⁷ Öney 2019, 373.

Bu açıdan avlu, caminin ana ibadet alanı ile doğal bir bütünlük içindedir. Geleneksel mimaride avlu ortasında görülen havuz ya da şadırvan uygulaması Niyaziye Camisi'nde bulunmamaktadır.

Niyaziye Camisi'nde son cemaat yeri ve bir ön giriş bölümü bulunmaktadır. Son cemaat mahfilinde, yanlarda iki, girişin her iki yanında ise dörder kemer açıklığı mevcuttur. Sivri kemerler, silindirik formda ve baklava dilimli başlıklara sahip sütunlarla bağlanmıştır. Son cemaat bölümünün üzeri kurşun kaplama ve eğimli bir sundurma ile örtülmüşken, ön girişin üzeri üç küçük kubbe ile kaplanmıştır. Bu uygulama, klasik mimariye bir göndermedir; Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, Üsküdar Atik Valide Camii, Beşiktaş Sinan Paşa Camii ve Tekirdağ Rüstem Paşa Camii gibi Mimar Sinan'ın eserlerinde de benzer şekilde iki sıra halinde son cemaat mahfili bulunmaktadır. Ancak bu yapılarda ilk sıra kubbelerle, ikinci sıra ise saçakla örtülüdür.¹⁸

Türkiye'de geleneksel yaklaşımla tasarlanmış son cemaat yerlerine örnek olarak Şakirin Camii, Marmara Üniversitesi İlahiyat Camii, Çamlıca Camii, Adana Sabancı Camii, Ataşehir Mimar Sinan Camii ve Taşoluk Yeşil Camisi gösterilebilir. Bu camilerde son cemaat yeri, avlunun ön kısmında yer almakta ve geleneksel revaklarla düzenlenmiş şekilde tasarlanmıştır.

Geleneksel cami mimarisinin en belirgin unsurlarından biri minarelerdir. Niyaziye Camisi'nde de harim bölümünün kuzey köşelerine yerleştirilmiş iki minare bulunmaktadır. Bu minareler, kare bir kaide üzerine çokgen prizma formunda oturmakta olup silindirik bir yapıya sahiptir ve her biri bir şerefe barındırmaktadır. Silindirik formu ve tek şerefeli geleneksel minarelerin çağdaş camilerde tekrar edilmesi, tarihi bir anlayışa saygı göstermek amacını taşısa da mimari açıdan yenilikten uzak ve işlevsellik olarak gereksiz bir tercih olarak değerlendirilebilir. Bu durum geleneksel formların birebir tekrarının anlamını sorgulamayı ve daha işlevsel, çağdaş çözümler aramayı gerekli kılmaktadır.

Niyaziye Camisi'nin harim bölümü kare planlı olarak tasarlanmıştır. Bu alan, 16.50 m çapında bir ana kubbe ile örtülmüştür. Merkezi kubbe, yapının dört köşesine yerleştirilen dört kemer aracılığıyla dört ana ayağa oturmaktadır. Kare planın sağlamış olduğu simetri, yapıya denge ve merkezilik kazandırmıştır. Ancak bu merkezi yapı, farklı ibadet alanları veya çok amaçlı kullanım alanları sağlama konusunda sınırlayıcıdır. Günümüz camilerinde çok çeşitli etkinliklere uygun esnek alanlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Geleneksel yaklaşımla inşa edilen camilerde mihrap, minber, müezzin mahfili ve vaaz kürsüsü gibi litürjik unsurlar önemli bir rol oynar. Niyaziye Camisi'nde güney duvarına yerleştirilen mermer mihrap, iç ve dış bükey silmelerle U şeklinde çerçevelenmiştir. Mihrap, altı sıra mukarnas kavsarası ile dikkat çekmektedir ve nişi beşgen formda olup iki yandan silindirik sütunçelerle sınırlandırılmıştır. Osmanlı mihraplarını anımsatan bu mihrapta, modern tasarımlarda sıkça görülen sadelik yerine, altın varaklı ve zengin süslemeli detaylar tercih edilmiştir. Özgün tasarımlı çağdaş camilerde ise bu unsurlar genellikle kare bir niş (Sancaklar Camii), dönük dairesel bir form (Şakirin Camii) ya da sade bir cam yüzey (TBMM Camii) olarak yorumlanmaktadır.¹⁹

Geleneksel mihrabın süsleme ve detaylara dayalı zenginliği, tarihi camilerde estetik bir odak yaratırken, modern camilerde aynı formların tekrar uygulanması genellikle yüzeysel bir dekorasyon olarak kalır. Geleneksel bir formdaki mihrabın tarihi ve sembolik anlamı, belirli bir kültürel bağlamda güçlüdür fakat günümüzde bu anlamı aynı yoğunlukta aktarabilmek zordur. Modern mimaride çağdaş malzemelerle daha özgün tasarımlar elde edilebilir. Işık oyunları,

¹⁸ Orbeyi 2016, 218.

¹⁹ Akbulut - Erarslan 2017, 48.

yansıtıcı yüzeyler veya modern dokular kullanılarak mekâna daha dinamik bir katkı sağlanabilir.

Cuma ve bayram hutbelerinin okunduğu, aynı zamanda devletin cami içinde temsil edildiği alan olan minber, camilerin her zaman en önemli unsurlarından biri olmuştur.²⁰ Klasik dönemde minberler, mermerin ağırlığından arındırılarak zarif ve ince işçilikle neredeyse dantel gibi işlenmiştir.²¹ Niyaziye Camisi'nde minber, geleneksel bir yaklaşımla ele alınmış olup mihrabın batısına yerleştirilmiştir. Beyaz mermerden yapılan minber, geometrik düzenlemelerle süslenmiştir.

Geleneksele öykünen minberlerin merdivenli ve kapalı yapısı, imamın cemaatle olan iletişimini fiziksel olarak sınırlandırabilir. Çağdaş camilerde minberin daha açık ve sade olması daha erişilebilir olmasına olanak sağlar. Daha geniş platformlar ve daha açık yapılar tercih edilerek iletişim kolaylaştırılabilir. Geleneksel minberlerde, mimarinin detayları genellikle doğal ışıkla vurgulanırdı. Ancak günümüz camilerinde yapay aydınlatma önemli bir yere sahiptir. Geleneksel minberin yoğun süslemeli ve kapalı yapısı, yapay aydınlatmanın etkisini azaltabilir ve minberin mekânda yeterince dikkat çekici olmasını engelleyebilir. Modern minber tasarımlarında aydınlatmanın etkin kullanılması ile mekânda daha çekici ve anlamlı bir vurgu sağlanabilir.

Niyaziye Camisi'nde geleneksel yaklaşımla tasarlanmış bir diğer yapı elemanı da vaaz kürsüsüdür. Mermerden yapılan vaaz kürsüsü bir vazo şeklinde tabandan yukarı doğru daralan bir kaideye sahiptir. Geç Osmanlı döneminde "S" ve "C" kıvrımları ile bitkisel süslemeye dayalı formlar mimaride uygulanmıştır.²² Süsleme açısından barok dönemin özelliklerine öykünen Niyaziye Camisi'nin vaaz kürsüsü, geç dönemin Emirgan Camii (1838) ve Teşvikiye Camii (1854) kürsülerine benzemektedir.

Caminin mermer taçkapısı geleneksel ölçülere sahip olup dikdörtgen bir çerçeve şeklinde tasarlanmıştır. Taçkapıda silme, köşe sütunçeleri, yan nişler ve mukarnas kavsara hâkimdir. Çağdaş camilerde taçkapının geleneksel formda inşa edilmesi, işlevsel eksiklikler içeren ve mekânsal uyum açısından sorunlu bir çözümdür. Örneğin, taçkapının soyut geometrik formlarla yeniden yorumlanması ve çağdaş sembollerle bezenmesi kullanıcılar için daha anlamlı deneyimler sunabilir. Geleneksel formun birebir tekrar edilmesi, çevreye uyum sağlama ve sürdürülebilirlik açısından yetersiz kalmaktadır.

Niyaziye Camisi'nin ana ibadet mekânı, cephelerdeki boşaltma kemerlerine açılan üç sıra pencere sayesinde oldukça aydınlıktır. Bu aydınlık atmosfer, süslemelerin daha çarpıcı ve göz alıcı olmasını sağlar. Yapının dikey yükselişi ve geniş pencerelerin kullanımı, geç Osmanlı döneminin Barok mimari özelliklerini yansıtan karakteristik unsurlardandır.²³

Barok üslup, Batı'dan etkilenecek Osmanlı mimarisine giren bir tarz olarak,²⁴ gösteriş ve estetik zenginliğe odaklanmaktadır. Ancak çağdaş camilerde bu üslubun birebir uygulanması, mimarinin sembolik ve estetik anlamını yitirmesine neden olabilir. Barok süslemeler, tarihi bağlamda görkemli bir ifade sunsa da günümüz camilerinde aynı sembolik yoğunluğu aktaramamaktadır.

Geleneksel cami mimarisinde strüktürel kurgu, sürekli taşıyıcı olarak duvarlar; tekil taşıyıcı öğeler olarak ayaklar ve sütunlar; yardımcı unsurlar olarak payanda, mihrap önü veya maksure kubbesi, tromp, pandantif ve Türk üçgeni; örtü elemanları olarak ise tonoz ve kubbe

²⁰ Apa 2007, 33.

²¹ Demiriz 1988, 469.

²² Apa 2008, 7.

²³ Özel 2010, 71.

²⁴ Kuban 1954, 13.

gibi öğelerden oluşur.²⁵ Niyaziye Camisi'nin ana yapı malzemesi, modern yapılarda yaygın olduğu gibi betondur. Yapının dış cephesi, geleneksel formu koruyacak şekilde mermerle kaplanmıştır. İç mekânda ise mihrap, minber ve vaaz kürsüsü mermerden yapılmıştır.

Beton malzemenin sert ve düz yapısı, modern mimaride genellikle minimalist ve endüstriyel bir estetik sunar. Geleneksel mermer kaplamalar, tarihi cami mimarisinde görkemli ve zengin bir ifade sunarken, betonun daha çağdaş bir estetikle birleşmesi aynı görsel etkiyi yaratmaz ve yüzeysel bir taklit olarak algılanır. Çağdaş cami mimarisi, yeni malzeme ve tekniklerin kullanımı ile daha yenilikçi cephe çözümleri sunma potansiyeline sahiptir. Örneğin, cami cephelerinde güneş panelleri, cam cephe sistemleri veya çevresel etkileri azaltan malzemeler gibi yenilikçi çözümler kullanılabilir.

Geleneksel tarzda süslenmiş camilerde mimari dekorasyon, taş, mermer ve ahşap gibi malzemeler üzerinde hat, kalem işi ve çini gibi tekniklerle yazılı, bitkisel ve geometrik desenlerle ifade edilmiştir. Niyaziye Camisi'nde ise mermer, alçıpan ve taş malzemeler üzerinde bitkisel ve geometrik kompozisyonlara yer verilmiştir. Yapının son cemaat mahfilinin altı ve kubbe içi, geleneksel üslupta tekrarlanan şemse formlarından oluşmakta, bu formların içleri ise rumi, hatayi ve palmet motifleriyle zenginleştirilmiştir. Son cemaat mahfilinin tavan altındaki sekiz kollu yıldız ve minber korkuluklarında yer alan beş ve on kollu yıldız motifleri, geometrik bir kompozisyonla öne çıkar. Sekiz kollu yıldız motifi, noktaların kesişimiyle oluşturulmuş çizgilerle zenginleştirilmiş olup²⁶ Aksaray Ulu Camii, Bursa Yeşil Camii ve Bursa Yeşil Türbe gibi yapılarda da görülmektedir.²⁷ On kollu yıldız motifi ise Edirne Selimiye Camii ve Üç Şerefeli Camii'de beş kollu yıldızla birlikte kompozisyon olarak kullanılmıştır.²⁸

Niyaziye Camisi'nde, ana kubbenin merkezinde ve pandantiflerdeki madalyonlarda, siyah zemin üzerine altın varakla işlenmiş celi sülüs hat ile yazılmış süslemeler bulunmaktadır. Hat sanatı, geleneksel İslam sanatında derin bir sembolik ve manevi anlam taşır.²⁹ Hat sanatı, caminin çekiciliğini artırırken, işlevsel bir tasarım unsuru olarak da kullanılabilir. Ancak Osmanlı sanatında bolca uygulanmış hat sanatının yoğun ve detaylı formu, çoğunlukla mekânda görsel olarak ağır bir etki yaratmaktadır. Günümüz camilerine hat sanatının daha işlevsel bir şekilde entegre edilmesi hem estetik hem de işlevsel açıdan daha dengeli bir sonuç verebilir. Örneğin, minimalist çizgiler ve soyut geometrik formların birleşmesi ile oluşturulan kompozisyonun cam, metal veya kompozit malzemeler üzerine lazerle işlenmesi daha çağdaş bir görünüm sunar.

Günümüz cami tasarımlarında süslemenin aydınlatma elemanlarıyla entegre edilmesi mekâna hem estetik hem de işlevsel bir katkı sağlar. Duvarlara işlenen hat sanatı veya geometrik motifler led aydınlatmalar ile vurgulanabilir. Özellikle mihrabın arkasında uygulanacak aydınlatmalı süsleme unsurları dikkat çekici bir odak noktası olabilir. Kuzey Ankara Niyaziye Camii gibi geleneksel yaklaşımla inşa edilmiş olan camilerin süslemeleri çoğunlukla abartılı ve detaylı bir görsellik sunmaktadır. Bu tür yoğun süslemeler günümüz tasarım diliyle çatışırken gelenekseli yaşatmaktan ziyade taklitten öteye gidememektedir.

4. Sonuç

Türkiye'de çağdaş cami mimarisinde geleneksel yaklaşımlar, geçmişe ait mimari öğelerin bazen yeni teknik ve estetik unsurlarla bazen de birebir uygulamalarla yorumlanması üzerine kuruludur. Osmanlı dönemi yapıları, dönemin estetik anlayışını ve mimari ustalığı en

²⁵ Arpacıoğlu 2013, 401.

²⁶ Erkaya 2015, 72.

²⁷ Demiriz 2004, 176.

²⁸ Demiriz 2004, 180.

²⁹ Derman 1997, 427.

iyi şekilde yansıtan eserlerdir. O dönemin muhteşem yapılarını günümüz modern teknoloji ve malzemeleri ile birebir uygulamak görsel bir nostalji yaratmaktan öteye gidemez.

Niyaziye Camisi'nde fonksiyonel olarak yenilikçi bir yaklaşıma gidilmemesi, geleneğe bağlı kalınması ne dış ne de iç görünüş bakımından bir yenilik getirmektedir. Çağdaş cami mimarisinde klasik ve geç Osmanlı üslubunun geleneksel unsurlarının birebir tekrar edilmesi, tarihi bağ kurma ve estetik süreklilik sağlama çabası taşısı da, çoğu zaman yenilikten uzak, işlevsel açıdan sınırlı ve mimari uyum açısından sorunlu bir durumdur. Silindirik formlu minarelerden taçkapiya, kare baldaken plandan süslemeye kadar birçok geleneksel unsur, camilerde estetik ve işlevsellik açısından eksiklikler yaratmaktadır. Bu durum cami mimarisinin sadece geçmişe öykünen bir yapı olarak algılanmasına yol açarak, mimarının temel amacı olan yaratıcılığı zayıflatmaktadır.

Modern toplumun ihtiyaçlarına uygun cami tasarımları, sadece ibadet alanı değil aynı zamanda eğitim, sosyal etkileşim ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştiği çok yönlü mekânlar olmalıdır. Geleneksel plan ve tasarım uygulamalarının günümüz camilerinde tekrar edilmesi, mekânsal esneklik ve işlevselliği kısıtlamaktadır. Bu nedenle cami tasarımlarında daha açık, erişilebilir ve çok amaçlı alanlar yaratmak, camilerin toplumsal bir merkez olarak işlev görmesine olanak sağlar.

Geleneksel cami unsurlarının birebir tekrarında estetik ve işlevsel bütünlük çoğunlukla zayıf kalır. Minare, mihrap, minber ve taçkapaının sadeleştirilmiş ve modernize edilmiş formları, caminin genel mimari tasarımı ile daha uyumlu hale getirilebilir. Cam, çelik, kompozit malzemeler ve lazer kesim gibi modern tekniklerin kullanımı, hem estetik açıdan daha çağdaş bir görünüm sağlar hem de çevre dostu ve sürdürülebilir çözümler sunar.

Şehirlerin çağdaş dokusuna uyum sağlamak da günümüz cami mimarisi için bir gerekliliktir. Geleneksel cami tasarımları, genellikle bulunduğu çevre ile uyumsuz bir görüntü sergiler. Bu durum şehirle bütünleşmeyen mimari bir sonuç doğurur. Osmanlı ve Selçuklu yapılarını en iyi şekilde koruyarak, kentleri yeni ve yaratıcı tasarımlarla zenginleştirmek hem tarihe saygıyı hem de yenilikçi düşünceleri artırır.

Bu çalışma, kare baldaken plan tipinin sınırlamalarını ve modern cami tasarımında esnek yaklaşımlara olan ihtiyacı ortaya koyarak, gelecekteki cami projelerinde sosyal işlevselliğin artırılmasına çeşitli açılardan katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın öne çıkardığı bulgular ve öneriler hem mimari tasarım süreçlerine hem de mekânın toplumsal rolüne rehberlik edebilir. Çalışma, geleneksel plan tiplerinin modern sosyal ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığını göstererek, camilerde eğitim, sosyal etkinlikler, toplantılar ve yardımlaşma faaliyetleri için çok amaçlı mekânların planlanmasına zemin hazırlayabilir. Bu, camilerin yalnızca ibadet alanı değil, toplumsal merkezler olarak da işlev görmesine olanak tanır. Çalışma, tüm yaş gruplarının, kadınların, çocukların ve engellilerin ihtiyaçlarını dikkate alan daha erişilebilir ve kapsayıcı tasarımların önünü açabilir. Örneğin, kadınlar için ayrı sosyal alanlar, çocuklar için oyun alanları veya yaşlılar için özel oturma bölgeleri gibi düzenlemeler camilerin sosyal işlevselliğini artırabilir. Camiler, yoksullara yardım, eğitim kursları, rehberlik hizmetleri gibi toplumsal dayanışma işlevlerini yerine getirebilir. Bu çalışma, mekânsal kurgunun bu tür faaliyetlere daha uygun hale getirilmesi gerektiğine dikkat çekerek, camilerin toplumun farklı kesimlerini bir araya getirecek sosyal odak noktaları olmasına katkı sağlayabilir. İnternet erişimi, akıllı enerji sistemleri, dijital duyuru panoları gibi teknolojilerle donatılmış camiler, daha işlevsel ve kullanıcı dostu olabilir. Çalışmanın mekân esnekliği önerisi, sosyal işlevselliği artıran açık hava etkinlik alanları ve sürdürülebilir mimari çözümleri de destekleyebilir. Bu, camilerin ekolojik ayak izini azaltırken toplumu bir araya getiren mekanlar olmasını sağlar.

Sonuç olarak geçmişin mirasını olduğu kopyalamak yerine yeni tasarımlar oluşturmak, özgün ve yenilikçi yapılar ortaya çıkarmak günümüz cami mimarisinin en temel amacı olmalıdır.

Yazarların Katkısı / Author Contributions: Çalışmaya; Yazar 1: % 50, Yazar 2: % 50 oranında katkı sağlamıştır. / To work; Author 1: 50%, Author 2: 50% contributed to the study.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The authors declare no conflict of interest.

Kaynakça

- Akbulut, N. - Erarslan, A. 2017, “Türkiye’de Çağdaş Cami Mimarisi Tasarımında Yenilikçi Yaklaşımlar”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 35, 33-59.
- Apa, G. 2008, “Osmanlı Geç Dönem İstanbul Vaaz Kürsüleri”, *XII. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Çanakkale, 1-12.
- Arpacıoğlu, Ü. 2013, “İslam ve Cami Mimarisinde Malzeme, Teknoloji ve Sanat Kullanımının Değerlendirilmesi”, *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu: Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojileri*, Ankara, 401-410.
- Bayulu, E. 2009, *Kuzey Ankara Girişi (Protokol Yolu) Kentsel Dönüşüm Projesi’nin Peyzaj Mimarlığı Açısından İrdelenmesi*, Bartın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bartın.
- Demiriz, Y. 1988, “Sinan’ın Mimarisinde Bezeme”, (Ed. S. Bayram), *Mimar Başlı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul, 465-474.
- Demiriz, Y. 2004, *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, Hayalperest Yayınevi, İstanbul.
- Demirtaş, M. 2019, *Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Uygulamalarının Kent Ekolojisi Açısından Değerlendirilmesi*, Bartın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bartın.
- Derman, M. U. 1997, “Hat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, İstanbul, 427-437.
- Duysak, N. 2000, *20. Yüzyıl Türkiye’sinde Cami Tasarımı ve Geleneksel Cami*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Erkaya, H. 2015, *Anadolu Türk Mimari Tezyinatında Sekiz Kollu Yıldız Motifi: Osmanlı’ya Kadar*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Eyice, S. 1993, “Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, İstanbul, 56-90.
- Goodwin, G. 2012, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, (Çev. M. Günay), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Gürsoy, E. 2013, “Günümüz Cami Mimarisinde İlkesiz Yaklaşım”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 239-253.
- Kuban, D. 1954, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Kuban, D. 1967, “20. Yüzyılın İkinci Yarısında 16. Yüzyıl Stilinde Cami Yaptırmayı Düşünenlere”, *Mimarlık*, 48, 7.
- Kuban, D. 2007, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul.

- Öney, G. 2019, “Gelenekselden Çağdaşa Özgün Bir Tasarım: Yeşil Vadi Cami”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13, 371-380.
- Özel, S. 2010, “Dolmabahçe Bezmialem Valide Sultan Camisi”, *Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, 6, 69-86.
- Yüksel, Ö. 2007, *Dönüşümün Fiziksel ve Sosyal Mekâna Etkisi, Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

URL 1 <https://www.niyaziyevakfi.org.tr/defaulthaber7.asp>

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/ Volume 9, Sayı/ Issue 17 (Aralık/ December 2024), ss./ pp. 152-163
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1554999

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 24. 09. 2024
Kabul Tarihi/ Accepted: 25. 11. 2024

AMOZONLAR VE K3KEN BİLGİSİ (ETİMOLOJİ)

AMAZONS AND ORIGIN INFORMATION (ETYMOLOGY)

Salih Fehmi KATIRCIOĞLU*

Öz

Varlığı kuşkuolu olan Antik dönem metinlerinde karşımıza çıkan Amazonlar bir söylence kahramanı olarak karşımıza çıksa da onlar hakkındaki ilk metinler ve sanat eserleri antik Yunan kaynaklarında ve sanat eserlerinde karşımıza çıkar. Yunan tarihinin ilk yazılı kaynakları olan Homeros'un *İlyada*'sında, tarihin klasik dönem Yunan yazıcısı olan Heredot'un kitabında ayrıntılı olarak Amazonlar hakkında bilgiler bulabiliriz. Savaşçı, yiğit, cesur, savaşçı kadın anlamında Amazonlar olarak bilinmektedir. Onların yansımaları günümüze kadar gelmektedir. Erkek gibi ata binerler, savaşçı karakterlidirler, bu özellikleri ile klasik dönem sanatında önemli etkileri olmuştur. Amazonların isim kökeni ile ilgili pek çok varsayımda bulunulmasına karşın bu varsayımların hiçbirinin tarihsel devamlılığı yoktur. Bir benzeşmeden köken aramak Amazon adı göğüssüz anlamına gelen ifadeyle denk tutulmuş ve böyle olduğu düşünülmüştür. Antik dönem heykellerinde Amazonlar biri açık iki göğüslü olarak betimlenmişlerdir.

Antik Yunan söylencelerinde, özellikle MÖ 8. yüzyıllarda başlayıp MÖ 3. yüzyıla kadar devam eden varlıkları tartışma konusu olmuş Amazon efsanelerine yer verildiği görülür. Bu söylencelerin düşünsel arka planı araştırıldığı zaman batı kültürünün yaşamadığı kadın erkek eşitliğinin yaşama dahil olması ve bunun nasıl olabirliği sorusu Amazonların hala nereden geldiği, Amazon isminin kökeni hakkında değişik varsayımların üretilmesine neden olmuştur. Günümüzün kadın tiplemesinden farklı olarak gözü kara, korkusuz, dönemin standartlarına göre evcilleştirilmediği öngörülen Amazonlar bir dünya kurgusu içine yönelmişler, bu yönelişleri ile özel bir özgürlük alanının kahramanı olmuşlardır. Amazonlar ismi, köken bilimi değişik varsayımlar içermesine rağmen bizim çalışmalarımıza göre fonetik kurallar anlam sabitliği üzerine düşünüldüğünde Amazon isminin kökeninin 'amadun' sözcüğünden geldiği, bu

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Dr., Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ankara/Türkiye. E-posta: hitibilim@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-2897-6570>

sözcüğün değişik dillerde kullanıldığı, Türkçe olduğu, Tabgaç uygarlığının yazılı kaynaklarından anlaşılmaktadır. Amazon sözcüğünün Türkçe kökenli olup Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bu isme yerleşim yerlerinin ismini vermesinden anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Amazon sözcüğü Sümer, Türk kültürünün denkleştirilmesi konusunda yeni bir kanıt ve etimolojik kültüre bir katkı olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amazonlar, Eski Yunan, Hititler, Sümerler, Köken Bilim.

Abstract

Although Amazons, whose existence is questionable, appear in ancient texts as mythical heroines, the first texts and works of art about them appear in ancient Greek sources and works of art. We can find detailed information about Amazons in the Iliad of Homer, the first written source of Greek history, and in the book of Herodotus, the classical Greek writer of history. They are known as Amazons, meaning warrior, brave, courageous and warrior. Their reflections have survived to the present day. They ride horses like men and have warrior characters, and with these characteristics, they have had significant effects on classical art. Although many assumptions have been made about the origin of the name Amazons, none have historical continuity. Looking for an origin from a similarity has been equated with the expression meaning the name Amazon without breasts, and this has been thought to be the case. In ancient sculptures, Amazons are depicted to have two breasts, with one open.

Ancient Greek myths, especially starting in the 8th century BC and continuing until the 3rd century BC, include Amazon legends, which have been the subject of debate. When the intellectual background of these myths is investigated, the question of gender equality, which is not experienced in Western culture, and how this is possible has caused different assumptions about where the Amazons still come from and the origin of the name Amazon. Unlike the typical portrayal of women today, the Amazons, who were envisioned as bold, fearless, and untamed by the standards of their time, turned toward a world of their own creation. Through this orientation, they became heroes of a unique realm of freedom. Although the etymology of the name Amazons contains different assumptions, according to our studies, when phonetic rules and semantic stability are considered, it is understood from the written sources of the Tabgach civilization that the origin of the name Amazon comes from the word 'amadun', which has been used in different languages and is Turkish. The word Amazon is of Turkish origin, which is understood from the fact that the Turkmens who came from Central Asia to Anatolia gave this name to their settlements. As a result, the word Amazon has been presented as new evidence for the equivalence of Sumerian and Turkish culture and as a contribution to etymological culture.

Keywords: Amazons, Ancient Greek, Hittites, Sumerians, Etymology.

1. Giriş

Antik Yunan söylencelerinde, özellikle MÖ 8. yy'da başlayan MÖ 3. yy'a kadar devam eden varlıkları tartışma konusu olmuş Amazon efsanelerine yer verildiği görülür. Bu söylencelerin düşünsel arka planı araştırıldığı zaman, batı kültürünün yaşamadığı kadın erkek eşitliğinin yaşama dahil olması ve bunun nasıl olabirliği sorusu Amazonların hala nereden geldiği Amazon isminin kökeni hakkında değişik varsayımların üretilmesine neden olmuştur. Günümüzün kadın tiplemesinden farklı olarak gözü kara, korkusuz, dönemin standartlarına göre evcilleştirilmediği öngörülen Amazonlar bir dünya kurgusu içine yönelmişler bu yönelişleri ile özel bir özgürlük alanının kahramanı olmuşlardır. Antik Yunan'da ihmal edilmiş kadın cinsiyetinin varlığı doğudan gelen avlanmayı, dövüşmeyi, gözü pekliğin temsilcisi olan kadın kavramıyla çelişiyordu. Bu çelişme Amazonların gerçekten var olup olmadıkları konusunda hala soru işaretlerini barındırır. Günümüzde ortaya pek çok kanıt çıksa da Amazonların varlığı konusunda henüz erken bir çıkarım olur. Amazonların köken bilimi ile ilgili çalışmalar, yaşadıkları coğrafyalar, söylence olup olmadıkları uzun süredir tartışma konusu olmuştur. Biz bu tartışmalara Amazonlar hakkında tarihsel döküm yaptıktan sonra Amazon isminin köken bilimi ve bu kökenin coğrafi yayılımı ile ilgili bilgi aktarımında bulunacağız.

2. Amazonlar: Söylence ve Tarihçe

Söylencelerin yaşam şekillerinin ikonografik betimlemelerin kapsamlı çalışması, saygımızı kazanmış efsanevi kadın savaşçılarımızın bilinmeyen yönlerinin anlaşılmasıyla farklı bir düşünce sistemine ışık tutmaktadırlar. Antik kaynaklarda Amazonlar, Yunanistan'ın efsane rakipleri olarak pek çok eserde anlatılmıştır.¹ Bu yazarları belirtmek gerekirse Homeros, Herodot, Demosthene, Diorus, Siculus, Plutarch ve Pausains'dir. Bunlar, Yunan erkek egemen toplumunun yaşam şekli biçiminin karşıtı olarak tam karşı tarafta olan kadınları anlatırlar.² Amazonların nereden geldiği konusunda Argonautica Orphica'ya göre, Amazonların ülkesi Themiskrya'daki Küçük Asya'nın kuzey bölgeleri Termoden Nehrine komşu, günümüzün Terme'sini anlatan coğrafi alan içine yerleşirler.³ Yunan tarihçi Herodot, Amazonların yaşam şekilleri hakkında bize ayrıntı verebilecek nitelikte pek çok bilgi sunmuştur ve kaynaklardan elde edilen sonuçlar Amazonların bir söylencenin büyüünde düşünölmeyecek kadar gerçekçi olduğunu göstermiştir. Herodot ile Platon, Amazonların kadınlar olduğunu söyler. Amazonların alanı, Karadeniz'den Orta Asya'ya uzanan İskit alanı olarak görülür. Bu karasal alanda yaşayanlar, Herodot'un bilgilerine göre gemicilik ve yelken konusunda bilgileri olmadığı ancak at sırtında uzun mesafeler kat etmek, binicilik ve yürüyüş sanatı konusunda beceriklidirler. MÖ 490 yılında Amazonların sağ göğüslerini daha iyi ok atabilmek için kestiklerine dair efsaneler çıkmıştır. Okçulukta isabetli nişan almak için bu ifade, Amazon kökenliği ile de destekliyordu. Bilindiği gibi Yunanca'da 'a' olumsuzluk eki taşır. Amazon kelimesi ise kadın göğsü anlamına gelmekteydi. Ayrıca Amazonlarla pek çok tarihçi şahsiyet karşılaşmış ve Amazonların varlığını doğrulamıştır.⁴ Büyük Kyros ve Diodorus Siculus Amazonların varlığını işaret etmiştir. Aynı zamanda Büyük İskender'in Amazon kraliçesi Thalestris ile bağlantısı olmuş, onun kadın savaşçılarıyla karşılaşmıştır. Homeros'da Amazonlardan bahseden ilk kişi Bellorophontes'dir. Kahramanlıklarından bahseder. Truva kralı Priam Helen ile birlikte Truva ovalarına bakarak Amazon kadınlarının erkeklerle eşit olduğunu anlatır. Bahsettiğimiz alıntıda Amazonların erkekler kadar güçlü olduğunu anlatır. İlk çağlarda Herkül'ün rakibi olan Atinalıların savaşının ana kaynağı olan bilge Theesus biyografisidir. Theeses'un çıkardığı sorunlar nedeniyle Amazonların şehri istila ettiği anlatılır. Herodot'un anlatısında, Pletea savaşı öncesinde Amazon mezarları ve Amazonların kamp kurduğu yerler kalıntı olarak bırakılmışlardır.⁵ Amazon kabileleri her zaman erkeklerden uzak olmuş ve onlara karşı direnmişlerdir. Artemis'in kurban törenlerini uygulanması sırasında Amazonların erkek egemenliğinden uzak durduğu anlatılır. Amazon efsanesi, tanrıça Athena'nın şehri kurucu egemenliğine karşı tehdit olarak görülüyordu. Athena aynı zamanda savaşçı olduğu bilinen bir gerçektir. Bu efsane, Yunanlıların Amazonların kadın imajını kabul ettiğine dair ilk bilgilerin ne olduğunu bize gösterir. Amazonlar, savaş tanrısı Ares'in kızları olarak bilinir ancak ölümsüz değillerdir. Çoğu olgunluğa ve yaşlılığa varmadan genç yaşta ölen Amazonlular bir birikimin, bir arada kalmanın, direnmenin özelliklerini göstermektedir. Amazonlar, erkekler gibi savaştıkları kadar atlet de olup yarışmalara katılıyorlardı.⁶ Artemis ile koşan kızların betimlemelerini gösteren çanak çömleklerle bir aradaydı. Amazonların savaş tanrıçası adına adanmış ritüelleri geleneksel savaş dansları, Athena ve özel bir bağ ile bağlandıkları Ay Tanrıçası Artemis, Efes kentinin Amazonları olarak bilinirdi. Artemis kültürünün etkisi ve bu kültü taşıyan Amazonların inanç sistemi Ukrayna'dan, Güney Rusya'dan, Kazakistan'dan Moğolistan'a uzanan pek çok coğrafi

¹ Ünal 2013, 23. Helen mitolojisi amazonları Karadeniz bölgesinde gösterir bunun dışında Güney Rusya Afrika gibi bölgelerde yaşadıkları öne sürölür. Amazonlar savaşçılardırlar çok iyi at yetiştiricisidirlar Ukrayna ve Güney Rusya'daki mezarlarda kadın savaşçılara ait buluntular vardır.

² Çam 2015, 71 vd.

³ Kimball 2013, 17 vd.

⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Amazonlar>

⁵ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Amazonlar>

⁶ Balla 2017, 28-32.

bölgede ve göçebe kavim üzerinde etkisini göstermiştir. MÖ 700-500 yılları arasında savaş sanatında ustalaştılar. Küçük yaşlarda Amazonlar savaş için eğitildiler. Zırhlar, çizmeler, baltalar, bıçaklar dahil olmak üzere o zamanın bilinen silahları ok ve yay kullanıyordu ve muhteşem at binicileriydi.⁷ Özetle, Amazonlar erkeklere eşit varlıklar olarak görünürlerdi.

3. Amazonlar ve Coğrafya

Amazonların varlığını gösteren bir başka bulgu ise İskit mezarlarının (kurgan) bulunmasıyla ortaya çıkmıştır. Bulunan iskeletler ve silahlar Amazon varlığını gösteren önemli bulgulardır. Bunlara ek olarak DNA testi uygulandı.⁸ Günümüz teknolojisi ile 300 yıllık süreçte İskit savaşçıların kadın olduğu, kılıç ve oklar ile gömülenlerin de kadın olduğu rivayet edilir. Tunç Çağından MS 200 yılına kadar kadınların cenazelerinde erkeklerin ki gibi atlar kurban edilerek, yas tutanlar için ziyafetler düzenlenerek onurlandırıldılar. Bu kadın savaşçılarda yapılan yaş analizi Amazonun 10-14 yaşlarında olması, Amazonların küçük yaşlardan beri eğitildiklerinin kanıtıdır. Buluntularda İskit kadınlarının çoğu ciddi yaralanmalarla kaburga ve kafatası parçalanması gibi ağır yaralar ile öldüklerini ortaya koymaktadır. Geleneksel mitlerin portre sanatıyla değerlendirildiği ortamda Amazon kadınlarının İskit tarzı giyimleri olduğu ve Yunan kadın figürlerinden farklı olduğudur.⁹ Heradot'a göre Amazonlar, öğle saatlerinde tek başlarına ya da gruplar halinde dolaşarak arkadaşlık kurarlardı. Çevre kabileden insanlarla ilişkiye girerlerdi. Amazonların aynı zamanda Perslerle ilişki halinde oldukları düşünülür.¹⁰ Bir başka öyküde Saka Kraliçesi Zarina'dan esinlenilir. Medyan İmparatorluğunun MÖ 625-550 yıllarında pek çok düşmanın hakkından geldiği yazılır. Yunanistan'da özellikle Tunç Çağı'ndan itibaren ikonografik tasvirler Amazonlar gibi betimlemelere ilgi göstermişlerdir. Amazonlar aracılığıyla Antik Yunan'ın bir ölçüde doğu ile bağlantılı olduğu ve onların sembollerini kullandıklarını görmüşlerdir. Bu semboller kuşaktan kuşağa aktarılır. Amazonlar, genellikle Yunan mitlerinde görülmüş, Yunan kahramanlarının güçlerini göstermek için Amazon kraliçesini öldürmek zorunda kaldıkları yazılır. Bellorophon'un Amazonlarla savaşmasını ve onları öldürmesini istenmiştir. Amazonların öldürülmesi Yunan sanatı için esin kaynağı olmuş, bazı kahramanların Amazonlarla savaşı anlatılmıştır. Yunanlı kahramanlar Herkül, Thesus ve Aşil iken, bunların öldürdükleri Amazon kraliçeleri olarak, kırmızı figürlü erken ve geç Attika vazolarında betimlenmişlerdir. Betimlemelerde Amazonlar olarak sergilenmiş, anatomik yapıları korunmuş, aşk ve ölümlle ilişkilendirilmişlerdir. Pentsiliea'ya âşık olan Aşila'nın onu öldürmesi bu düşüncüyü destekleyen ilginç bir çelişkidir. Amazonların güç temsilini doğudan aldığı, bu güçle batıyı tehdit edip batıyı korkuttuğu düşünülebilir. Amazonlarla savaşı anlatan Amazonamachia ve Theesesun'a, Atina savaşı, Efes Amazonlarının, Efes Amazonia Anıtı Athena'nın kalkanındaki Amazonların birbirine yakın giyimleri eşleşmektedir. Efes Amazonları tasviri karakteristik goritos yay ve ok kılıfının birleşimi ile bilinir. Artemis'in ok kullanmadaki becerisi de İskit okçularından geldiği düşünülür.¹¹

1. yy'da Strabo, Amazonların Thermedon nehri kıyısında yaşadığını söyler ancak onların artık görülmediğini, Amazonların dağlara çekildiğini söyler. Metrodorus ve Hypsicrates'in de belirttiği gibi Amazonların Thmiskyra'yı terk ettikten sonra Gargareanya'nın sınırlarının ötesine yerleştiğini söyler. Amazonlar, ikamet yerlerine bakılmaksızın eril bir toplum olan Yunan toplumunun şaşkınlığını kazanacak bir şekilde ata binme, avcılık, savaş gibi erkek egemenlik faaliyetlerine atfedilen alanların yeteneklisi olarak, bilinen dünyaların dışında

⁷ Yunan söylencelerin tamamı kadınlardan oluşan ulus olarak geçen bu kavim Tiflis'in hemen kuzeyinde demir çağından kalma Zemo Aça la mezarı günümüze kadar bulunmuş en eski Amazon kadın mezarıdır. Nioradze 1931, 140 vd.

⁸ Şahin 2020, 14.

⁹ Barringer 2001, 129.

¹⁰ Balla 2017, 16.

¹¹ Mayor 2014, 58.

yaşayan bu kabilenin pusu ve süvarilerde çok yetenekli oldukları bilinir. Sıklıkla erkek kıyafetleri giyinen, erkekler gibi savaşan Amazon kadınlarının bir veya 3 erkeği öldürdükten sonra evlenmelerine izin verirlerdi. Tamamı kadınlardan oluştuğu varsayılan bu kabilenin yalnızca kız çocuklarına yer vermesi oldukça ilginç sonuçları olan bir gelenektir. Erkekler onlar için yalnızca üremek için vardır.¹² Atina'dan gelen söylencelere göre, erkekler tarafından yaratıldığı düşünülen öykülerde Amazonlar erkeklerle karşı çıkarak, vahşi, yıkıcı geleneksel cinsiyet ayrımının yarattığı ruhsal çatışmanın ürünü olan kadın tarafından uyarlanırlar. Amazonlar savaşçı kabile olarak tanınırlar da Yunan kaynaklı efsanelerde onların hep erkeklerle yenildikleri anlatılır.¹³ Amazonamachia olarak bilinen Yunan ve Amazon arasında söylencesel savaşların betimlemeleri Amazonları zayıf gösterme yönündeki propagandaların önemli bir bölümünü oluşturur. Amazonlara duyulan bu şaşkıncı anlatımlar, Atina dışında söylencelerin altta yatan iletiler Yunan şehir devletlerine kadar uzanır. Bu korkunç ürkütücü kadınlar, Yunanlıların ailelerini korumaları konusunda uyaran olarak işlev görür. Burada sert ve affetmez kadınların yarattığı panik Yunan toplumunda erkeklerle kadınlar arasındaki rol ayrımını güçlendirmek içinde kullanılabilir. Atinalı kadınlar eğitim almazlar, evdeyken öğrenirler. Atinalı eş ve kızları çocuklara bakmak, ev işlerini idare etmek, hizmetçilerini çalıştırmak için görevliydi. Mülk sahibi olamazlar. Atinalı kadınların yaşam tarzı oldukça kısıtlı bir yaşam tarzıydı.¹⁴ Amazon kadınlarının mastektomi uyguladıkları söylencesi, daha iyi yay kullanmak ve mızrak atmak için sağ göğüsleri yakmak inancından kaynaklıdır. Bu prosedür mantıklı olarak düşünülse de dönem içinde uygulanması mümkün olmayan son derece ciddi sağlık sorunları olabilecek bir yöntem olarak akılda tutulmalıdır.¹⁵ Günümüz kadın okçularını düşündüğümüz zaman bu işlemlerin gerçekten bu amaçla kullanılması gerektiği olgusu kabul edilmesi güç bir gerçek olarak görülmektedir. Belki bir tür göğüs bağlama yöntemi kullanılmıştır. Eski Yunanlılar Amazon dedikleri bu kabileye karşı verdikleri anlamlar arasında memesizlik, tek meme, emzirmemiş olmak yer alır.¹⁶ Daha sonraları Romalı tarihçi Marcus Junianus Justinus tarafından bir anlam verildi. Bu varsayma karşı söylencenin yanlış köken bilim anlayışından kaynaklandığı, bunu destekleyici tarihsel destek bulunmadığını ayrıca Amazonları anlatan Yunan sanatçıların normal anatomik organları ile birlikte betimlendikleri görülür. Amazonlar hep Yunanlı erkeklerle savaşta betimlenmiştir. Erken dönemde kadınlar çoğunlukla Atena'nın giydiğine benzer zırhla benimsenir. En sık görülen donanım yay ve mızraktır. Sanat eserlerinde Amazonlar kendilerine hareket özgürlüğü sağlamak için yüksek kuşak, ince elbise giyen tanrıça Artemis'e benzetilir. Vazolar üzerindeki betimlemeler Amazonların Yunanlılara dair başka düşman betimlemesi pers etkisiyle görülür. Bu tür sanat eserleri yorumlandığı zaman, göğüslü binici İskit savaşçıları olma olasılığının daha güçlü olduğu görülür.¹⁷ İskitlerle Amazon ana vatanının kesin konumu açıklığa kavuşmamıştır. Muhtemelen bu alanlar daha öncede belirtildiği gibi Anadolu'nun kuzey doğusunda Karadeniz sınırlarında Sinop ile Trabzon arasında bir yer olduğu düşünüldüğü ve bu yerin Akdeniz'den Etiyopya gibi yerlere ilerlediği varsayılır. Avrasya bozkırlarında kadın savaşçıların olduğu gömütlüklerde bulunan arkeolojik buluntuların İskit kadınlarının bu efsanelere esin kaynağı olduğu öne sürülebilir. Herodot, Amazonlar ve İskitler arasındaki bağlantıya dair ipuçları verir. Bu bağlantılarda grubun genç savaşçıları yeni bir toplum kurmaya, Amazonlarla birlikte yaşamaya ikna olur gibi görünürler. Bu yeni birleşim, atları, savaşçılıkları ile ünlü Güney Rusya'daki Sarmatyalıların atası olarak bilinir. Sarmat mezarlarının diğer göçebe toplulukların

¹² Balla 2017, 25-28.

¹³ Donald 1999, 98.

¹⁴ Karacalar 2007, 810 vd.

¹⁵ Mastektomi dediğimiz bir göğüsün alınması işlemi kapsamlı bir cerrahi sağlıklı sterilizasyon koşulları gerektirdiğinden antik dönemde böyle bir işlemin yapılması mümkün değildir bu nedenle heykelerde de görüldüğü gibi amazonların taşıdığı karakter görüntüsel olarak mastektomi yapılmamış kişilerden oluşur.

¹⁶ Balla 2017, 15.

¹⁷ Mayor 2014, 1-2; Durmuş 2008, 5 vd.

Kazakistan'daki gömütlerinde yapılan, Herodot zamanına tarihlenen kazılar, bu kadınların gerçek savaşçı olduklarını düşündürür. Kadın iskeletlerinde yalnızca zırh ve at süsleri ile birlikte değil bıçak ve ok izlerinin de olması, savaşçı kadınlar olduklarını düşündürmektedir. Mitoloji yarananların, geçmişi yarananların, Amazon efsanelerini betimlerken hayal güçlerinden değil aynı zamanda İskit savaşçıların gerçekliğinden esinlendikleri görülmektedir. Öte yandan çağcıl kültürlerin geçmişlerinden Amazonların olmaması, onların yalnızca Yunanlılar tarafında var oldukları görülmektedir. Amazonların geçmişi, varlığı bu nedenle bir varsayım olarak düşünülebilir. Güçlü ve bağımsız kadınların ataerkil göreneği sarsması fikri bugün bile heyecan verici bir fikirdir. Belki de bu nedenle erkek egemen toplumlarda eşitlik mücadelesinde Amazon kadınları örnek oluşturmaktadır.

Amazon kadınları saldırgan olarak tanımlansa da Amazonların durumu geçmişte Yunan yarımadasında olan erkek egemen kültürle ilintilidir. Amazonların antik Yunan kültürü üzerinde bu denli etkileyici olması erkek egemen kültürüyle açıklanır. Mitolojik Amazonların eski Yunan erkek egemen kültüründe nasıl görüldüğü, Amazonların baskın karakterli görünümünün yabancı ve yıkıcı erkek egemen toplumunda yarattığı ruh halinin kadın-erkek ilişkisini dönemin kültürü ölçüsünde nasıl yorumlandığını bizlere göstermektedir. Her ne kadar Amazonlar tanım olarak savaşçılığı ve yenilmezliği tanımlasalar da Yunan toplumunun gücü karşısında nasıl yenildiklerine dair betimlemelerle doludur. Yunanlılar dışında güç temsili olan herkes buna dahildir. Yunan gücü dışında ve Yunan gücüyle yenilebileceklerini göstermektedir. Bütün bu olanlara karşı Amazonların insan bilinçaltında uyandırdığı karşı cins söyleminden kaynaklanmayan, insan olabilmenin özelliklerine dair bir hayranlık vardır. Bu hayranlık Amazonlara pek çok şehir devletini kurmak için kutsal öncülük etmiştir. Tüm bunlar Yunanlıların geleneksel aile yapısına karşı Amazonların aynı uygarlığın toplumsal yapılarını bozmamalarını gerektiren özel anlamlar içerir. Amazonların aksine Atinalı kadınların eğitimleri yoktu ve becerileri ev ile sınırlıydı. Çocuklara bakmak, ev yönetimi, hizmetçileri kontrol etmek gibi ev işlerine gerek duyulduğundan ev merkezli bir yapıları vardı. Mülk sahibi olamazlardı. Onlardan beklenen, çocukların ve ev içi bakımın iyi olması, doğurganlık ve namuslarıydı. Toplum, kadınların tekil ev işlerini onaylar, bu nedenle Amazonların yaşam alanları Yunanlılardan daha geniş algıları kıyaslanmayacak kadar öndeydi.

Amazonların savaşçılıklarını bir göğüslerini aldırarak daha iyi yay ve mızrak kullanmak için kendilerini sakatladığı inancı vardır. Ve bu inanç günümüzdeki kadın okçular ve cirit atıcıların kendilerini geliştirmek için seçtikleri işlemlerden biri değildir. Okçuluk sporunda kirış göğse çekilerek hedef gözetilir bu sportif tanım antik okçu tasvirlerinde benzer şekilde görülür ve bu işlemi yapabilmek basit bir göğüs koruyucu ile sağlanabilir. Aynı zamanda tek göğsün olmaması emzirememek gibi bir eylemi de içeri ve bir sevgi eksikliğini de anlatabilir.¹⁸ Bu inanç Roma'da da Romalı tarihçi Marcus Justinus tarafından da belirtilir. Ve bu şekilde amazonların bu düşüncelerine bakınca bir göğsü eksik tutma sürecinin gerekçelendirilmesi oldukça çelişik olduğu görülür. Tek göğsün alındığına dair kanıtlarda tarihi bağlamda bir kesinlik yoktur. Klasik sanatta kadınların çoğu ata binerken, tanrıça Asena'nın giydiğine benzer tarzda zırh giyerken tanımlanır. İlginç şekilde kullandıkları silahlar yay mızraktır. Amazonların balta ve hilal şeklinde savaş aletleri de taşıdığı görülür. Bir başka zamana ait sanat eserlerinde Amazonlar daha iyi hareket özgürlüğü sağlamak için yüksek kuşaklı ince elbise giyen tanrıça Artemis'e benzetilirler. Boyalı vazolar üzerindeki elbiseler muhtemelen Yunanlılar ve Amazon çatışmasını anlatır. Amazon Yunan ilişkilerini anlatırken Hamasia denen farsça anlatımlara da rastlanır. Bu sanat eserlerinde Amazonların anatomik bütünlüklerinin tam göğüslerinin korumuş olduğu görülür ve bunlarla İskit savaşçılarıyla başat olma olasılığının daha yüksek

¹⁸ Haleplibahçe Mozaikleri 2015, 23-25.

olduğunu gösterir.¹⁹ Hala belirsizliğini korusa da İskitlerle olan bağlantıları akılda tutulması gereken bağlantılardır. Başlangıçta küçük Asya'nın kuzey doğusundan yola çıkarak Karadeniz'in güney kıyısına, Sinop-Trabzon arasına yerleşecek bir konum aldıkları görülür. Bu konum Akdeniz'den Etopya'ya uzanan geniş bir alanı içerir. Avrasya bozkırlarında savaşçı kadınların bulunduğu gömütlük alanlarda bulunan arkeolojik kalıntılar İskit kadınlarının Amazon söylencesine esin kaynağı olacağına dair bazı ipuçları içermektedir. Herodot (MÖ 484 - MÖ 425/413) adlı eserinde Amazon İskit bağlantısı ile ilgili bir dizi belge sunar. Amazon kadınları yeni bir toplumsal yaşam tarzlarını sürdürmesi ve yeni bir toplumsal model oluşturma konusunda günümüze ışık tutmaktadır.

Bu insanlar atları, askeri başarıları, savaşçılıkları ile ünlü Güney Rusya'ya yerleşim yeri olarak bağlanan Sarmatya'luların kökü olduğuna inanılır. Sarmat mezarlarını ve diğer göçebe kabilelerin, Herodot zamanına tarihlenen kazılarında, bu kadınların bir kısmının gerçekten savaşçı olduğunu düşündüren kanıtlar vardır. Kadınlar ve iskeletlerinin silah zırh ve at süsleri ile demir bıçak ve ok uçlarından kaynaklanan yaralanma izleri taşımaktadır. Bu bulgular bize göstermektedir ki Amazonlar Yunan söylence yaratıcıları, tarihçileri, sanatçıları Amazonlara dair betimlemelerde bulunurken hayal güçlerini besleyen gerçeklerin hayal ürünü olmadığını yukarıda sözü edilen buluntulardan yararlandıklarını düşündükleri görülmektedir. İlginç olan, olayların geçtiği çağcıl kültürlerin tarihlerinde Amazonlardan bahsedilmemesi ya alışılmış olay ya da yalnızca Yunanlıların onların varlığından haberdarlığı gibi görünen durumlardır. Bütün bu bulgulara rağmen Amazonların var olup olmadığı bir kurgu olarak kalmakta ve bu kurgunun çerçevelenmesi, ne olduğu, nasıl olması gerektiği konusunda somut olguların olmaması nedeniyle; Amazonlar hep varsayımlar üzerinden düşünülmüş, günümüzde bu gün yankılanan halleriyle bir eşitlik savaşımının nesnesi haline gelmişlerdir.

Amazonların isim kökeni ile ilgili araştırmalar bir geleneksel yapının uygulanıp uygulanmadığına dair bu ismin kökeninin ne olduğuna dair net bilgilere ulaştıramamaktadır. Günümüzde bilinen mastektomi prosedürü travmatik bir prosedür olup²⁰ elimizdeki bilgiler meme ile ilgili işlemlerin ve meme tümörlerin Mısırdaki Edwin Smeat papirüsünde MÖ 3000-2500 arasında olduğunu göstermektedir. Bununla ilgili elimizde mastektomi yapıldığına dair bir kayıt bulunamamaktadır. Ok atışlarında sağ elini kullanan kadın okçuların eksenini sol göğsün altındadır. Bu nedenle sağ elini kullanan kadın okçular sol göğüslerini atışı rahatlatmak için bir askı ile tutarlar. At sırtından atılan ok Amazonların göğüslerini feda edip etmediğine dair bilgi vermekten uzaktır. Döneminde yapılan Amazon benzetmelerinde Amazonların tümü normal anatomik pozisyonlarıyla betimlenmiştir. Dönemin tüm kadın tanrıçalarında Amazonlar normal anatomik bulgularıyla resmedilir. Kanımızca günümüzde kullanılan çigersiz, yüreksiz deyiminin dilsel karşılığı memesizler deyimidir. Bize göre saygı ve cesareti göstermek için kullanılmış bir sözcüktür. Amazon coğrafyasında yaşayan insanlar özellikle bayanlar, savaş silahları konusunda iyi eğitilmişlerdir ve bu bölgede anaerkil göreneklere göre kadınlar savaşçı yetenekleriyle doğmuştur. Amazonlar, mezarlarından silah ve at içeren zinetlerle birlikte bulunmuşlardır. Buna göre Amazonlar geleneksel yaklaşımın dışında Yunan algısından farklı olarak anaerkil inisiyatif alabilme yeteneklerine sahiptirler.

¹⁹ Amazonlarla Antik Yunan Dünyasında olan savaşları sanat alanında yer verilmiştir. Kuşkulu olan gerçeklere inanıldıktan sonra dönemlere göre betimlemeleri değişmiştir. Başlangıçta Yunan savaşçıları gibi olan amazonlar sonraları Pers etkisiyle betimlenmiştir. Soyo politik sistemleri gereği her uygarlıkta olduğu gibi Yunan uygarlığında da kadınların alt konumda olduğunu işaret etmek için amazonlar olumsuzlanmıştır. Amazonomachy olarak tanımlanan vazo boyama sanatında cinsiyetler arasındaki çatışmanın ilk örneklerini görmek mümkündür. Karacalar 2007, 813 vd.

²⁰ Karacalar 2007, 810-811.

4. Amazonlar ve Hititler

Amazonlarla ilgili bilgiler antik Yunan kaynaklarından ve mitolojiden alınmaktadır. Bu bilgiler ışığında arkeolojik buluntular ile düşünüldüğünde Amazonların varlığı kabul edilebilir bir gerçektir. Ancak Amazonların başlangıç noktası, kökenleri soru işaretidir. Amazon sözcüğünün Farsça ve eski Yunan dilindeki karşılığı düşünüldüğünde ortaya çıkan anatomik ve savaşçı tanımların Amazonların isim kökenini açıklamada kanımızca yetersiz kalmaktadır. Bu bilgiler ışığında Amazonların eski çağ tarihinde kadın üstünlüğünü gösteren ve bu üstünlüğü²¹ MÖ 8.yy'da daha eskilere gittiğini öngören Ahmet ÜNAL'ın çalışmasında, Amazonların dolaylı olarak Hititlerle bağlantılı olduğu, eski Anadolu Helen kültürel iletişimi ve etkileşimi içinde bazı sözcüklerin, davranışların gerçek ya da mitolojik özelliklerle de olsa gidip geldiğini düşündürmektedir. Amazonların erkekler gibi savaştığı, savaş Tanrısı Ares'e taptıkları, avcılarının koruyucusu Atermis'e tapınmaları daha eski tarihlere gidebilecek izleri beraberinde getirir. Ukrayna ve Güney Rusya'da daha önce belirtilen MÖ 6-5. yy'a tarihlenen kadın savaşçılara ait olan mezarlıklar çoğu kurgan şeklinde olsa da bir Amazon varlığından söz edilmesi mümkün görünmektedir. Yine dönemin tüm büyük uygarlıklarında olduğu gibi özellikle Hitit İmparatorluk döneminde kral ve kraliçenin bir arada anılması ve bu biraradlığın bir güç paylaşımı şeklinde olması ve sonuca bakarak Hitit kadınının Amazonların gelişmesine katkıda bulunacak bir öge taşıdığı düşünülebilir. Kadınların taşıdığı güçler her zaman erkek ve Yunan toplumunun döneminde ilgisini çekmiş ve belki de bu nedenle Amazonlar mitolojik olarak söylencelere girmiştir. Hitit metinleri arasında erkek egemen toplum üyesinin usuna sığdıramayacağı bir grup kadından bahsedilir. Bunlar kural dışı yaşayan Damara kadınlarıdır. Fal metinlerinde bir tapınak görevlisi bayan olarak görünürler. Bu metinlerde, Damara kadınlarının ilişkiler ağının özgürce olduğunu ve bu kadınların özgür yaşadıklarını yazılanlardan çıkartabiliriz. Bu kadınlar, törenlerde oklar kullanırlar ve bu oklarla avlanmada bulunurlar. Bu nedenle bunlara memersiz, göğüssüz ya da Farsça'daki Hamazan savaşçıya bağlamak genel bir görüş halidir.²² Yine Kral I. Şuppiluliuma, Azzi Hayaşa ile yaptığı devlet antlaşmasında Azzi Hayaşaların kadınlara karşı davranışları ile ilgili bölümler vardır. Bu genel dökümden anlaşıldığı kadarıyla Amazon tiplenışı ile ilgili kadınların yalnız MÖ 8. ve 3. yy döneminde değil daha eski dönemlere dayandığını düşündürecek bazı öndeğiler de vardır.

5. Duyu Dil Düzenleme

Etimolojik saptama bu kadar derinliği olan Amazonlar sözcük alanınının daha geniş kapsamda ve daha eski çağlarda görülüp görülmediğini, Amazon sözcüğünün hangi dönemlere kadar uzandığını bazı etimolojik ilkelerden yola çıkarak köken bilimsel, düşünce yolu izlenerek gözden geçirilmesinde fayda vardır. Bu nedenle saptamalarımıza geçmeden önce köken bilimsel çalışmalardan bahsetmek önemli görünmektedir.²³ Sözcüklerin köklerini, üyesi oldukları dil gruplarını, ortaya çıkış zamanlarını ve bu sözcüklerin hangi kaynağa kadar geri götürülebileceğini ses ve anlam bakımından geçirdikleri dönüşümleri inceleyen alandır. Etimolojiye göre ses ve anlam içeriğindeki değişikliklere rağmen bir değerler yörüngesinin korunuyor olmasını sözcüğün bu değerler evreninde gelişmesi gerekmektedir. Burada anlam benzerliği kadar nörolinguistik açıdan sözcüklerin geçirdiği değişimleri saptanan sözcük başatlığında anlam ve sessel benzeşim göstermesini açıklanması gerekir. Bu açıklama, sözcüğün taşıdığı evrensel anlamı daha anlaşılır kılarken aynı zamanda coğrafi yayılım alanları

²¹ Ünal 2013, 27-30 Hitit metinlerinde bahsedilen damara kadınları babaerkil toplumun anlayamayacağı özgür kadınlardan bahsedilir bunlar damara kadınlarıdır. (KUB.57.84, VBoT I30, KUB 5782. Damara Kadınlarının amazonlar gibi ok atıcılar olduğunu ^{MUNUS}GIS.BAN ifadesinden öğreniyoruz KUB 58.14 KBo16.78.

²² Cedrus 2013, 22-23.

²³ Duyu dil izleme bireylerin amaçlarına ulaşmaları için sinir dilbilimsel yol ağlarını keşfetmelerini onları en iyi şekilde kullanmalarını sağlayacak bir anlayıştır. Bilimsel olarak tartışmalı olsa da sözel iletişimin yüklediği anlamın işlevlerinin taşınmasını sağlar.

ile birlikte sözcüğün etkilediği kültürler, haklar açısından da yorum yapmayı olanaklı alan yaratır. Bu alan, dilin ilişkilerini, ekinel ilişkileri araştırırken sözcüğün iyesi olduğu dildeki özdeş kullanımını, sözcüğün gelişme süresi içinde ilk ortaya çıktığı dönemi ve yazılı kaynağı saptayarak köken bilimsel yordama ile sözcüğün nasıl yayıldığını ve sözcüğün taşıdığı bileşenlerin yorumlanması gerektiği bir saptama yöntemidir. Özetle anlamı kaybetmeyen söz kökünün ne olduğunu tarihsel gelişimi içinde en kabul edilebilir olanak alanları içinde sunmayı gerektirir. Bu şekilde en eski kök sözcük bulununca (etimon) daha sonra anlam ve sesteşliğin dönüşümü incelenir.

Biz bu araştırma da genel olarak kullanılan yöntemlerden filolojik araştırmayla sözcüğün biçimi anlamsallığı varılabilen en eski metinlerin ne olduğunu saptamaya çalıştık.²⁴ Lehçe bilim verilerinden yola çıkarak şekil ve anlam değişmeden lehçeler arasındaki farklılıklar, sözcüğün geçmişi hakkında bilgi verir. Yine karşılaştırma yöntemi ile akraba diller arasındaki kök, sözcük araştırmasının en atası olan dilden ödünç verdiği diller saptanabilir. Sözcüğün değişimi sırasında anlam kaymalarının olup olmadığı, anlam sabitliğinin değerlendirilmesi önemlidir. Akılda tutulması gereken bir konu sessel değişimin zaman içinde değişime uğradığı buna başat olarak sözcüklerin söylemi ve yazı şekillerinin değişimi akılda tutulmalıdır. Yazım daha takip edilebilir ilerlerken, telaffuz daha sık değişir. Ses değişimleri nörolingüistik kurallara göre değişebilir. Sesin değişimi başında, ortasında ya da sonunda bitişiklikte yarım gösterebilir. Ses değişimi çeyrek asırlık bir zaman diliminde gerçekleşebilir. Diller arası aktarılan sözcükler konuk olduğu dilin sessel sistemine uyarlanır ve bu sessel sistem zaman içinde ses değişim kurallarına uyar. Fonetik bozukluklar özetle nörolingüistik oluşumlardan kaynaklanır ve bu dilin bozulma biçimleri evrenseldir. Bilinebilen ses değişim kurallarına göre açıklanamayan sözcükler köken bilimler bilgileri açısından tartışmalıdır. Bunlar kuşku ile karşılanmalıdır. Dilsel ya da sözsel ilişki belli bir toplumsal ve ekinel ortamda gelişir. Bu gerçekleşme saptanan bir tarih evresinde belli sosyal toplumsal ve ekinel niteliklere sahip sözcüklerden ödünç alınır. Kısaca bahsetmek gerekirse bir dilden diğerine yapılan alıntı yüksek kabul edilirligi olan dilden sıradan dile doğru gerçekleşir. Saygınlığın düşük olduğu dil saygınlığı yüksek olan dile alt kültür ürünü olan sözcüklerden geçer. Çok ender olarak nesne ve bazı ifade edici özellikler alınır. Bu bilgiler ışığında bir sözcüğün kültürel değer konusuna dönüşmesi yüksek saygınlığı geçmiş kültürlerin verilerinden yola çıkılır.

Ses değişimleri belli sözcüklerin kendi aralarında birbiri içinde dönüşümlü sesin vurgulu veya vurgusuz olması durumuna göre anlam sabitliğinin bu değişime rağmen devam etmesi sağlıklı değerlendirme için özel bir anlam taşır. Bu anlam zaman içinde sözün taşıdığı anlam değişmezliği içinde ses değişim kuralları içinde bir bütünlük olarak devam eder. Güncel bir örnek verirken Osmanlı İmparatorluğu ve Ottoman Empire aynı anlamı ifade ettiği halde sözcük görşelliği farklıdır. Burada t-s değişimi sözcük içeriğinde biçimsel farklılık yaratacak şekilde anlam farklılığı yaratmadan değişmiştir. Bu değişim dilin nörolingüistik özellikleri bağlamında gerçekleşen bir değişimdir. Dilin kök kaynağından diğer dillere geçişi sırasındaki değişim ilk anlamın sabitliğini koruması durumunda dilsel yorumla yayılım coğrafik bütünlük dil üzerinden bizlere gerekli anlamların çıkartılmasını ve yorum yapılmasını sağlar.²⁵ Bu sağlayış kök sözcüğünün ve kök anlamının kuşaklar boyu etkisini gösterir. Dikkat edilmesi gereken kök anlamın içeriği ile birlikte devam etmesidir. Morfolojik sözcüklerin fonetik anlamlarından yola çıkarak içerik yaratmak sözcüğün taşıdığı anlamı kuşaklar boyunca devamı, bu devamın yarattığı kültürel koşulları anlamada aksaklıklar yaratır ve sözcük zaman dilimi

²⁴ Söz kökenini araştırmak için dilsel ilişki içinde olmak gerekir, dilsel ilişki özgün dilin sesteşliğine göre değişir. Ses değişimi ile birlikte anlam benzerliğinin önemi akılda tutulmalıdır. Sözcüğün ulaşabildiği yazılı kültürün en eskisine ulaşmak bu en eski sözcüğün yayılım alanını saptamak içerik ve dışarı bütünlüğü açısından anlatılmak istenen düşüncüyü daha etkin kılar. Sözcüğün en eski kaynak şekli 'etimon' (söz kökü) olarak adlandırılır.

²⁵ <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Ottoman&veaction=edit>

çinde taşıdığı gelenekten koparak ayrı ve yabancı bir anlam haline dönüşür. Bu dönüşüm yordamlar aracılığıyla artan olasılık zenginliğinin gerekçeler dışında törenselleştirilerek tamamen içeriğini yabancı bir hale dönüştürür. Bu çalışma da etimolojik olarak yukarıda saptadığımız kurallardan yola çıkarak amazon sözcüğünün olası nörolingüistik değişimlerini ve amazon sözcüğünün kök anlamından yola çıkarak yarattığı geleneksel ve kültürel ortamın daha az olasılık ağı kullanarak yorumlayarak anlamamızı sağlar. Özellikle söylemek gerekirse belli sözcüklerin ait olduğu dillere göre sessel değişimlerini tamamlayarak ait olduğu kök dili bulduktan sonra bu kök dilin takibi sonucu ortaya çıkan değişik uygulamaların özümlemesinde neler olduğunu bulmak ve bu özelliklerin hangi uygarlıkta yoğunlaştığını saptamak sağlıklı bir öndeği de bulunmak için gerekli nedenlerdir. Amazonların gerçekliği konusunda dayanak noktalarından biri Amazonların atası sayılan Sarmatlar'daki kadın savaşçıların gerçekten olduğudur. Amazonlar bu gerçekliğe dayanır ve kazılar bu gerçekliği kanıtlar niteliktedir. Arkeolojik kazılardan da anlaşıldığı kadar da Sarmat kadın mezarlarından önemli ölçüde silah çıkmaktadır bu durum İskitler'de de vardır.²⁶

6. Amazonlar ve Sümerler

Amazon kelimesinin sözel değişim zincirine baktığımız zaman bazı harflerin sabit olduğunu bazılarının değiştiğinin varsayımından yola çıkarak 'a' harfinin çok kolay değişmediğini varsayarsak, Amazon sözcüğünü dilsel değişim kurallarına göre 'anadum, amadum' 't-s' gibi sözcüklere çıkabiliriz.²⁷ Morfolojik özelliklerini saptadığımız bu sözcüklerin içerik anlamlarının değişmezliği Amazon sözcüğünün kökeni hakkında varsayımlarda bulunmamızı sağlayacaktır. Buna göre Amazon sözcüğü dişi cinsiyeti, yürekliliği, üretkenliği, savaşkanlığı temsil etmektedir. Eski çağ metinlerine baktığımız zaman Amazon sözcüğünün AMA.TUN sözcüğü ile aranması gerektiğini bir varsayım olarak düşünürüz. Bu varsayımı pekiştirmek için sözel ifadenin daha önceden saptanıp saptanmadığını, yazılı kaynaklarda bulunup bulunmadığını, yazılı kaynakların bize yukarıda söz edilen ana erkilliğin izin verip vermediğini saptamak gerekir. Bizim çalışmalarımıza göre, Sümercede AMA.TUN sözcüğü kullanılmış olup analık ifade eden anlatımdır. Yine Goetze'nin çalışmasında Amazon sözcüğünün AMA.TUN şeklinde analığı ifade ettiği, kutsal bir hayvanla özdeşliğini ve yüceltildiğini görmekteyiz. Bu idogramın Akatça yazılarda kullanıldığını ve Akatça karşılığını agarinnu olduğunu görmekteyiz. Bu şekilde bu terimin taşıdığı anlamlardan biri dişil enerjinin en üst düzeyde ifadesi olan AMA.TUN ifadesi Sümerlerden bu yazıyla Akatlara geçtiği görülmektedir. Bu sözcük, Damara kadınları olarak Hititlerde görülmesi küçük değişikliklerle aynı sözcüğün Hititlerde de kullanıldığını görmek, dişil enerji devamlılığını bu metinlerden anlamak mümkündür. Ur ve Lağas'dan gelen yerleşim organizasyonu gösteren kentlerde bir dizi hayvan listesinden söz edilir. Bu listede Ira Maurice Price, Sümer yazılarında DUN hayvanından bahsetmektedir. AMA.DUN olarak söz ettiğimiz bu sözcüğü ikiye ayırdığımız görürüz. "Ama" anneyi ifade eder DUN sözcüğünün ise tartışmalı olsa da bir dizi kutsal hayvanı aynı zamanda da bir dizi kullanım aletini temsil ettiği görülür. Kutsal hayvanlara öküz, keçi, inek dahil edilir ve DUN hayvanından elde edilen verim süt, kaymak, yoğurt gibi ürünlerle ifade edilebilir ve buna sürüler halinde yaşayan keçi ve sığır gibi hayvanlar dahil edilir. DUN sözcüğü kadınlar arasında 55 pasajda koruyucu olarak kullanıldığı görülür. Bu şekilde bataklıkların ormanların koruyucusu anlamında olan bir hayvan grubunu temsil eder. Bu metinlerin incelenmesinde yazara göre DUN ifadesi önemli bir çoğunlukta dişi varlığı AMA.DUN ifadesi annelik başlığı adı altında koruyuculuğu ifade eder.²⁸ Daha sonraki yazılara baktığımız zaman AMA.DUN sözcüğünün benzeri ton değişimlerine göre yerleştiği, kültürler arasında yazılı metinlerde Tabgaç uygarlığında AMA.DUN sözcüğünün anne karşılığında

²⁶ <https://silk-road.com/artl/sarmatian.shtml>

²⁷ Goetze 1945, 234-235.

²⁸ Boodberg 1936, 172 vd.

olduğunu görürüz. Anadolu topraklarına baktığımız zaman AMA.DUN sözcüğünü Erzincan ilinde Türkmenler tarafından kurulan bir köyde Osmanlı döneminde AMA.DUN adının anıldığını görürüz. Dikkatle bakmak gerekirse Amazon sözcüğünün kökeninin Sümerce karşılığının AMA.DUN'da bulunduğunu, bu sözel gücün ve kifayetin tüm dünya dillerine dağıldığını görürüz. Tabgaç uygarlığında anne karşılığı olarak AMA.DUN kelimesinin kullanılması, Sümerler'de Türk uygarlığı bağlarını gösteren kanıtlardan biri olarak kabul edilmelidir. Amazon sözcüğünün kökenini Sümer uygarlığında bulunduğunu ve bu sözcüğün Orta Asya uygarlığında bilindiğini, sunulan kanıtlar karşılığında rahatça öne sürebiliriz. Bizim ulaştığımız AMA.DUN sözcüğünü çalışmamızda Mehmet Ünal MUTLU'nun Arınak isimli kitabında yer aldığı görülmektedir.²⁹ İlişkisi önceden saptanmış Amazon-AMA.DUN bağının tarihsel akışı içinde nasıl geliştiğini bu kitapta gösterememiştir. Eski çağ verilerine dayanarak bu saptamanın doğruluğunu, bu saptama ışığında Amazon sözcüğünün yaygın kullanım alanının Sümerler ve Orta Asya olduğunu ve bu iki coğrafyanın birbirini belirlediğini rahatça söyleyebiliriz.

7. Sonuç

Amazon kelimesi, düşünüldüğünün aksine söz kökenini yukarıda belirttiğimiz kurallara göre Sümer kültürüne kadar ilerletmek mümkündür. Bu kültürün verileri ve türevleri sözcüğün daha sonraki uyalıklara söz gelimi Akatlara "ana" anlamına gelen anlam verdiği görülür. Daha sonra bu sözcüğü değişik dünya dillerinde görmek mümkündür. Bu sözcük Orta Asya'da da görülmüş olup Tabgaç uygarlığında da benzeri şekilde yazılı kaynaklara göre ifade edildiği görülmektedir. Yine Osmanlı döneminde adı Amadun olan şimdiki ismi Babaaslan olan köyün Türkmenler tarafından kurulduğu yine yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Amazon kelimesi, Sümer dili çıkışlı olup Orta Asya'da 'anne' anlamında kullanılan bir sözcük olup, günümüzde aynı anlamda kullanılmaktadır. Batı uygarlığının benimsediği Amazonlar ve işaret ettiği kavramlar Orta Asya Türklerinin uygarlığa kadın-erkek eşitliği konusunda verdiği ve kadınların anaerkil üstünlüğünü sergileyen, kökü derinlere uzanan önemli bir tarih iletidir.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares no conflict of interest.

Kaynakça

- Balla, M. 2017, *The Myth Of The Amazons Maria Balla*, School Of Humanities A Thesis Submitted For The Degree Of Master Of Arts (Ma) İn Black Sea Cultural Studies, February, Thessaloniki – Greece.
- Barringer, J. M. 2001, *The Hunt in Ancient Greece*, The Johns Hopkins University Press Baltimore And London.
- Boodberg, P. A. 1936, "The Language Of The T'o-Pa Wei", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, ½, 167-185.
- Çam, B. F. 2015, "Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar, Amazonlar'ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler", *Höyük Dergisi*, January, 70-80.
- Donald, J. S. 1999, *Yunan Mitolojisinde Amazonlar*, (Çev. Burcu Yumrukçağlar), Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Durmuş, İ. 2008, *İskitler (Sakalar)*, Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

²⁹ Mutlu 2018, 57.

- Goetze, A. 1945, "The Vocabulary of the Princeton Theological Seminary", *American Oriental Society*, 65/4, 223-237.
- Haleplibahçe Mozaikleri*, 2015, Editörler: Ayşegül ÖZBEK, Işıl ÖZCAN, Şanlıurfa.
- KBo*: Keilschrifttexte aus Boğazköy /WVDOG Heft 1 v.d) Leipzig 1916-1923; (Heft 7 vd.) Berlin 1954 vd.
- KUB*: Keilschrifturkunden aus Boğazköy, Berlin 1921 vd.
- VBoT*: A. Goetze, Verstreute Boğazköy-Texte, Marburg, 1930.
- Karacalar, A. 2007, "The Amazons And An Analysis Of Breast Mutilation From A Plastic Surgeon's Perspective", *Plastic and Reconstructive Surgery*, 119/3, 810-818.
- Kimball, J. D. 2013, *Savaşçı Kadınlar Amazonlar*, (Çev. M. Çağdaş), İleri Yayınları, İstanbul.
- Mayor, A. 2014, *The Amazons: Lives & Legends of Warrior Women Across The Ancient World*, Highbridge Company.
- Mutlu, M. Ü. 2018, *Arınak*, İkinci Adam Yayınları; 1. Basım.
- Nioradze, N. 1931, "ზემოავჭალის სამარე", "საქართველოს მუზეუმის მოამბე" ("Yukarı Avçala Mezarı", *Gürcistan Müzesi Haberleri*, Tiflis, 140-220.
- Şahin, M. 2020, "Yunan Betim Sanatında Amazonomakhia Ve Tomris Han", *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Teke Akademi, 10-33.
- Ünal, A. 2013, "Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında Yeni Kaynak Ve Gözlemler", *CEDRUS The Journal of Mcri*, 21-32.

İnternet Kaynakları

- <https://silk-road.com/art/sarmatian.shtml> (10.09.2024 Çevrimiçi).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Amazonlar> (10.09.2024 Çevrimiçi).
- <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Ottoman&veaction=edit> (20.09.2024 Çevrimiçi).

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/ Volume 9, Sayı/ Issue 17 (Aralık/ December 2024), ss./ pp. 164-185
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1564718

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/Received: 10. 10. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 09. 12. 2024

ANTİK İBERIA KRALLIĞI'NIN POLİTİK VE İDARİ YAPISI

THE POLITICAL AND ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF THE ANCIENT KINGDOM OF IBERIA

Sinem KEKÜLLÜOĞLU*

Öz

Gürcistan'ın doğusunda bulunan Iberia Bölgesi, Antik Çağ'da Kafkasya'nın önemli geçiş noktalarından biri olarak kabul edilmekteydi. Bölge sınırları içerisinde yer alan geçitler sayesinde tarih boyunca büyük güçlerin hedefi haline gelmiş, böylece Iberia'nın Antik Çağ tarihi boyunca siyasi ve askeri alanda popülaritesini kaybetmemesine yol açmıştır. Tarihi Prehistorik dönemlere kadar uzanan bu bölgede MS 1. yüzyıldan itibaren politik ve idari yönetim biçimi bakımından birtakım gelişmeler yaşanmış olduğu görülmektedir. MÖ yaklaşık 4. yüzyılda kurulduğu düşünülen Iberia Krallığı, jeostratejik konumundan dolayı özellikle Roma ve Sasanî İmparatorluğu tarafından ele geçirilmeye çalışılmıştır. MS 3. yüzyıldan itibaren bölgede yaşanan savaşlar ve ayaklanmalar Iberia Krallığı'nın varlığını sürdürmesine engel olamamış ancak kral I. Vakhtang Gorgasali'den sonra gücünde azalma görülmüştür. MS 530/?'dan sonra krallık yönetimi yerini İran kökenli *marzpan* adlı bölgesel yöneticilere bırakmıştır. Klasik Çağ'dan Geç Antik Çağ'a kadar var olduğu bilinen Iberia Krallığı, özellikle birkaç soylu ailenin mensuplarından seçilen krallar sayesinde doğudaki ve batıdaki devletlere karşı ayakta kalabilmiştir. Krallık yönetiminde yetkinliğe sahip olan ailelerin kendi içlerindeki akrabalık ilişkileri ve soy bağları zaman zaman evlat edinme gibi durumlar nedeniyle karmaşık bir duruma dönüşmektedir. Buna rağmen yönetimde sadece birkaç ailenin bulunması akrabalık ilişkilerine dair veriler elde etmeyi kolaylaştırmaktadır. Iberia Krallığı'nın yönetim modelinde Pers ve İran kökenli bir idari yapı tarzının benimsendiği görülmektedir. Buna bağlı olarak idari yapıdaki görev ve yetkilerin incelenmesi yapılırken doğu modeli dikkate alınmalıdır. Bu çalışmada Iberia Krallığı'nın sahip olduğu coğrafi özelliklerin askeri

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Doktora Öğr. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Giresun/Türkiye. E-Posta: sinemkucukoglu@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9614-2104>

ve siyasi yapısına olan etkileri, krallığın tarihsel gelişimi ve yönetim biçimi hakkında değerlendime yapılacaktır. Ayrıca krallığın uzun bir dönem boyunca nasıl ayakta kalabildiği sorusuna yanıt bulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Gürcistan, Iberia Krallığı, Yönetim, İdari Görevliler, Krallar ve Soy Ağaçları.

Abstract

The Iberia Region, located in the east of Georgia, was considered one of the important transit points of the Caucasus in ancient times. Thanks to the passes within the region's borders, it has become the target of great Powers throughout history, thus ensuring Iberia's popularity in the political and military fields throughout its ancient history. This region, which dates back to prehistoric times, has witnessed political and administrative management developments since the 1st century AD. The Kingdom of Iberia, considered to have been founded around the 4th century BC, was attempted to be captured by the Roman and Sassanid Empires in particular due to its geostrategic location. The wars and rebellions in the region from the 3rd century AD onwards could not prevent the Iberian Kingdom from continuing its existence, but its power decreased after King Vakhtang I Gorgasali. After 530 AD, the royal administration was replaced by regional rulers called marzpan of Iranian origin. The Kingdom of Iberia, known to have existed from the Classical Age to Late Antiquity, was able to survive against the Eastern and Western states thanks to the kings chosen from members of a few noble families. The kingship relations and lineage ties within families that have authority over the kingdom's administration sometimes become complicated due to events such as adoption. However, the fact that only a few families are in the administration makes obtaining data on kinship relations easier. It is observed that the administrative model of the Kingdom of Iberia adopted an administrative structure style of Persian and Iranian origin. Accordingly, the eastern model should be considered when examining the administrative structure's duties and authorities. This study plans to evaluate the effects of the geographical features of the Iberia Region in Transcaucasia on its military and political structure and the historical development and form of government of the kingdom established in the region. In addition, an attempt will be made to answer the question of how the kingdom was able to survive for such a long period.

Keywords: Eastern Georgia, Kingdom of Iberia, Management, Administrative Officers, Kings and Their Family Trees.

1. Giriş

Günümüzde Doğu Gürcistan'da yer alan antik Iberia Bölgesi, batıda Kolkhis, doğuda Albania, güneyde Armenia ve kuzeyde Kafkas Dağları'yla sınır oluşturmaktadır (Res. 1). Batıdaki komşusu Kolkhis'in aksine dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahip olan Iberia, Antik Çağ boyunca bu özelliğinin olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmıştır. Bölgenin geçilmesi zor dağ geçitleri, buraya yapılacak olan istilaları ve akınları engellemiştir. En önemli iki geçidi Darial ve Derbent geçitleri olup bölgede yaşayanlar bu geçitleri kontrol altında tutarak Romalılar, Persler ve Sasanilere karşı bu geçitleri bir silah olarak kullanmışlardır. Bölgedeki geçitler Antik Çağ yazarlarının eserlerinde bahsedilmektedir.¹ Iberia'nın siyasi tarihinde etkin rol oynayan bu iki geçide dair hem Antik Çağ yazarlarının hem de modern yazarların farklı görüşler ileri sürdüğü görülmektedir. Özellikle Caspia Kapıları olarak anılan geçidin Derbent Geçidi, Kafkas Kapıları olarak anılan geçidin ise Darial Geçidi olabileceği kanısındayız. Çünkü Caspia Kapıları'yla ilgili olarak Polybios, *Historiae* adlı eserinde Persia'yı Parthia'dan ayıran bir çöl ovası bulunduğunu, burada Caspia Kapıları'na baktığını ve Hyrcania Denizi'nden uzakta olmadığını belirtmektedir.² Bu ifadelerden yola çıkarak söz konusu geçidin Hazar'a yakın konumda bulunması ve daha ovalık bir yerde olmasından dolayı Derbent Geçidi'nden bahsedilmiş olmalıdır. Modern araştırmacılardan Obrusanszky'nin bu bölgede Derbent

¹ Plinius, VI. 12. 30: Plinius eserinde "Porta Caesariae" (Kafkas Kapıları) ifadesini kullanmış olup söz konusu geçit muhtemelen Darial Geçidi olmalıdır. Ptolemaios, V. 8. 11: Ptolemaios ise Darial Geçidi'ni Sarmatia Kapıları olarak belirtmiştir.

² Polybios, V. 44. 5.

Tepesi'nden denize uzanan bir kale bulunduğundan söz etmesi,³ Caspia Geçidi olarak anılan geçidin Derbent Geçidi⁴ olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Plinius'un belirttiği Kafkas Kapıları'nın⁵ Kafkas Dağları'nda yer alan geçidin, dağlık bir alanda bulunmasından dolayı Darial Geçidi⁶ olabileceği kanısına ulaşılabilir.

Iberia kralları bölgenin coğrafi yapısını askeri alanda bir avantaj olarak kullanabilmiştir. Iberia Bölgesi'nden geçen önemli Kafkasya geçitleri, Doğu ile Batı'nın bulunduğu bir kilit noktasını oluşturmaktaydı. Bu bağlamda büyük devletlerin ele geçirmek istedikleri ve bunu başaramasalar dahi Iberia krallarıyla dostluk ilişkileri kurmaya çalıştıkları antik kaynaklarda geçmektedir. Her ne kadar krallık, düzenli bir orduya sahip olmasa da gerektiğinde tüm Kartli halkı ve dağ kabileleri, komşu bölgelerin desteğini alarak güçlü bir ordu oluşturabilmişlerdir. Iberia Krallığı uzun bir süre soylu ailelerin tekelinde olan monarşik yönetim biçimini benimsemiş olup MS 530'lardan sonra bölgesel yöneticilerin (*eristav*, *spaspet* vd.) burada etkin rol oynadıkları görülmektedir.

Antik Çağ'da MÖ 4. yüzyıldan itibaren monarşik bir yönetim modelinin uygulandığı Iberia'da, kralların yanı sıra bölgesel yöneticiler olan *eristav*ların yönetimde yer aldığı görülmektedir. Krallara bağlı olarak görev yapmış olan *eristavlar*, kralların idari sorumluluk yükünü azaltmışlardır. Iberia Krallığı'nda kraldan sonra gelen ikinci kişi *spaspet* adlı yöneticiler olmuştur. İdari ve askeri görevlerden sorumlu olan *spaspet*lerin, günümüzdeki bakanlık statüsüne eşdeğer olduğu söylenebilir. Bu bağlamda krallıkta idari görev sıralamasının kraldan başlayarak *spaspet*, *eristav* ve diğer alt memurluklardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Krallıktaki önemli memurlardan biri de *pitiaks* olup bu memurluğu bölgedeki Aramice ve Yunanca yazıtlarda görmek mümkündür. *Pitiaks*lar, hem askeri hem de idari yönetimde görev yapmaktaydı. Iberia Krallığı'ndaki memurlukların İran kökenli olduğu bilinmekte olup askeri ve idari yönetimde, Pers (İran) yönetim modelinin benimsendiği anlaşılmaktadır.⁷

2. Iberia Krallığı'nın Tarihçesi

MÖ yaklaşık 4. yüzyılda kurulmuş olan Iberia Krallığı, sahip olduğu jeostratejik özellikler sayesinde Roma İmparatorluğu gibi büyük bir güç karşısında dik durabilmeyi başarmıştır. Roma ile ilk temas Pompeius'un MÖ 65 yılında Pontos kralı VI. Mithridates'e karşı yürüttüğü sefer sırasında gerçekleşmiştir. Bu sefer sırasında Pompeius, Albania, Güney Kafkasya, Iberia ve Kolkhis'i fethetmiştir⁸. Strabon'a göre Pompeius, riskli dağ ülkesi boyunca dar bir yürüyüş rotasını takip ederek Yukarı Kyros vadisi boyunca ilerleyerek Iberia'ya girmiştir⁹. Cassius Dio'ya göre, Pompeius'u Iberia'yı fethetmeye sevk eden durum, o dönemde Iberia tahtında bulunan Artoces'in entrikalarıdır¹⁰. Artoces, her ne kadar Pompeius'a karşı savaşmış olsa da başarısız olup barış istemek zorunda kalmış ve bunun karşılığında oğullarını Pompeius'a rehin olarak vermiştir. Bu antlaşma ile Iberia, resmi olarak Roma hakimiyetine girmiş ve her iki devlet arasında daha çok askeri yardımlardan oluşan bir ittifak ilişkisi kurulmuştur. Söz konusu antlaşmanın en ilginç yanı ise Iberia'nın haraç ödemek ya da

³ Obrusanszky 2011, 112-113.

⁴ Derbent Geçidi'ne tarih boyunca farklı isimler verilmiştir: Araplar "karakol" anlamına gelen *El-bap*, *El-Ebvap*, *Bab-ül-Ebvap* gibi isimler kullanmışlardır. Ayrıca Farslar tarafından *Derbend-i Hazeran* ve Türkler ise "demir kapı" yani Demir Kapı isimleriyle anılmıştır. Bkz. Özgül - Ceylan 2017, 38.

⁵ Plinius, VI. 12. 40.

⁶ Bekirova, Plinius'un Caspia Kapıları'nın Darial Geçidi olarak adlandırılmasının yanlış olduğunu ileri sürdüğünden ve coğrafi özellikler dikkate alındığında Kafkas Kapıları'nın Darial Geçidi'ni vurguladığından bahsetmektedir. Bkz. Bekirova 2020, 1188.

⁷ Schleicher 2021, 283-299.

⁸ Schleicher 2021, 56.

⁹ Strabon, XI. 3. 5; Braund 1994, 166.

¹⁰ Cassius Dio, 37. 1. 2.

sınırlarını daraltmak zorunda kalmamış olmasıdır. Sonuç olarak Iberia Krallığı, Pompeius'un saldırılarından çok fazla yara almadan kurtulmuştur.¹¹

MÖ 37/6 yılında yeni bir Iberia istilası yaşanmıştır. Bu süreçte Romalı Canidius Crassus, Iberia kralı Pharnabazes'i yenmiş ve Iberia yeniden Roma'nın müttefiki olmuştur. Roma'nın Parth Seferi'ne Iberia'nın da katılması teklif edilmiştir. Bu dönemde Iberialılar stratejik konumlarını ve güçlerini kullanarak Albanialar ve Sarmatialılar'ın desteğiyle Armenia'yı işgal etmişlerdir. Ayrıca Parthlar'ın Iberia kralının küçük kardeşi Mithridates'i ortadan kaldırma girişimlerini geri püskürtmüşlerdir.¹² Iberia Krallığı MÖ 1. yüzyılın sonlarına doğru yükselişe geçmiş, bu dönemde Iberialılar, jeopolitik üstünlüğünden dolayı Romalılar ile Parthlar arasındaki çatışmalardan ustalıkla yararlanmışlardır. Krallık bu yüzyılda Aragus (Aras) nehri üzerindeki Artaxata'yı ele geçirebilecek kadar güçlenmiştir.¹³ MS 30'lu yıllarda Iberia kralı Parsman Roma'yla gizli bir anlaşma yaparak Parth Seferi'ne çıkmış ve Parthlar'ı yenilgiye uğratmıştır.¹⁴

Iberia Krallığı'nda en dikkat çekici durum, Roma'ya dost krallar (*amici populi Romani*) arasında Iberia krallarının da yer almasıdır. Roma, bazı devletleri askeri ve stratejik bağlamda kendi tarafına çekebilmek için bu güçlerle müttefik olmuş ve bir anlamda diplomatik bir dostluk ilişkisi kurmuştur. Bu duruma en iyi örnek olarak Roma imparatoru Antoninus Pius ile Iberia kralı Pharasmanes'in dostluk ilişkisi verilebilir. Pharasmanes eşi ve beraberindekilerle Roma'ya Antoninus Pius'u ziyaret etmek için gitmiştir. Kendisinin Capitol'de kurban kesmesine izin verilmiş ve buraya kralın bir heykeli dikilmiştir. Ayrıca Iberia kralı ve heyetindekiler için de bir gösteri düzenlenmiştir. Pharasmanes'in Roma'ya ziyaretini Cassius Dio'nun eserinden öğrenmekteyiz. Söz konusu ziyarete ilişkin olarak Dio'nun Romaika adlı eserinde şu ifadeler yer verilmiştir:¹⁵

“Iberialı Pharasmanes, karısı ile birlikte Roma'ya gidip hem tanrılara dua ettiler hem de Capitol'de kurban kestiler. Atlı askerlerine Henneius'ta kalmalarını emretti ve hem kendi hem de Iberialı önde gelenlerin oğullarının askeri talimini izledi”.

Iberia Krallığı hakkında ayrıntılı bilgiler sunan Gürcü Kroniği Kartlis Tskhovreba, Orta Çağ'da yazılmış bir eser olup buradaki bilgiler antik kaynaklarla kıyaslandığında bazı çelişkili durumlar göze çarpmaktadır. Örneğin, Kartlis Tskhovreba'da I. Pharasmanes'in ölümünden sonra oğullarının tahta geçtiği belirtilmektedir.¹⁶ Toumanoff, I. Pharasmanes'in MS 58 yılında öldüğünden, aynı yıl Mithridates (I. Mihrdat)'in tahtın yeni kralı olduğundan söz etmektedir.¹⁷ Ayrıca Toumanoff, Tacitus'un Annales adlı eserinde MS 60 yılında Armenia sınırındaki toprakların I. Pharasmanes tarafından ele geçirildiğinden bahsedildiğini, fakat burada I. Pharasmanes ile Mithridates'in karıştırılmış olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁸ Modern araştırmacılar Baumer ise, Kartlis Tskhovreba'daki bilgilere dayanarak Iberia Krallığı'nın MS 58 yılından 132 yılına kadar olan dönemde Iberia'nın çift kralla yönetildiğini ileri sürmektedir. Bu eserdeki bilgiler doğru kabul edilirse, krallardan biri Kyros'un sağ kıyısında yer alan Harmozika'da (Armaztsikhe), diğeri ise nehrin sol kıyısındaki Mtskheta'da hüküm sürmüş olduğu görülmektedir.¹⁹

¹¹ Schleicher 2021, 56-57.

¹² Schleicher 2021, 59-61.

¹³ Gamkrelidze 2012, 132.

¹⁴ Tacitus, IV. 33-35.

¹⁵ Cassius Dio, LXX. 2.

¹⁶ Mroveli 2014, 31.

¹⁷ Toumanoff 1969, 12.

¹⁸ Tacitus, Annales, XIV. 26; Toumanoff 1969, 14.

¹⁹ Baumer 2021, 151.

Roma İmparatorluğu ile Iberia Krallığı arasındaki ilişki dikkate alındığında, Traianus'un Parth Seferi'ne katılan Iberia kralı Amaspos'un Nisibis'teki savaştan önce ölmesi, kralın onuruna bir kitabe yapılması ve mezarının birkaç yıl sonra Roma'ya taşınması önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Ayrıca Amaspos'un mezarının Roma'ya götürülmesi Roma İmparatorluğu ile Iberia Krallığı arasındaki dostluk ilişkisinin bir göstergesi niteliğindedir. Iberia Krallığı, tarihi boyunca Romalılar'ın Parthlar ve Sasanilerle olan çatışmalarında politik bir tutum sergileyerek bu kaos dönemini kendi lehine çevirerek durumu daha avantajlı hale getirmeyi başarmıştır. Iberia krallarının taktiksel tutum ve davranışlarından dolayı krallık savaşlardan ve istilalardan çok fazla yara almadan çıkabilmiş ve uzun süre varlığını koruyabilmiştir.

İmparator Hadrianus, çıktığı Doğu Seferi'nde Iberia kralı II. Pharasmanes'le görüşme talebi etmiş fakat kral bu teklifi reddetmiştir. Hadrianus ise II. Pharasmanes'in bu davranışını düşmanca karşılamak yerine krala birbirinden değerli hediyeler göndermiştir.²¹ Her ne kadar Roma imparatoru daha ılımlı bir davranış sergilemiş olsa da II. Pharasmanes tam aksine bu dönemde Roma İmparatorluğu ile dostluk ilişkisi kurmayı istememiştir. Braund'a göre, Hadrianus'un bu kadar ılımlı yaklaşmasının sebebi, Iberia'nın doğu sınırındaki rolünün öneminin farkında olmasıdır. Ayrıca II. Pharasmanes daha politik davranarak Hadrianus'un bu teklifini reddetmiştir.²² MS yaklaşık 130'lu yıllarda Roma imparatoru ile Iberia kralı arasındaki ilişkiye bakıldığında, II. Pharasmanes'in dik bir duruş sergilediği ve Roma'nın zayıf noktalarından faydalanarak onlara karşı çıktığı anlaşılmaktadır. II. Pharasmanes'in Roma'nın askeri varlığının azalmasından yararlanarak Kartli'de tam egemenlik kurmak için var olan sınırları batıda Kolkhis'e kadar genişletmiş olması politik davranışının kanıtı niteliğindedir.²³

Hadrianus'un ölümünden sonra Roma tahtına geçen Antoninus Pius, III. Pharasmanes ile dostane ilişkiler içinde olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi II. Pharasmanes'in Hadrianus'u reddetmesi politik bir davranışsa, Antoninus Pius döneminde bunu sürdürülmemesi tuhaf bir yaklaşımdır. Ancak Antoninus Pius döneminde her iki güç arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisi olması da muhtemeldir. Bu çıkar ilişkisinin boyutu kesin olarak bilinmemekle birlikte Antoninus Pius ile III. Pharasmanes'in birbirlerini her fırsatta övmeleri ve birbirlerine değerli hediyeler sunmaları bunun göstergesi olabilir. Armaziskhevi'deki kazılarda tespit edilmiş MS 2. yüzyıla ait gümüş bir tabağın ortasında Antoninus Pius'un büstünün bulunması, diplomatik hediyelere bir örnek niteliğindedir. Bagineti'de bulunmuş olan bir başka tabakta ise Marcus Aurelius'un portresi bulunmakta olup Roma imparatorlarının gümüş tabakların yanı sıra üzerinde Iberia krallarının portresini taşıyan altın sikkeler de bağışlanmış oldukları anlaşılmaktadır.²⁴ Tüm bu veriler dikkate alındığında MS 2. yüzyılda genel olarak Iberia Krallığı ile Roma İmparatorluğu arasında dostane ilişkilerin olduğunu ve bu durumu diplomatik hediyelerle taçlandırdıklarını söyleyebiliriz.

MS 3. yüzyıla gelindiğinde hem doğudaki hem de batıdaki ayaklanmalar, istilalar ve birtakım siyasi değişimlere neden olmuştur. Doğu sınırının kilit noktasında bulunan Iberia Bölgesi, her zaman baskın güçlerin hedefi olmuştur.²⁵ Çünkü Iberia'yı ele geçirmek, bir anlamda Doğu'nun kapılarını ardına kadar açmak demektir. MS 3. yüzyılda Persia'da kurulan Sasani İmparatorluğu, Kafkasya'da Iberia Krallığı üzerinde baskı unsuru olmuştur. Bu dönemde Roma-Iberia arasındaki dostluk ilişkileri de etkisini kaybetmeye başlamıştır.²⁶ Sasani

²⁰ Schleicher 2021, 71.

²¹ Coene 2009, 104.

²² Braund 1994, 232.

²³ Baumer 2021, 152.

²⁴ Braund 1994, 235-237.

²⁵ Baumer 2021, 154.

²⁶ Schleicher 2021, 82.

İmparatorluğu'nun bir anlamda Iberia Krallığı'nı birçok açıdan etkilemiş olduğu söylenebilir. Bu dönemde Sasaniler ile Kafkas halkları arasında çatışmalar yaşanmış, bu çatışmalar sırasında Iberialılar Armenialılar'a destek olmuşlardır. Kartlis Tskhovreba'da konuyla ilgili şu ifadelerle yer verilmiştir:²⁷

“Armenia’da Pers kralı Kisra ile Armenia kralı Hüsrev arasında savaş başlamıştır. Iberia kralı Aspagur ona yardım etti. Aspagur çok daha fazlasını yaparak Kafkas halklarına kapıları açtı ve Osetleri, Lekleri ve Hazarları getirerek Persler’e karşı savaşmak için Armenia kralı Hüsrev ile birlikte gitmiştir”.

Bu ifadeler doğru kabul edildiği takdirde, Iberia kralının Armenia'nın yanında yer aldığı ve savaşmaları için geçitleri açtığı anlaşılmaktadır. Buradan Iberia'nın Doğu sınırında kilit bir noktada yer alması ve geçitlerin kontrolünü elinde tutması, stratejik öneminin bir göstergesidir. Antik Çağ yazarlarından Cassius Dio, Sasani kralı Ardashir'in farklı halklardan oluşan bir topluluk tarafından yenildiğinden bahsetmektedir.²⁸ Söz konusu eserde geçen olay, muhtemelen Kartlis Tskhovreba'da anlatılan Kafkas halklarının Sasaniler'e karşı birleşip savaşması olmalıdır. MS 3. yüzyılda Sasaniler ile Romalılar arasında çatışmalar yaşanmış, bu süreçte Armenia ve Iberia bu mücadelelere zaman zaman katılmak zorunda kalmışlardır. Sasani İmparatorluğu'nun Kafkas halkları üzerindeki olumsuz etkileri düşünüldüğünde, Iberia ve Armenia Sasaniler'e karşı Roma'nın yanında yer almış olmalıydılar.

MS 3. yüzyıldaki çalkantılı dönemde Sasani kralı I. Şapur MS 262 yılında, üç dilli bir yazıt yayımlamış, bu yazıtta hükümdarın yönetimi altındaki bölgeler arasında Iberia da yer almıştır.²⁹ Braund'a göre, Şapur Iberia'yı imparatorluğun bütünleyici bir parçası olarak görmekteydi ve yazıtın başındaki halk listeleri arasında Iberia da bulunmaktaydı (Persia, Parthia, Susiana, Mesene, Assyria, Adiabene, Arabia, Atropatene, Armenia, Iberia, Makhelonia, Albania, Balsagan, Kafkaslar'ın üstü ve Alan Kapıları ve Elbruz, Media, Hyrcania...).³⁰ Preud'homme'a göre, I. Şapur yazıtı ile İran hegemonyasının yeni sınırının Kafkas Dağları'nın doğal bir sınır oluşturduğu sonucuna varmak mümkündür.³¹ Sasani-Roma çatışmaları esnasında Valerianus, I. Şapur tarafından esir alınmıştır. Onun bu esaretini sona erdirmek için Iberialılar ve bölgedeki diğer halklar çaba sarfetmişlerdir. Bu durumu Historia Augusta'nın Valeriani Duo adlı bölümü teyit etmektedir. Söz konusu eserde konuyla ilgili olarak şu ifadelerle yer verilmektedir:³²

“Baktrialılar, Iberialılar, Albanlar ve Tauroiskitler, Şapur’a mektup göndermekten vazgeçtiler ve Romalı generallere Valerianus’un esaretten kurtulması için yardım edeceklerini yazdılar”.

Schleicher'a göre, MS 252-262 yılları arasında Iberialılar Sasaniler'e karşı boyun eğdirilmiştir.³³ Yukarıda bahsedilen I. Şapur'un yazıtı, bunun en önemli kanıtı niteliğindedir. Bunun yanı sıra Roma imparatoru Valerianus'un esir alınmasından sonra Iberia'nın Roma'nın yanında yer aldığı da anlaşılmaktadır. I. Şapur'un yazıtına benzer bir yazıt MS 293-296 yılları arasında Paikula'da kral Narseh tarafından yazılmış olup yazıtta kralların doğudan batıya doğru sıralandığı görülmektedir. Burada adı geçen krallar arasında Iberia kralı da bulunmaktadır. Braund'a göre, Narseh Iberia kralını danışmanı olarak bırakmış ve kendisinin müttefiki olarak

²⁷ Mroveli 2014, 39.

²⁸ Cassius Dio LXXX. 3. 3; Schleicher 2021, 84.

²⁹ <https://parthiansources.com/texts/skz/skz-translation/>; Preud'homme 2018, 46.

³⁰ Braund 1994, 240.

³¹ Preud'homme 2018, 46-47.

³² Historia Augusta III. 4.

³³ Schleicher 2021, 87.

görmüştür. Braund'dan edindiğimiz bilgiye göre, ikinci bir liste daha bulunmakta olup bu listede Iberia kralı en üst sırada yer almaktadır.³⁴

Roma İmparatorluğu'nun MS 3. yüzyıldaki çatışmalarda ve isyanlarda eski gücünü giderek kaybettiği birçok kaynak tarafından teyit edilmektedir.³⁵ Bu çalkantılı dönemde, MS 363'te Roma imparatoru Iovianus, iç ve dış baskılara daha fazla dayanamayarak barış istemek zorunda kalmıştır. Seicheer'a göre, Iovianus Barışı kapsamında Iberialılar, Persler'in Bakar soyunu tahtın gerçek varisi olarak görmüşler ve Romalılar bu konuyla ilgili pek bir şey yapamamışlardır.³⁶ MS 387 yılında, Roma imparatoru I. Theodosius ile Sasani kralı III. Şapur arasında yapılan anlaşmaya göre, Roma Iberia üzerinde daha fazla hak iddia edememiş, böylece bölgedeki Roma etkisi sona ermiştir.³⁷ Iberia Krallığı, tarih boyunca kimi zaman aktif kimi zaman pasif de olsa siyasi varlığını uzun bir süre korumayı başarabilmiştir. Özellikle tahta geçen krallar ve yönetimde söz sahibi olan soylu aileler, krallığın mihenk taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Iberia Krallığı'nın ortaya çıkışı, krallar, yöneticiler ve onların soy ağaçlarını ayrıntılı olarak incelemek gerekmektedir.

3. Iberia Krallığı'nın Ortaya Çıkışı ve Kralların Soy Ağaçları

Iberia Krallığı, MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender'in Akhaimenes İmparatorluğu'nu yok etmesinden sonraki süreçte kurulduğu düşünülmektedir. İskender, imparatorluğu yiktikten sonra Iberia'ya yönelmiş ve burayı fethetmiştir. Buradan ayrılırken komutanlarından Azon'u bölgeye yönetici olarak atamıştır. Gürcü Kroniği Mektsevai Kartlisai'ye (Kartli'nin Dönüşümü) göre, Azon Arian-Kartli kralının oğluydu. Azon, ilk olarak yakın akrabalarından 18 aileyi Iberia'ya yerleştirmiştir.³⁸ Bölge halkına oldukça sıkıntı yaşatan Azon'un, kana susamış, oldukça öfkeli ve kibirli bir karaktere sahip olduğu belirtilmektedir. Dinsel olarak büyük bir değişim yapan Azon, İskender'in inanç sistemini reddedip putlara tapmaya başlamış, Gatsi ve Gaim adlarında gümüşten iki put yaptırmıştır. O dönemde Azon'un karşısında durabilecek tek kişi Kartli soyundan gelen Parnavaz olmuştur. Babası ve amcası İskender tarafından öldürüldüğünde 3 yaşında olan Parnavaz, annesi tarafından Kafkas Dağları'na kaçırılmıştır. Büyüdüğünde Mtskheta'ya dönen Parnavaz, Azon'a karşı bir ordu kurmuş, çıkan savaşta Azon'u yenerek Kartli (Iberia)'nin kralı ilan edilmiştir. Azon'un gazabından kurtulan bölge halkı Parnavaz'ın kral oluşundan memnuniyet duymuştur. Bu kral Iberia Krallığı'nı Pers yönetim biçimi ile idare etmiştir.³⁹ Parnavaz'ın efsanevi bir kral olmasına dair bazı görüşler bulunmaktadır. Rayfield'e göre, Parnavaz, geç dönem tarihçileri tarafından efsanevi bir kahraman olarak anılmaktadır. Ona göre, kralın adı birçok Iberia kralında olduğu gibi İran kökenli olup ismi *farna* yani "ilahi ışıltı" anlamına gelmektedir.⁴⁰

Parnavaz'ın yönetiminde Iberia Bölgesi'nde yeniden bir inşa çalışması başlamış, kral yaşamının büyük bir kısmını Kartli Bölgesi'nin tamamını yeniden inşa etmekle ve daha da zenginleşmesini sağlamakla geçirmiştir. Azon'dan ayrılıp kendisine katılan 10000 Romalı askeri bölgenin farklı bölgelerine yerleştirerek onlara *aznauri*⁴¹ adını vermiştir. Iberia Krallığı'nın bilinen ilk kralı olan Parnavaz döneminde bölgede huzur ve barış içinde yaşam geçiren halk, krallarından oldukça memnun olmuştur. Bunun nedeni ise muhtemelen

³⁴ Braund 1994, 241.

³⁵ Appianus III. 27. 5; Gibbon 1787, 1. VII; Drinkwater 2008, 28-66.

³⁶ Schleicher 2021, 107.

³⁷ Schleicher 2021, 113.

³⁸ Thomson 1996, 25vd.; Assatiani-Janelidze 2009, 22; Mroveli 2014, 21 vd.; Baumer 2021, 148-149.

³⁹ Mroveli 2014, 24.

⁴⁰ Rayfield 2012, 23.

⁴¹ Schleicher, Strabon'un Iber toplumunu sınıflandırdığını ve ilgili kaynakta üçüncü sınıfta *aznauri* denilen soyluların yer aldığını belirtmektedir. Ayrıca ona göre soylu olmayanlar ise *uaznauri* olarak adlandırılmaktaydı. Bkz. Schleicher 2021, 260.

Parnavaz'ın Azon'un aksine bölgenin çıkarlarını gözeterek halkın daha rahat bir ortamda yaşaması için çaba harcamış olmasıdır. Gürcü Kroniği Kartlis Tskhovreba'da kralın tüm bu zaferleri bilgeliği, cesareti, yiğitliği ve zenginliği sayesinde elde ettiğinden bahsedilmektedir.⁴² Sahip olduğu bu özellikler ve muhtemelen merhameti sayesinde bölge halkı adeta azap çekmekten kurtulmuş olmalıdır.

Iberia'da krallığın babadan oğula geçtiği görülmekte olup Parnavaz'dan sonra yerine oğlu I. Saurmag (MÖ 234-159) geçmiştir. Kartlis Tskhovreba'ya göre, Gürcü *eristavlar* Saurmag'ın krallığından memnun kalmamış ve onu tahttan indirmek için öldürmeye karar vermişlerdir. Saurmag ise öldürüleceğini anlayıp annesinin yanına Durdzuklar'ın ülkesine kaçmıştır. Daha sonra Romalı *aznauriler* onun peşinden gitmiş, babası Parnavaz'ın anısına krala hizmet edeceklerini bildirmişlerdir. Saurmag Durdzukları ve *aznaurileri* yanına alarak güçlü bir ordu kurmuş ve Kartli'nin tamamını ele geçirmiştir. Kendisinin yanında olan *aznaurileri* soylu rütbesine çıkararak Kartliler'in haklarını en aza indirmiştir. Durdzuketi'deki Kafkas soyundan olanları orada iskân edilecek yer kalmadığından Iberia'ya getirmiştir. Bu kişilerden bazılarını Diodeti'den Egrisi'ye kadar toprak vererek dağlara yerleştirmiş, bazılarını da soylu yapmıştır. Saurmag yönetim merkezini Mtskheta olarak belirlemiş ve krallığı buradan yönetmiştir. Iberia Krallığı'nda tahta çıkan hemen her kral bölgedeki kaleleri yeniden inşa etmeyi mevcut kalelerin sayısını çoğaltmayı kendilerine görev edinmişlerdi. Bunun nedeni savunma sisteminin güçlenmesini sağlamaktır. Saurmag kendisinden sonra gelen krallar gibi Kartli'nin tamamındaki kaleleri çoğaltmıştır.⁴³ Oğlu olmayan Saurmag'ın iki kızı vardı. Kendisinden sonra tahta geçecek bir varis bulunmadığından dolayı Nebrot soyundan gelen karısının (bir Albania prensesi) akrabalarından birini evlat edinmiş, adı Mirvan olan evlatlık oğlunu kızlarından biriyle evlendirerek aynı zamanda damadı yapmıştır. Kralın ölümünden sonra tahta hem evlatlık oğlu hem de damadı olan Mirvan geçmiştir. Böylece krallık Kartli soyundan Nebrot soyuna aktarılmıştır. I. Mirvan/Meribanes (MÖ 159-109) tahta bulunduğu süre içerisinde Durdzuklar'a karşı sefer düzenlemiş ve Durdzuketi'yi harap etmiştir. Kral bu seferin ardından Mtskheta'daki tahtında sessizce hüküm sürmüş, kendisinin ölümünden sonra tahta Parnajom geçmiştir.⁴⁴

MÖ 109-90 yılları arasında hüküm süren Parnajom'un en önemli özelliği ateşe tapması ve Iberia'da ateş kültünü yaymaya çalışmasıdır. Bundan rahatsızlık duyan bölgedeki *eristavlar*, Armenia kralı Tigranes'in yanına giderek Parnajom'u tahttan indirmek için askeri yardım talebinde bulunmuşlardır. Aynı zamanda Armenia kralı I. Artavasdes'in oğlu Arshak'ın kralları olmasını istemişlerdir. Tigranes onların teklifini kabul etmiştir. Böylece Armenia ordusu ile Persler'in desteklediği Parnajom karşı karşıya gelmiş, bu mücadelede Iberia kralı mağlup olmuş ve öldürülmüştür. Tigranes I. Arshak'ı kral olarak Iberia'ya göndermiştir.⁴⁵ 12 yıl boyunca Iberia tahtında kalan I. Arshak (MÖ 90-78), öldükten sonra yerine oğlu Artoces (MÖ 78-63) geçmiştir.⁴⁶ Tahta geçen Artoces Roma ile Iberia arasındaki mücadelede etkin rol oynamıştır. Cassius Dio'da Artoces'in Pompeius'a karşı yenildiğinden, bu mağlubiyetin ardından barış istediğinden ve karşılığında oğullarını rehin olarak verdiğinden söz edilmektedir.⁴⁷ Artoces tahta bulunduğu dönemde Persler'e ve Romalılar'a karşı mücadele etmiş, fakat başarılı olamamıştır. Artoces'in MÖ 63 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Bartom/ II. Pharnabazos (MÖ 63-30) geçmiştir. Krallık tahtına oturan Bartom'un karşısına Persler, Parnajom'un oğlu Mirvan'ı (MÖ 30-20) çıkarmışlardır. Mirvan her ne kadar Kartlili *eristavları* kendi yanına

⁴² Mroveli 2014, 24-25.

⁴³ Toumanoff 1969, 9; Mroveli 2014, 25.

⁴⁴ Mroveli 2014, 26.

⁴⁵ Mroveli 2014, 27; Baumer 2021, 149.

⁴⁶ Mroveli 2014, 27.

⁴⁷ Cassius Dio, XXXVII. 1.2.

çekmeye çalışsa da Kartliler'in çoğu Bartom'un yanında yer almışlardır. Armenia'nın da desteğini alan Bartom, Mirvan ve Persler'in ordusuyla karşı karşıya gelmiştir. Çıkan savaşta çok sayıda insan ölmüş ve Persler, Bartom'un ordusunu ve Armenialılar'ı yenmişlerdir. Mirvan güçlü yapısı sayesinde Bartom'u öldürmüş, Kartli'ye girmiş ve onun karısını zorla alıp evlenmiştir. Bu savaşın sonunda Mirvan her ne kadar Kartliler'in desteğini alamasa da Persler'in desteği ve kendisinin de iyi bir savaşçı olması sayesinde bu mücadeleden galip çıkmış, Mtskheta'daki krallık tahtına oturmuştur. 10 yıl boyunca Iberia tahtında sessizce hüküm sürdükten sonra MÖ 20 yılında ölmüş, yerine oğlu II. Arshak geçmiştir.⁴⁸

II. Mirvan'ın ölümünden sonra oğulları II. Arshak ve I. Pharasmanes (Aderk) arasında büyük bir savaş çıkmıştır. Armenia'da büyümüş olan I. Pharasmanes, Armenia'nın askeri desteğini almıştır. II. Arshak ise Kartli *eristav*ları ve Pers ordusu tarafından desteklenmiştir. İki kardeşin teke tek çarpışmasında I. Pharasmanes, kardeşi II. Arshak'ı öldürmüştür. Kartlis Tskhovreba'daki bilgilere göre, bu olaydan sonra I. Pharasmanes, askerlerine Gürcüler'e karşılık vermemelerini çünkü onlarla akraba olduğunu belirtmiştir. Bunun ardından Gürcüler de I. Pharasmanes'i kralları olarak kabul etmişlerdir.⁴⁹ MS 1-58 yılları arasında Iberia tahtında hüküm süren I. Pharasmanes, Armenia kralının kızıyla evlenmiştir. I. Pharasmanes, Tacitus ve Cassius Dio'nun eserlerinde Mithridates'in kardeşi olarak geçmektedir. Söz konusu kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, I. Pharasmanes Roma ile gizli bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre I. Pharasmanes, Parthlar'a karşı sefere çıkacak ve kardeşi Mithridates de bunun karşılığında Armenia tahtına oturacaktı. Anlaşmanın gereğini yerine getiren Pharasmanes, Parthlar'ı bozguna uğratmış ve kardeşi de Armenia tahtına oturmuştur.⁵⁰ I. Pharasmanes için asıl tehlike tahtına göz dikmiş olan oğlu Radamistos olmuştur. Tehlikenin farkına varan I. Pharasmanes, oğlunun dikkatini amcasının Armenia tahtına çekmek istemiştir. Kral bu planıyla hem oğlundan hem de kardeşinden kurtulmayı planlamıştır. Radamistos, Mihridates'i öldürmüş ve Armenia tahtına oturmuştur. Fakat tahta geçtikten sonra Armenia halkına acımasızca davrandığı için tahttan indirilmiştir.⁵¹ I. Pharasmanes oğlunun isyan çıkarması ihtimaline karşı onu idam ettirerek Kartli'ye kaçmıştır. Bu olayla birlikte Armenia tahtı üzerindeki Iberia hakimiyeti sona ermiştir.⁵² I. Pharasmanes, Roma'nın yanında yer almaya devam etmiş ve Armenia'yı işgal etmiştir. Bunun sonucunda Roma imparatoru tarafından kendisine birkaç Armenia kenti verilerek ödüllendirilmiştir.⁵³ Kartlis Tskhovreba'ya göre, I. Pharasmanes hüküm sürdüğü toprakları oğulları Bartom ve Kartam arasında paylaşmıştır. İç Kartli, Mtskheta'nın bir kısmı, Mtkvari'nin kuzeyindeki Kartli Bölgesi'nin tamamını Bartom'a; Mtskheta'nın Armazi tarafındaki kısmını, Khunani'den Mtkvari ve Klarjeti'nin üst kesimlerindeki Kartli'yi diğer oğlu Kartam'a vermiştir. Pharasmanes'in ölümünden sonra oğulları Bartom ve Kartam birlikte tahta çıkmışlardır.⁵⁴

I. Pharasmanes'ten sonra tahta kimin geçtiğine dair bazı kaynaklarda çelişkili bilgiler yer almaktadır. Kartlis Tskhovreba'ya göre, Pharasmanes'ten sonra oğulları Bartom ve Kartam tahta geçmiştir. Toumanoff'a göre ise, Mithridates (I. Mihrdat) tahtın yeni sahibi olmuştur.⁵⁵ Bu iki kaynaktaki bilgiler karşılaştırıldığında, Pharasmanes'in oğulları muhtemelen babalarının öldüğü yıl tahta geçmiş ve bir yıldan kısa bir süre hüküm sürmüşlerdir. Tahtta kalma süreleri oldukça kısa olduğu düşünüldüğünde, Toumanoff bu iki kraldan söz etmeye gerek duymamış olabilir. Kartlis Tskhovreba'da ise Bartom ve Kartam'dan sonra onların oğulları Kaos

⁴⁸ Toumanoff 1969, 11; Mroveli 2021, 28-29.

⁴⁹ Mroveli 2014, 30.

⁵⁰ Tacitus, VI. 33-35; Gamkrelidze 2012, 132.

⁵¹ Salia 1980, 58.

⁵² Baumer 2021, 151.

⁵³ Salia 1980, 58.

⁵⁴ Mroveli 2014, 31.

⁵⁵ Toumanoff 1969, 12.

(Bartom'un oğlu) ve Parsman (Kartam'ın oğlu)'ın kral olduklarından söz edilmektedir. Ayrıca bu esere göre, Armazi'de Parsman, İç Kartli'de ise Kaos hüküm sürmüştür.⁵⁶ Kartlis Tskhovreba'daki bilgiler doğru kabul edilirse, Pharasmanes'ten sonra Iberia krallığında oğulları ve torunları ikili yönetim şeklini uygulamışlardır.

Kartlis Tskhovreba'ya göre, Parsman ve Kaos uzun süre tahtta oturamamış, Armenia'nın saldırıları sonucunda sınırlarını koruyamamış ve öldürülmüşlerdir. Bu iki kraldan sonra oğulları Armazel ve Azork tahta geçmiş, onların krallığı döneminde Armenia saldırıları devam etmiştir. Armenialılar ilk başta Iberia topraklarını yerle bir etseler de daha sonra Armazel ve Azork toprakları geri almayı başarmışlardır. Onların ölümünden sonra yerlerine oğulları Amazasp ve Derok geçmiş, daha sonra da Parsman ve Mihrdat tahtı paylaşmışlardır.⁵⁷

Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında I. Pharasmanes'ten sonra ikili yönetim sisteminde kralların sıralamasını şu şekilde vermek mümkündür:

Bartom	+	Kartam
Kaos	+	Parsman
Armazel	+	Azork
Amazasp	+	Derok
Parsman	+	I. Mihrdat

Tab. 1: I. Pharasmanes sonrası ikili yönetimdeki krallar

Toumanoff'a göre diârşi denilen bu ikili yönetim sistemi doğru olmamakla birlikte daha çok efsanevi olarak kabul edilmelidir. Bu dönemle ilgili birbirleriyle bağlantılı üç çift kral bulunmaktaydı:

I. Pharasmanes+Radamistos: Baba-oğul, (düşman)

I. Pharasmanes+Mithridates (Armenialı): Kardeş, kayınbirader-damat, (düşman)

Radamistos+Mithridates: Amca-yeğen, kayınpeder-damat, (düşman)

Toumanoff'un verdiği bilgilere göre, Mithridates'ten sonra tahta I. Amazasp/Amazaspos geçmiş (MS 106-116), 10 yıl boyunca krallık tahtında hüküm sürmüştür.⁵⁸ MS 116-132 yılları arasında hüküm süren II. Pharasmanes/II. Parsman, Roma imparatoru Hadrianus'un görüşme talebini reddetmiştir.⁵⁹ Toumanoff ise, Pharasmanes'in diârşik yönetim sistemindeki kralların sonuncusu olduğundan söz etmektedir.⁶⁰ II. Pharasmanes'ten sonra yerine oğlu Radamistos geçmiş, 3 yıl hüküm sürdükten sonra ölmüştür (MS 132-135). Babası öldüğünde 1 yaşında olan III. Pharasmanes, 15 yaşına geldiğinde tahta geçmiştir (MS 135-185). III. Pharasmanes'in döneminde Roma ile diplomatik ilişkiler "amicitia" yani dostluk ilişkisi şeklindeydi. III. Pharasmanes'in eşi ve beraberindekilerle imparator Antoninus Pius'u ziyaret için Roma'ya gitmiş, orada büyük bir saygıyla karşılanmıştır.⁶¹ III. Pharasmanes'in bu ziyaretine ilişkin bilgileri Cassius Dio'nun eserinde bulmak mümkündür.⁶² III. Pharasmanes'ten sonra tahta Amazasp/II. Amazasp geçmiş,

⁵⁶ Mroveli 2014, 31.

⁵⁷ Mroveli 2014, 33-36.

⁵⁸ Toumanoff 1969, 14-15.

⁵⁹ Arrianus, 15; Cassius Dio, LXIX. 15. 1-2.

⁶⁰ Toumanoff 1969, 16.

⁶¹ Toumanoff 1969, 17.

⁶² Cassius Dio, LXIX. 15. 3.

sadece 3 yıl tahtta kalmıştır (MS 185-189). Tahtta bulunduğu süre boyunca Ouses ordusuna karşı savaşmış ve onları mağlup etmiştir. Ardından Osetia'yı işgal etmiş, bu seferden zaferle dönmüştür. Bu başarıların ardından kibirli birine dönüşen kralın yanından bazı *eristavlar* ayrılmıştır. Daha sonra Armenia'nın desteğini alan *eristavlar* Kartli'ye girmişlerdir. Bu savaşta yenilen Amaspos, öldürülmüştür. Krallık tahtına ise Amaspos'un Rev adındaki yeğeni geçmiştir.⁶³

Iberia Krallığı tahtına Amaspos'tan sonra sırasıyla Rev (MS 189-216), Vache (MS 216-234), Bacurius/I. Bakur (MS 234-249) ve Mithridates/II. Mihrdat (MS 249-265) geçmiştir. II. Mihrdat (Mithridates) döneminde Iberia Krallığı Sasani saldırılarına maruz kalmıştır. Bu dönemde Roma ile Sasani İmparatorluğu arasında çatışmalar yaşanmış olup Roma imparatoru Valerianus, Sasaniler tarafından esir alınmıştır. Historia Augusta'nın Valeriani Duo adlı bölümünde Iberialılar ve Albanialılar'ın Roma'nın yanında yer aldığı ve imparator Valerianus'un kurtulması için çabaladıklarından bahsedilmektedir.⁶⁴ Toumanoff'a göre, Iberia kralı Mithridates'in tahtta bulunduğu dönemde (MS 260-265) İran yanlısı bir tutum sergilemiş ve krallığın karşısında yer almıştır.⁶⁵ II. Mihrdat /Mithridates'ten sonra tahta I. Aspagur/Aspacure (MS 265-284) çıkmış, onun ardından Meribanes/III. Mirian (MS 284-361) Iberia kralı olmuştur. III. Mirian'ın tahta çıkmasıyla yönetim Arshaklılar'dan Khosridler Hanedanlığı'na geçmiştir. Arshaklar hanedanının sona ermesinden Sasaniler oldukça hoşnut olmuşlardır, çünkü Armenia'da Arshaklar Sasaniler'e oldukça zorluk yaşatmışlardır. III. Mirian tarafından kurulduğu düşünülen bu yeni hanedan ise İran'ın yedi büyük handanından biri olan Mihraniler'in bir koludur. III. Mirian ile ilgili olarak Ammianus Marcellinus'ta Mirian'ın Albania kralı Arsaces ile birlikte MS 360 yılında Roma imparatoru II. Constantius tarafından Persler'e karşı savaşmaları için kandırıldığından söz edilmektedir.⁶⁶ Mirian oğlu II. Rev ile MS 361 yılında tahtı paylaşmış ve baba-oğul aynı yıl ölmüşlerdir.⁶⁷

Iberia'da MS 4. yüzyılın sonlarına doğru krallık yönetiminin ikiye bölündüğünü görmekteyiz. MS 361-363 yılları arasında tek başına kral olarak hüküm süren II. Sauromaces, MS 370-378 yılları arasında ikili yönetimdeki (diarşi) krallardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ammianus Marcellinus'a göre, Sasani kralı II. Şapur, Roma'nın yetkisiyle krallığı yöneten Sauromaces'i MS 370 yılında kovmuş, yerine Aspacures'i atamıştır. Söz konusu antik kaynağın bir başka bölümünde, krallıktan kovulan Sauromaces'in Kyros nehrine kadar geldiği, Aspacures ile kuzen oldukları için ülkeyi ortak yönetmeleri teklifinde bulunduğundan bahsedilmektedir.⁶⁸ Buradan Aspacures'in, kuzeniyle karşı karşıya gelmek yerine daha ılımlı bir tutum içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Roma imparatoru Valens, bu duruma bir çözüm bulabilmek için Iberia Bölgesi'ni ikiye ayırmış, Kyros nehrini sınır olarak kabul etmiştir. Böylece Sauromaces'in, Armenia ve Lazika arasındaki sınır bölgesini, Aspacures'in ise Albania ve Persler'e yakın olan bölgesini yönetmesi planlanmıştır.⁶⁹ Valens, Iberia'daki yönetim sorununu çözmüş fakat MS 377 yılında Gotlar'ın ayaklanmasıyla oldukça zorluk yaşamıştır. Bunun üzerine Roma imparatoru, Sasani kralı II. Şapur ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Iberia'da başarı elde edemeyen Romalılar aynı yıl (MS 377) bölgeden çekilmişlerdir. Roma'nın Iberia'dan çekilmesiyle Sauromaces tahttan indirilmiş, Aspacures ise

⁶³ Toumanoff 1969, 17; Mroveli 2014, 38.

⁶⁴ Historia Augusta, IV.

⁶⁵ Toumanoff 1969, 19.

⁶⁶ Ammianus Marcellinus, XXI. 6. 8.

⁶⁷ Toumanoff 1969, 23.

⁶⁸ Ammianus Marcellinus, XXVII. 12. 1,4; 16; Schleicher 2021, 105.

⁶⁹ Ammianus Marcellinus, XXVII. 12. 17.

yeniden bölgenin tamamını yönetmeye başlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun güç kaybetmesinin aksine Sasani İmparatorluğu bölgenin güneyine kadar hakimiyet kurmuştur.⁷⁰

II. Aspacures'ten sonra tahta oğlu III. Mihrdat, (MS 365-380), ondan sonra da III. Aspacures tahta çıkmıştır. III. Aspacures'ten sonra sırasıyla Tiridates/T'rdat (MS 394-406), IV. Parsman/Pharasmanes (MS 406-409), Mithridates/IV. Mihrdat (MS 409-411), Archil (MS 411-435) ve V. Mithridates/Mihrdat (MS 435-447) tahta çıkmışlardır.⁷¹ Iberia Krallığı'nda I. Vakhtang Gorgasali'nin dönemi (MS 447-522) siyasi tarih açısından büyük öneme sahiptir. Vakhtang Gorgasali dönemini incelemeye önce bu lakabın (Gorgasali) nereden geldiğine değinmek gerekir. Gorgasali ismi, kralın kaskının ön kısmında kurt resmi bulunmasından ve Farsça'da "kurt başı" anlamına gelen "Gorgasar" isminden türemiş olabilir.⁷² Gorgasali ismini Procopius, Gurgenes olarak belirtmektedir.⁷³ Toumanoff ise, Procopius'un bahsettiği Gurgenes ile Gorgasali'nin aynı kişi olmadığını iddia etmektedir.⁷⁴

Babası Mihrdat'ı 7 yaşındayken kaybeden Vakhtang, 15 yaşına geldiğinde daha önce Iberia'yı harap eden Osetler'e karşı büyük bir ordu kurarak onlara doğru yola çıkmıştır. Savaşa bizzat ordusunun başında durarak katılan kral, Osetler'i mağlup etmiştir. Kartlis Tskhovreba'da Vakhtang'ın kazandığı zaferleri Tanrıya olan sonsuz inancı sayesinde elde ettiğinden bahsedilmektedir.⁷⁵ Assatiani-Janelidze ise tahtta bulunduğu süre boyunca kralın yapmış olduğu faaliyetlerden söz etmektedir. Vakhtang, bu sürede Kafkasya'daki geçitleri daha da güçlendirmiştir. Bunun nedeni muhtemelen kuzeyden gelen saldırılara engel olmak istemesidir. Vakhtang'ın Osetler'e karşı kazandığı zafer ile Iberialılar Kafkasya'daki geçitleri kontrol edebilmişlerdir. Daha sonra kral, Kolkhis'e ilerlemiş ve burada kendi beyliklerini yani *saeristavos*ları kurmuştur. MS 4. yüzyılın ikinci yarısında Vakhtang Konstantinopolis'e saldırmış, Yunanlarla yaptığı savaşın ardından işgal edilen Klarjeti Bölgesi'ni Kartli'ye geri vermiştir.⁷⁶ Vakhtang ölmeden önce krallık topraklarını oğulları Dachi, Leon ve Mihrdat arasında paylaşmıştır. Kartli ve Kakheti'yi Dachi'ye, güneybatı Iberia Bölgesi'ni de Leon ve Mihrdat'a vermiştir. Dachi'den sonra sırasıyla II. Bakur (yaklaşık MS 534-547), V. Parsman (yaklaşık MS 547-561), VI. Parsman (MS yaklaşık 561-?) ve son olarak III. Bacurius/Bakur (MS yaklaşık? – 580) tahta çıkmıştır.⁷⁷ Iberia Krallığı I. Vakhtang Gorgasali'den sonra monarşik sistemle yönetilmeye devam etmiş olsa da I. Vakhtang'ın ölümünden sonra krallık güç kaybetmeye başlamıştır.

I. Vaktang Gorgasali'nin ölümünden sonraki dönemle ilgili olarak Toumanoff, V. Pharasmanes döneminde (MS 547-561) Roma-Pers çatışmalarının yaşandığını ve bu süreçte Roma'nın Batı'daki çatışmalardan dolayı Iberia'ya çok fazla yardım edemediğini belirtmektedir.⁷⁸ MS 571 yılında Armenia'da İranlılar'a karşı bir ayaklanma çıkmıştır. Büyük bir halk hareketine dönüşen bu ayaklanma, Kartli halkı için de büyük bir başarıyı ifade etmekteydi. Bu ayaklanmanın ardından bölgedeki yerli *eristavlar* kendi yönetim sistemlerini kurmuşlardır.⁷⁹ Iberia'da krallık sisteminin ortadan kalktığı tarihe ilişkin farklı görüşler ileri sürülmektedir. Baumer, Procopius'u referans alarak krallığın MS 523 yılında sona erdiğinden bahsedildiğini iddia etmektedir. Her ne kadar Procopius'un bu söyleminden bahsetmiş olsa da konuya ilişkin kaynağın ilgili kısmını belirtmemesi çelişki oluşturmaktadır. Ona göre,

⁷⁰ Schleicher 2021, 111.

⁷¹ Toumanoff 1969, 27-28.

⁷² Baumer 2021, 200-201.

⁷³ Procopius, I. 12.

⁷⁴ Toumanoff 1963, 369.

⁷⁵ Mroveli 2014, 80-84.

⁷⁶ Assatiani-Janelidze 2009, 40.

⁷⁷ Baumer 2021, 203-204.

⁷⁸ Toumanoff 1963, 378.

⁷⁹ Assatiani-Janelidze 2009, 48.

Procopius'ta Iberialılar'ın kral Gurgenes (Vakhtang Gorgasali) ile isyan çıkardığından ve Persler'in buna karşılık bir krallık kurmalarına izin vermediğinden söz etmektedir. Bunun sonucunda Persler'in MS 523'te kraliyet gücünü kaldırmış ve tüm bölgeyi bir *marzpan*'a tabi kılmıştır. Vakhtang'ın soyundan gelenlerin Ujarma'nın Kakheti Bölgesi'ndeki küçük prensliklerini nominal bir kraliyet unvanı altında tutmalarına izin vermiş olabileceğini belirtmiştir.⁸⁰ Baumer'in verdiği bilgiler doğru kabul edildiğinde krallık kurumunun I. Vakhtang Gorgasali'den sonraki dönemde kaldırıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Schleicher'a göre, Iberia Krallığı her ne kadar MS 530'lara kadar varlığını sürdürmüş olsa da en geç MS 510'daki yeniden yapılanmanın ardından Sasani yönetimine girmiştir. Bu dönemde bölgedeki idari merkezlerin *marzpanlar*⁸¹ tarafından yönetildiğini belirtmektedir.⁸² I. Vakhtang'ın ölümünden sonra tahta sırayla oğulları ve oğullarının da oğulları geçmiştir. MS 500'lü yılların sonunda monarşik yönetim biçimi yerini *eristav*ların yönetimine bırakmıştır. Günümüzdeki bir çeşit vali statüsüne eş değer olan bu yöneticiler, daha çok bölgenin idari yöneticileri konumundaydı.⁸³

Iberia Krallığı'nda birkaç soylu sülalenin yönetimde söz sahibi olduğu görülmektedir. Kraliyet tahtı istisnai durumlar dışında babadan oğula geçmekteydi. Eğer tahttaki kral, halefi olarak gösterebileceği bir oğlu yoksa ya evlat ediniyordu ya da akrabalarından birini seçiyordu. Krallıkta tahtın ilk sahibi I. Pharnavaz/Pharnabazos olmuş, kendisinden sonra da oğlu Sauromaces/I. Saurmag tahta çıkmıştır. Toumanoff'un Iberia Kralları hakkında yazmış olduğu makalesinde, sırasıyla Pharnabazoslar, Nimrodidler/II. Pharnabazos Hanedanı, Arshaklar, Nimrodidler/ III. Pharnabazos Hanedanı, Arshaklar ve Mihraniler'in hüküm sürdüklerini belirtilmektedir.⁸⁴ I. Pharnabazos sülalesinin ardından II. Pharnabazoslar yani Meribanes/I. Mirvan, onun oğlu Parnajom, Parnajom'un kayıbiraderi ve Meribanes'in damadı I. Arshak, Arshak'ın oğlu Artoces/Artog, onun oğlu II. Pharnabazos/Bartom krallık tahtına oturmuştur. II. Pharnabazoslar ve Arshaklar ile ilgili soy ağacı tablosu şu şekildedir:

---

⁸⁰ Baumer 2021, 204-205.

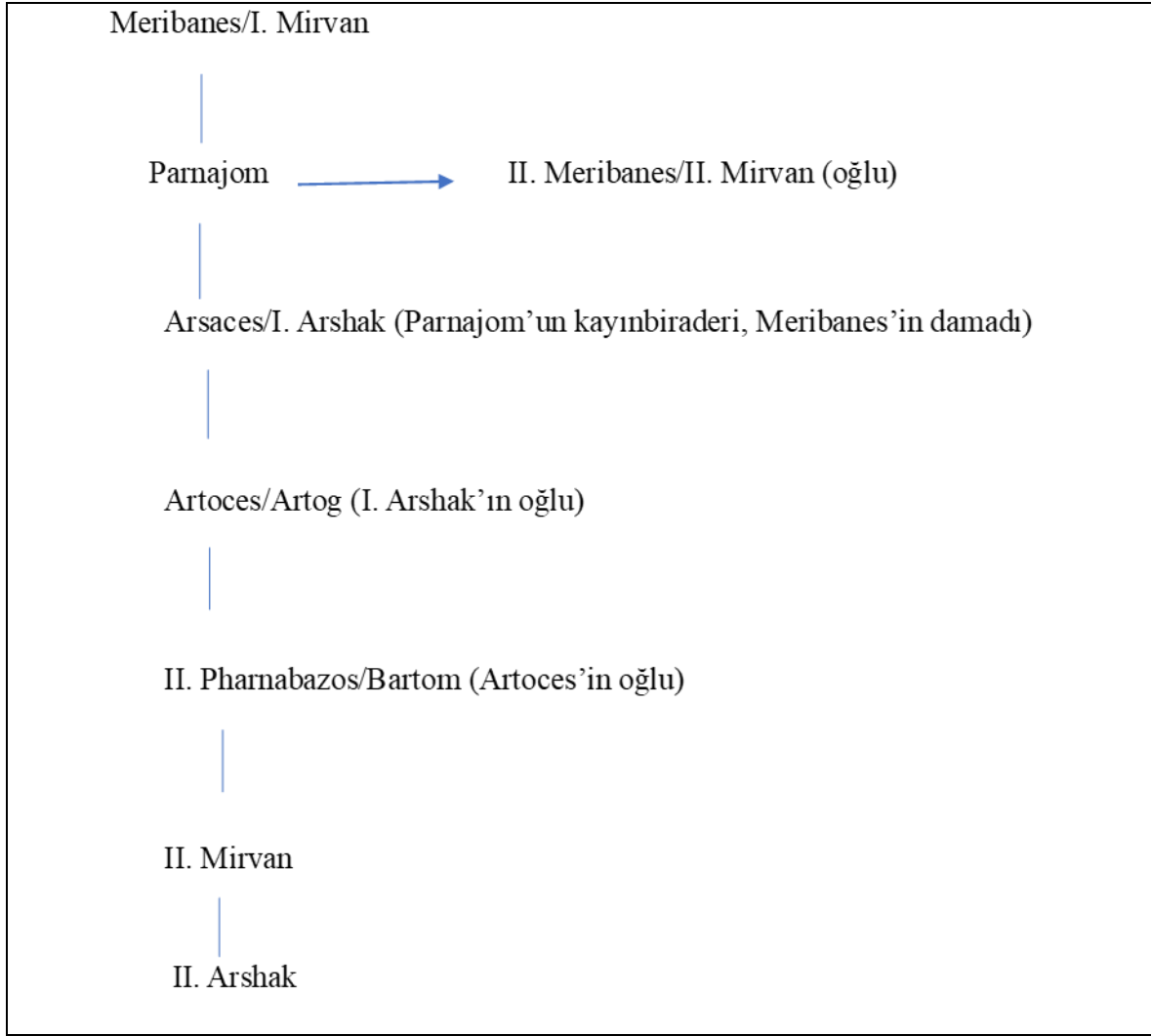
⁸¹ MS 6. yüzyılda Persler'in idari alanda Iberia Krallığı'nı etkilemiş olduğu bilinmekte olup bu dönemde yönetimin başı kabul edilen marzpanları görevlendirmişlerdir. Bu memurların görev alanı oldukça geniş ve gerektiğinde hakimlik görevini de üstlenmekteydi. Bkz. Salia 1980, 105.

⁸² Schleicher 2021, 171.

⁸³ Toumanoff 1969, 30.

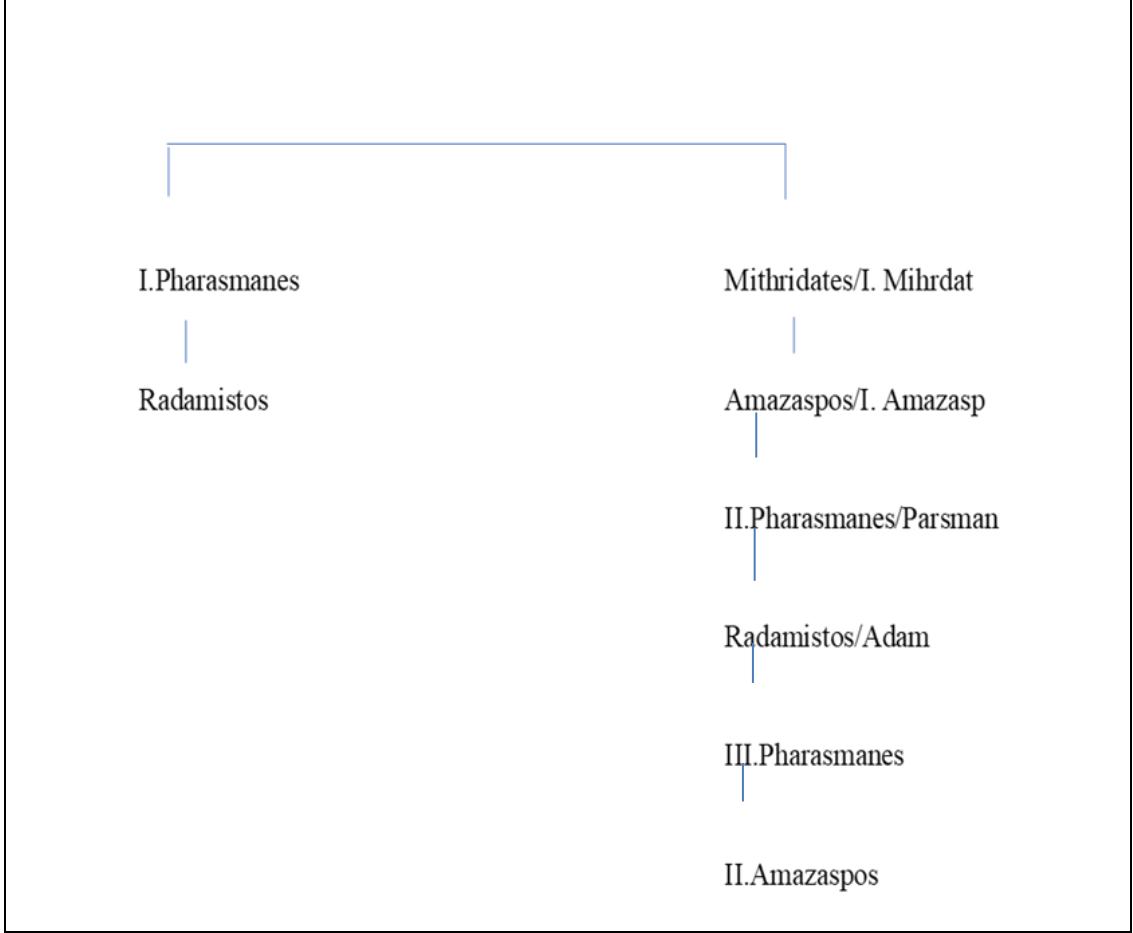
⁸⁴ Toumanoff 1969, 1-33.

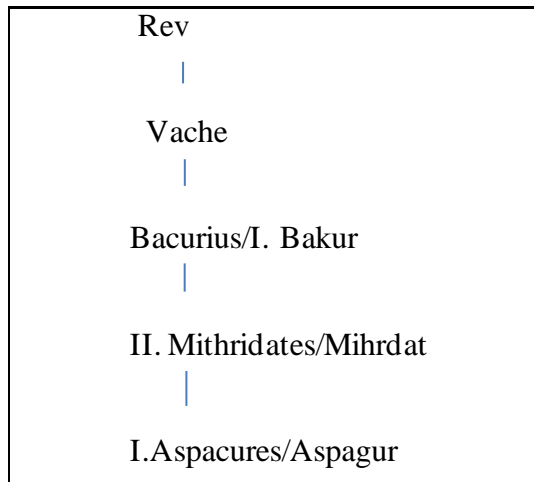
Tab. 2: II. Pharnabazoslar ve Arshaklar hanedanlarının soy ağacı

Yukarıda verilen tabloda Parnajom'dan sonra Arsaces'in tahta geçtiği görülmektedir. Parnajom'un oğlu II. Mirvan, babası öldüğünde 1 yaşında olduğundan dolayı II. Pharnabazos'tan sonra tahta çıkmıştır. Tahtın babadan oğula geçtiği yönetim şeklinde, bu durum istisnai bir örnek teşkil etmektedir. Nimrodidler'in hakimiyetinden sonra krallık tahtında tekrar III. Pharnabazoslar hanedanı görülmektedir. I. Pharasmanes'ten sonra yerine kardeşi Mithridates/I. Mithrdat geçmiştir. Ardından tahta sırasıyla Amaspos/I. Amasasp, II. Pharasmanes/Parsman, Radamistos/Adam/III. Pharasmanes ve III. Amaspos gelmiştir. III. Pharnabazoslar'ın soy ağacına ilişkin tablo şu şekilde verilebilir:

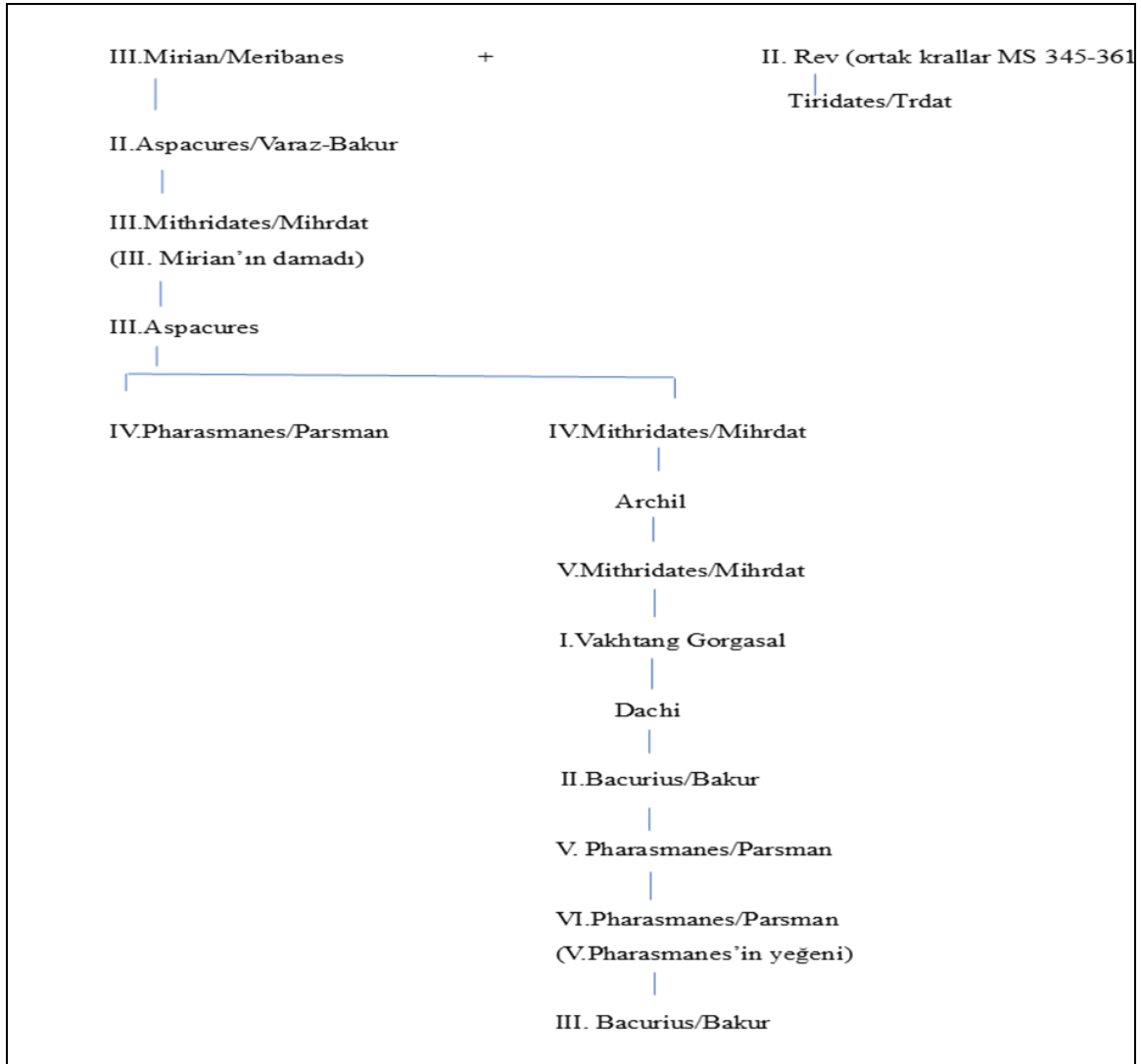
Tab. 3: III. Pharnabazoslar hanedanının soy ağacı

Yukarıdaki tabloda verilen bilgilere göre III. Pharnabazoslar'ın son kralı olan II. Amaspos'un I. Mihrdat'ın torununun torununun oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Böylece bu soylu sülalenin neredeyse tüm fertlerinin krallık tahtına geçmiş olduğu görülmektedir. III. Pharnabazoslar'dan sonra Arshaklar tekrar yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Bu sülalenin soy ağacını ise şu şekilde göstermek mümkündür:

Tab. 4: Arshaklar hanedanının soy ağacı

Arshaklar sülalesine mensup kralların bu sıralamasına göre I. Aspatures'in, Rev'in torununun torunu olduğu ortaya çıkmaktadır. Iberia Krallığı'nın son olarak Mihraniler'in yönetiminde olduğu, bu sülaleden sonra krallığın yerini *eristav*ların yönettiği bir eyalet şekline aldığı görülmektedir. Mihraniler'in soy ağacını şu şekilde göstermek mümkündür:

Tab. 5: Mihraniler hanedanının soy ağacı

Yukarıda verilen tabloda Mihraniler'den özellikle IV. Mithridates'in soyundan gelenlerin Iberia Krallığı'nın son döneminde etkin rol oynadığı görülmektedir. Tüm bu veriler ışığında Iberia'da krallık yönetiminin birkaç sülalenin arasında yürütüldüğü sonucu ortaya çıkmaktadır.

4. Krallıkta Görevli Yöneticiler

Iberia Krallığı'nda yönetici sınıfın en üst kademesinde kral yer almaktaydı. Tahta geçen krallar, genellikle soylu ailelerden seçilmekteydi. Bu idari yönetim sisteminde krallar, her biri kendi bölgelerinde hakimiyete sahip yerel hanedanlar üzerinde siyasi bir hegemonya kurmuştu. Krallıkta, kralın halefi olmadan ölmesi durumunda askeri yollarla veya tahta çıkmaya uygun birinin seçilmesiyle de yeni kralın tahta geçmesi mümkündü. Kralların atanması soylu ailelerden bir prensesle evlenmek suretiyle de yapılmaktaydı.⁸⁵ Buna örnek olarak, Parnajom'dan sonra Armenia kralının oğlu I. Arshak'ın Parnajom'un kız kardeşiyle evlenip tahta geçtiği ve dolayısıyla Iberia Krallığı'nın yönetimini Arshaklar'ın devraldığı görülmektedir.

⁸⁵ Schleicher 2021, 241.

Antik Çağ yazarlarından Strabon eserinde, Iberia Krallığı'ndaki yönetici sınıfa dair bazı ifadeler yer vermiştir. Söz konusu eserde başkomutanın kralın yanında bulunduğu ve kral tarafından atandığı, ülkenin askeri ve idari bölgelerindeki *eristav*ların veya valilerin başkomutanlığın emrine girdiği belirtilmektedir.⁸⁶ Askeri alanda *eristav*lara bağlı yöneticilere de farklı isimler verilmekteydi: yüz askerin başında olanlara “*asistav*”, bin askerin başında olanlar ise “*atasistav*” olarak adlandırılmaktaydı. Iberia'da tüm askeri savunma sisteminden sorumlu olan krallar, bu alandaki benzer görevleri, kendilerine bağlı bölgeleri yöneten ve oradan gelen savaşçıları komuta eden belirli bölgelerin *eristav*larına devredebiliyorlardı.⁸⁷ Bölgesel-idari birimlere bölünmüş krallıkta, yerel askeri aristokratik sistemin temsilcileri olan *eristav*lar, Yunanca-Aramice yazılı kaynaklarda *sceptuks* veya *pitiaks* olarak geçmektedir.⁸⁸ Iberia Krallığı'nda askeri alanda görevli yöneticiler, aristokrat ailelerden ve paralı profesyonel savaşçılardan oluşmaktaydı. Bu savaşçılara hizmetleri karşılığında yüksek ücret ve araziler verilmekteydi. Bu görevliler aynı zamanda vergileri toplamak ve ülkedeki düzeni sağlamaktan sorumluydular. Iberia Krallığı'nda askeri sistemin genel olarak yapısı şu şekildedir: kral, başkomutan ve kraliyet askeri makamından doğrudan sorumlu olan; günümüz terminolojisinde yüksek rütbeli subaylar veya yüksek komutan, bölgesel birimlerden gelen savaşçıların komutanları, *eristav*lar; orta ve kıdemsiz subaylar - *atasistav*iler, *tsikhistav*iler (kraliyet kalelerinde konuşlanmış garnizonların komutanları), *asistav*iler (aristokrat ailelerin küçük oğulları), paralı profesyonel savaşçılar; askerlerden oluşmaktaydı. Savaş durumunda halkı, yerli ve yabancı paralı askerler harekete geçiriyorlardı.⁸⁹

Iberia Krallığı'nın devlet sistemi monarşist bir yapıya sahipti. Ülkenin başında bir kral ailesi yer almakta olup kraliyet ailesi anlamına gelen “*sepe gvari*” ifadesiyle adlandırılmaktaydı. Kral gerek dış ilişkilerde gerekse de iç meselelerde devlet faaliyetlerinin tüm alanlarında en yüksek güce sahipti. Askeri, sivil üst düzey yetkililer ile farklı bölgelerin *eristav*ları onlara bağlıydı. *Eristav*lar genellikle yerli soyluların temsilcileriydi. Onlara bu görevi yalnızca kraldan alıp ve yerleri de yalnızca kral tarafından değiştirebilirdi. Krallık yönetimindeki ikinci kişi, kraliyet ailesinin bir üyesi olan, hem komutan hem de baş hakimlik görevini yürüten *spaspet* idi. *Spaspet*, aynı zamanda ülkenin merkezi bölgesi olan İç Kartli'yi de yönetmekteydi. Kralın sarayındaki en yüksek memurlardan biri, kralın yönetiminin başında bulunan “*ezosmodzgvari*” (kraliyet sarayının yöneticisi) idi. Bu göreve atanan kişi devletin gelirlerini yönetmekten, vergi tahsilatına rehberlik etmekten, krallığın ekonomisine başkanlık yapmaktan ve aynı zamanda askeri işlerle de ilgilenmekten sorumluydu. Krallıkta görevli bir başka kişi olan Kartli'nin *spaspet*'i askeri işleri doğrudan yönetebiliyordu. Yerel askeri işler ise (birliklerin temini, kayıtları ve hazırlıkları gibi) *eristav*lar tarafından yürütülmekteydi. Binlerce kişilik birimin komutanları da *eristav*lara bağlıydı.⁹⁰

Iberia Krallığı'nda görevli önemli memurlardan biri *pitiaks* olup, bu memurluğu bölgedeki Aramice ve Yunanca yazıtlarda görmek mümkündür. *Pitiaks*'ın kökeni muhtemelen Armenia'ya dayanmakta olup Armenia'daki *pitiaks*ların görevi, merkez bölgeyi dış dünyadan korumaktı. Schleicher'a göre, *pitiaks* memurluğu, bir yandan mahkeme başkanı, ordunun komutanı olup diğer yandan kraliyet mallarının idaresinden sorumluydu. *Pitiaks*'ın yanı sıra yazılı kaynaklara göre en yüksek generallik görevi *spaspet*'in sorumluluğundaydı. Bu memurluğun Iberia'da Sasani yönetiminden sonra ortaya çıktığı düşünülmektedir. Iberia'da *spaspet*'in aksine *pitiaks* memurluğunun varlığı MS 3. yüzyıla kadar yazıtlar aracılığıyla kanıtlanmaktadır. MS 2. yüzyıla ait gümüş bir Bori kasesi (Res. 2) ve Armaziskhevi'de MS 3.

⁸⁶ Strabon, XI. 3. 6.

⁸⁷ Mroveli 2014, I. 18. 24.

⁸⁸ Strabon, XI. 2. 18.

⁸⁹ Gamkrelidze 2012, 134-135.

⁹⁰ Assatiani-Janelidze 2009, 25-26.

yüzyılın ortalarına tarihlenen Papag kasesinin (Res. 3) üzerindeki yazıtlarda *pitiaks* memurluğundan bahsedilmektedir. Schleicher'a göre MS 3. yüzyılın ortalarında gerçekleşen Iberia'nın fethiyle birlikte bu memurluk ortadan kalkmış olmalıdır. Iberia Krallığı'nın devrilmesinden sonra MS 6. yüzyılda *pitiaks* memurluğu Gogarene'de görülmektedir. Güney Kafkasya'daki idari memurluklar gibi *pitiaks* da Pers (İran) kökenlidir. *Pitiaks* memurluğu Arshak hanedanlığı aracılığıyla ve dolayısıyla Hıristiyanlık'tan sonraki dönemde Armenia'dan Iberia'ya gelmiştir. Iberia'da Sasani yönetiminin varlığıyla ortadan kalkmış bunun yerini *spaspet* almıştır (muhtemelen MS 3. yüzyılın ortaları ya da 4. yüzyıla tarihlenir). Daha sonra Gogarene'nin Iberia'ya bağlanmasıyla *pitiaks* memurluğu Iberia yönetiminde tekrar görülmüştür. Fakat *pitiaks*ın yeni işlevi daha önceki gibi ikinci adam değil, Gogarene özerk prensliği içinde yerini almıştır. MS 6. yüzyılda Iberia Krallığı sona erdiğinde, bu memurluk son kez değişikliğe uğramış olup daha önceki Gogarene'nin *pitiaks*ı artık Güney Kafkasya'da *sahan sahn* müttefiki ve idari destekçisi haline gelmiştir.⁹¹

Spaspet ile ilgili bilgilere Kartlis Tskhovreba'da rastlanmakta olup şu ifadelere yer verilmiştir:

“*Spaspet her zaman kralın yanındaydı. Saraydaki ilk adam olarak tüm eristavlara hükmetti. Eristavlara bağlı olarak spasalar ve bin kişiden sorumlu komutanlar atadı. Onlar aracılığıyla Kral ve eristavlar kendilerine ödenmesi gereken haraçları aldılar. Parnavaz'ın kendi krallığında getirdiği düzen Pers Krallığı'ndaki kurallara benzerdi*”.

Kartlis Tskhovreba'daki ifadeler dikkate alındığında, *spaspet*in eristavlardan üstün bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Eristavların günümüzdeki vali statüsünde olduğu varsayıldığında *spaspet* memurluğunun da günümüzdeki bakanlık konumuna uygun olabileceği düşünülebilir. Tüm bu verilere göre, krallık yönetiminin üst kademedden başlayarak “kral-*spaspet-eristav*” olarak sıralanması mümkündür. Schleicher'a göre *spaspet*, tüm Sida Kartli'nin eristavı konumunda olup olağanüstü bir durumda yeni bir kral atamada en yüksek otorite konumundaydı. Iberia Krallığı'nın son bulmasıyla, kaynaklarda görülen *pitiaks* ve Iber katolikosunun yanı sıra Iberia'nın önde gelen adamlarından biri olan *mamasaxlisi* ortaya çıkmaktadır. Schleicher, bu statünün çok daha eski dönemlere ait olduğundan bahsetmiş, Gürcü Kroniklerini refere ederek ilk Iberia kralı Parnavaz'ın amcası Samari'nin Mtskheta'nın *mamasaxlisi* olarak görev yaptığını belirtmiştir. Temel olarak *mamasaxlisi*, kabile toplumunda ailenin veya kabile birliğinin başıydı. Terimin kendisi mama (მამა/baba) ve saxli'den (სახლი/ev) oluşmakta olup Roma'daki *pater familias* ile Ermenice *tanutē*rin karşılığıdır.⁹² Stephen Rapp, *mamasaxlis*inin, Hellenistik ve Parth Dönemleri'nde kent yöneticisi anlamına geldiğini ve bu statünün aristokratik aileler arasında kalıtsal olduğunu belirtmiştir.⁹³

5. Sonuç

MÖ 4. yüzyılda kurulduğu düşünülen Iberia Krallığı, tarih boyunca sahip olduğu jeostratejik konumunu büyük güçlere karşı kullanmayı başarmıştır. Bölgenin korunaklı bir coğrafyaya sahip olması ve bölge halkının dağlar arasındaki geçitlere hakimiyetinden dolayı Kafkasya'da daima cazip bir bölge olarak dikkat çekmiştir. Darial ve Derbent gibi iki önemli dağ geçidi ve bunların yanı sıra birçok küçük geçide sahip olan bölge, özellikle Roma İmparatorluğu, Pers ve Sasani İmparatorluğu tarafından ele geçirilmeye çalışılmış, bunun için MS 1. yüzyıldan itibaren birtakım savaşlara sahne olduğu sonucuna varılmıştır. Bu büyük güçler için Iberia Bölgesi, Doğu'ya açılan bir kapı vazifesi görmekte olup burayı ele geçirmek, Doğu bölgelerinde hakimiyet kurmak anlamına geldiği görülmüştür. Bu yüzden Romalılar,

⁹¹ Schleicher 2021, 283-291.

⁹² Schleicher 2021, 296-298.

⁹³ Rapp 2014, 82.

Sasaniler ve Armanialılar'la savaşmış, Iberia kralları ise zaman zaman Roma'nın yanında yer almış olsa da kendi çıkarlarını gözeterek bu kaos ortamından ustalıkla çıkabilmeyi başardıkları yorumu yapılabilir. Kartli halkı genel olarak düzensiz dağ kabilelerinden oluşmasına rağmen MS 571 yılında Armenia'da İranlılar'a karşı yapılan ayaklanmada biraraya gelmeyi başarabilmiştir. Böylece gerektiğinde bir birlik oluşturarak kendi güvenliklerini sağlayabilecek güce sahip oldukları söylenebilir.

Iberia'da tahta geçen kralların birkaç soylu ailenin arasından seçildiği ve iktidara geçişin bu aileler arasında dönüşümlü olarak gerçekleştiği görülmektedir. MÖ yaklaşık 4. yüzyılda kurulduğu düşünülen krallığın MS 6. yüzyıla kadar devam etmesinin nedeni, muhtemelen kral ve yöneticilerin bölgenin fiziki coğrafyasına hakim olmaları ve sahip oldukları stratejik avantajları krallığın çıkarlarını gözeterek kullanmaları olmalıdır. Güney Kafkasya'nın kavşak noktasında yer alan Iberia Bölgesi, Eski Çağ'da siyasi, ekonomik ve dinsel anlamda popüleritesini kaybetmemiştir. Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan Büyük İpek Yolu üzerinde yer alması, bölgede yapılan ticari faaliyetleri de etkilediği görülmektedir.

Krallar ve yöneticilerin soy ağaçlarına bakıldığında oluşturulan tablolara bağlı olarak soylu aileler arasında kuşaktan kuşağa aktarılarak tahta geçildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca aile bireylerinin yanı sıra dışardan evlat edinme yöntemiyle kral seçilebildiği, bu yüzden krallığın başka bir hanedanın yönetimine devredilmiş olduğu da görülmektedir. Evlat edinme yoluyla yapılan kral seçimleri, karmaşık akrabalık ilişkilerini de beraberinde getirmiş olup kralın dışardan evlat edindiği kişinin kızıyla evlendiği, böylece üvey oğlunun aynı zamanda kayınpederi olması da dikkate değerdir. Tahtın babadan oğula geçtiği bilinmekle birlikte bazen kralın varisi olan oğlunun çok küçük olmasından dolayı tahta bir başkasının geçmesi istisnai bir durum olarak görülmektedir. Iberia Krallığı'nda her ne kadar baba-oğul ve amca-yeğen gibi akrabaların idari sistemde yer aldığı görülse de bu kişilerin aynı zamanda birbirine düşman oldukları, tahtı ele geçirebilmek için acımadan birbirleriyle savaştıkları bilinmektedir. Genel olarak krallığın soylu ailelerin kendi içlerinde bir hiyerarşiyi gözeterek yönetildiği, söz konusu krallık tahtı olunca kendi akrabalarına bile savaş açmaya hazır oldukları söylenebilir.

Krallığın askeri ve idari yönetim organizasyonu değerlendirildiğinde, tahta geçen kral en üst kademe de bulunmakta olup yanında başkomutan ve *eristav*ların görev yaptığı görülmektedir. Günümüzdeki vali statüsünde olan *eristav*ların başkomutanın emri altında bulunduğu bilinmekte olup görev yaptıkları bölgede belirli bir yetkinliğe sahip oldukları sonucuna varmak mümkündür. Buna bağlı olarak, kralın soylu ailelerden seçildiği, başkomutan ve *eristav*ların da kral tarafından seçildikleri söylenebilir. Bu üst düzey yönetici sınıfın belirlenmesinde döngüsel bir süreklilik söz konusu olup krallığın alt kademesinde ise *asistaviler*, *atasistaviler* ve paralı profesyonel savaşçılar yer almıştır. Iberia'da idari yöneticilerin İran kökenli olması, krallığın yönetsel anlamda Pers yönetim organizasyonunu benimsediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Iberialı yöneticilerin farkında oldukları en önemli şey, Kafkas geçitlerine sahip olmaları ve bu geçitlerin birçok siyasi güç tarafından ele geçirilmek istenmesidir. Iberia Krallığı yönetiminin genel olarak soylu ailelerin tekelinde olduğu, kraldan başlayarak *spaspes*, *eristav* ve diğer alt kademeli memurlukların görevlendirilmesiyle sürdürülmüş olduğu muhtemeldir.

Eski Çağ tarihi boyunca sahip olduğu coğrafi özelliklerden dolayı ekonomik olarak gelişmeyi başarmış olan Iberia Bölgesi, doğu ve batıdaki komşularından birçok noktada etkilendiği sonucuna varmak mümkündür. Siyasi alanda cazip bir bölge olarak görülen Iberia'da, birçok savaş, ayaklanma ve saldırı yapılmasına rağmen krallık yönetimi zarar görmeden uzun bir süre varlığını koruduğu görülmektedir. Iberia Krallığı, birçok olumsuz koşula rağmen büyük güçlere karşı dik durabilmiş bir siyasi yapı olma hüviyeti sergilemiştir.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares no conflict of interest.

Kaynakça

- Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XXII. XXVII. XXX, (trans. John J. Rolfe), Vol. II, LOEB Classical Library.
- Appianus, *Romaika (Mithridateios)*. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.
- Appianus, *Romaika (Civil Wars)*, III. 27. 5, (trans. H. White). LOEB Classical Library.
- Arrianus, *Arriani Periplus Ponti Euxini (Arrianus'un Karadeniz Seyahati)*, (çev. M. Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Assatiani, N. – Janelidze, O. 2009, *History of Georgia, From Ancient Times to the Present Day*, Tbilisi.
- Baumer, C. 2021, *History of the Caucasus: At the Crossroads of Empires*, Great Britain.
- Bekirova, E. 2020, “Eskiçağ Kaynaklarında Geçen “Caspia Via” ve “Caspiae Portae” İbareleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, VII/II, Yaz 2020, 1182-1194.
- Braund, D. 1994, *Georgia in Antiquity, A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC- AD 562*, Oxford.
- Cassius Dio. *Romaika Historia*, Vol. V. – VII. (trans. E. Cary, LOEB Classical Library.
- Coene, F. 2009, *The Caucasus, An Introduction*, London.
- Drinkwater, J. 2008, “Maximinus to Diocletian and the Crisis”, *The Crisis of Empire, A.D. 193-337* (ed. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron), *The Cambridge Ancient History*, Second Edition, Vol. XII, 28-66.
- Gamkrelidze G. 2012, “About the Military Political Situation in Iberia- Colchis (Georgia) in the 4. cent BC- 2.cent. AD (written sources and archaeological evidence)”, *Researches in Iberia-Colchology (History and archaeology of Ancient Georgia)*, (ed. D. Braund), Georgian National Museum, 118-138.
- Gibbon, E. 1787, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Vol. 1-6.
- Historia Augusta, *Valeriani Duo. III.*, (trans. David Magie), LOEB Classical Library.
- Lordkipanidze, O. 2002, “Trade on the Black Sea. An Historic forerunner of the Great Silk Road”, *Actes du IXe Symposium de Vani*, Colchide 1999, 7-13.
- Mroveli, L. 2014, *Kartlis Tskhovreba, A History of Georgia*, Tbilisi.
- Obrusanszky, B. 2011, “The Northern Fortress and the Myth of Iron Gate”, *The Journal of Central Asian Studies*, 20/1, 111-116.
- Özgül, O. – Ceylan, N. 2017, “Eskiçağ'da Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/XIII, Aralık 2017, 24-62.
- Plinius, *Naturalis Historia*, II.- III. – IV. VI., (trans. Roderich König), Sammlung Tusculum.
- Polybios, *Historiae*, IV. -VIII., (ed. Theodorus Buettner-Wobst), Teubner.

Preud'homme N. J. 2018, "261 CE – Revolution in Caucasian Iberia", *Ivane Javakkishvili Tbilisi State University Faculty of Humanities, Institute of Georgian History, Proceedings*, XIV, 42-67.

Procopius, *Bellum Persicum, II. VIII.*, (trans. H. B. Dewing), LOEB Classical Library.

Ptolemaios, *Geographia*, (trans. /ed. E. L. Stevenson).

Rapp, S. H. Jr. 2014, *The Sasanian World through Georgian Eyes. Caucasian and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature*, New York: Routledge.

Rayfield, D. 2012, *Edge of the Empires. A History of Georgia*, London.

Salia, K. 1980, *History of the Georgian Nation*, Paris.

Schleicher, F. 2021, *Iberia Caucasia, Ein Kleinkönigreich im Spannungsfeld großer Imperien*, Stuttgart.

Strabon, *Geographika, XI.* (trans. H. L. Jones) LOEB Classical Library.

Tacitus, *Annales, IV., VI., XIV.* (ed. A. J. Woodman), Cambridge University Press.

Thomson, R. W. 1996, *Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles. The Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation*, (trans. R. W. Thomson), Oxford.

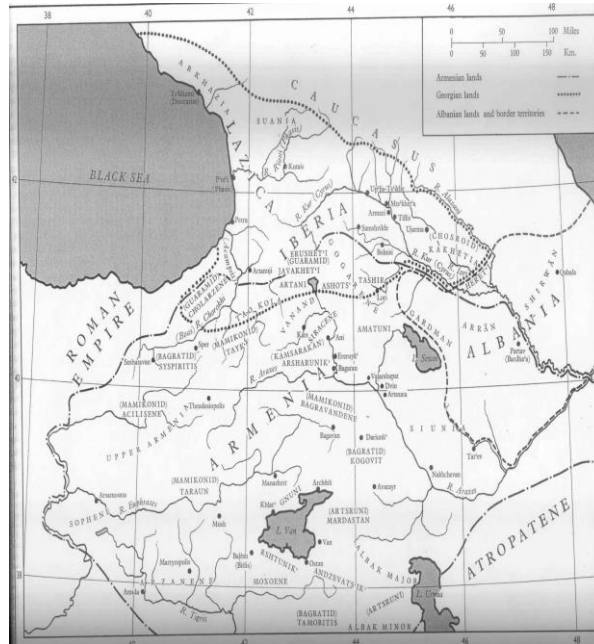
Toumanoff, C. 1963, "Iberia between Chosroids and Bagratid Rule", *Georgetown*, 501-523.

Toumanoff, C. 1966, "Armenia and Georgia", *The Cambridge Medieval History*, IV. Chapter XIV, Byzantine Empire Part I, 593-637

Toumanoff, C. 1969, "Chronology of the Early Kings of Iberia", *Traditio*, 25, 1-33.

<https://parthiansources.com/texts/skz/skz-translation/>

Resimler

Res. 1: Toumanoff 1966, 593-637.

Res. 2: Schleicher, Abb. 14. Bori kasesi üzerindeki pitiaks yazıtı.

Res. 3: Schleicher, Abb. 21. Papag kasesi üzerindeki pitiaks yazıtı.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 9, Sayı/ Issue 17 (Aralık/ December 2024), ss./ pp. 186-199
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1566810

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/Received: 04. 10. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 23. 12. 2024

ORTA TOROSLAR'DA MADENCİLİĞİN VE METALURJİNİN ORTAYA ÇIKMASINA NEDEN OLAN FAKTÖRLER

FACTORS THAT CAUSED THE EMERGENCE OF MINING AND METALLURGY IN THE CENTRAL TAURUS

Osman Emre KÖSE*

Öz

Orta Toros Dağları, jeolojik geçmişe bağlı olarak zengin maden yataklarına sahiptir. Orta Toroslar'da, Bolkardağ ve Aladağ çevresinde geçmişte birçok maden ocağı açılmış ve işletilmiştir. Bu madenlerin en önemlileri tarihsel belgelerde sıklıkla adı geçen gümüş ve tunç alaşımı yapımında bakırla beraber kullanılması gereken kalaydır. Bölgede ayrıca altın, demir, bakır, antimon, kurşun ve çinko gibi metalurjik gelişmenin farklı evrelerinde kullanım görmeye başlayan madenler de bulunmaktadır. Orta Toroslar ve çevresinde çağlar boyunca, madencilik teknolojisinin gelişim süreci arkeolojik kazılarda bulunan metalurjik verilerle ispatlanmıştır. Söz konusu bilimsel veriler madenin çıkarıldığı ocaklar ve maden cevherinin ergitme öncesi kırılarak ve öğütülerek hazırlama aşamasının gerçekleştiği ve sonrasında potalarda ergitildiği madenci yerleşimlerinde bulunmuştur. Bu yerleşim modelinin örnekleri Kestel kalay madeni ve Göltepe madenci yerleşimidir. Bölgede erken madenci yerleşimleri genelde kayalıkların olduğu tepeler üstüne kurulmuştur ve madencilik teknolojisinin gelişme nedenlerinden birisi ergitmede kullanılacak yakıtı sağlayan orman sahalama sahip doğal çevredir. Söz konusu bu yakıtlar odun ve odun kömürüdür. Diğer bir etken maden ürünlerin işlenebilmesi ve bu ürünlerin değişim amaçlı çevre bölgelerle paylaşımı için doğal geçitler ve yollarla birbirine bağlanan önemli üretim ve ticaret merkezlerine sahip kültürel çevredir. Akdeniz kıyısında bulunan Mersin- Yumuktepe ve Tarsus-Gözlükule çevre kültürlerle ilişkili önemli yerleşmelerdir. Madencilik ve buna bağlı üretimin sürdürülebilmesi, bölgede ve çevresinde ekonomik amaçlı olarak söz konusu ürünlerin talep görmesine de bağlıdır. Bu çalışmada

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Uzm., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli/Türkiye. E-posta: okose@pau.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9783-1123>

madencilik ortaya çıkmasına etki eden sebeplerden doğal ve kültürel çevre, günümüzde Orta Toroslar'ın kuzeyindeki Niğde ili ve güneyindeki Mersin ili sınırlarını kapsayan bölge dahilinde açıklanmaya çalışılmıştır. Madencilik teknolojisinin bölgede ortaya çıkışı ve sonraki gelişim aşamaları, Neolitik Çağ ve Erken Tunç Çağlarını kapsayan kronolojik zaman aralığı içinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Toroslar, Mersin, Niğde, Eski Madencilik, Metalurji, Doğal ve Kültürel Çevre.

Abstract

The Central Taurus Mountains are rich in mineral deposits owing to their geological history. In the Central Taurus Mountains, around Bolkardağ and Aladağ, many mines opened and operated in the past. The most important minerals are silver, which is frequently mentioned in historical documents, and tin, which must be used with copper to fabricate bronze alloys. The region also contains minerals, such as gold, iron, copper, antimony, lead, and zinc, used at different metallurgical development stages. The development of mining technology in and around the Central Taurus Mountains over time is evidenced by metallurgical data from archaeological excavations. These scientific data were found in the quarries where the ore was mined and in the miners' settlements, where the ore was prepared by crushing and grinding before smelting and then smelting in crucibles. Examples of this settlement model include the Kestel tin mine and the Göltepe mining settlement. Early mining settlements in the region were generally built on rocky hills. One of the reasons for the development of mining technology in this region is the natural environment with forested areas that provide fuel for smelting. These fuels were wood and charcoal. Another factor is the cultural environment, with important production and trade centers connected by natural passages and roads for processing mineral products and exchanging these products with the surrounding regions. Mersin-Yumuktepe and Tarsus-Gözlükule on the Mediterranean coast are important settlements associated with the surrounding cultures. Mining and related production sustainability also depend on the demand for these products in and around a region for economic purposes. In this study, the natural and cultural environment that influenced the emergence of mining is explained within the region that today covers the borders of Niğde Province in the north of the Middle Taurus Mountains and Mersin Province in the south. The emergence of mining technology in the region and its subsequent stages of development were examined within a chronological period covering the Neolithic and Early Bronze Ages.

Keywords: Central Taurus Mountains, Mersin, Niğde, ancient mining, metallurgy, natural and cultural environment.

1. Giriş

Orta Toroslar (Bolkardağ ve Aladağ), taş ve maden hammaddelerin önemli bir kaynağıdır. Tarihöncesi dönemlerden itibaren insanlar alet yapımında veya süslenme amaçlı kullanılan bu hammaddeleri toplamış ve değişim aracı olarak kullanmışlardır.¹ Madencilikle² ilişkili olarak insanlar zamanla madenleri elde etmeyi ve madenleri kullanmayı öğrenmişlerdir. Bu durum tarihsel süreçte metalurjiye³ dayalı bir teknolojinin gelişmesine yol açmıştır.⁴ Tüm bu gelişmeler insanların yaşadığı doğal ve kültürel çevre sayesinde mümkün olmuştur. Taşın yerine madenin tercih edilmeye başlaması ve bu yönde ilerleyen süreci etkileyen faktörler, geçmişte tarihsel, teknolojik ve ekonomik olaylara da yön vermiştir.⁵

¹ Mellaart 1967, 28-29, 212, Fig. 1.

² Madencilik: Madenlerin bilimsel olarak keşfedilmesi, işletilmesi işi ve tekniği (U. S. Bureau of Mines 1996, 2020).

³ Metalurji: Cevherden madenleri elde etme, madenleri ve maden minerallerini kimyasal ve mekanik yöntemlerle cevherden ayırma bilimi ve sanatı (U. S. Bureau of Mines 1996, 1962-1963).

⁴ Strahm - Hauptmann 2009, 119.

⁵ Stöllner 2008.

2. Madencilik ve Metalurji Teknolojisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Taş, insanın kullandığı ilk malzemelerden biridir. İnsan zamanla taşa şekil vermeyi ve onu alet olarak kullanabilecek duruma getirmeyi öğrenmiştir, bu süreçte şekil verilebilecek en uygun taşları tanımaya başlamıştır. Taş malzeme zamanla kaynağından daha düzgün çıkarılmaya başlanmıştır. Taşa şekil verilmeden önce bazı durumlarda estetik, işlevsel ve teknolojik amaçlı olarak madenlerde olduğu gibi ısıtma işlemi de uygulanmıştır. Taş işleme tekniklerindeki söz konusu bu bilgi ve becerinin zamanla, parlaklığı ve rengiyle dikkat çeken bakır minerallerinden yeşil renkteki malahit ve mavi renkteki azurit gibi madeni taşlar üzerinde uygulanmaya başlaması insanların metalurji ile tanışmasına öncü olmuştur.⁶

Metalurjinin erken aşamalarında bakır ve demir cevherleri boyar madde olarak kullanılmış, bakır cevherlerine soğuk işleme denilen yöntemle dövülerek şekil verilmiş ve boncuk gibi takılar yapılmıştır. Çekiçleme, tavlama, kesme ve öğütme ilk kullanılan maden işleme tekniklerindedir. Taş, ahşap, kil gibi malzemelere nazaran, parlaklık, dayanıklılık ve işlenebilir olması gibi özellikleri sayesinde madenler daha çok tercih edilen malzemelerden biri olmaya başlamıştır.⁷ Metalurjide ateşin kullanılmaya başlanması, bakırın ergitilmesi ve diğer taşlara da aynı uygulamanın yapılması daha fazla madenin keşfedilmesine yol açmıştır. Bakır haricinde altın, gümüş, meteor demiri de insanın ilk kullandığı doğal madenler arasındadır. Kurşun, gümüş, antimon gibi madenler; ergitme, döküm, kaynak, lehim, alaşım tekniği gibi metalurjik gelişmelere bağlı olarak kullanılmıştır. Bu teknolojinin zamanla yayılması madencilik bölgeleri, metalurji uygulamalarının gerçekleştirildiği yerleşimler ve gezgin demirciler aracılığıyla olmuştur. Maden hammaddeler, yarı işlenmiş ürünler, birbirinden uzak yerleşmeler arasında talep görmüş ve buralarda karşılıklı ticari ilişkileri geliştirmiştir.⁸

Metalurjiye dayalı ürünlerin ticari anlamda değişimi ve bu ekonomik sistem üzerinden kurulan ilişkilerden çok önce, obsidiyen ticareti MÖ 8. ve 6. binde Yakındoğu'da, Anadolu, Zagros ve Levant boyunca yayılarak kültürlerarası ilişkilerin kurulmasını sağlamış,⁹ obsidiyenin yerini bakırın almasıyla birlikte ortaya çıkan ticari dönüşümle, MÖ 5. binin sonuna doğru ergitilmiş bakır kullanımı Anadolu, Mezopotamya ve İran'da yaygınlaşmaya başlamış,¹⁰ MÖ 4. binin ikinci yarısında Güney Mezopotamya'da Uruk Dönemi toplumları hammadde kaynaklarından yoksun topraklarını özellikle bakır hammadde yönünden zengin İran Platosu ve Güneydoğu Anadolu ile kurduğu ticaret ağı sayesinde zenginleştirmiştir.¹¹ Erken dönemde obsidiyen ticaretiyle birlikte kurulmaya başlanan rotalar, MÖ 3. binde, Anadolu, Mezopotamya, Akdeniz, Orta Asya, İndus Vadisi'ni kapsayan geniş coğrafyada, değerli taşlar ve maden ürünlerin ticaretine dayalı, daha sistemli bir hale gelen ticari organizasyonun kurulmasına da ön ayak olmuştur.¹² MÖ 2. binin başlarında Asurlular kalay, bakır ve yün ticaretine yönelik, Anadolu topraklarında ticaret kolonileri kurmuşlar ve karşılığında altın ve gümüş alarak ülkelerine dönmüşlerdir. Bu ticaretin Anadolu'da önemli bir kültürel katkısı Asurluların beraberlerinde yazıyı getirmiş olmalarıdır.¹³ Madencilik ve metalurjiye dayalı olarak kurulan bu gelişmeler toplumların büyümesine kentlerden imparatorluklara doğru bir gelişime de yol açmıştır.¹⁴

⁶ Wheeler vd. 1979; Strahm - Hauptmann 2009; Yegorov vd. 2020.

⁷ Wheeler vd. 1979.

⁸ Forbes 1950.

⁹ Renfrew vd. 1966, 48, 53.

¹⁰ Stein 2010.

¹¹ Algaze vd. 1989.

¹² Renfrew vd. 1966; Aruz 2003.

¹³ Larsen 1976.

¹⁴ Forbes 1950.

3. Orta Toroslar ve Çevresinde Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Madencilik ve Metalurji Teknolojisi'nin Gelişimi

Anadolu'nun güneyi boyunca uzanan Toros Dağları'nın batıda Kırkkavak Fayı ve doğuda Ecemiş Fayı arasında kalan bölümü Orta Toros Dağları olarak tanımlanmıştır. Coğrafi olarak batıda Sultandağı ve doğuda Aladağ ile sınırlanmıştır.¹⁵ Orta Toroslar ve çevresi insanlığın kültür tarihi süresince önemli arkeolojik yerleşimlere ve kültür değişimlerine tanıklık etmiştir. Madencilik ve metalurji teknolojisinin gelişimine yönelik aşamaların da yine bu bölge içinde gerçekleştiği görülmektedir.¹⁶

Metalurjinin ön aşaması olarak tanımlanan, Paleolitik ve Çanak Çömleksiz Neolitik Çağlar'da demir oksit içeren kırmızı renkteki cevherlerin, boyar madde olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁷ Orta Toroslar'da Mersin'in dağlık kesimlerinde Doğu Sandal Mağaraları'nda günümüze izleri kalmış, 29 adet, kırmızı boyanın püskürtülmesiyle yapılmış el baskısı bulunmuştur. Doğu Sandal Mağaraları'nda bulunan püskürtme yöntemiyle yapılmış el resimlerinin Anadolu'da bugüne kadar bilinen tek örnek niteliğinde olduğu bildirilmektedir. Tarihendirme çalışmaları henüz yapılmamış bu el resimlerinin Neolitik Dönem'de ya da daha önce yapılmış olabileceği düşünülmektedir.¹⁸ Erken metalurji teknolojisiyle ilgili bu dönemin diğer bir gelişmesi, bölgede en erken örneğini MÖ 8. binde Orta Toroslar'ın kuzeyinde Aşıklı Höyük yerleşiminde gördüğümüz, bakır boncukların, ısı teknolojisi kullanılarak tavlama¹⁹ yöntemiyle üretilmeleridir.²⁰

Metalurjinin ilk aşamasına karşılık gelen, arkeolojik buluntular,²¹ Orta Toroslar'ın kuzeyinde, Çatalhöyük'ün IX., VII., VI. ve II. tabakalarında bulunan ve MÖ 7400 – 5600'lere tarihlenen bakırdan ve bazıları bir kurşun minerali olan galenden üretilmiş, boncuklar, kolye uçları, halkalar ve tüp şeklinde eşyalardır.²² MÖ 6000 yıllarına tarihlenen Can Hasan'da bulunan bir topuz başı doğal bakırdan dövme tekniği ile yapılmıştır.²³

Bir sonraki gelişim aşaması, Kalkolitik Çağlar ve Erken Tunç Çağ I dönemlerini kapsamaktadır. Bu aşamada daha yaygın kullanılan madenlerle denemeler yapılmış, sadece basit aletler değil, takılar ve prestij objeleri üretilmiştir. Madenler yüksek sıcaklıklarda ergitilmeye başlanmış, döküm ve alaşım yapılmıştır. En yaygın kullanılan alaşım bakır-arsenik alaşımıdır. Maden cevherleri kaynağından alınarak yerleşim yerlerine taşınmıştır. Yerel üretim merkezleri bu şekilde ortaya çıkmış, çevresinde bu kaynaklardan yoksun bölgelerle ticaret ilişkileri de gelişmiştir.²⁴ Orta Toroslar'ın güneyinde, Mersin-Yumuktepe'de MÖ 5000-4200 yıllarını kapsayan XVI. kültür tabakasında bakırın ergitildiğini gösteren ilk örnekler rastlanılmıştır. Söz konusu bu eserler rulo şeklinde başları olan iğne gibi süs eşyaları, keskiner ve yassı baltalar gibi aletler ergitilmiş bakırın kalıplara dökülmesiyle elde edilmiş, sonrasında çekiçle dövme işlemi uygulanmıştır.²⁵

¹⁵ Özgül 1976, 74; Esirtgen - Işık 2021, 164.

¹⁶ Yener 2000, 7; Yalçın 2008.

¹⁷ Forbes 1950, 417; Hauptmann 2020, 12.

¹⁸ Kayci vd. 2018; Kayci vd. 2020.

¹⁹ Tavlama: Madenin, sertliğini azaltmak, işlenebilirliğini arttırmak, soğuk işlemeyi kolaylaştırma gibi mekanik ve fiziksel amaçlarla belirli sıcaklık koşullarda ısıtılması ve tekrardan soğutulması işlemi (U. S. Bureau of Mines 1996, 134).

²⁰ Esin 1999.

²¹ Forbes 1950, 9; Hauptmann 2020, 12.

²² Birch vd. 2013.

²³ Yalçın 1998.

²⁴ Hauptmann 2020, 16-17.

²⁵ Garstang 1953; Yalçın 2000; Caneva vd. 2012.

Erken Tunç Çağ II-III'den başlayarak Demir Çağları'na kadar olan döneme karşılık gelen Endüstri Aşaması'nda yeni maden yatakları keşfedilmiş, daha derinlerden maden çıkarılmaya başlanmış, ergitme fırınları yapılarak, bakır, altın, gümüş, kalay ve kurşundan birçok eser üretilmiştir. Artan talep ve gelişen metalurjiyle birlikte düşük oranlı cevherlerden bile büyük oranda maden üretilmiştir.²⁶ Orta Torosların kuzeyinde Kestel'deki maden ocaklarından kalay elde edildiği ve MÖ 3200 - 2000 yıllarında işletildiği bildirilmektedir. Kestel yakınlarındaki Göltepe yerleşimi, Anadolu'da kazısı yapılmış ilk madenci yerleşim alanıdır. Buradaki kazılar Erken Tunç Çağ'a tarihlenen bir madenci yerleşiminin anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca Toros Dağları'ndaki madenci köyleri konusunda da bilgi vermektedir. Göltepe kazılarında madenlerin analiz sonuçları, bu eserlerin bilinçli bakır-kalay alaşımı, yani tunç olduğunu ortaya koymaktadır. Göltepe madencileri, Anadolu'da arsenikli tunçtan, kalaylı tunca geçiş dönemine öncülük yapmışlardır.²⁷ Orta Toroslar'ın kuzeyinde bu dönemde kalayın olası diğer önemli kaynağı Kayseri'de Kültepe'nin yakınlarında Erciyes Dağı'nın kuzey eteklerinde Hisarcık kalay madeni galerilerinde bulunmuştur.²⁸ Erken Tunç Çağ II'de Kültepe, Orta Toroslar'ın güneyinde Tarsus-Gözlükule ile birlikte erken bakır-kalay alaşımının görüldüğü merkezlerden birisidir.²⁹ Kültepe'de III. binyıl sonlarında bakır alaşımı kullanılmış ve Anadolu'da olduğu gibi burada da kalaylı bakır, arsenikli bakırın yerini almamış, maden üretimi repertuarına eklenmiştir.³⁰ Tarsus-Gözlükule'de Erken Tunç Çağ II ve III'e karşılık gelen tabakalarda maden eserlerin üretiminde bakır, arsenik ve kalay alaşımları kullanılmıştır.³¹

4. Maden Kaynakları ve Metalurji Uygulamalarının Görüldüğü Yerleşimler

İnsanlar, yaşadıkları çevrenin kendisine sunduğu imkanlar doğrultusunda yaşamlarını sürdürebilirler ve bir kültür yaratabilirler. Bu nedenle erken madencilik ve metalurjinin ortaya çıkmasının önemli etkenlerinden biri, insanların yaşadığı yerdeki hammaddenin varlığı ve insanların hammaddeye ne derece ulaşabilir olduğuyla ilgilidir. Bundan sonra, ana hatlarıyla, bu hammaddeleri çıkarma, işleme ve maden ürünlerinin değişimine yönelik tarihsel, sosyal ve ekonomik bir süreç de işlemeye başlar. Bu süreç metalurjinin ortaya çıkış ve gelişim dönemlerine denk gelmektedir. Bu nedenle bir bölgenin doğal çevre koşullarına bağlı olarak insan ve hammadde ilişkisini anlayabilmek önemlidir.³²

Anadolu maden kaynakları bakımından zengin ve erken dönemlerden itibaren bu kaynakların işletildiği bir coğrafyadır.³³ Anadolu'nun da yer aldığı Alp-Himalaya Orojenik³⁴ Sistemi içinde bulunan, Tetis Avrasya Metalojenik³⁵ Kuşağı, birçok maden yatağı içermektedir.³⁶ Bu sistem içinde yer alan Toros Dağları'nın orta bölümünün kuzeyinde Niğde ili, Ulukışla ve Çamardı ilçeleri demir, kurşun, çinko, gümüş, altın, bakır, kalay gibi önemli maden yataklarına sahiptir.³⁷

Ulukışla ilçesi sınırları dahilinde bulunan, Bolkardağ'ın kuzey yamaçlarında Maden Köyü'nden başlayarak, güney yamaçlarda Tarsus ilçesi sınırlarındaki Gülek Boğazı'na kadar

²⁶ Hauptmann 2020, 17-19.

²⁷ Yener 2000, 88-109.

²⁸ Yener vd. 2015.

²⁹ Yener vd. 1994, 379; Stech 1999, 64.

³⁰ Lehner vd. 2015.

³¹ Kuruçayırılı - Özbal 2006.

³² Stöllner 2003, 417-418.

³³ Jesus 1976; Kaptan 1990; İzbırak 1944, 214, 226.

³⁴ Orojeni: Dağ oluşumu (Allaby 2013, 413).

³⁵ Metalojenik Bölge: Belirli mineral yataklarının birlikteliği ya da kendine özgü bir mineralin yoğunlaştığı alan (Allaby 2013, 368).

³⁶ Yiğit 2006.

³⁷ Çevikbaş - Öztunalı 1991.

uzanan alan kurşun, çinko, gümüş, altın, bakır madenleri yönünden zengindir.³⁸ Bolkaradağ'daki bu yataklara ek olarak Sulucadere'deki kurşun, çinko yatağının stannit denen kalay minerali içerdiği de tespit edilmiştir.³⁹

Bolkaradağları'ndaki zengin maden yataklarının olduğu alanda yapılan arkeolojik çalışmalar burada erken dönemlerden itibaren başlayan metalurjik faaliyetlerin uzun bir süre boyunca yürütüldüğünü göstermektedir.⁴⁰ Madenlerin kaynağını saptamaya yarayan kurşun izotop analizi sonuçları bu madenlerin hammadde kaynağı olarak kullanıldığını, Ege'de ve Mezopotamya'da bazı arkeolojik yerleşimlerde bulunan maden eserlerin hammadde kaynağının da Orta Toroslar'dan elde edilmiş olabileceğini göstermiştir.⁴¹ Bolkaradağ'ın maden yataklarına yakın konumda bulunan Porsuk Höyük'te, Geç Tunç Çağ'a tarihlenen bir külçe kalıbının iç yüzeyindeki kalıntının kurşun olduğu saptanmıştır. Bunun hammadde kaynağı, sözü edilen bölgeden olmalıdır.⁴² Tarsus-Gözlükule'den iki kurşun obje ve Mersin-Yumuktepe'den bir bakır alaşımı iğnenin de kurşun izotop analiz sonuçları Toros kaynaklarıyla uyusmaktadır.⁴³

Orta Torosların doğu sınırını oluşturan Aladağ ve Ecemiş Fayının uzandığı bölge ve jeolojik olarak Niğde Masifi olarak adlandırılan alan, maden kaynakları bakımından önemlidir. Eskiden beri işletildiği bilinen bu madenler Kestel kalay madeni, Gümüşler demir, civa ve antimon madenleri, Eynelli ve Armutbeli demir madenleri, Tandırlı Sırtı, kurşun ve çinko ve Gediz Yaylası antimon madenleridir.⁴⁴

Bir kalay cevherleşmesi olan kassiterit Anadolu'da ilk defa Celaller'de saptanmıştır.⁴⁵ Celaller'de Kestel kalay madeni ve Göltepe madenci yerleşimi Erken Tunç Çağ'ında madencilik faaliyetleri ve tunç alaşımı yapımında önemli bir maden olan kalay madenciliğine yönelik önemli bilgiler sağlamıştır.⁴⁶ 1987-1989 yılları arasında Aslıhan Yener tarafından araştırılan bu kalay madeni, 1990 ve 1992 yıllarında Lynn Willies ile beraber kazılmış, kazılar 1996 yılında sonlandırılmıştır. MÖ 3. binde işletilen bu maden açık ocak madenidir. Maden zamanla şaft⁴⁷ ve galeri⁴⁸ sistemleriyle genişlemiştir. Kestel, ateş kurulumu⁴⁹ denen kazma yönteminin de uygulandığı en erken madenlerdendir.⁵⁰ Madenin girişinde atölyeler kurulmuş ve yerleşim için Göltepe seçilmiştir. 1990-1994 yılları arasında arkeolojik kazısı gerçekleştirilen doğal bir tepe üzerine kurulmuş Göltepe madenci yerleşimindeki önemli buluntular, cevher hazırlamada⁵¹ kullanılan kırma ve öğütme taşları ile kalay cevherinin ergitildiği potalardır.⁵² Göltepe yakınında gerçekleştirilen araştırmalarda, metalurjik kalıntıların

³⁸ Ölsner 1938.

³⁹ Çağatay - Arman 1989.

⁴⁰ Yener - Özbal 1986.

⁴¹ Yener vd. 1991.

⁴² Pelon 1992, 342; Pelon - Kuzucuoğlu 1999, 425.

⁴³ Yener vd. 1991, 555.

⁴⁴ Tümüklü vd. 2018.

⁴⁵ Çağatay - Pehlivan 1988.

⁴⁶ Özbal 1992.

⁴⁷ Şaft: Yeraltına doğru eğimli ya da dikine açılan, madenlerin, işçilerin, malzemelerin çıkarıldığı veya havalandırma amaçlı kullanılan tünellerdir (U. S. Bureau of Mines 1996, 2850).

⁴⁸ Galeri: Madenlerde açılan tüneller veya geçitlerdir (U. S. Bureau of Mines 1996, 1311).

⁴⁹ Ateş kurulumu: Kayaçların yüzeyinde ateş yakılarak, kayaçlar ısıtılır ve daha sonra su ile söndürülür. Böylece kayaçların yüzeyinde çatlamalar meydana gelir ve kazmak için uygun bir hale getirilir (Yaşar 2020).

⁵⁰ Willies 1994, 6.

⁵¹ Cevher hazırlama: Cevherin değersiz kısımlarının çıkarılarak temizlenmesi (U. S. Bureau of Mines 1996, 2186-2187).

⁵² Yener 1996a.

görüldüğü Orta Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ yerleşmelerinin de üstünde kayalıkların olduğu yüksek tepeler üzerine kurulduğu gözlemlenmiştir.⁵³

Orta Toroslar'ın güneyinde bakır cevherleşmesi ilk defa MTA'nın⁵⁴ çalışmaları sırasında Çamlıyayla'nın güneyinde bulunan Boztepe'de ve Saylısığır mevkinde keşfedilmiştir. Ayrıca Boztepe'nin kuzeyinden, güneye doğru akan Sarıkavak yakınındaki Pamukluk Deresi'nde ve Kapuzağzı'nda da bakır cevherleşmelerine rastlanılmıştır. Ayrıca bu bakır cevherleşmesinden alınan numunelerde altın oranı da yüksek seviyede bulunmaktadır. Bu nedenle bakır haricinde altın için de hammadde kaynağı olarak kullanılmış olabilir.⁵⁵ Tarsus'un kuzeybatısındaki bu bakır cevherleşmesinin, arkeolojik literatürde, Tarsus Gözlükule başta olmak üzere Kilikya ve çevre bölgelerin bakır hammadde kaynağı olduğuna dair atıfta bulunulmuştur. Kaynaklarda bu bakır madeni Kızılca olarak geçmektedir. Söz konusu bu maden günümüzde çökmüş ve maden girişi kapanmış haldedir.⁵⁶

5. Yollar ve Geçitler

Maden kaynaklarının işletmeye açılabilmesi, buradaki üretim sürecinin devam edebilmesi, madenlere olan arz ve talep dengesiyle, madenlerin üretim ve ticaret merkezleriyle ve ticari yollarla coğrafi olarak ne derece bağlantılı olduğuyula yani stratejik önemiyle ilişkilidir. Kültürel çevre, erken madencilik ve metalurjinin teknolojik ve ekonomik gelişiminde önemli etkenlerden biridir.⁵⁷

Orta Toros Dağları'nın önemli yükselteleri Bolkardağ ve Aladağ'dır. Bu dağlar maden ve orman kaynaklarının yanı sıra Orta Anadolu'yu, güneyde Akdeniz kıyılarına bağlayan önemli yollara ve geçitlere sahiptir. Toros Dağları, Akad ve Hitit yazılı belgelerinde zengin madenlerin olduğu "Gümüş Dağları" olarak geçmektedir.⁵⁸ Toros Dağları geçmişte, toplumların hammadde temin ettiği önemli bir bölge olmuştur. Levant ve Mezopotamya gibi uzak bölgelere bu hammaddelerin taşınması topografya el verdiği ölçüde bu doğal yollar ve geçitlerden sağlanmış olmalıdır.⁵⁹

Günümüzde demiryolu, karayolu ulaşımıyla kolayca aşılabilen Kilikya Kapıları (Ciliciae Pylae) ya da Gülek Geçidi, geçmişte Anadolu'nun iç kesimleri ve kıyı kesimlerini birbirine bağlayan zorlu bir yol olmuştur. Bu geçit geçmişten günümüze güneyde Tarsus, doğuda Adana ve batıda Mersin ve ötesine uzanan bölgelere ulaşım sağlamış ve ticaret güzergahlarının kesiştiği önemli bir nokta olmuştur.⁶⁰ 19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Orta Toroslar'ın kuzeyinde Bulgar Maden, Bereketli Maden ve güneyde Gülek Maden'den çıkarılan maden cevherleri İstanbul'a ulaştırılmak amacıyla⁶¹ bu geçit yoluyla ya da Bolkardağları'nın ulaşımına uygun vadiler içindeki Aydoğdu gibi geçitler yoluyla Çamlıyayla ve Tarsus'a buradan deniz ulaşımını sağlayan Mersin limanına ulaştırılmıştır.⁶²

Eski yol rotaları günümüzde yörükler tarafından hâlâ kullanılmaktadır. Tarsus Nehri Havzası'ndan Bolkardağları aşarak Ulukışla'ya ulaşan yollar üzerinde bulunan yörük mezarları da söz konusu rotalar üzerinde bulunmaktadır. Son yıllarda, Tarsus Çayı Havzası'nda tarih

⁵³ Hacıoğlu 2019, 7-8; Hacıoğlu - Egeci, 2022, 20.

⁵⁴ Romberg 1937.

⁵⁵ Romberg 1937.

⁵⁶ Jesus 1980, 194; Yakar 1984, 80; Gale vd. 1985, 171; Mellink 1991, 168; Kuruçayırılı - Özbal 2005, 183; Forlanini 2008, 64-65, dipnot 36;

⁵⁷ Stöllner 2003, 425-426.

⁵⁸ Forbes 1950, 190, 193-194.

⁵⁹ Bilgiç 1940-1941, 936.

⁶⁰ Ramsay 1890, 349-350; 1903, 365-368.

⁶¹ Balcı 2001, 355.

⁶² Great Britain 1919, 246, 247, 262; Maner 2017, 349-350.

öncesi dönemlere yönelik yapılan araştırmalarda bulunan obsidiyen ve çakmaktaşı aletler ve üretim artıkları yukarıda bahsedilen insan hareketliliğinin yaşandığı yollar ve vadi geçitleri içerisinde bulunmuştur. Bu durum yolların ve geçitlerin geçmişten günümüze kullanıldığını kanıtlamıştır. Ayrıca kaynağı Niğde-Göllüdağ olan obsidiyenin de bu rotalar üzerinde bulunması, obsidiyenin Orta Anadolu'dan güneye Epi-Paleolitik Dönem'den itibaren kültürel ilişkilere bağlı olarak taşındığını kanıtlamıştır.⁶³

Kilikya Kapıları, MÖ 4. ve 3. binde yeni ticari faaliyetlerin yürütüldüğü kilit bir noktadadır. Erken Tunç Çağı'nın sonlarına doğru metalurjide önemli gelişmelerin olduğu görülmektedir ve madenler toplumsal yapıda değişime neden olmuştur. Madenler bir statü göstergesidir ve madenlerin ticari değeri artmıştır. Altın, gümüş, kalay gibi madenler yoğun olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Toros Dağları'ndaki zengin madenlerle ilişkili uzak mesafeli ticari faaliyetlerin itici gücü "metalurji" olmuştur.⁶⁴ T. Efe⁶⁵ tarafından Büyük Karavan Yolu olarak isimlendirilen bu ticaret ağı Suriye, Kilikya'dan başlayarak, Konya Ovası üzerinden Kuzeybatı Anadolu içlerine uzanmaktadır. V. Şahoğlu⁶⁶ bu ticaret ilişkilerini Anadolu Ticaret Ağı olarak isimlendirilmiştir. Batı Anadolu'ya kadar ulaşan bu ticaret ağının Kilikya Bölgesi, Suriye ve Mezopotamya ile güçlü ilişkileri bulunmaktadır.⁶⁷ Orta Toroslar'ın güneyinde Tarsus-Gözlükule ve Mersin-Yumuktepe'nin çevre bölgelerle ilişkisi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde, Orta Anadolu obsidiyeninin Kuzey Suriye üzerinden Levant'a doğru taşındığı ve Kilikya'nın bu dönemde aracı bir rol üstlendiği dönemde başlamış olmalıdır. Bu yerleşimler Erken Tunç Çağı başlarında Orta Toroslar'ın zengin maden kaynaklarına dayalı ekonomik gücün yükselmesiyle Mezopotamya, Suriye ve Kıbrıs ile ticari ilişkiler kurmuştur. Erken Tunç Çağ sonunda kültürel ilişkiler Batı Anadolu ve Ege kıyılarına kadar ulaşmıştır.⁶⁸

6. Ormanlar

Ormanlar madenlerin ergitilmesi için gerekli olan yakıtı sağlamaktadır. Bu nedenle madenlerin kurulması ve işletilebilmesi için odun ve odun kömürünün elde edilebileceği orman sahalarına yakın olabilmek gereken koşullardan biridir.⁶⁹

Bolkardağ ve Aladağ madenler gibi zengin orman varlığına da sahiptir. Bolkardağları'nın güneyinde Akdeniz'e bakan yamaçlarında kızılçam, karaçam, Toros göknarı, andız, sedir, kuzeyinde Orta Anadolu'ya dönük yamaçlarında karaçam, Toros ardıcı, tüylü meşe, Anadolu palamut meşesi orman sahalarında bulunan başlıca ağaç türleridir.⁷⁰ Aladağlar'da güneye bakan yamaçlarda kızılçam, karaçam, sedir, Toros göknarı, kuzeye bakan yamaçlarda ise tüylü meşe, saçlı meşe, Toros ardıcı başlıca ağaç türleri arasındadır.⁷¹

Odun ve odun kömürü madenlerin ergitme işleminde kullanılan yakıtlardır. Odun kömürü üretiminde sıklıkla sert yapılı meşe ağacı kullanılmaktadır. Oksijenin az olduğu ortamlarda odunun yakılmasıyla su ve diğer uçucu maddeler uzaklaştırılır ve böylece saf karbon içeren bir yakıt elde edilir. Odun kömürü, ergitme fırınlarında odun yakıtından daha yüksek sıcaklıklara ulaşılmasını sağlar. Bu nedenle odun yakıtlara göre daha fazla kullanılmıştır.⁷² Toros Dağları, zengin orman varlığıyla, geçmişte maden ergitmede kullanılan odun kömürünün

⁶³ Dixon vd. 1972, 44; Kayci 2019; Altınbilek-Algül vd. 2019-2020; 2021.

⁶⁴ Massa - Palmisano 2018, 82.

⁶⁵ Efe 2007, 58.

⁶⁶ Şahoğlu 2005, 354.

⁶⁷ Mellink 1989; Şahoğlu 2005.

⁶⁸ Mellink 1989, 328.

⁶⁹ Stöllner 2003, 420, 423.

⁷⁰ Koç 2016, 147-148.

⁷¹ Ünaldı - Toroğlu 2007.

⁷² Home 1982.

elde edildiği önemli kaynaklardandır.⁷³ Göltepe’de gerçekleştirilen polen analizleri maden üretiminin arttığı Erken Tunç Çağ’da, ergitme işleminde yakıt kaynağı olarak kullanılan ormanların azaldığını göstermiştir.⁷⁴ Ergitme işlemlerinde yakıt olarak odun kömürünün kullanılması, özellikle demir ergitme işleminin yoğunlaştığı Roma Dönemi’nde de ormanların, insanlar tarafından zarar görmesine neden olmuştur.⁷⁵ Bolkaradağ bölgesinde yapılan araştırmalarda Osmanlı Dönemi ergitme tesislerinin ormanların yakınında kurulduğu ve cevherin buraya taşındığı bilgisine ulaşılmıştır. Buradaki orman varlığı tükenince ergitme tesisi başka bir ormanlık yamaca taşınmıştır. Bu araştırmalar söz konusu döngünün, madencilerin hayatlarında iki defa yaşandığını yani ormanın 40 yılda kendini yenileyebildiğini ve ergitme tesisinin tekrar taşındığını ortaya koymuştur. Böylelikle yakıt kaynağının tamamen tükenmesi önlenmiş ve insanların neden olduğu ormansızlaşma tehlikesi bu şekilde aşılmaya çalışılmıştır.⁷⁶

7. Sonuç

İnsanlar yaşadıkları coğrafyaya bağlı olarak hayatlarını sürdürebilmek amacıyla avcı-toplayıcı, tarımsal, hayvancı topluluklar kurmuşlardır. Orta Toroslar’da yaşayan insan topluluklarını bir geçim kaynağı olarak madencilik ve metalurji faaliyetlerine yönelten önemli faktörlerden biri bölgenin jeolojisine bağlı olarak ortaya çıkan zengin maden kaynaklarıdır. Bu faaliyetlerin yürütülmesinin diğer bir koşulu madenlerin ergitilmesi için gerekli olan yakıtla dolayısıyla orman varlığına sahip bölgelere yakın olmaktır. Bu zorunluluklar bölgede kayalıklar ya da yamaçlar üzerinde kurulan, bölgeye özgü, metalurji uygulamalarının gerçekleştirildiği yerleşimlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarihsel süreçte maden kaynaklarından cevherlerin çıkarılması ve çıkarılan cevherlerin daha verimli değerlendirilmesi teknolojik gelişmelere bağlı olarak artmıştır. Tüm bu faaliyetler madenlerin, taşın yerine daha kullanışlı, gösterişli olmasından ya da bu maddelerden yoksun olan bölgelerden gelen talep üzerine yürütülmüş olmalıdır. Söz konusu talep bölgeler arasında kültürel ve ekonomik ilişkiler kurulmasına da yol açmıştır. Böylelikle çağlar boyunca kullanılacak olan ticari rotalar oluşmaya başlamıştır. Maden ürünlerin değişimine bağlı bu sistem madenci toplumların geçim kaynağı olmuştur. Bölgede sözü edilen bu sürecin temelinde doğal ve kültürel koşullara bağlı olarak kurulan insan ve hammadde ilişkisi yatmaktadır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares no conflict of interest.

Kaynakça

- Akkemik, Ü. - Caner, H. - Conyers, G. A. - Dillon, M. J. - Karlioğlu, N. - Rauh, N. K. - Theller, L. O. 2012, “The Archaeology of Deforestation in South Coastal Turkey”, *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 19/5, 395-405.
- Algaze, G. - Brenties, B. - Knapp, A. B. - Kohl, P. L. - Kotter, W. R. - Lamberg-Karlovsky, C. C. - Schwartz, G. M. - Weiss, H. - Wenke, R. J. - Wright, R. P., - Zagarell, A. 1989, “The Uruk Expansion: Cross-cultural Exchange in Early Mesopotamian Civilization [with Comments and Reply]”, *Current Anthropology*, 30/5, 571–608.
- Allaby, M. 2013, *Publishing Information. In A Dictionary of Geology and Earth Sciences:* Oxford University Press.

⁷³ Maxwell-Hyslop 1974, 143, 152.

⁷⁴ Yener 1996b, 92.

⁷⁵ Akkemik vd. 2012.

⁷⁶ Yener 2000, 78.

- Altınbilek-Algöl, Ç. - Kayci, O. - Balcı, S. - Tümer, H. - Ünlü, Y. 2019-2020, "Orta Toroslar Tarihöncesi Araştırmaları Projesi", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 45, 93-94.
- Altınbilek-Algöl, Ç. - Kayci, O. - Balcı, S. - Tümer, H. - Ünlü, Y. - Ulaş, B. - Şahin, F. - Özbudak, O. 2021, "The Preliminary Report on the 2019-2020 Seasons of the Central Taurus Prehistoric Research Project (OTTA)", *Anatolia Antiqua*, XXIX, 127-147.
- Aruz, J. 2003, "Art and Interconnections in the Third Millennium B.C.", *In Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, edited by Joan Aruz and Ronald Wallenfels. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Balcı, E. 2001, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeleri, (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği) 1825-1908*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Bilgiç, E. 1940-1941, "Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi", *Sümeroloji Araştırmaları*, 913-950.
- Birch, T., T. Rehren, - E. Pernicka. 2013, "The Metallic Finds from Çatalhöyük: A Review and Preliminary New Work.", *In Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000-2008 Seasons*, edited by I. Hodder, 307-16. British Institute at Ankara Monograph Series 48. London: British Institute at Ankara.
- Caneva Isabella - Palumbi Giulio - Pasquino Antonia 2012, "The Ubaid impact on the periphery: Mersin-Yumuktepe during the fifth millennium BC. In: After the Ubaid. Interpreting change from the Caucasus to Mesopotamia at the dawn of urban civilization (4500-3500 BC)", *Papers from The Post-Ubaid Horizon in the Fertile Crescent and Beyond. International Workshop held at Fosseuse, 29th June-1st July 2009*. Istanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, 2012. pp. 353-389. (Varia Anatolica, 27).
- Çağatay, A. - Pehlivan, N. 1988, "Mineralogy of the Celaller (Niğde-Çamardı) Tin Mineralization", *Geol. Eng.*, 32/33, 27-31.
- Çağatay, A. - Altun, Y. - Arman, B. 1989, "Bolkardağ Sulucadere (Ulukışla-Niğde) Kalay İçerikli Çinko-Kurşun Cevherleşmesinin Mineralojisi", *Jeoloji Mühendisleri*, 32, 15-20.
- Çevikbaş, A. - Öztunalı, Ö. 1991, "Ulukışla-Çamardı (Niğde) Havzasının Maden Yatakları", *Jeoloji Mühendisliği*, 39, 22-40.
- Dixon, J.E. – Cann, J.R. – Renfrew, C. 1972, "Obsidian and the Origins of Trade", *in Sabloff and LarabergKarlovsky eds., Old World Archaeology; Foundations of Civilization* pp. 80-88. San Fransisco: W.J. Freeman.
- Efe, T. 2007, "The Theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia", *Anatolian Studies*, 57, 47-64.
- Esin, U. 1999, "Copper Objects from the Pre-Pottery Neolithic Site of Aşıklı (Kızılkaya Village, Province of Aksaray Turkey)", *In The Beginnings of Metallurgy: Proceedings of the International Conference "The Beginnings of Metallurgy", Bochum 1995*, edited by A. Hauptmann, E. Pernicka, T. Rehren, and Ü. Yalçın, 23-30. Der Anschnitt Suppl. 9. Veröffentlichungen aus dem Deutschen Bergbau- Museum Bochum 84. Bochum: Deutsches Bergbau-Museum.
- Esirtgen, T. - Işık, V. 2021, "Bolkardağı - Bozkır Birlikleri ile Ulukışla Havzası Sınırının Jeolojik Karakteri ve Bölgenin Yapısal Evrimi", *MTA Dergisi*, 165, 163-190.

- Forbes, R. J. 1950, *Metallurgy In Antiquity: A Notebook For Archaeologists And Technologists*, Heinman.
- Forlanini, M. 2008, “The Historical Geography of Anatolia and the Transition from the k̄arum-Period to the Early Hittite Empire”, *Anatolia and the Jazira*, 57-86.
- Gale, N. - Stos-Gale, Z. - Gilmore, G. 1985, “Alloy Types And Copper Sources Of Anatolian Copper Alloy Artifacts”, *Anatolian Studies*, 35, 143-173.
- Garstang, J. 1953, *Prehistoric Mersin*, Oxford.
- Great Britain 1919, *A Handbook of Asia Minor vol 4 part 2 Cilicia, Antitaurus, and North Syria*, Admiralty.
- Hacar, A. 2019, “Niğde İli Çamardı Ulukışla ve Bor İlçeleri YüzeY Araştırması: 2017 Yılı”, 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, 1-22.
- Hacar, A. - Egeci, H. S. 2022, “Niğde İli Dağlık Alan Arkeolojik YüzeY Araştırması: 2019-2020 Yılları”, *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 2019-2020 Yılı YüzeY Araştırmaları*, 7-30.
- Hauptmann, A. 2020, *Archaeometallurgy - Materials Science Aspects*, Cham: Springer.
- Horne, L. 1982, “Fuel For The Metalworker: The Role Of Charcoal And Charcoal Production İn Ancient Metallurgy”, *Expedition*, 25, 6-13.
- İzbrak, R. 1944, “Türkiyede Madencilik”, *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, III/1, 213-226.
- Jesus, P. S. D. 1976, “Eski Çağlarda Anadolu’da Yapılmış Olan Metalurjik Faaliyetler”, *Bulletin Of The Mineral Research And Exploration*, 87/87, 55-69.
- Jesus, P. S. D. 1980, *The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia (Vol. 1-2, BAR, 74)*, Oxford.
- Kaptan, E. 1990, “Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular”, *MTA Dergisi*, 111, 175-186.
- Kayci, O. H. 2019, *Neolitik Dönem’de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerle İlişkiler*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Kayci, O. H. - Ünlü, Y. - Ateş, S. 2018, “Mersin'in Mağara Resimleri, Anadolu'nun Elleri”, *Magma Dergisi*, Nisan, 35, 80-95.
- Kayci, O. H. - Tümer, H. - Ünlü, Y. 2020, “Prehistoric Rock Art Caves in the Middle Taurus Region: Mersin-Arslanlı and Doğu Sandal Caves”, *ANES*, 57, 127-148.
- Koç, D. E. 2016, *Bolkar Dağları'nın Bitki Örtüsü ve İklim Değişikliği*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Kuruçayırılı, E. - Özbal, H. 2006, “New Metal Analysis from Tarsus Gözlükule”, *A. Özyar (ed.), Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule Interdisciplinary Research Project*, 177-193.
- Larsen, M. T. 1976, *The Old Assyrian City-State And Its Colonies*, Copenhagen: Akademisk Forlag.
- Lehner, J. - Yazgan, E. - Pernicka, E. - Kulakoglu, F. 2015, “Continuity of Tin Consumption during the Early Bronze Age at Kultepe”. In *F. Kulakoglu, C. Michel (Eds.), Proceedings of the 1st Kultepe International Meeting*. Kultepe, September 19-23, 2013. Studies Dedicated to Kutlu Emre, (pp. 195-218). Belgium: Brepols Publishers.

- Maner, Ç. 2017, "From the Konya Plain to the Bolkar Mountains: The 2015-2016 Campaigns of the KEYAR Survey Project". In S. R. Steadman, & G. McMahon (Eds.), *The Archaeology of Anatolia Volume II: Recent Discoveries (2015-2016)*, 347-373.
- Massa, M. - Palmisano, A. 2018, "Change And Continuity in The Longdistance Exchange Networks Between Western/Central Anatolia, Northern Levant And Northern Mesopotamia, c.3200-1600 bce.", *Journal of Anthropological Archaeology*, 49, 65-87.
- Maxwell-Hyslop, K. R. 1974, "Assyrian Sources of Iron", *Iraq*, 36, 139-54.
- Mellaart, J. 1967, *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*, London : Thames and Hudson.
- Mellink, M. J. 1989, "Anatolia and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age", In N. Özgüç v.d. (ed.). *Anatolia and the Near East, Studies in the Honor of Tahsin Özgüç*, 319-332.
- Mellink, M. J. 1991, "Anatolian Contacts with Chalcolithic Cyprus", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, May - Aug., No. 282/283, Symposium: Chalcolithic Cyprus (May - Aug., 1991), 167-175.
- Ölsner, O. W., 1938, "Die Blei-Zinck-Silber-Gold Lagerstaette Bolkar", *Maden Tetkik Arama Mecmuası*, 3/4, 105-111.
- Özbal, H. 1992, "Kestel-Göltepe Kalay İşletmeleri", *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (25-29 Mayıs) Ankara, 303-313.
- Özgül, N. 1976, "Torosların Bazı Temel Jeoloji Özellikleri", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 19, 5-78.
- Pelon, O. 1992, "Quatre Campagnes à Porsuk (Cappadoce méridionale) de 1986 à 1989". In: *Syria. Tome 69 fascicule 3-4*, 305-347.
- Pelon O. - Kuzucuoğlu C. 1999, "Le site de Porsuk et la mine de Bulgarmaden". In: *Pallas*, 50/1999. *Mélanges C. Domergue* 2, 419-435.
- Ramsay, W. M. 1890, *The Historical Geography of Asia Minor. Vol. 4*. Royal Geographical Society.
- Ramsay, W. M. 1903, "Cilicia, Tarsus, and the Great Taurus Pass", *The Geographical Journal*, 22, 357.
- Renfrew, C. - Dixon, J.E. - Cann, J.R. 1966, "Obsidian and Early Cultural Contact in the Near East", *Proceedings of the Prehistoric Society*, 32, 30 - 72.
- Romberg, H. 1937, "Tarsus'un Şimali Garbisinde Kain Pamuk Dere Kendini Gösteren Bakır Cevheri Mostralarının Tetkikine Dair Rapor", *MTA Rapor No. 339*, Ankara.
- Stech, T. 1999, "Aspects of early metallurgy in Mesopotamia and Anatolia", In V. C. Pigott, ed., *The Archaeometallurgy of the Asian Old World*, Philadelphia: Museum, University of Philadelphia, 59-72.
- Stein, G. 2010, "Local Identities and Interaction Spheres: Modeling Regional Variation in the 'Ubaid Horizon." In book: *Beyond the Ubaid: Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East*. (23-44) Publisher: Studies in Ancient Oriental Civilization no. 63. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago. Editors: Carter, R.A. & Philip, G.
- Stöllner, T. 2003, "Mining And Economy. A Discussion Of Spatial Organisations And Structures Of Early Raw Material Exploitation". In T. Stöllner, G. Körlin, G. Steffens,

- & J. Cierny (Eds.), *Man and mining. Studies in honour of Gerd Weisgerber*, 415–446, Bochum: DerAnschnitt, Beiheft 16.
- Stöllner, T. 2008, “Mining landscapes in Early Societies—Imprinting Processes in Pre- and Protohistoric Economies?” In C. Bartels & C. Küpper-Eichas (Eds.), *Cultural heritage and landscapes in Europe*. Landschaften: Kulturelles Erbe in Europa. Proc. Internat. Conf. Bochum 2007, 65–92. Bochum: Veröff. Deutsches Bergbau-Museum Bochum 161 (Bochum 2008).
- Strahm, C. - Hauptmann, A. 2009, “The Metallurgical Developmental Phases in The Old World”. In T. Kienlin, & B. Roberts (Eds.), *Metals and societies—studies in honour of Barbara S. Ottaway*, 116–129. Universitätsforschungen Prähist. Archäologie 169. Bonn: Habelt.
- Şahoğlu, V. 2005, “The Anatolian Trade Network and the Izmir Region During the Early Bronze Age”, *Oxford Journal of Archaeology*, 24, 339–61.
- Tümüklü, A. - Altuncu, S. - Özgür, F. Z. 2018, “Niğde Masifinin Maden Yatakları Yönünden Değerlendirilmesi”, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 7/3, 1119-1123.
- United States Bureau of Mines. (1996). *A Dictionary Of Mining, Mineral, And Related Terms*. U.S. Bureau of Mines.
- Ünaldı, Ü. E. - Toroğlu, E. 2007, “Aladağlar da Bitki Formasyonları ve Dağılımları”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27/2, 227-240.
- Wheeler, T. S. - Maddin, R. - Muhly, J.D. 1979, “Ancient Metallurgy: Materials and Techniques”, *JOM*, 31, 16-18.
- Willies, L. 1994, “Firesetting Technology,” in “*Mining before Powder: Papers presented at Ambleside, 25th–27th of March 1994, to Celebrate the 500th Anniversary of the Birth of Georgius Agricola*,” special issue, T.D. Ford and L. Willies, eds., *Bulletin of the Peak District Mines Historical Society* 12 (3), 1-8.
- Yakar, J. 1984, “Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia: Part I”, *Anatolian Studies*, 34, 59-86.
- Yalçın, Ü. 1998, “Der Keulenkopf von can Hasan (TR). Naturwissenschaftliche Untersuchung und neue interpretation”. In: *Rehren T, Hauptmann A, Muhly JD (eds) Metallurgica Antiqua, In honour of Hans-Gert Bachmann and Robert Maddin. Der Anschnitt Beih*, vol 8, 279-289.
- Yalçın, Ü. 2000, “Frühchalkolitische Metallfunde von Mersin-Yumuktepe: Beginn der extraktiven Metallurgie?”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, III. 109-128.
- Yalçın, Ü. 2008, “Ancient Metallurgy in Anatolia”. Ü. Yalçın, H. Özbal, A. G. Paşamehmetoğlu (Ed.), *Türkiye'de ve Doğu Akdeniz'de Antik Madencilik* (15-42). Ankara: Atılım Üniversitesi.
- Yaşar, S. 2020, “İnsanoğlunun ilk Sistematik Sert Kaya Kazı Yöntemi: Ateş Kurma”, *MT Bilimsel*, 18, 67-78.
- Yegorov, D. - Marder, O. - Khalaily, H. - Milevski, I. - Rosen, S. A. 2020, “Heat treated or not heat treated: Archaeological and experimental interpretation of flint assemblage from the Middle Pre-Pottery Neolithic B site of Yiftahel”, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 29, 102090.

- Yener, K. A. 1996a, "Göltepe, Kestel, Taurus Mountains, Turkey," *The Encyclopedia of Near Eastern Archaeology*. E. M. Meyers, ed. (Oxford: University Press 1996) 155-56, 283-84, 425-26.
- Yener, K. A. 1996b, "1994 Göltepe Arkeometrik Çalışmalar," in *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı (Kültür Bakanlığı Yayınları 1810; Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Sempozyum Serisi 48)*, Ankara, 91-104.
- Yener, K. 2000, *The Domestication of Metals: The Rise of Complex Metal Industries in Anatolia (Culture and History of the Ancient Near East, v. 4)*. Leiden: Brill.
- Yener, K. A. - Özbal, H. 1986, "Bolkardag Mining District Survey Of Silver And Lead in Ancient Anatolia". In J. S. Olin & M. J. Blackman (Eds.), *Proceedings of the 24th International Archaeometry Symposium* (309–320). Washington: Smithsonian Institution Press
- Yener, K. A. - Sayre, E. V. - Joel, E. C. - Özbal, H. - Barnes, I. L. - Brill, R. H. 1991, "Stable Lead Isotope Studies Of Central Taurus Ore Sources And Related Artifacts From Eastern Mediterranean Chalcolithic Bronze Age Sites", *Journal of Archaeological Science*, 18, 541–577.
- Yener, K. A. - Geçkinli, E. - Özbal, H. 1994, "A Brief Survey Of Anatolian Metallurgy Prior To 500 BC", In S. Demirci, A. M. Özer, and G. D. Summers, eds., *Archaeometry 94: The Proceedings of the 29th International Symposium on Archaeometry*, Ankara, Turkey: Tübitak, 375-390.
- Yener, K. A. - Kulakoğlu, F. - Yazgan, E. - Kontani, R. - Hayakawa, Y. S. - Lehner, J. W. – Dardeniz, G. - Öztürk, G. – Johnson, M. – Kaptan, E. - Hacı, A. 2015, "New Tin Mines And Production Sites Near Kültepe In Turkey: A Third-Millennium BC Highland Production Model", *Antiquity*, 89/345, 596–612.
- Yigit, O. 2006, "Gold in Turkey a Missing Link in Tethyan Metallogeny", *Ore Geology Reviews*, 28, 147-179.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 9, Sayı/Issue 17 (Aralık/December 2024), ss./pp. 200-219
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1436185

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/Received: 13. 02. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 23. 12. 2024

AMİSOS NEKROPOLÜNDEN KİREMİT ÇATMA MEZARLAR VE MEZAR BULUNTULARI İLE KENTİN ÇATI KİREMİTİ TİPOLOJİSİ ÜZERİNE BİR ÇIKARIM

AN EVALUATION ON TILE ROOFED GRAVES AND TOMB FINDINGS FROM THE AMISOS NECROPOLE AND THE ROOF TILE TYPOLOGY OF THE CITY

Orhan Alper ŞİRİN*

Öz

Amisos nekropolünde karşımıza çıkan kiremit çatma mezarlar, kent mezar tipleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak çatılar için üretilerek kullanım gören çatı kiremitlerinin kullanım alanı oldukça çeşitlidir. Adını, kullanımıyla ilişkili olarak mekân çatılarının örtülmesinden alan çatı kiremitleri, birçok yerleşimde olduğu gibi Amisos'ta da farklı işlevlerde kullanım görmüştür. Kentin arkeolojik verileri bu formdaki kiremitlerin mezar yapılarında çıkça tercih edildiğini göstermektedir. Kentteki kiremitlere ilişkin verileri ise genel olarak mezar yapılarından öğrenmekteyiz. Karşılıklı çatı olarak yapılmış olan bu formdaki mezarlar, buluntularıyla birlikte değerlendirildiğinde genel olarak kent MS 2.-3. yüzyıllarına tarihlenmektedir. Bu çalışmada ise yeni açığa çıkan mezarlardaki çatı kiremitleri ve buluntuları üzerinde durulmuştur. Özellikle buluntulardan stoter ve tegula terimleri ile lagynos ve lagoena olarak isimlendirilen tek kulplu testiler üzerinde durularak adlandırılmalarına dair çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur. Buluntular, katalog olarak hazırlanarak çizimleriyle birlikte ele alınıp bir bütün olarak sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca kentteki çatı kiremitlerinin tipolojisi detaylı olarak ele alınmış ve tipolojileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amisos, Kiremit Çatma Mezar, Çatı Kiremidi, Testi, Roma İmparatorluk Dönemi.

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Arkeolog (MA), Müze Müdürlüğü, Samsun/Türkiye. E-posta: alpersirin84@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3773-939X>

Abstract

The tiled tombs we encounter in the Amisos necropolis have an important place among the tomb types of the city. The usage areas of roof tiles, which are generally produced and used for roofs, are quite diverse. Roof tiles, which take their name from the covering of building roofs according to their purpose of use, were used for different functions in Amisos, as in many settlements. Archaeological data of the city show that tiles in this form were frequently preferred in tomb structures. We generally learn data about the tiles in the city from the tomb structures. When evaluated together with their findings, the tombs in this form, built by facing each other, are generally dated to the 2nd-3rd centuries AD of the city. In this study, the focus is on the roof tiles and finds in the newly uncovered tombs. Various inferences were made regarding their naming, especially focusing on the terms stoter and tegula and single-handled jugs called lagynos and lagoena. The finds have been prepared as a catalog, discussed together with their drawings, and presented as a whole. In addition, the typology of roof tiles in the city was discussed in detail and their typologies were tried to be revealed.

Keywords: Amisos, Tile Roof Tomb, Roof Tile, Jug, Roman Imperial Period.

1. Giriş

MÖ 6. yüzyıl öncesinde Akalan Kalesi ve yerleşiminde savunma amaçlı yaşantısını sürdüren yerli halk, MÖ 6. yüzyılda Çakalca-Karadoğan Höyüğü olarak adlandırılan bölgeye¹ yerleşen Miletoslu kolonistlerin kalıcı olarak yerleşmelerine katkı sağlamış olmalıdır.² MÖ 564 yılında kentleşme sürecine giren Amisos'un, MÖ 546'da bölgedeki egemen yapının değişmesiyle sınırları genişlemeye başlamıştır. MÖ 437'de Sinope'den gelen Atinalı kolonistlerin Toraman Tepe olarak bilinen bölgeye yerleşmesiyle de kentin ikinci temelleri atılmaya başlanmıştır. Atinalıların Amisos teritoryumuna gelerek kent adını "Peiraieos" olarak değiştirmeleri, bu bölgede yeni bir yerleşim alanı oluşturmaya başladıklarına işaret eder. MÖ 4. yüzyılın sonlarından itibaren bölgedeki Mithradates krallığının etkisiyle kent, siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan güçlenmiş ve bu gücünü Bizans Dönemi'ne kadar da sürdürmüştür.³

Kente ait en erken mezar izleri, Klasik Dönem'e tarihlenen mezar stelleriyle belirmeye başlar. MÖ 4. yüzyıl sonlarına doğru arkeolojik kanıtların varlığıyla kentin asıl nekropol alanı ikinci lokalize alanında oluşmaya başlamıştır. Kentin Toraman Tepe ve çevresine yayılan mezar yapıları, yerleşimin batısındaki Baruthane ile Kalkanca Mahallelerini, kuzeybatısındaki Karasamsun Mahallesi'ni içine alırken, akropolün doğu yamacındaki Liman ve Cedit Mahalleleri ile güneyindeki Selahiye Mahallesi'ni de içine almaktadır. Nekropolün daha geniş yayılım alanı ise Canik, Tekkeköy ve Atakum ilçelerinin sahil şeridi ile kısmi olarak iç kesimlerine kadar da uzanmaktadır.⁴

Kentin nekropolünde çeşitli mezar tipleri içerisinde kiremit mezarlar önemli bir yere sahiptir. Konumuzda değindiğimiz kiremitlerin karşılıklı olarak çatılmasıyla yapılmış iki mezar tipi, kent nekropolünde sıkça karşılaşılan örnekleri teşkil eder. Her iki mezar, Samsun'un İlkadım ilçesi, Kalkanca Mahallesi, Marmaris Sokak'ta Samsun Müze Müdürlüğü denetiminde yapılan temel hafriyat kazısı sırasında açığa çıkmıştır (Har. 1).⁵ Çalışmamızda, mezarlar iki

¹ Samsun'un Atakum ilçesi, Büyükoyumca Mahallesi'nde bulunan ve Çakalca-Karadoğan Höyüğü olarak adlandırılan bu bölge aslında bir höyük yerleşmesi olmayıp Amisos'un ilk temellerinin atıldığı kalıntılan içermektedir. Bu nedenle bu bölgeyi höyük olarak adlandırmaktan ziyade kentin ilk lokalize alanı olarak ifade etmek doğru olacaktır.

² Şirin 2023, 93.

³ Şirin 2023, 95-96, 98; Alkaç-Cankardeş-Şenol-Yiğitpaşa 2024, 1 vd.

⁴ Şirin - Kolağasıoğlu 2018a, 169.

⁵ 2023 yılında açığa çıkan her iki mezarın kurtarma kazısı Samsun Müze Müdürlüğü başkanlığında Arkeolog Muhammet Emin Gözütok ve tarafınca gerçekleştirilmiştir.

başlık altında işlenmiş, çatı kiremitleri ile mezar buluntuları katalog olarak hazırlanmıştır. Buluntular, benzer örnekler ışığında tarihlendirilerek kentin çatı kiremitlerinin tipolojisi eldeki kanıtlar ışığında oluşturulmaya çalışılmıştır.

Har. 1: • MÖ 564'te Miletos kolonizasyonunun konumu. • MÖ 437'de Atinalı kolonistlerin konumu. • Kiremit Çatma Mezarlar'ın konumu, (Kaynakça; Google Earth, 11/01/2024).

2. Kiremit Çatma Mezar 1 (Res. 1-6)

Üçer adet çatı kiremidinin karşılıklı olarak çatılmasıyla yapılmış olan mezar, yüzeyden yaklaşık 1.80 m derinlikte açığa çıkmıştır. Mezarın orta kısmına denk gelen kiremitler tahribata maruz kalmıştır. Karşılıklı çatılan kiremitlerin baş ve ayak kısmı da birer kapak kiremidiyle kapatılmıştır.

Definin baş kısmı güneye, ayaklar ise kuzey yöne bakmaktadır. Mezarın doğusundaki çatı kiremitleri yüzeydeki toprak basıncından dolayı kırılarak batısındaki kiremitlerin altına doğru kaymıştır. Mezar zeminine dorsal pozisyonda yerleştirilen defin, yaklaşık 20 cm kalınlığında bir toprak dolgusuyla örtülmüştür. Toprak dolgusu kaldırıldığında kemik ve kafatası kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Definin baş kısmı, sol omzuna doğru bakacak şekilde mezara yerleştirilmiştir. Mezar içindeki yoğun nemin varlığı kemiklerin dağılmasına neden olmuşsa da define inhumasyon gömü şeklinin uygulandığı tespit edilebilmiştir.

Mezar içinde in-situ konumda definin çenesi içinde 1 adet bronz sikke, ayakucunda 1 adet tek kulplu pt (pişmiş toprak) testi ele geçmiştir. Mezardaki yoğun nemin varlığı mezar buluntularının kondisyonlarını oldukça olumsuz etkilemiştir.

Res. 1: Definin ayak kısmına denk gelen kapak kiremidi.

Res. 2: Mezarın temizlik öncesinden görünüm.

Res. 3: Mezarın temizlikten sonraki görünümü.

Res. 4: Definin kafatasından görünüm.

Res. 5: Definin uzanış şekli ve ağız içinde ele geçen bronz sikke.

Res. 6: Definin ayak kısmında ele geçen tek kulplu testiden görünüm.

3. Kiremit Çatma Mezar 2 (Res. 7-10)

Mezar 1'in 2 m güneybatısında bulunan Mezar 2, yüzeyden yaklaşık 1.10 m derinlikte açığa çıkmıştır. Birbirine çatılı 6 adet çatı kiremidi ile 1 adet kapak kiremidi olmak üzere mezarın bütünlüğü neredeyse korunmuş durumdadır. Kapak kiremitlerinden biri tahribata maruz kalmıştır. Diğer mezarda olduğu gibi bu mezar yapısında da çatı kiremitleri toprak basıncından dolayı kırılarak birbiri üzerine çökmüş durumdadır. Kiremitler kaldırıldığında defin üzerine 15-20 cm kalınlığında bir toprak dolgusunun serilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Toprak dolgusu içinde define ait yoğun nemden dolayı erimiş halde kemik kalıntıları tespit edilmiştir.

Mezar, doğu-batı yönlü olup definin baş kısmı, mezarda ele geçen tek kulplu pt testinin konumuyla ilişkili olarak doğu yönüne bakıyor olmalıdır. Kemik kalıntılarında define inhumasyon gömü şeklinin uygulandığını söylemek mümkündür. İn-situ konumda ele geçen mezar buluntusu ise toprak dolgusunun basıncından dolayı kırılmış ve yoğun nemin etkisiyle ufalanır duruma gelmiştir.

Res. 7: Mezar 1 ve 2'den görünüm.

Res. 8: Mezar kiremitlerinin temizlik çalışmasından görünüm.

Res. 9: Mezarın temizlendikten sonraki görünümü.

Res. 10: Kiremitlerin kaldırılması çalışmasından görünüm.

4. Buluntuların Tarihlendirilmesi

Mezar 1’de mezar buluntusu olarak konulmuş 1 adet tek kulplu pt testi (kat. no. 8) ve 1 adet bronz sikke (kat. no. 10) ile mezar yapısında kullanılan 2 adet çatı kiremidi (kat. no. 1 ve 2); Mezar 2’de mezara konulan 1 adet tek kulplu pt testi (kat. no. 9) ile mezar yapısında kullanılan 5 adet çatı kiremidi (kat. no. 3, 4, 5, 6 ve 7) ele geçmiştir.

Çatılarda taşıyıcı unsur olarak kullanım gören kiremitlerin mezarlardaki kullanımına ağırlık verilerek kentte ortaya çıkan benzer örneklerle karşılaştırılması yapıp tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Tek kulplu pt testiler ise yine kent mezarlarında ele geçen aynı formdaki buluntular ışığında ele alınmış ve adlandırılışlarına ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılarak tarihlendirilmiştir.

4.1. Çatı Kiremitleri (Stroter – Tegula)

İlk olarak Erken Helladik Dönem’de görülmeye başlanan çatı kiremitlerinin⁶ MÖ 7. yüzyıldan itibaren kullanım yelpazesi genişlemeye başlamıştır. Anadolu’da çatı kiremitlerinin kullanılmaya başlanması da MÖ 7. yüzyıla hatta biraz daha erkene kadar uzanmaktadır.⁷ Çatı kiremitleri, üretim merkezlerine göre Korinth, Laconia ve Sicilia olmak üzere üç ana tipe ayrılır. Farklı coğrafyalarda üretilmiş olsalar da bu formdaki kiremitler, ilk üretildikleri bölgelerin adlarıyla anılmıştır.⁸ Anadolu’nun çatılarında yoğun olarak kullanım gören form ise Korinth tipi düz kiremitler olmuştur.⁹

İlk başlarda düz olan Korinth tipi çatı kiremitlerine “Astragal” olarak adlandırılan çıkıntılar eklenmiş¹⁰ ve bu formdaki örnekler fazla bir değişikliğe uğramadan Roma ve Bizans

⁶ Sapirstein 2016,47

⁷ Özyiğit 1990,152.

⁸ Yıldırım 2014,30.

⁹ Özyiğit 1990,152.

¹⁰ Baydan 2019,40.

Dönemi'nde aynı teknikle üreilmeye devam etmiştir.¹¹ Düz kiremitlerin çatı unsurları haricinde kullanımını, Anadolu'nun Helenistik ve Roma Dönemi'nde yoğun olarak görmek mümkündür.¹² Önceleri Korinth, Attika ve Lakonia kiremitlerinde görülen standardizasyon¹³ Roma Dönemi'nde de devam etmiş ve seri olarak üretilmişlerdir.¹⁴

Düz formlu olan çatı kiremitleri bazı kaynaklarda “Stoter” olarak adlandırılmışken¹⁵ bazen de “Tegula” olarak anılmıştır.¹⁶ Her iki terimin çatı kiremitleri için kullanıldığını da görmek mümkündür.¹⁷ Düz formlu çatı kiremitleri Yunanca'da Stroter; Latince'de ise Tegula olarak adlandırılmıştır.¹⁸ Tipolojik farklılıkları olsa da form olarak benzer özelliklere sahip ve çatı elemanı olarak kullanım gören kiremitler, farklı coğrafyalarda ve çeşitli dillerde farklı isimlerle anılmıştır. Bu durum, çatı kiremitlerinin karşılıklı çatılmasıyla yapılan Antik Yunan mezarlarını “Stroter Çatma Mezar”, Roma Dönemi'ne tarihlenen mezarları da “Tegula Çatma Mezar” olarak adlandırmamıza imkân sunmaktadır. Ancak biz çalışmamızda bu formdaki mezarları adıyla ilişkili olarak ve yapılış şeklinden dolayı “Kiremit Çatma Mezar” olarak adlandırmayı tercih ettik.

Çalışmamızda, her iki mezardan alınan toplam 7 adet çatı kiremidi ele alınmıştır. Korinth tipine dâhil olan çatı kiremitleri dikdörtgen formlu olup uzunlukları 50 – 51.5 cm arasında, genişlikleri ise 39 – 42.5 cm arasındadır. Amisos nekropolünde aynı formda üretilerek kiremit çatma mezarlarda kullanılmış MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenen çatı kiremitleriyle¹⁹ Hadrian Dönemi'ne ait sikkeden yola çıkılarak MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kiremit çatma mezardaki kiremitler, değindiğimiz örneklerle aynı form yapısına sahiptir.²⁰ Kentin MÖ 2. yüzyılın yarısına ve MS 4. yüzyıla tarihlenen iki farklı yer altı kaya mezarı örneğinde de aynı formdaki kiremitlerin, bir kapak işleviyle kullanılmış olduğunu görmekteyiz.²¹ Bu nedenle Amisos'un çeşitli kiremit çatma mezarlarında buluntu veren mezar yapıları Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilirken buluntu vermeyen mezarlar, Helenistik-Roma İmparatorluk Dönemi'ne yerleştirilmiştir.²² Amisos mezarlarında Helenistik Dönem'den beri aynı formdaki kiremitlerin kullanım gördüğünü, ancak yoğun olarak bu çatı kiremitlerinin Roma İmparatorluk Dönemi'nde mezarlarda daha çok tercih edildiğini ifade etmek mümkündür.

Amisos'ta çatı kiremitli mezarlar, sadece karşılıklı çatılı şekilde karşımıza çıkmaz. Kiremit mezar grubu içinde kiremit destekli, kiremit tabanlı ve iç bükey kiremitli mezarlar olarak da çeşitli tipler bulunmaktadır.²³ Mezarlar haricinde Amisos'un akropol alanında Helenistik Dönem'den itibaren MS 2. yüzyıl içerisinde de kullanılan bir mekâna ait kalıntılarda benzer kiremit parçaları ele geçmiştir.²⁴ Bu dönemlerde çatı kiremitlerinin yoğun olarak üretilmiş olduğunu belirtmek mümkündür.²⁵ Kimmer/Kerç Boğazı kıyı kesiminde bulunan MÖ

¹¹ Özcan 2010, 18; Yıldırım 2014, 30.

¹² Ercan 2020, 30.

¹³ Baydan 2019, 35.

¹⁴ Hamari 2019, 21.

¹⁵ Bingöl 1984, 52; Özyiğit 1988, 103; Şirin - Kolağasıoğlu 2018a, 171.

¹⁶ Çoşkun 2007, 10; Gül 2022, 34, dn. 274.

¹⁷ Altun 2020, 199.

¹⁸ Baydur 1953, 102; Tekçam 2007, 212.

¹⁹ Şirin 2022, 454-456, 464-465, kn. 2-3, 6, Res. 15-16, 19.

²⁰ Şirin - Kolağasıoğlu 2017, 7, 24-27, Res. 21-23.

²¹ Şirin - Kolağasıoğlu 2018a, Res. 13a, d, 170; Şirin 2019, 240-241, 247, 255, Res. 15; Şirin - Yiğitpaşa 2023a, 331, 339, 342, Res. 27, 36.

²² Şirin - Kolağasıoğlu 2017, 9.

²³ Şirin - Kolağasıoğlu 2017, 8-9; Şirin 2022, 449-450; Şirin 2023, 84-85, Şek. 9.2.3.1.-9.2.3.5.; Şirin - Yiğitpaşa 2023b, 27-30, Res. 11-15.

²⁴ Şirin 2018a, 520-521, 534, Res. 21.

²⁵ Baydan 2019, 47-48.

6.-5. yüzyıllara ait çatı kiremitlerinin Amisos kentinden ithal edildiğine değinilmesi,²⁶ bu üretimin kentin ilk kurulmaya başlandığı dönemden beri gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca, çatı kiremitlerinin üretim atölyesi olarak Roma Dönemi'ne ait kent nekropolünde açığa çıkan mekân kalıntılarının varlığı, oldukça önemli kanıtlar sunmaktadır.²⁷

Kentin mezar yapılarında kullanılan çatı kiremitleriyle aynı formda olan kat. no. 1, 2, 3, 4, 5, 6 ve 7'deki çatı kiremitlerini, mezarlarda ele geçen buluntularla kontekt olarak değerlendirildiğimizde MS 2.-3. yüzyıl aralığına yerleştirmemiz mümkündür.

4.2. Tek Kulplu Testiler (Lagynos – Lagoena)

Lagynos, testi, çömlekçik, oinochoe, sürahi vb gibi çeşitli adlarla anılan tek kulplu testiler, kısa ya da uzun boyunlu, şişkin gövdeli ve tek kulplu yapısıyla bir lagynos formunun özelliklerini sergiler. Bazı araştırmacılara göre lagynoslar, oinochoenin bir tipi olarak ifade edilir.²⁸ İçine içki konulduğu için bu formdaki kaplar genellikle içki kabı olarak anılmıştır. Antik Yunan ve Roma'da düşük gelirli vatandaşların Khios Adası şarabını satın alabilmesi için üretilen küçük boyutlu ve tek kulplu kaplar olan lagynoslar²⁹ yoğun olarak Helenistik Dönem'de karşımıza çıkarken küresel, keskin, köşeli ya da dikdörtgene yakın gövdeli, boyunları ince uzun, kalınlaşan dudaklı, düz ya da yuvarlak kesitli dikey kulplara sahip formlarda da üretilmişlerdir.³⁰

Tek kulplu testiler içki matarası olarak kullanılmalarının yanında batık gemi kargolarında sıvı taşımacılığında,³¹ konutlarda bir mutfak eşyası olarak da kullanım görmüştür. İçinde içki ya da sıvı konulan tek kulplu testileri, lagynos haricinde oinochoe, testi, içki sürahisi gibi adlarla anmak mümkündür. Lagynosların belirgin form yapısı zamanla şarap haricinde farklı sıvılarında taşınması ya da bir mutfak kabı olarak kullanılması amacıyla Roma Dönemi'nin kısalan boyunlu, tek kulplu ve şişkin karınlı formuna evrilmiş görünmektedir. Oinochoe, lekytos ve lagynos olarak bilinen tek kulplu bu tipteki kaplar için Roma Dönemi'nde "Lagoena" kelimesi kullanılmıştır.³² Latince kökeli lagoenanın Grekçe karşılığı ise lagynostur.³³ İçine şarap, zeytinyağı, su vb. gibi çeşitli sıvıların konduğu şişkin gövdeli, dar boyunlu ve tek dikey kulplu lagoenalar, masa seramikleri içerisindeki en yoğun buluntu gruplarından biridir.³⁴ Karakteristik formdaki lagynosların uzun olan boynun kırılma riskini azaltmak için Roma Dönemi'nde bu kapların boyunları kısalmış olmalıdır. Kısalan boyun, işlenişine göre de bir gelişim süreci gösterir. Özellikle halka boyunlu örnekler MS 1. yüzyılın ortasından MS 3. yüzyılın ilk çeyreğine, boğumlu (flaş) boyunlu örnekler ise MS. 3.-4. yüzyıla tarihlenebilmektedir.³⁵

Kat. no. 8 ve 9'da yer alan örneklerin form olarak oldukça benzerlerini Roma Dönemi'nde lagynos olarak adlandırılmış oluşunu görmek mümkündür.³⁶ Hatta bu formdaki testilerin oldukça benzerleri bugün dahi Anadolu'nun çeşitli çömlekçi atölyelerinde su testisi adıyla üretilmektedir.³⁷ Çatı kiremitlerinde karşılaşıldığı gibi farklı dillerde ve coğrafyalarda aynı işlev için kullanılan belirgin formdaki tek kulplu testiler, Yunan dünyasında lagynos,

²⁶ Atasoy 1997, 40.

²⁷ Şirin 2024, 70.

²⁸ Cook 1960, 229.

²⁹ Thompson 1934, 451; Rotroff 1997, 226; Tekçam 2007, 126-127; Bilgin 2020, 7.

³⁰ Thompson 1934, 450-451; Gürler 2001, 542.

³¹ Vivliodetis 2012, 153.

³² Özdemir 2009, 35.

³³ Akkumaz 2016, 78.

³⁴ Özdemir 2009, 36; Akkumaz 2016, 78-79.

³⁵ Lyons 2013, 9.

³⁶ Pcma.uw.edu.

³⁷ Sevim 2019, 188, Res. 11.

Roma Dönemi'nde ise lagoena olarak adlandırılmıştır. Biz çalışmamızda genel bir ifadeyle bu örnekler için tek kulplu testi adını kullanmayı tercih ettik.

Çalışmamızda yer alan tek kulplu pt testileri form olarak düz boyunlu (kat. no. 8) ve boğumlu boyunlu (kat. no. 9) olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Kat. no. 8'de yer alan düz halka boyunlu testinin yivli gövde yapısının form ve işleniş olarak aynısı, Amisos'tan MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kiremit çatma mezar buluntusunda karşımıza çıkar.³⁸ Boyun, gövde ve kaide olarak oldukça benzerini, kent in yer altı kaya mezarında MS 4. yüzyıla ait pt testide³⁹ ve yine Amisos teritoryumunda bulunan Neoclaudiopolis'ten bir sanduka mezarda ele geçen MS 2.-3. yüzyıla ait buluntuda görmek mümkündür.⁴⁰ Kentin nekropolünden MS 2.-3. yüzyıla ait lagynosların ağız, boyun ve form yapıları da kat. no. 8'deki örneğe çok benzerdir.⁴¹

Kat. no. 9'daki örneğin omuzdan itibaren şişkin gövdesi kaideye dek daralmakta olup boyun boğumlu yapıdadır. Amisos'un yer altı kaya mezarlarında yoğun olarak ele geçen MS 2. yüzyıla ait lagynos parçaları⁴² ile MS 4. yüzyıla ait testi⁴³ boğumlu boyunlu ve gövde formu olarak kat. no. 9'daki örneğe oldukça benzerdir. Yine kent mezarından MS 2.-3. yüzyıllara ait aynı form ve işlenişteki lagynoslar⁴⁴ ile bir kiremit çatma mezar buluntusu olan MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen tek kulplu testi⁴⁵ konumuzda yer alan örneğe oldukça benzerdir. Ayrıca MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenen Amisos buluntusu bir testinin gövde yapısı, kat. no. 9'daki örnekle de oldukça benzerdir.⁴⁶

Kat. no. 8 ve 9'daki örneklerin form yapısı Geç Helenistik Dönem'de görülmeye başlanırken oldukça benzerleri MS 2. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl aralığına tarihlenen Amisos mezar buluntularında karşımıza çıkmaktadır. Bu formdaki buluntular, genel olarak kent mezarlarında karşımıza çıkarken Roma İmparatorluk Dönemi'nde fazla bir değişikliğe uğramadan üretilerek kullanım görmüştür. Bunda sade ve gösterişsiz, kullanışlı ve ucuz maliyetle üretimin etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Çalışmamızda değinilen kat. no. 8 ve 9'daki tek kulplu pt testileri kentteki benzerleriyle analogi odaklı değerlendirdiğimizde MS 2.-3. yüzyıla tarihlendirmemiz mümkündür.

4.3. Sikke

Mezar 1'de definin ağız içinde 1 adet bronz sikke (kat. no. 10) ele geçmiştir. Sikkenin varlığı, Grek inanişına göre yer altı ülkesinde bulunan Stiks ya da Akheron Irmağı'nın karşı kıyısına ölen kişinin ruhunu geçirmesi için Roma'da daha da ön plana çıkarılarak belirgin bir kişiliğe kavuşan kayıkçı Kharon'a⁴⁷ bırakılan bahşış geleneğinin varlığını göstermektedir.

Sikkenin her iki yüzeyi yoğun korozyonlu olduğu için okunamamaktadır. Bu nedenle mezarda kullanılan çatı kiremitleri ve tek kulplu testiler ışığında değerlendirildiğinde sikkeyi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlemek olasıdır.

5. Değerlendirmeler ve Sonuç

Amisos nekropolünde bulunan çatı kiremitleri, Helenistik Dönem'den Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar geniş bir zaman aralığında benzer formlarla üretilmiştir.

³⁸ Şirin - Kolağasıoğlu 2017, 25, Res. 22a.

³⁹ Şirin 2019, 274, kn. 20.

⁴⁰ Yiğitpaşa - Şirin 2020, 201, 213-214, kn. 15, Res. 51.

⁴¹ Şirin 2021a, 113-114, 127, kn. 12, 14, Res. 32, 34; Şirin 2022, 456, 466, kn. 7, Res. 20.

⁴² Şirin 2021b, 302, 315-316, kn. 17, Res. 33a-b.

⁴³ Şirin 2019, 271-273, kn. 14, 16, 18.

⁴⁴ Şirin 2021a, 113, 127, kn. 10-11, Res. 30-31.

⁴⁵ Şirin 2022, 457, 466, kn. 8-9, Res. 21-22.

⁴⁶ Şirin 2017, 107, Res. 9b.

⁴⁷ Erhat 2008, 173.

Kiremitler, kent nekropolünde ve nekropolün yayılım alanında çeşitli mezarlarda ele geçen kiremitlerle aynı form ve işlenişe sahip olup belirli bir standart kalıbın varlığını göstermektedir. Roma Dönemi'nde çatı kiremitlerinin birçok yerleşimde standart hale gelerek benzer formlu bir yapıya kavuşup üretimine devam edilmesi,⁴⁸ bu kentteki standardizasyonun varlığını desteklemektedir.

Düz kiremitler yapıların çatılarına yerleştirilmek için üretilirken bir evin çatısını andıracak şekilde karşılıklı çatılarla mezar tipi olarak da sıklıkla tercih edilmiştir. Bu kiremitler sadece çatılarda veya mezarlarda değil zeminin düzlenmesinde, duvar örgü sistemleri içinde, kaplama levhaları vb. gibi birçok alanda kullanım görmüştür.⁴⁹ Kentin deniz kıyısında bulunması, dağlık ve ormanlık alanlarının varlığı ve ilkim şartları, kentteki çatı kiremidi üretimini de doğrudan etkilemiştir.⁵⁰ Ancak kentteki kiremitlere ilişkin verileri biz daha çok mezar yapılarından öğrenmekteyiz.

Kentin gömü geleneğinde çatı kiremitleri farklı işlevlerde kullanım görmüştür. Konumuzu oluşturan mezarlar haricinde definin yerleştirileceği zemin tabanının düzleştirilmesi veya çatı kiremitlerinin bir destek olarak kullanılması şeklinde de karşımıza çıkarken⁵¹ urne mezar kaplarının saklanması,⁵² defin nişi ya da defin teknesi gibi bölmelerin kapatılmasında bir kapak olarak da kullanım görmüştür.⁵³ Bu durum bize, çatı kiremitlerinin çeşitli amaçlarla kullanıldığını göstermektedir.

Kiremitlerin düşük maliyetli ve kullanışlı olması, basit üretim yöntemleriyle standardize edilerek yaygın şekilde üretilmesi, halkın bu malzemeleri tercih etmesinde etkili olmuştur.⁵⁴ Ayrıca kentte tespit edilen mezarlarda kullanılmış çatı kiremitlerinin firmissiz olmaları da bu kiremitlerin doğrudan mezarlarda kullanılmak için üretilmiş olduğunu gösteriyor olmalıdır.⁵⁵

Kiremitlerin karşılıklı olarak çatılmasıyla yapılan mezarlar, yapısı gereği kolay kırılabilirdiğinden bütün olarak tespit edilebilmesi oldukça zordur. Amisos'ta bugüne dek tespiti yapılabilen mezar örnekleri, genellikle üç sıra halinde karşılıklı çatılmış, ayak ile baş kısmının kapatıldığı toplam 8 adet çatı kiremidiyle yapılmış örnekleri teşkil eder. Azda olsa karşılıklı iki sıra halinde ve iki adet kapak kiremidiyle toplam 6 adet çatı kiremidinin kullanıldığı mezar örnekleri de karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶

Çalışmamızda yer alan iki mezardaki definlerin konuluşunda bir yön birliği bulunmamaktadır. Arazinin uzanış yönü, mezarlarda yön birliğinin oluşmasına etki etmemiştir. Kentin diğer kiremit mezarları örneklerinde olduğu gibi bu mezarlarda da definler dorsal pozisyonda zemine yatırılmış olup definlere inhumasyon gömü şekli uygulanmıştır. Definlerin üzeri, kiremitler konulmadan önce yaklaşık 15 ile 20 cm yüksekliğe dek toprak dolgusuyla örtülmüştür. Bu toprak dolgusu çatılı kiremitlerin içini dolduracak şekilde örtülmüştür. Ancak zamanla mezar içine sızan su, mezar içindeki toprağın çökmesine ve kiremitler arasında boşluk oluşmasına neden olmuştur. Bu durumda mezarın üstüne atılan toprak dolgusunun basıncı, kiremitlerin içe doğru kırılmalarına neden olmuştur. Böylelikle mezar içindeki toprağın varlığını kentin gömü geleneğiyle olan bir ritüelden ziyade mezar içine yığılan toprakla kiremitlerin kırılmasının önlenmesinin amaçlanmış olduğunu belirtmek mümkündür.

⁴⁸ Hamari 2019, 21.

⁴⁹ Şirin 2022, 453.

⁵⁰ Şirin 2022, 453.

⁵¹ Şirin - Kolağasıoğlu 2017, 17-18, 24, Res. 13a-b, 20, 14b.

⁵² Şirin - Kolağasıoğlu 2018a, 183, 185, 187, Res. 5, 13a, 13d.

⁵³ Şirin - Yiğitpaşa 2023a, 340, 343, Res. 27, 37; Şirin 2019, 256-257, Res.19-20.

⁵⁴ Şirin 2018, 520-521, 534, Res. 21.

⁵⁵ Şirin 2022, 453.

⁵⁶ Şirin - Kolağasıoğlu 2017, Res. 12a-b.

Bugüne dek kentte tespit edilen 20’yi aşkın çatı kiremidiyle yapılmış mezarlardaki çatı kiremitlerini tipolojik olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Korinth tipi düz çatı kiremidi olarak karşılıklı iki yan kenarı pervazlı, pervaz boşluğu ve uzatma bağlantıları bulunan dikdörtgen ve kare formlu olanlar “Tip 1a”;⁵⁷ Korinth tipi olup karşılıklı iki yan kenarı pervazlı ve kısa kenarında astragal bulunan dikdörtgen formlu olanları “Tip 1b”;⁵⁸ iç bükey formda bir ucu diğerine göre daha dar ve çerçevesiz olan Laconia tipi çatı kiremitlerini ise “Tip 2”⁵⁹ olarak gruplandırmak mümkündür. Tip 1a ve 1b Korinth tipi ile Laconia tipi olarak ikiye ayrılan çatı kiremitlerinden Tip 1a’nın yüksek veya kısa pervazlı, pervaz içi oluklu, pervaz uzantısı tabandan itibaren köşeli veya yumuşak geçişli, pervaz boşluğu bulunan ya da bulmayan olmak üzere çeşitli varyasyonları da bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Roma İmparatorluk Dönemi’nin MS 2.-3. yüzyıllarına tarihlenen kiremit çatma mezarlar, Amisos’un mezar tipolojisi içinde önemli bir yere sahiptir. Bu tip mezarlar, Anadolu’da olduğu gibi⁶⁰ Amisos nekropolü ve nekropolün yayılım alanında da yoğun olarak Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenir. Ayrıca tipolojik olarak, Tip 1 ve Tip 2 olmak üzere iki tipe ayrılan çatı kiremitleri Tip 1a ve Tip 1b olarak da kendi içinde iki gruba ayrılır (Çiz. 10). Çalışmamızda yer alan çatı kiremitlerinin dâhil olduğu Tip 1a’nın çeşitli varyantlarını da bu tip içinde değerlendirmek yerinde olacaktır (Çiz. 11).

1. Katalog

Katalog No 1 (Res. 11 – Çiz. 1): Çatı kiremidi. Pt. Mezar 1. Kalıpta yapım. Uzunluğu 51.5 cm, genişliği 42.5 cm, yüksekliği 5 cm, pervaz kalınlığı 2.4 cm, pervaz yüksekliği 2.1 cm. Kiremit renkli hamurlu, dikdörtgen formlu, düz tabanlı, pervazların uzatma bağlantısı 10 cm’dir. Çatı kiremidi kırık olup sonradan birleştirilmiş, köşesinin bir kısmı kırık-noksandır. MS 2.-3. yüzyıl.

Kat. No. 1 – Res. 11 – Çiz. 1: Pt çatı kiremidi (Çizim, Orhan Alper ŞİRİN).

Katalog No 2 (Res. 12 – Çiz. 2): Çatı kiremidi. Pt. Mezar 1. Kalıpta yapım. Ölçülebilir uzunluğu 31 cm, genişliği 42 cm, yüksekliği 5 cm, pervaz kalınlığı 2.9 cm, pervaz yüksekliği 2.3 cm. Açık kiremit renkli hamurlu, dikdörtgen formlu, düz tabanlı, yarıya yakın kısmı kırık-noksandır. MS 2.-3. yüzyıl.

⁵⁷ Şirin - Kolağasıoğlu 2017, Res. 13c, 15a-b; Şirin 2022, Res. 14-19.

⁵⁸ Şirin - Kolağasıoğlu 2018b, Res. 3-4.

⁵⁹ Şirin - Kolağasıoğlu 2017, Res. 14a.

⁶⁰ Taş 2016, 64, 73, 93.

Kat. No. 2 – Res. 12 – Çiz. 2: Pt çatı kiremidi (Çizim, Orhan Alper ŞİRİN).

Katalog No 3 (Res. 13 – Çiz. 3): Çatı kiremidi. Pt. Mezar 2. Kalıpta yapım. Uzunluğu 50.5 cm, genişliği 39 cm, yüksekliği 4.2 cm, pervaz kalınlığı 2.8 cm, pervaz yüksekliği 2.1 cm. Açık kiremit renkli hamurlu, dikdörtgen formlu, düz tabanlı, pervazların uzatma bağlantısı 11 cm'dir. Çatı kiremidi sonradan birleştirilmiş iki parçalıdır. MS 2.-3. yüzyıl.

Kat. No. 3 – Res. 13 – Çiz. 3: Pt çatı kiremidi (Çizim, Orhan Alper ŞİRİN).

Katalog No 4 (Res. 14 – Çiz. 4): Çatı kiremidi. Pt. Mezar 2. Kalıpta yapım. Uzunluğu 50.5 cm, genişliği 39.5 cm, yüksekliği 4.1 cm, pervaz kalınlığı 2.5 cm, pervaz yüksekliği 2.2 cm. Kiremit renkli hamurlu, dikdörtgen formlu, düz tabanlı, pervazların uzatma bağlantısı 9.5 cm'dir. Çatı kiremidi sonradan birleştirilmiş iki parçalıdır. MS 2.-3. yüzyıl.

Kat. No. 4 – Res. 14 – Çiz. 4: Pt çatı kiremidi (Çizim, Orhan Alper ŞİRİN).

Katalog No 5 (Res. 15 – Çiz. 5): Çatı kiremidi. Pt. Mezar 2. Kalıpta yapım. Uzunluğu 50 cm, genişliği 38.5 cm, yüksekliği 4 cm, pervaz kalınlığı 2.7 cm, pervaz yüksekliği 2.2 cm. Kiremit renkli hamurlu, dikdörtgen formlu, düz tabanlı, pervazların uzatma bağlantısı 9 cm'dir. Çatı kiremidi sonradan birleştirilmiş iki parçalıdır. MS 2.-3. yüzyıl.

Kat. No. 5 – Res. 15 – Çiz. 5: Pt çatı kiremidi (Çizim, Orhan Alper ŞİRİN).

Katalog No 6 (Res. 16 – Çiz. 6): Çatı kiremidi. Pt. Mezar 2. Kalıpta yapım. Uzunluğu 50 cm, genişliği 37.5 cm, yüksekliği 4.5 cm, pervaz kalınlığı 2.5 cm, pervaz yüksekliği 2.2 cm. Kiremit renkli hamurlu, dikdörtgen formlu, düz tabanlı, pervazların uzatma bağlantısı 10 cm'dir. Çatı kiremidi sonradan birleştirilmiş iki parçalı olup köşesinin bir kısmı kırık-noksandır. MS 2.-3. yüzyıl.

Kat. No. 6 – Res. 16 – Çiz. 6: Pt çatı kiremidi (Çizim, Orhan Alper ŞİRİN).

Katalog No 7 (Res. 17 – Çiz. 7): Çatı kiremidi. Pt. Mezar 2. Kalıpta yapım. Uzunluğu 50 cm, genişliği 39 cm, yüksekliği 4 cm, pervaz kalınlığı 2.4 cm, pervaz yüksekliği 2.1 cm. Açık kiremit renkli hamurlu, dikdörtgen formlu, düz tabanlı, pervazların uzatma bağlantısı 11 cm'dir. Çatı kiremidi sonradan birleştirilmiş iki parçalıdır. MS 2.-3. yüzyıl.

Kat. No. 7 – Res. 17 – Çiz. 7: Pt çatı kiremidi (Çizim, Orhan Alper ŞİRİN).

Katalog No 8 (Res. 18 – Çiz. 8): Tek kulplu testi. Pt. Mezar 1'deki definin ayak kısmı. Çarkta yapım. Yüksekliği 37 cm, gövde çapı 26 cm, kaide çapı 13 cm. Kiremit renkli hamurlu, dışa taşkın ağızlı, ağızdan itibaren daralan kısa boyunlu, kaideye doğru daralan şişkin geniş gövdeli, bilezik kaidelidir. Boyundan yükselip gövdede birleşen tek yivli kulpludur. Gövde üzeri kaideye dek inen yatay yivlidir. Çok kırıklı olup birleştirilmiş ve noksan parçalıdır. MS 2.-3. yüzyıl.

Kat. No. 8 – Res. 18 – Çiz. 8: Tek kulplu pt testi (Çizim, Orhan Alper ŞİRİN).

Katalog No 9 (Res. 19 – Çiz. 9): Tek kulplu testi. Pt. Mezar 2'deki definin ayak kısmı (?). Çarkta yapım. Ölçülebilir yüksekliği 41 cm, gövde çapı 28 cm, ağız çapı 11 cm. Kiremit renkli hamurlu, dışa taşkın ağızlı, ağız altı düz bant formu, kısa boyunlu, boyun kısmı boğumlu, basık omuzlu, kaideye dek daralan gövdeli, bilezik kaidelidir. Boynun üstünden omza birleşen iki yivli tek kulpludur. Çok kırıklı olup birleştirilmiş ve noksan parçalıdır. MS 2.-3. yüzyıl.

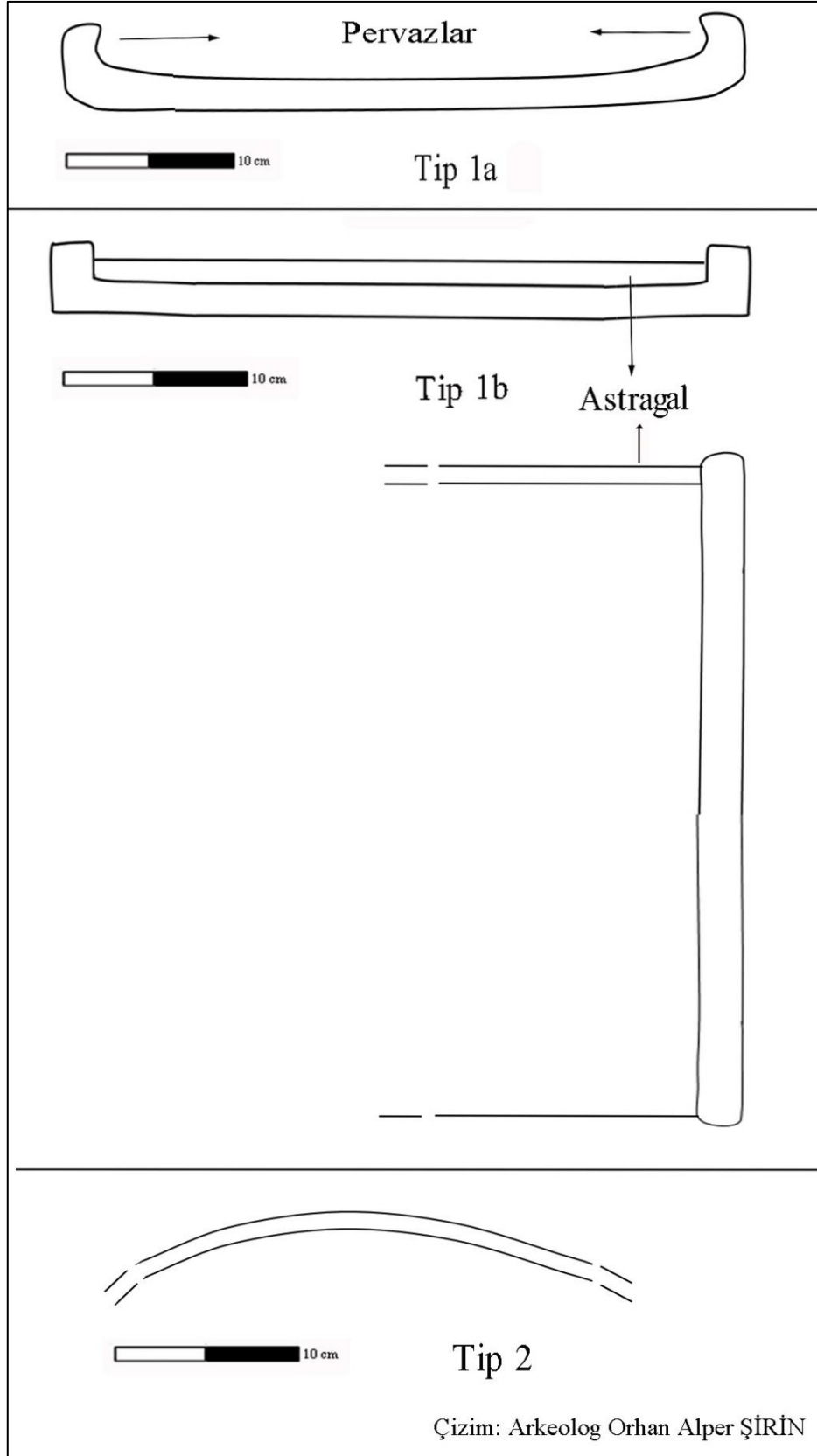

Kat. No. 9 – Res. 19 – Çiz. 9: Tek kulplu pt testi (Çizim, Orhan Alper ŞİRİN).

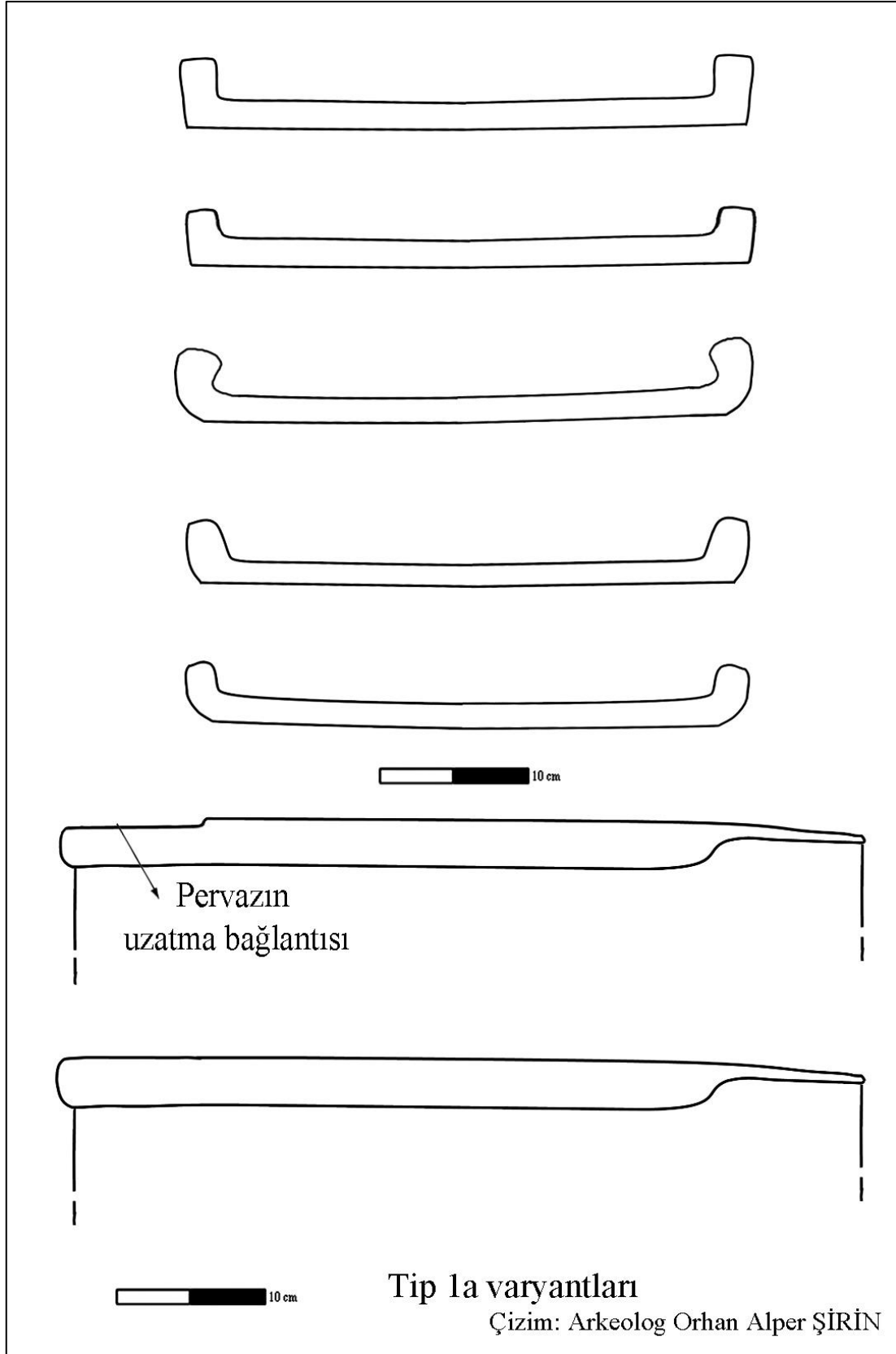
Katalog No 10 (Res. 20): Sikke. Bronz. Mezar 1'deki definin ağız içi. Çapı 2 cm. Sikke okunamayacak kadar korozyonludur. Roma İmparatorluk Dönemi.

Kat. No. 10 – Res. 20: Bronz sikke.

Çiz. 10: Amisos'taki çatı kiremidi tipleri.

Çiz. 11: Amisos'taki çatı kiremitleri Tip 1a'nın varyantları.

Çıkar Çatışması / *Conflicts of Interest*: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares no conflict of interest.

Kaynakça

- Akkurnaz, F. B. 2016, *Eski Yunan ve Roma Kapları ve İşlevler*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın.
- Alkaç, E.-Cankardeş-Şenol, G.-Yiğitpaşa, D. 2024, *Amisos'tan Amphora Mühürleri/Stamped Amphora Handles From Amisos*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Altun, Ö. 2020, "Köşkdagi Gömü Alanı Mezar Tipleri ve Buluntuları", *Anadolu Araştırmaları*, 23, 193-214.
- Atasoy, S. 1997, *Amisos: Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samoto Otomobil/Koç Holding, Samsun.
- Baydan, C. 2019, *Karia Bölgesinde Antik Çağ Batıklarında Bulunan Çatı Kiremitleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Baydur, S. Y. 1953, "Dilimiz ve Yunan-Lâtin Asıllı Kelimeler", *Bellekten*, 1/93, 93-121.
- Bilgin, S. 2020, "Bilecik'te Bir Höyük Yerleşmesi: Arıcaklar", *Maskop*, 14.1/2, 1-32.
- Bingöl, O. 1984, "Bayraklı Çatı Kiremitleri", *Anadolu/Anatolia*, 20, 51-81.
- Cook, R. M. 1960, *Greek Painted Pottery*, London.
- Çoşkun, A. 2007, "Salamis Kenti Çatı Kiremitleri Üzerine Bazı Gözlemler", *Anadolu/Anatolia*, 33, 9-24.
- Ercan, O. 2020, *Apollonia Ad Rhyndacum Nekropolü Kerpiç Mezarları*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- Erhat, A. 2008, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Gül, M. 2022, "MÖ 1. Binden Roma İmparatorluk Dönemi Sonuna Kadar Anadolu'da Stylus", Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- Gürler, B. 1994, *Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Hamari, P. 2019, *Roman-Period Roof Tiles in The Eastern Mediterranean, Towards Regional Typologies*, University of Helsinki, (Unpublished PhD Thesis), Helsinki.
- Lyons, A. 2013, "Roman Pottery Identification", (ed. Woolverton, J.), *Jigsaw Cambridgeshire Best Practice Users' Guide*, 1-14.
- Özcan, F. Ç. 2010, *Seyitömer Höyük Çatı Örtü Sistemleri*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.
- Özdemir, B. Ş. 2009, *Patara Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya.
- Özyiğit, Ö. 1988, "Antik Çatılarda Dere Kiremitleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, 4/4, 101-116.
- Pcma.uw.edu.: <https://pcma.uw.edu.pl/en/2019/03/11/jiyeh-2/> (erişim tarihi 16/09/2023).
- Rotroff, S. I. 1997, "Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material", *The Athenian Agora*, 29, American School of Classical Studies at Athens.
- Sapirstein, P. 2016, "Origins and Design of Terracotta Roofs in the Seventh Century bce", *A Companion to Greek Architecture*, 4, (ed. Miles, M. M.), 46-59.

- Sevim, C. 2019, “Geleneksel Çömlekçilikteki Su Kapları ve Anadolu, Hindistan, İspanya Örnekleri”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9/1, 180-196.
- Şirin, O. A. 2017, “Amisos’ta Lahit Mezar Geleneği”, *Amisos*, 2/3, 86-126.
- Şirin, O. A. 2018, “Amisos’ta Roma İmparatorluk Dönemi (M.S. 2. Yüzyıl)’ne Ait Kalımlarda Gerçekleştirilen Kurtarma Kazısı ve Kazı Buluntuları”, *Amisos*, 3/5, 515-537.
- Şirin, O. A. 2019, “Amisos Nekropolü’nden Geç Roma İmparatorluk Dönemi’ne Ait Bir Yer Altı Kaya Mezarı ve Defin Buluntuları”, *Amisos*, 4/7, 238-278.
- Şirin, O. A. 2021a, “Amisos Nekropolü’nden Roma İmparatorluk Dönemi’ne Ait Bir Yer Altı Kaya Mezarı ve Mezar Buluntuları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Amisos*, 6/10, 100-129.
- Şirin, O. A. 2021b, “Amisos Nekropolü’nden Geç Helenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi’nde Kullanılmış Bir Yer Altı Kaya Mezarı, Mezar Buluntuları ve Trepanasyonlu Bir Kafatası Parçası Üzerine Bazı Değerlendirmeler” *Amisos*, 6/11, 285-320.
- Şirin, O. A. 2022, “Amisos Nekropolünden Çatı Kiremitli Mezar Örnekleri”, *Amisos*, 7/13, 447-468.
- Şirin O. A. 2023, *Arkaik Dönemden Geç Roma Dönemine Kadar Amisos*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.
- Şirin, O. A. 2024, *Amisos Antik Kenti ve Nekropol Alanı*, Ceylan Ofset Basın ve Yayınevi, Samsun.
- Şirin, O. A. - Kolağasıoğlu, M. 2016, *Çakalca–Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, SAMTAB Yayınları, Samsun.
- Şirin, O. A. - Kolağasıoğlu, M. 2017, “Amisos Nekropolü Basit Toprak ve Kiremit Mezar Geleneği”, *Amisos*, 2/2. 1-29.
- Şirin, O. A. - Kolağasıoğlu, M. 2018a, “Amisos’ta Urne Mezar Geleneği”, *Amisos*, 3/4, 167-200.
- Şirin, O. A. - Kolağasıoğlu, M. 2018b, “Amisos’tan Basit Toprak ve Kiremit Mezar Örneği”, *Bütünşehir*, 3/18, 64-68.
- Şirin, O. A. - Yiğitpaşa, D. 2023a, “Amisos Nekropolünden Bir Yer Altı Kaya Mezarı ve Mezar Buluntuları ile Mühürlü Amphoraları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Halime HÜRYILMAZ’a Armağan Kitabı*, (eds. Aykut, A., Tekin, H., Aydınğün, Ş., Zimmerman, T., Aydınğün, H. ve Gedik, S.), Bilgin Kültür Sanat Yayınevi, Ankara, 323-346.
- Şirin, O. A. - Yiğitpaşa, D. 2023b, “Amisos Kentinde Tespit Edilen Mezar Tiplerinin Tespiti ve Mezarlara İlişkin Bazı Değerlendirmeler”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 15-48.
- Taş, P. 2016, *Antik Dönemde İonia Bölgesindeki Ölü Gömme Gelenekleri*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- Tekçam, T. 2007, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Thompson, H. A. 1934, “Two Centuries of Hellenistic Pottery”, *Hesperia*, 3/4, 311-476.

- Vivliodetis, E. 2012, “The Lagynoi”, *The Antikythera Shipwreck, the Ship, the Treasures, the Mechanism*, (Eds. Kaltsas, N., Vlachogianni, E. and Bouyia, P.), Hellenic Ministry of Culture and Tourism National Archaeological Museum, Athens, 152-163.
- Yıldırım, E. 2014, *Olba Manastırı Çatı Kiremitleri ve Örtü Sistemleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Yiğitpaşa, D. - Şirin, O. A. 2020, “Vezirköprü’de 2012-2017 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Kurtarma Kazıları Üzerine Gözlemler”, *Amisos*, 5/8, 178-218.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 9, Sayı/Issue 17 (Aralık/December 2024), ss./pp. 220-245
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1536529

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/Received: 20. 08. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 26. 11. 2024

İSA'NIN MUCİZELERİNİN GÖRSEL ANLATIMI: BNF COPTE 13 ÜZERİNE BİR İNCELEME

A VISUAL DEPICTION OF THE MIRACLES OF THE CHRIST: A STUDY ON BNF COPTE 13

Fatma YAŞAR*

Öz

Bu makale, günümüzde Paris Ulusal Kütüphanesi'nde korunan BnF Copte 13 numaralı Kıpti el yazmasında yer alan İsa'nın mucizelerini konu alan sahnelerin ikonografik ve üslup özelliklerini ele almaktadır. 12. yüzyıla tarihlenen ve Damiette'deki Azize Theotokos Meryem Kilisesi için hazırlanmış olan bu eser, Bizans ve diğer Hristiyan sanat gelenekleriyle ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırmada toplam on dokuz mucize sahnesi incelenmiş ve bu sahnelerin Bizans sanatı ile Kıpti sanatı arasındaki bağları nasıl ortaya koyduğu analiz edilmiştir.

Bu el yazması, metin ve resim arasındaki uyumla dikkat çekmekte olup sanatçının özgün yorumlarıyla Kıpti sanatında Bizans etkilerinin nasıl dönüştürüldüğünü göstermektedir. Çalışma, el yazmasının Hristiyan sanatındaki önemini vurgulamak amacıyla farklı dönemlere ait ikonografik örnekleriyle karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır. Yapılan bu analizler sonucunda, Kıpti sanatının özellikle Bizans sanatından aldığı ikonografik unsurları nasıl özgünleştirdiğini ortaya koymakta ve bu sanat geleneklerinin etkileşiminden doğan yaratıcı sanatsal yaklaşımları gözler önüne sermektedir. Eser, bu bağlamda, ikonografik çeşitliliğin ve sanatsal yeniliklerin bir örneği olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıpti El Yazması, İkonografi, İsa'nın Mucizeleri, BnF Copte 13, Yeni Ahit.

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Bağımsız Araştırmacı, Türkiye. E-posta: fatmayasar.5048@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7748-3248>

Abstract

This article examines the iconographic and stylistic characteristics of the scenes depicting the miracles of Christ in the Coptic manuscript BnF Copte 13, currently preserved in the National Library of France in Paris. Dating to the 12th century and originally intended for the Church of St. Mary Theotokos in Damiette, this manuscript is evaluated within the context of its connections to Byzantine and other Christian artistic traditions.

The study analyzes nineteen miracle scenes, exploring how they illuminate the links between Byzantine and Coptic art. The manuscript is notable for its harmony between text and image, showcasing how Byzantine influences were reinterpreted in Coptic art through the artist's unique approach. To emphasize its significance in Christian art, the study offers a comparative analysis of the manuscript alongside iconographic examples from various periods. These analyses demonstrate how Coptic art adapted iconographic elements from Byzantine traditions, highlighting the creative artistic expressions that emerged from their interaction. Thus, the manuscript stands as a remarkable example of iconographic diversity and artistic innovation.

Keywords: Coptic Manuscript, Iconography, Miracles of Christ, BnF Copte 13, New Testament.

1. Giriş

Makale konumuz Kıpti kökenli bir el yazması üzerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle “Kıpti” kelimesinin etimolojisine ve Kıpti sanatının gelişimine kısaca değinilecektir. “Kıpti” kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Arap dilinde “Kıbt” terimi, başlangıçta Hristiyanlığı kabul eden Mısırlılar için kullanılmış ve bu bağlamda “Kıpti” kelimesi, Mısırlı Hristiyan anlamına gelmektedir.¹ Kıptiler, Hristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan Mısır’ın yerli halkıdır. Hristiyanlığın MS II. yüzyılda Mısır’a girmesiyle Kıptiler, bu dini benimseyerek yaşamlarına entegre etmişlerdir. Bugün Mısır’da Hristiyanlar, nüfusun yaklaşık %10’unu oluştursa da Kıptiler, Mısır toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir.² Kıptiler, farklı bir yaşam tarzı benimsemelerine rağmen Mısır’daki yönetimden ve toplumun geri kalanından ayrılmış ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşlerdir.³ Bu azınlık statüsüne rağmen, Kıptilerin Mısır’ın tarihi ve kültürel yapısı üzerindeki etkisi belirgindir. Hristiyanlığın yayılması sürecinde, manastır yaşamının gelişiminde de önemli rol oynamışlardır. Kıptilerin sanatı, Hristiyan sanatı içerisinde şekillenmiştir.

Kıpti sanatı, MS 300 civarında Mısır’da yaygın hale gelmeye başlamıştır. Günümüzde en büyük ve zengin Kıpti eserler koleksiyonu, şu anda Kahire’deki Kıpti Müzesi’nde korunmaktadır. Bu koleksiyon, farklı malzemelerden yapılmış yaklaşık 16.000 parçayı içermektedir. Diğer Kıpti koleksiyonları, 50’den fazla uluslararası sanat ve arkeoloji müzesinde bulunmaktadır ve bunlar, kemik, fildişi, metal, cam, seramik ve el yazması gibi malzemelerle birlikte ahşap işleri, tekstiller ve ikonlardan oluşan farklı sanatsal nesnelere içermektedir.⁴ Kıpti sanatında, özellikle Kıpti duvar resimlerinin dekorasyonunda Antik Mısır, Antik Yunan, Bizans ve İslam sanatının güçlü etkileri göze çarpar. Kıpti resim sanatı, esasen dini bir amaca hizmet etmiş ve bu amacın temelinde inananları bilgilendirmek, öğretmek ve dindarlığa teşvik etmek yatmıştır. Antik Mısır sanatından alınan motifler ve ikonografik öğeler, Kıpti sanatında sıkça yer bulurken, Antik Yunan sanatının estetik anlayışı ve figüratif detayları bu sanata zenginlik katmıştır.⁵

Kıpti sanatına Bizans sanatında etkileri yoğun olmuştur. Bizans sanatının etkisi, yalnızca tasvir sanatı ve ikonografi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Kıpti kilise mimarisinde

¹ Sert 2017, 10.

² Zincir 2023, 62.

³ Gök, 2019.

⁴ El-Gendi 2012, 22.

⁵ El-Gendi 2012, 22-23.

de kendini göstermiştir. Mimari unsurlar, kiliselerin iç dekorasyonuna da yansımış ve mozaikler, freskler, mermer süslemeler gibi Bizans'tan gelen zengin detaylar kiliseleri süslemiştir. Kıpti ikonografisinde ise, özellikle azizlerin ve din şehitlerinin tasvirleri dikkati çeker. Bunların her biri Bizans sanatının izlerini taşımaktadır. Figürlerin; uzun, omuzlarına dökülen saçlar, ince ve uzun burunlar, belirgin kaşlar ve zarif detaylar, bu etkinin bariz göstergeleridir⁶. Kıpti sanatının bir diğer dikkat çeken özelliği ise, Antik Mısır'dan miras kalan dini sembollerin ve motiflerin Hristiyanlıkla harmanlanarak yeni bir ifade kazanmasıdır. Örneğin, Antik Mısır'da ölümlerin koruyucusu olan Anubis figürü, Kıpti sanatında meleklerle ve azizlerle çevrili yeni bir sembolik anlam kazanmıştır. Benzer şekilde, Giza piramitlerinin mimarisinde görülen tonoz ve kubbe yapıları, Kıpti kiliselerinin tavan süslemelerinde ve yapısal detaylarında yeniden hayat bulmuştur.⁷

Kıpti sanatı, İslam sanatının etkisinde de kalmıştır. Özellikle Fatımi dönemi, Kıpti sanatında İslami unsurların belirginleştiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde, Kıpti ahşap oymalarında ve süslemelerinde İslam sanatının karakteristik özelliklerinden olan motifler ve geometrik desenler karşımıza çıkar. Örneğin, İslam mimarisinin yaygın unsurları olan kemerler ve mukarnaslar, Kıpti kiliselerinin ve manastırlarının iç ve dış dekorasyonlarında yer bulmuştur. Buna ek olarak Kıpti tekstilleri ve el yazmaları da İslam sanatının etkilerini taşımaktadır. Bazı Kıpti el yazmalarında, altın ve mavi renklerin hâkim olduğu zengin süslemeler ve Kufi yazılar gibi İslam sanatı unsurları görülmektedir. Bu el yazmalarında yer resimler ve diğer süslemeler, İslam sanatı haricinde Bizans, İskenderiye ve Suriye etkileri taşımaktadır.

Günümüzde Paris Ulusal Kütüphanesi'nde "BnF Copte 13" envanter numarasıyla korunan el yazması, Kıpti dilinde yazılmış Dört İncil nüshasını içermektedir. Bu değerli eser, folio 2r'da yer alan bilgilere göre, Damiette'deki Azize Theotokos Meryem Kilisesi kütüphanesi için üretilmiştir. Üretim sürecini yöneten Damiette Metropolitisi Michel, bu kutsal metinlerin tamamlanma tarihlerini titizlikle kayıt altına almıştır.⁸ Buna göre: Matta İncili 19 Nisan 1178'de, Markos İncili 3 Eylül 1179'da Luka İncili 2 Ekim 1179'da ve Yuhanna İncili 9 Ocak 1180'de bitirilmiştir.⁹

BnF. Copte 13 no.lu Bu nadir ve önemli el yazması, Fransız elçi Achille Harlay de Sancy tarafından muhtemelen 1618 yılında Konstantinopolis'ten Fransa'ya getirilmiştir. El yazmasının Mısır'dan İstanbul'a nasıl getirildiği konusunda bilgi sahibi değiliz. El yazması, 1620 yılında Harlay de Sancy tarafından Paris'teki Oratoire St.-Honoré kütüphanesine bağışlanmış ve 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Kardinal Mazarin'in kütüphanesine aktarılmıştır. Ardından, çeşitli el değiştirmelerden sonra, bu kıymetli el yazması Paris Ulusal Kütüphanesi'ne ulaşmış ve burada korunmaya devam etmiştir.¹⁰ Toplam 286 folyodan oluşan bu el yazması, 38,5 cm x 27,5 cm ölçülerindedir. Matta İncili'nde 43 (2v-88v), Markos İncili'nde 3 (89r-133r), Luka İncili'nde 18 (134r-219v) ve Yuhanna İncili'nde 13 (220r-281v) sahne yer almaktadır.

El yazması üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmış ve ikonografik unsurları üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Gabriel Millet, bu el yazmasındaki sahnelerin üslubunun, günümüze ulaşamamış eski İskenderiye kaynaklı tasvirlerden esinlenmiş olabileceğini belirtmiştir.¹¹ Millet'in bu görüşü, el yazmasındaki sahnelerin Viyana Genesis (6. yüzyıl), Rabbula İncili (6. yüzyıl) ve Codex Rossanensis (6. yüzyıl) gibi önemli eserlerdeki

⁶ El-Gendi 2012, 21-22.

⁷ El-Gendi 2012, 3-4.

⁸ Shenouda 1956, 5-6.

⁹ Emmel 2004a, 16.

¹⁰ Emmel 2004b, 19-20.

¹¹ Millet 1916, 579.

tasvirlerle benzerlik taşıdığına işaret eder. Lakin bazı araştırmacılar tarafından, bu el yazmalarının İskenderiye ile olan doğrudan bağlantısı zayıf kabul edilse de, Copte 13'teki sahnelerin canlı ve özgün tasvirleri, onu diğer Koptik ve Koptik-Arap el yazmalarından ayırarak sanatsal açıdan farklı bir konuma yerleştirir.¹² Gabriel Millet ve Samy Shekoua, bu el yazmasındaki detaylı ikonografik özellikleri Laur. Plut. 6.23 ve BnF Grec 74 no.lu el yazmaları ile karşılaştırmalı bir analizle incelemiştir.¹³ Hugo Buchthal ise el yazmasındaki resimlerin üslubunu BnF. Arabe 6094 ve BnF Arabe 3465 yazmaları karşılaştırmıştır. Özellikle bitkisel süslemeler, mimari detaylar ve bazı figürlerin detayları bu iki İslami el yazmaları ile uyumuna dikkat çekerek. Sanatçılar arası etkileşime değinmiştir.¹⁴

Bu makalede incelenen araştırmanın temel amacı, BnF Copte 13 el yazmasında yer alan İsa'nın mucizelerini betimleyen sahneleri ikonografik unsurları, metin ve resim arasındaki ilişkisini ve üslup özelliklerini detaylı bir şekilde incelemektir. Ayrıca bu sahneler, Erken Hıristiyan, Bizans, Orta çağ ve Koptik sanata ait benzer eserlerle karşılaştırılarak, BnF Copte 13'teki sanatsal zenginlik ve ikonografik derinlik ortaya konulması sağlanacaktır. Sahnelerin değerlendirilmesinde, Erken Hıristiyan, Bizans ve Kıpti el yazmalarındaki örnekler kullanılarak karşılaştırmalı değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu incelemelerle çalışma, el yazmasının Hristiyan sanatı içindeki yerini belirlemeyi ve sanat tarihi literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. BnF Copte 13 El Yazmasındaki İsa'nın Mucizeleri Sahneleri

Kanonik ve Apokrif İnciller, İsa'nın yaşamı boyunca gerçekleştirdiği bir dizi mucizeyi detaylandırır. Yeni Ahit'te İsa'nın 78 mucizesi yer almaktadır: Matta'da 27, Markos'ta 21, Luka'da 23 ve Yuhanna'da 7 mucize bulunmaktadır. İsa'nın tanrısal gücünü sergilediğine inanılan bu mucizeler, genellikle üç ana kategoriye ayrılır: Doğa Mucizeleri, İyileştirme Mucizeleri ve Diriltme Mucizeleri.¹⁵

Doğa mucizeleri, İsa'nın doğa yasalarını aşarak gerçekleştirdiği, gölde yürümek ya da fırtınayı dindirmek gibi olağanüstü olayları içerir. İyileştirme mucizeleri, hastalıkları tedavi etme ve körlerin gözlerini açma gibi sağlıkla ilgili eylemleri kapsar. Diriltme mucizeleri ise, İsa'nın ölüleri hayata döndürerek tanrısal gücünü en somut biçimde sergilediği olayları temsil eder. BnF Copte 13 numaralı el yazmasında, İsa'nın mucizeleri içeren 19 sahne vardır. Bu sahneler, metin ve resim arasındaki uyumu yansıtarak hem teolojik mesajı pekiştirir hem de İsa'nın mucizelerine dair görsel bir yorum sunar. Bu çalışma, İsa'nın mucizelerini içeren bu sahneleri, Rossano İncili, Sinop İncili, Viyana Genesis, Laur. Plut. 6.23 ve BnF Grec 74 gibi önemli el yazmalarındaki benzer örneklerle karşılaştırmalı olarak inceleyecektir. Bu karşılaştırmalarla, BnF Copte 13 numaralı el yazmasının Hristiyan sanatı içindeki yerini belirlemek ve bu bağlamda sanat tarihi literatürüne yeni bir perspektif kazandırmak hedeflenmektedir.

2.1. Doğa Mucizeleri

İsa'nın doğa ile ilgili mucizeleri arasında Suyun Şaraba Çevrilmesi, Ekmek ve Balıkların Çoğaltılması, Fırtınanın Durdurulması, İsa'nın Su Üzerinde Yürümesi, Mucizevi Balık Avı ve İncir Ağacının Kurutması gibi olaylar yer almaktadır. BnF Copte 13 numaralı el yazmasında, "Doğa Mucizeleri" başlığı altında İsa'nın bu tür mucizelerini betimleyen beş farklı sahne bulunmaktadır (Tab. 1).

¹² Cramer 1964, 17.

¹³ Emmel 2004b, 19-20.

¹⁴ Buchthal 1940, 133.

¹⁵ Tükel-Arsal 2014, 119.

Konu	Kaynak	Fol. No.
Suyun Şaraba Çevrilmesi (Kana Düşünü)	Yuhanna 2: 1-11	224v
İsa'nın Fırtınayı Durdurması	Matta 18: 23-27	21v
Su Üzerinde Yürümesi	Matta 14/24-30	41v
5 Ekmek ve 2 Balığın Çoğaltılması	Matta 14: 13-21; Markos 6: 32-44; Luka 9: 10-17; Yuhanna 6: 1-13	41r
Tapınak Vergisi Mucizesi	Matta 11:19-25	50r
Toplam		5

Tab. 1: BnF. Coptic 13'teki İsa'nın Doğa Mucizeleri

İsa'nın büyük bir kalabalık önünde gerçekleştirdiği mucizeler arasında yer alan “Suyun Şaraba Çevrilmesi” (Kana Düşünü) mucizesi sadece Yuhanna İncil’inde geçmektedir.¹⁶ Kana Düşünü olayında, misafirlere sunulan şarapların tükenmesi üzerine İsa'nın su dolu küpleri şaraba dönüştürmesi anlatılmaktadır. İsa'nın kutsal varlığını ilan ettiği ilk mucizesi olan bu olay, Hristiyan sanatında sıkça resmedilmiştir. Bu sahnenin ilk tasvirlerine lahitlerde, fildişi eserlerde ve katakompların kapaklarında rastlanır. 4. ve 6. yüzyıllara ait örneklerde sahnelerin sembolik olarak resmedildiği görülmektedir. Sahnenin erken dönem örneklerinde genellikle yalnızca İsa, havariler ve küpler tasvir edilmiştir. İsa'nın elindeki asayla su dolu küplere dokunduğu bu sahnelerde, küplerin sayısı değişkenlik göstermektedir. Yuhanna İncili’nde altı küpten bahsedildiği için bu sayıya sadık kalınmaya çalışılsa da bazı sahnelerde altıdan az küpe yer verildiği de gözlemlenmektedir. 6. yüzyıldan itibaren sahnelere Meryem’in de dahil edildiği örneklere rastlanmaktadır. Bu temanın ilk örneklerinden biri, Rabbula İncili’nin 6r numaralı folyosunda yer alır.¹⁷ Sahnedeki figür sayısı 9. Yüzyıldan itibaren artmaya devam etmiş ve bu dönemden itibaren resme evlilik teması da eklenmiştir. Gelin, damat ve davetli figürlerine ait bu tasvirler sahnelerin anlamını güçlendirmiştir.

BnF Copte 13 no.lu el yazmasında “Suyun Şaraba Çevrilmesi” sahnesi fol. 224v’da yer almaktadır (Res. 1). Üst üste bindirilmiş iki farklı resimde tasvir edilmiştir. Üst sahnede, mucizenin gerçekleşmesini betimlerken, alt sahne mucizenin tamamlanmasından sonraki bir anı göstermektedir. İki sahne arasındaki bütünlük, dört sütun tarafından desteklenen kemerli bir kanopi ile sağlanmıştır. Sahnenin solunda başını eğmiş ve ellerini İsa'ya doğru yalvarırcasına uzatan Meryem'i betimlemektedir. Meryem'in yanında İsa, haçlı hale ile verilmiştir. İsa, Meryem'e konuşurken başını ona doğru çevirmiştir. İsa'nın yanında, vücudunun üst kısmı çıplak belinde peştamal sarılı iki hizmetçi vardır. Figürlerin her biri büyük ellerindeki su dolu testileri altı küpe boşaltmaktadır. Hizmetçilere bakan görevli, diz çökmüş ve bir testiden şarap alırken verilmiştir. İkinci sahne ise düğün ziyafetini temsil etmektedir. Bu ziyafet olayının İncil’de geçmemektedir. Resimde altı misafir yerde çömelmiş halde meyve sepetleri ve şarap kavanozlarının etrafında oturmaktadır. Misafirlere beyaz saçlı ve sakallı olan yüksek bir yere oturmuştur. Figürün karşısındaki kadınla konuşmaktadır. Kadın adamın kaç kadeh şarap içtiğini parmaklarıyla saymaktadır. Sahnenin sağında ise iki hizmetçi konuklara hizmet ederken verilmiştir.

¹⁶ Neff 2011, 293.

¹⁷ Yaşar 2024, 687.

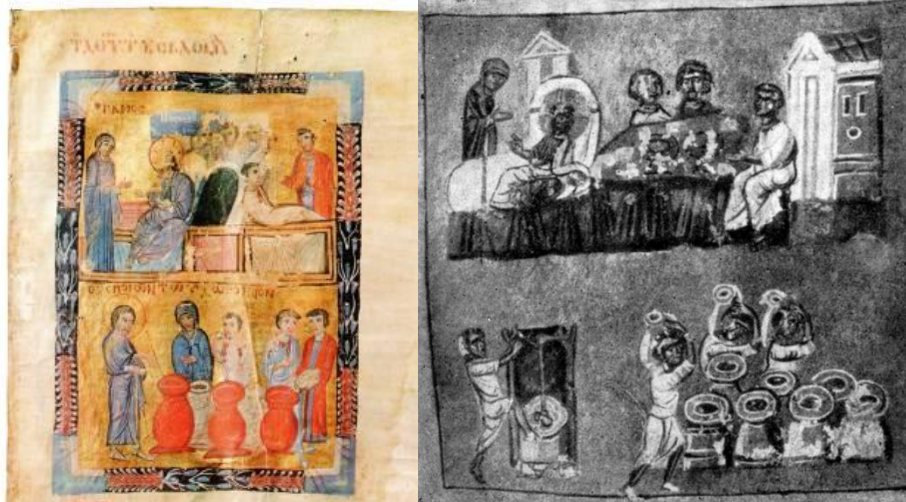

Res. 1: Kana Düğünü, BnF. Copte 13

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

Sahnenin Bizans ve Gürcü sanatındaki en yakın örnekleri, Trabzon İncili ve Gelati İncili el yazmalarında karşımıza çıkar. Her ne kadar bu sahneler üslup açısından BnF Copte 13'ten belirgin ölçüde farklılık gösterse de, figür sayısındaki artış gibi belirli detaylar açısından karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılması uygun görülmüştür (Res. 2).

Res. 2: Cana Düğünü, Trabzon İncili ve Gelati İncili

“İsa'nın Fırtınayı Durdurması” mucizesi, Yeni Ahit'te Matta, Markos ve Luka İncillerinde yer almaktadır. Erken Hristiyan sanatında bu sahneye ilişkin örnekler ya günümüze gelememiş ya da erken dönemde öncelikli konular arasında yer almamıştır¹⁸. Bizans sanatında ise bu mucize, özellikle 9. ve 10. yüzyıla tarihlenen el yazmaları ve anıtsal duvar resimlerinde sıkça işlenmiştir. Bizans sanatındaki sahne tasvirlerinde, İsa ve havarileri bir kayık içinde göl üzerinde resmedilir; İsa, sağ ya da sol eliyle takdis işareti yaparak fırtınayı durdurmaktadır. Bu ikonografik tema, Hristiyan dünyasında genel olarak korunmuştur. BnF Copte 13 el yazmasının (fol. 21v) ilgili sahnesi, Bizans şemasına benzer bir kompozisyona sahiptir (Res. 3). Burada kayığın sağ ucunda yer alan İsa, fırtınayı yatıştırırken gösterilmiştir. Teknedeki yedi havari,

¹⁸ Smith 1918, 68; Schiller 1971, 252.

İsa'nın bu mucizesine tanıklık etmektedir. Bu sahneye en yakın örnek, Laur. Plut. 6.23 (fol. 16r) numaralı el yazmasında görülmektedir.

Res. 3: Fırtınanın Dindirilmesi, a; BnF Copte 13 (fol. 21v)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

İsa'nın bir diğer doğa mucizesi olan "Tapınak Vergisi", İncil yazarları arasında yalnızca Matta tarafından aktarılmıştır¹⁹. Matta'nın bu öyküde, İsa ve havarilerinden talep edilen vergi parasını ödemek için balığın ağzında bulunan gümüş para hakkında bahsetmektedir. İncil metninde anlatılan ve Tevrat'ta detaylı bir şekilde açıklanan (Çıkış 30:11-16) bu vergi, yirmi yaş ve üzerindeki her yetişkin Yahudi erkeğinin ödemekle yükümlü olduğu tapınak vergisidir. Sahneyle ilgili ilk örnekler batı sanatında karşımıza çıkar. sahnenin Bizans sanatındaki erken örneği 6. yüzyıla tarihlenen Rabbula İncili (fol.9r) yer alır. Bu resimlerde, Petrus'un balığın ağzından parayı bulması anı resmedilmiştir. Sahnenin Copte 13'teki örneğine Petrus Ürdün Nehri'nin kıyısında çömelmiş bir şekilde göstermektedir (Res. 4b). Petrus, oltasıyla yakaladığı büyük bir balığın ağzını açmaya çalışmaktadır. El yazmasındaki bu sahne, BnF. Grec 923 ve Plut. Laur. 6.23 (fol. 36r) örneklerdeki Petrus'un oltasını dirseğine yaslayarak balığın ağzını açmaya çalıştığı duruş birbirine oldukça benzerdir.²⁰

Res. 4: Vergi Parası Mucizesi, a; BnF. Grec 923 (fol. 36r) ve b; BnF. Copte 13.

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

Kanonik İncillerde, "Somun ve Balıkların Çoğaltılması" olarak bilinen olay dört İncil yazarı tarafından ele alınmıştır. Ancak İnciller arasında topluluk, somun ve balık sayılarında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Matta İncil'inde (14:13-21), yiyecek sayısı 5 ekmek ve 2 balık olarak belirtilirken, yine Matta İncil'inde (15:32-38) 7 ekmek ve birkaç balık olarak

¹⁹ Yüzgüller 2008, 80.

²⁰ Christopher-Tania 1972.

geçmektedir. Luka İncil'inde (9:10-17) topluluk 5 bin erkek olarak verilirken, Markos İncil'inde (8:1-9) 4 bin erkek olarak geçmektedir (Tab 2).

Kaynak	Yiyecek Sayısı	Artan Yiyecek Sayısı	Topluluk	Yiyecekleri Dağıtan Kimse
Matta 14: 13-21	5 ekmek ve 2 balık	12 Küfe	5 bin erkek	Havariler
Matta 15:32-38	7 ekmek ve birkaç balık	7 Sepet	4 bin erkek	Havariler
Markos 6: 32-44	5 ekmek ve 2 balık	12 küfe	5 bin erkek	Havariler
Markos 8: 1-9	7 ekmek ve birkaç balık	7 Sepet	4 bin kişi	Havariler
Luka 9: 10-17	5 ekmek ve 2 balık	12 küfe	5 bin erkek	Havariler
Yuhanna 6: 1-13	5 ekmek ve 2 balık	12 küfe	5 bin erkek	İsa

Tab. 2: Ekmek ve Balıkların Çoğaltılması Mucizesi Kaynağı (Arsal 2008, 46).

Sahnenin en erken örnekleri 2. ve 3. yüzyıla tarihlendirilen Katakomplarda karşımıza çıkar ve bu dönemde sahneler sade figürlü olarak tasarlanmıştır.²¹ 5. yüzyılla birlikte sahnenin kalabalıklaşmaya başlamıştır. Sahnenin el yazmalarında bilinen ilk örneği 6. Yüzyıla tarihlenen Sinop İncil'inde karşımıza çıkar.²² Bu sahnede İsa, havarilerinin elinde tuttıkları ekmek ve balığı kutsarken betimlenmiştir. Kompozisyonun sağında, yedi sepet ve dikkat çeken bir insan topluluğu yer alır. Üçerli ve beşerli gruplar halinde sıralanmış bu topluluk, yalnızca erkeklerden oluşmaktadır. Figürler, karınlarını doyurdukları anı yansıtır (Res. 5).

Res. 5: Somun ve Balıkların Çoğaltılması, Sinop İncil'i (Fol. 15r)

Sahnenin Bnf Copte 13 (fol. 41r) örneğine gelince İsa, bir tepede oturmuştur (Res. 6a). Sol elinde bir ekmek tutarken, ona yardım eden dört havariden birine bir parça vermektedir. İsa'nın sol tarafında sekiz sepet ve iki su testisi bulunur. Sahnenin solunda yemek yiyen iki kalabalık grup vardır. Figürler sahneye üst üste yerleştirilmiştir. Her iki grup ot kaplı yere çömerek yemek yemektedir. Bu detay Yuhanna 6: 10'da geçmekte olup halkın çimen kaplı bir yerde oturduğu vurgulanmıştır. Kalabalık grubun bu şekilde verilmesi Sinop İncil'i ve Bnf Grec 74 (fol. 127v) ile benzerlik taşımaktadır (Res. 6b). Bu açıdan bakıldığında Bnf. Copte 13 Suriye-Filistin ve İskenderiye'ye ait detayları taşıdığı gözler önüne serer.

²¹ Shiller 1971, 70.

²² Yaşar 2024, 690.

Res. 6: Beş bin kişinin Doyurulması, a; BnF. Copte 13 (41r) ve BnF. Grec 74 (fol.127v).

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

İsa'nın "Su Üzerinde Yürümesi" mucizesi, üç farklı İncil yazarının anlatılarında yer alır. Bu olayın en dikkat çekici kısmı, Petrus'un suya atlayarak İsa'ya doğru ilerlemesidir. Bu sahneye dair bilinen en erken örnekler, 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Dura Europos'taki duvar resimlerinde görülmektedir.²³ Sahnenin genel ikonografik tasarımı erken dönemlerden başlayarak geç dönemlere kadar bozulmadan devam etmiştir. Sahnenin Bizans dönemi el yazmalarında yoğun olarak resmedildiği görülmektedir. Bunlardan biri de 9. yüzyıla tarihlenen BnF. Grec 510'da yer alır. Sahnenin solunda İsa'nın su üzerinde yürümesi ve Petrus'un sağ kolunda kavraması anı vurgulanırken sağda ise tekne içinde on bir havarinin onları şaşkınlık içinde izlemesi olayına yer verilmiştir. Bu sahnenin BnF. Copte 13 (fol. 41)'da örneğinde ise önceki örneklerdeki gibi tasarlanmasına rağmen bazı detayların zenginliği ile ön plana çıktığı görülmektedir (Res. 7).

Bu sahnede sanatçının yorumu, kapalı yelken direği tasvirinden anlaşılabilir. Sanatçı, burada rüzgârın karşı yönden estiğini (Matta 14:24) görselleştirme yoluna gitmiştir. Bu detay Matta'da şu şekilde ifade edilmiştir: "O sırada tekne, kıydan oldukça uzakta dalgalarla boğuşuyordu. Çünkü rüzgâr karşı yönden esiyordu." Ayrıca, sanatçı direğe yaslanmış iki havariyi betimlemiştir; sağdaki havari sağ koluna başını dayayarak çaresizlik içindeyken, diğer havari Petrus'u işaret etmekte ve sol elini başına götürmüştür.

²³ Yaşar 2024, 675.

Res. 7: İsa'nın Su Üzerinde Yürmesi, BnF. Copte 13

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

2.2. İyileştirme Mucizeleri

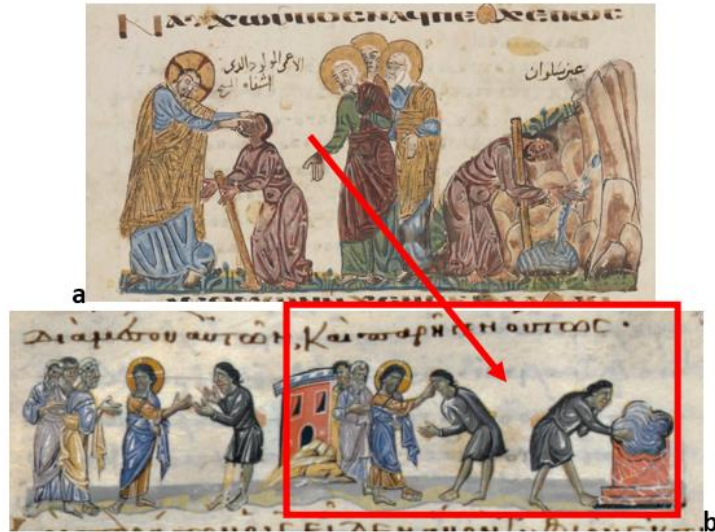
İsa'nın mucizeleri arasında, resim sanatına konu olmuşların arasında en çok tercih edilenleri "iyileştirme" konulu olanlardır. İsa'nın iyileştirme mucizeleri arasında en popüler olanları ise; kötürümlerin, körlerin, cinlilerin, cüzzamlıların ve kanamalı kadının iyileştirilmesidir. Yeni Ahit'te "iyileştirme" konulu yirmi yedi farklı mucizeden bahsedilmektedir. Bu mucizelerden 12'si Copte 13 no.lu eserde 12 resimle aktarılmıştır. Sahneler metinde geçen anlatı çerçevesinde gelişirken sanatçının birtakım yorumlamalarda bulunmuştur (Tab. 2).

Konu	Kaynak	Fol. No.
Siloam havuzundaki doğuştan kör	Yuhanna 9: 1-12	247v
Beytesda Havuzundaki Felçlilerin İyileştirilmesi	Yuhanna 5: 1-9	132v
Eli Kurumuş adamın iyileştirilmesi	Matta 12: 9-13; Markos 3: 1-6; Luka 6: 6-11	32r
Kanamalı Kadının İyileştirilmesi	Matta 9: 20-22; Markos 5: 25-34; Luka 8: 43-48	24r
Kötürümlü Hastanın İyileştirilmesi	Matta 9: 2-8	22v
Galatyalılar Ülkesindeki Cinlilerin iyileştirilmesi	Matta (8/28-34), Markos (5/2-14) ve Luka (8/26-33)	22r
Kenanlı Kadının Kızını İyileştirilmesi	Matta 15: 21-28; Markos 7: 24-30	44r
Birçok hastanın İyileştirilmesi	Luka 6/17-19	44v
Simun'un Kayınlidesinin İyileştirilmesi	Matta 8: 14-15; Markos 1: 29-31; Luka 4: 38-39	15r

Bir Cüzzamın İyileştirilmesi	Matta 8: 1-4; Markos 1: 40-45; Luka 5: 12-14	19v ve 193r
Epilepsili Çocuğun İyileştirilmesi	Matta 17: 18-20	49r
Toplam		12

Tab. 3: BnF. Copte 13'te yer alan İyileştirme Mucizeleri

İsa'nın iyileştirme mucizelerinden "Siloam Havuzundaki Körlerin İyileştirilmesi" konusu kaynağını Yuhanna (9: 1-12) ve 12 Havarî İncili (53/54: 1-6) ayetlerinden almaktadır.²⁴ Erken Bizans döneminden itibaren tasvir sanatında karşımıza çıkan bu sahnenin ayırt edici özellikleri, kör hastanın ve havuzun vurgulanmasıdır. Örneğin, Rossano İncil'inde (6. yüzyıl) bu sahne aslına uygun şekilde yansıtılmıştır. Resimde, İsa'nın kör adamın gözlerine dokunması ve sonrasında adamın Şiloah havuzuna gidip yıkanması anlatılır. Böylece, hasta iki kez tasvir edilmiştir. Benzer bir sahne, BnF Copte 13 numaralı el yazmasının folyo 247v sayfasında da görülmektedir (Res. 8a). Sahnenin ilginç detay, kör adam Siloam havuzunu simgeleyen bir kayadaki çatlağın içinden akan suyu ellerine alırken betimlenmiştir. Resmin Bizans sanatı örneklerine bakıldığında sahnede havuz yer alır. Fakat burada doğa unsurlarının vurgulanarak kayadan su aktığı görülmektedir. Bu detay Bizans örneklerle karşılaştırıldığında uniktir. Sahnenin benzer ikonografik örnekleri; BnF Grec 74 (fol. 186r), BnF Grec 923 (fol. 212r) ve Plut. 6.23 (fol. 188r) gibi el yazmalarında yer alır (Res. 8b).²⁵

Res. 8: Doğuştan Kör Birinin İyileştirilmesi, a; BnF Copte 13 (fol. 247v) ve b; Laur. plut. 6.23. (fol.188r).

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

İsa'nın mucizelerinden biri, "Beytesda Havuzundaki Felçlilerin İyileştirilmesi" olayıdır. Bu sahne, Yuhanna 5:1-8 ayetlerinden esinlenmiştir ve Bizans sanatında uzun süredir sevilen bir tema olmuştur. Sahnedeki ikonografik unsurların tam anlamıyla belirginleşmesi ise Orta Bizans dönemiyle birlikte başlamıştır. Beş eyvanlı havuz, iyileşmeyi bekleyen felçliler, havuzu çalkalayan melek, havuza giren hastalar, İsa ve havariler gibi ikonografik unsurlar bu sahnede

²⁴ Yaşar 2024, 675.

²⁵ Tsuji 1968.

önemli yer tutmaktadır.²⁶ Sahnenin tasvirleri Orta Bizans döneminde yaygınlaştığı görülmektedir. BnF. Copte 13'ün 233r'daki örneğinde sahnenin sağında İsa'nın kötürümü iyileştirilmesi anına yer verilirken solda ise kötürümlerin havuza girme anı ve meleğin havuzu çalkaması olayı resmedilmiştir (Res. 9a). Sahnenin benzer örneği Vat. Sir. 559 (fol. 121v) karşımıza çıkar (Res. 9b).

Res. 9: Bethesta Havuzundaki Kötürümlerin iyileştirilmesi, a; BnF Copte 13 (fol. 233r) ve b; Vat. Sir. 559 (fol. 121v).

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

Yeni Ahit'in Matta (12: 9-14), Markos (3: 1-6) ve Luka (6: 6-11) bölümlerinde anlatılan bir başka iyileştirme hikayesi, "Eli Tutmayan Adamın İyileştirilmesi" mucizesidir. Bu sahne, 9. yüzyıla ait Paris Grec 510 ve Sacra Parallela (Paris Grec 923) el yazmalarında ilk örnekler arasında yer alırken, BnF Copte 13 (fol. 32r) numaralı el yazmasında da bu tema başarıyla işlenmiştir (Res. 10). Resim, İsa ve Farisiler arasındaki bir konuşma ve eli tutmayan adamın iyileştirilmesi aktarmaktadır. İsa, sinagogun içindeki bir merdiven basamağının üstünde oturmaktadır. Merdivenin diğer ucunda, himation giymiş, beyaz saçlı ve sakallı Başrahip yer alır. Diğer figürler ise ferisiler temsil eder. Sahnenin sağında ise İsa'nın eli tutmayan adamın iyileştirilmesi anı resmedilmiştir. Hasta figürü, belinde bir peştamal ile verilmiştir. İsa'ya iki elini uzatan figür İsa'dan yardım istemektedir.

Res. 10: Eli Tutmayan Adamın İyileştirilmesi, BnF. Copte 13 (fol.32r)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

"Kanamalı Kadının İyileştirilmesi" hikayeleri Yeni Ahit'in Matta (9/18-26), Markos (5/2534) ve Luka (8/43-44) bölümlerinde, geçem Hıristiyan sanatı içinde severek resmedilen konulardan biri olmuştur. Eski Ahit'te, regl dışındaki kanamalı hastalıklara sahip kadınlar "mundar" kabul edilmiş ve bu kadınlarla temas eden kişilerin de aynı şekilde pis/kötü olarak algılandığı görülmektedir (Levililer 15). Kanamalı kadının iyileştirilmesi sahneleri, genel kompozisyonlarını Erken Hristiyan sanatındaki örneklerle borçludur. Örneğin, 3. yüzyıla tarihlenen Roma katakombunda yer alan bir örnekte, kanamalı kadın diz çökmüş, İsa'nın etek

²⁶ Atak 2019, 75.

ucundan tutarken tasvir edilmiştir. Bu erken dönem sahneleri, sonraki Bizans, Gürcü ve Kıptilere ait sanat eserlerinde de bu temel şema kullanılmıştır. Sahnenin BnF Copte 13 örneğine gelince burada iki farklı konunun işlenmesi dikkati çeker (Res. 11a). Sahnemi solunda, “Kanamalı Kadının İyileştirilmesi” (Matta 9/19-22) olayı, klasik bir şema içinde işlenmiştir. Sağda ise, “İsa'nın Jairus'la ile konuşması” (Matta 9/18-26) konusu yer almaktadır. Burada Jairus kızı için İsa'dan yardım istemektedir (Matta 19: 18). Bu sahnenin benzer düzenlemesi, BnF Grec 923 (fol. 212r), Laur. Plut. 6.23 (fol. 18r) ve BnF. Grec 74 (125v) el yazmalarında görülmektedir. Lakin, Laur. Plut. 6.23 (fol. 18r) örnek diğer ikisine göre daha detaylı tasarlanmıştır. Burada, İsa'nın Jairus'un kızının iyileştirilmesi konusunda dahil edildiği görülmektedir. BnF Grec 923 (fol. 212r) ve BnF. Grec 74'teki sahne Copte 13'teki gibi resmedilmiştir. Bu nedenle sahnenin en yakın örneği Grec 74'te yer alır (Res. 11b). Sahnenin bir diğer Kıpti el yazmasındaki örneği ise BnF. MS. Copte-Arabe 1 no.lu el yazmasında karşımıza çıkar.

Res. 11: Kanamalı Kadının İyileştirilmesi ve Jairus'un Kızını Diriltilmesi a; BnF. BnF Copte 13 (fol. 24r), b; BnF. Grec 74 (fol. 17v) c; BnF. MS. Copte-Arabe 1 (fol. 5r)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr>

“Felçli Adamın İyileştirilmesi” sahnesi kaynağını Matta 9: 2-8 ayetlerinden almaktadır. Erken Bizans Döneminden itibaren örneklerini gördüğümüz bu sahnenin ayırıcı özelliği felçlinin iyileştikten sonra şiltesini sırtına alması ve ortamı terk etmesidir. Sahnenin ilk örnekleri, erken dönemlerde Roma katakomplarında karşımıza çıkar. Felçli adamın iyileştirilmesi sahnelerinin Orta Bizans Döneminin el yazmalarında sıkça resmedilen temalardan biridir.²⁷ İlgili tasvirler BnF. Grec 20, BnF. Grec 74 ve Laur. Plut. 6.23 gibi el yazmalarında yer alır. Bu eserlerde görülen sahnelerin ortak odak noktası İsa ve şiltesini sırtına alan felçlidir.

²⁷ Yaşar 2024, 701.

“Felçli Adamın iyileştirilmesi” sahnesinin BnF Copte 13 no.lu (fol. 22v) el yazmasındaki örneği klasik şemaya bağlı kalınarak tasarlanmıştır (Res. 12a). İsa, yerde bağdaş kurmuş şekilde oturmaktadır. Figür, solunda bulunan şiltesini sırtına almış ilerleyen adama doğru takdis işareti yaparken resmedilmiştir. Sahnenin solunda ise, bir grup insan topluluğu yer alır. Resim Orta Bizans ve Suriye el yazmasındaki örneklerine benzemektedir (Görsel 9b).²⁸

Res. 12: Felçli Hastanın İyileştirilmesi, a; BnF Copte 13 (fol. 22v) ve b; Laur. Plut. 6.23 (fol. 17r).

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

İsa'nın iyileştirme mucizelerinden bir diğeri “Gerasiniler Ülkesindeki Cine Tutulmuşların İyileştirilmesi” konusudur. Bu konu, Matta (8/28-34), Markos (5/2-14) ve Luka (8/26-33) bölümlerinde geçmektedir. Bu metinlerin içeriği birbirine yakındır.

Sahnelerin en dikkat çekici cinlerin girdiği domuz sürüsüdür. Bu tema Bizans sanatında ilk kez Ravenna'daki San Apollinare Nuovo Bazilikası'nda (6. yüzyıl) mozaiklerle işlenmiştir (Schiller, 1971, s. 173). Mozaikte, İsa ve cinli bir adam yer alırken. Sahnenin solunda domuzlar tasvir edilmiştir. Bu temanın el yazmalarında bulunan en eski örneklerinden biri, 8. ve 9. yüzyıllara ait Sacra Parallela (Parisinus Graecus 923) fol. 212v'de yer alır. Klasik şemaya uygun olarak verilen sahnede; İsa, cinli kişi ve domuz sürüsü resmedilmiştir. BnF Copte 13 (fol. 22r) örnekte sağda İsa'nın iyileştirme anı solunda ise cinlerin domuz sürüsünü takip etmesi resmedilmiştir (Res. 13a). Cinli figürler saçları elektriklenmiş ve yarı çıplak biçimde verilmiştir. İsa'nın önünde eğilmiş olan bu iki cinli ondan şifa dilemektedir. Sahnenin solunda göle giren domuzlar ve onları takip eden iki cin figürüne verilmiştir. Cinlerin biri siyah diğeri ise beyazdır. Siyah cin, bir domuzun başını tutarak onu boğmaya çalışırken, beyaz cin onu teşvik etmektedir. Sahnenin sol köşesinde domuzların iki çobanı yer alır. Figürler olayı şaşkınlık içinde izlemektedir. Bu sahnedeki cinli hastalar ve çoban tasvirleri Laur. Plut. 6.23 (fol. 16v) ve BnF. Grec 74 (16r) örneklerdeki tipleri hatırlatmaktadır.²⁹

²⁸ Yaşar 2024, 703.

²⁹ Yaşar-Gökalp 2023, 716.

Res. 13: Gerasiniler Ülkesindeki Cine Tutulmuşların İyileştirilmesi, a; BnF Copte 13 (fol. 22r) ve b; Grec 74 (fol. 16r).

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

“Kenanlı Kadının Cinli Kızının İyileştirilmesi” anlatısı Matta 15: 2128 ve Markos 7: 24-30 İncillerinde geçmektedir. Sahnenin bilinen erken örneği BnF. Grec 923 (fol. 167r, 167v ve 168r) yer alır. Üç farklı resimle aktarılan olay zengin bir anlatım döngüsüne sahiptir (Res. 14).

Fol. 167r

Fol. 167v

Fol. 168r

Res. 14: Kenanlı Kadının Kızının İyileştirilmesi, BnF. Grec 923

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr>

Sahnenin BnF Copte 13 fol. 44r'daki örneğine gelince daha yalın bir anlatım tarzı benimsenmiştir. Sahnenin sağında mimari bir yapının önünde İsa verilmiştir. Bu mimari tasvirler metinde geçen Sur ve Sayda bölgesini temsil etmektedir. İsa, ayaklarına diz çöken Kenanlı kadın ile konuşmaktadır. Kadın, İsa'nın ayaklarına kapanarak ondan şifa dilemektedir (Res. 15).

Res. 15: Kenanlı Kadının Kızının İyileştirilmesi BnF. Copte 13 (fol. 44r)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

İsa'nın birçok hastayı iyileştirilme anlatısı Matta 15: 30-31'de geçmektedir. Sahneyle ilgili tasvirler Bizans dönemi el yazmalarında karşımıza çıkar. İlgili konunun erken örneği Rabbula İncil'i fol. 11r'da yer alır (Res. 16). Bu sahne kör, topal ve cinli hastaların İsa tarafından iyileştirilmektedir. Sahnenin Orta Bizans dönemindeki diğer örnekleri de benzer şekilde tasvir edilmiştir.

Res. 16: Rabbula İncili, fol. 11r

Copte 13 no.lu (fol. 44v) el yazmasındaki sahnede, yedi figür resmedilmiştir (Res. 17a). İsa, sahnenin sol tarafında konumlanmış ve karşısında arka arkaya dizilen çeşitli hastalıklara sahip insanlarla konuşmaktadır. İsa'nın karşısında, çeşitli fiziksel rahatsızlıkları olan figürler yer almaktadır. Bunlar arasında, baston yardımıyla ayakta duran iki sakat ve yere oturmuş halde bir sakat figür görülmektedir. Kör figürlerden biri başını yukarı kaldırırken, bir diğerinin yüz ifadesi çaresizliği yansıtır. Sağır olan figür kulağına dokunmakta ve dilsiz olan ise ağzına işaret etmektedir. Her bir figür, hastalığına uygun jest ve duruşlarla verilmesi sanatçının ifade gücünü ortaya koyar.

Bu sahnenin benzer örnekleri, BnF Grec 74 (fol. 15r ve 118r) ile Laur. Plut. 6.23 (fol. 32v) gibi önemli el yazmalarında görülmektedir (Res. 17b). Ancak, bu el yazmalarında yer alan hasta figürlerin ifadeleri genellikle durağan ve hareketsizdir. Figürlerin hastalıklarının türü anlaşılır olsa da, bu örneklerde figürlerin ifade ve duruşlarında, BnF Copte 13'teki gibi güçlü bir anlatım ve detaylı tasvir derinliği bulunmamaktadır.

Res. 17: Birçok hastanın İyileştirilmesi, a; BnF Copte 13 (fol. 44v) ve b; Grec 74 (fol. 15r).

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr>

İsa'nın "İyileştirme Mucizeleri"nden bir diğeri de "İsa'nın Petrus'un Kayınvalidesi İyileştirmesi" olayıdır. Konu, Matta (8: 14-15), Markos (1: 29-31) ve Luka (4: 38-39) bölümlerinde geçmektedir.³⁰ Sahnenin örnekleri genelde Bizans dönemi el yazmalarında karşımıza çıkmakla birlikte bu dönem içinde gelişim göstermiştir. Sahnelerin genel ikonografisi şu şekildedir: İsa kadının elinden tutmuş ona şifa vermesi ve iyileşen kadının İsa ve evdeki diğer konuklara hizmet etmesidir. Bizans sanatı örneklerinde benzer şemalarla verilen sahne, 10.-12. yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Sahnenin BnF. Copte 13 (fol. 20v) örneği Bizans dönemi örneklerinden farklı tasarlandığı dikkati çeker. Burada sahne iki kişiyle sınırlı tutulmuştur (Res. 18a). Resimde ana dikkat çekici özellik, Simun'un kayınvalidesi, yerde uzanmaktadır. Bu detay Bizans dönemi örneklerinden farklıdır. Muhtemelen sanatçı doğul geleneklerin etkisiyle resmetmiştir. Ayrıca sahnedeki mimari arka plan Cotton Genesis ve Mısır'daki fresk örneklerini anımsatmaktadır.³¹ Sahnede İsa, yerde yarı uzanmış olan kadının sağ elinden tutarak ateşliği hastalığa sebep olan içindeki cini kovarken resmedilmiştir. İsa'nın bu jesti Laur. Plut. 6.23 (fol.111r) ile benzerdir (Yasar, 2024, s. 702) (Res. 18b).³² Sahnenin diğer bir Kıpti el (Copte-Arabe 1, fol.5r) yazmasındaki örneği ise Bizans örneklerini anımsatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Copte 13'teki sahne sanatçının özgünlüğünü ortaya koyar.

³⁰ Arsal 2008, 108.

³¹ Shenouda 1956, 47.

³² Yaşar 2024, 702.

Res. 18: Simun'un Kayınvalidesinin İyileştirilmesi, a; BnF Copte 13 fol. 20v ve b; Laur. Plut. 6.23 (fol. 15v).

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr>

İsa'nın "Cüzzamlıları İyileştirmesi" mucizesi, Yeni Ahit'te iki ayrı anlatıyla yer alır: biri tek bir cüzzamlıyı, diğeri ise on cüzzamlıyı iyileştirme öyküsüdür. Bu anlatıların, Eski Ahit'teki deri hastalıklarıyla ilgili detaylı açıklamalarla ilişkili olduğu görülmektedir (Leviler 13:1-46). Cüzzamın, o dönemde oldukça yaygın olması ve Tanrı'nın cezası olarak görülmesi, insanların hastalığa yakalananları toplumdan dışlamasına yol açmıştır.³³ İyileşmenin yalnızca kutsal bir güçle mümkün olduğuna inanılmıştır. Eski Ahit'te Musa Peygamber ve kâhinlerin bu hastalığı iyileştirdiği örnekler mevcuttur ve Luka İncili'nde İsa'nın da bu metinlere atıfta bulunduğu görülür. Hristiyan sanatında İsa'nın cüzzamlıyı iyileştirmesi sahneleri ilk olarak 9. yüzyılda tasvir edilmiştir. Örneğin, Geç Antik Çağ eseri olarak değerlendirilen, ancak 9. yüzyıl Karolenj Rönesansı'na atfedilen Andwers Diptiği'nde İsa, bir taş üzerinde oturan cüzzamlıyı iyileştirirken betimlenmiştir.³⁴ Sahnenin Bizans sanatı örneklerinde ise benzer şemanın takip edildiği görülmektedir. Sahne, Bizans dönemi el yazması örneklerinde sıkça işlenen temalardan biri olmuştur.

İsa'nın cüzzamlıyı iyileştirmesi olayını konu alan mucize, BnF Copte 13 no.lu el yazmasının 19v ve 193r folyolarında yer alır (Res. 19 a-b). Bu iki sahnede de İsa'nın cüzzamlıyı iyileştirme anı tasvir edilmiştir. Resimlerin her ikisi de aynı sanatçı tarafından yapılmış olmalıdır. Sahneler diğer örneklerle karşılaştırıldığında ilk bakışta benzerlik gösterebilir, ancak detaya inildiğinde cüzzamlı hastanın vücudunun sağlıklı bir şekilde betimlenmiş olması dikkat çekicidir. Bu nedenle metni okuyamayan biri sahnenin çözümlemesini kolaylıkla yapabilmektedir. Sahnenin, BnF Copte 13 örneğinde bu detayların verilmemiş olması, cüzzamlı hastanın iyileşmesini vurgulamak için bilinçli bir tercih olabilir. Sahnenin Bizans dönemi örneklerinde cüzzamlı figür doğrudan hasta olarak verilmiştir. Sahnenin Kıpti el yazmasındaki diğer bir örneği ise BnF Copte-Arabe 1 (fol. 110r) yer alır (Res. 20). Buradaki örnekteki sahneler BnF. Copte 13'ten farklılık arz etmektedir.

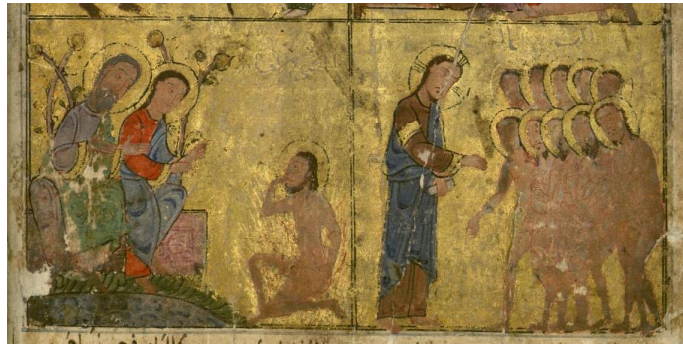
³³ Arsal 2008, 108.

³⁴ Yaşar 2024, 719.

Res. 19: Cüzzamlının İyileştirilmesi BnF. Copte 13 (a;19v ve b;193r)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

Res. 20: BnF. MS. Copte-Arabe 1 (fol. 110r)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr>

Epilepsili Çocuğun İyileştirilmesi anlatısı Matta İncil’inde geçen bir mucizedir. İlgili sahnelerin ilk örnekleri Erken Hıristiyan ve Bizans sanatında verilmiştir. Sahnenin odak noktası cinli hasta ve İsa’dır. “Epilepsili Hastaların İyileştirilmesi” başlığı ile değerlendirilen bu sahnenin kaynağı Matta (4/23-24; 17: 14-21), Markos (9: 14-29) ve Luka (9: 37-43) İncilleridir.³⁵ Sahnenin Bizans dönemi örneklerinde epilepsili figürler çıplak resmedilmiş olup ağızından cin çıkarken resmedildiği görülür. Sahnenin BnF. Copte 13’teki örneği fol. 49r’da yer alır (Res. 21). Resimde İsa, sağında yerde yatan cinli çocuğu iyileştirmektedir. Cin figürü, lacivert renkli olup çocuğun ağızından çıkarken verilmiştir. İsa’nın arkasında havariler ve cinli çocuğun babası yer alır. Baba, İsa’nın ayaklarına kapanmıştır. Figürün arkasında, üç havarî bulunmaktadır. Sahnede epilepsili çocuğun zeminde verilmesini nedeni, hastalığının bir belirtisi olarak yorumlanabilir. Benzer detaylar, BnF. Grec 74 (fol. 34v ve 83r) ve Laur. Plut. 6.23 (fol. 8v, 80v ve 125v) görülmektedir.

³⁵ Yaşar 2024, 756.

Res. 21: Epilepsili Çocuğun İyileştirilmesi, BnF. Copte 13 (fol. 49r)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

Yeni Ahit'te körlerin iyileştirilmesi mucizesi, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncillerinde geçmektedir. Anlatımlar, iyileştirilen körlerin sayısı, olayın geçtiği yer ve iyileştirme yöntemi açısından çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, bu mucize Kefenahum, Yeriha'nın çıkış ve girişi, Beytsayda ve Siloam Havuzu gibi beş farklı mekânda gerçekleşir. İsa'nın iyileştirme yöntemleri ise tükürük ve çamur kullanması, dokunması ya da sözleri ile iyileştirme şeklinde farklılıklar göstermektedir (Tab. 4). İlgili konu Erken Hıristiyanlıktan itibaren resmedilmeye başlamış olup özellikle Orta Bizans dönemi yazmalarında yoğunluk kazanmıştır. Bu sahneler İsa ve kör adam çerçevesinde şekillenmiştir. Sahnenin Bizans sanatındaki örnekleri basit bir şema içinde karşımıza çıkar.

İyileştirilen Sayısı	Olayın Geçtiği Mekân	İyileştirme Biçimi	Kaynak
İki kör	Kefenahum'da bir ev	İsa'nın dokunuşu	Matta 9: 27-31
İki kör (resimde üç kör var)	Yeriha kentinin çıkış	İsa'nın dokunuşu	Matta 20: 29-34
Dilenci Bartimeus	Yeriha kentinin çıkışı	İsa'nın sözü	Markos 10: 46-52
Kör Dilenci	Yeriha kentinin girişi	İsa'nın sözü	Luka 18: 35-43
Bir kör	Beytsayda	İsa'nın dokunuşu	Markos 8: 22-26
Doğuştan Kör	Siloam havuzu	Tükürük ve çamur	Yuhanna 9: 1-12

Tab. 4: İncillerde Körlerin İyileştirilmesi (Yaşar 2024, 708).

Sahnenin BnF Copte 13 (fol. 108v) örneğindeki sahne İsa ve kör kişi ile sınırlı tutulmuştur (Res. 16). Sahne Markos 8: 22-26'daki anlatıya uygun olarak resmedilmiştir. İsa, sağ elini adamın iki gözüne dokunmaktadır. Diz çökmüş durumda tasvir edilen kör adam ise İsa'dan yardım ve şifa beklemektedir. Hasta figürün arkasında yer alan bitkisel tasvirler Markos 8: 26'da geçen "Adam başını kaldırıp, "İnsanlar görüyorum" dedi, "Ağaçlara benziyorlar, ama yürüyorlar." anlatıya uygun olarak yapıldığı düşünülmektedir.

Sahne Bizans dönemi örneklerinden farklılık arz eder. Çünkü Bizans sanatında İsa'nın kör bir adamın her iki gözüne aynı anda dokunduğu başka bir örneğine rastlanılmamıştır. Sahneler İsa, genellikle ya sadece bir göze dokunarak tasvir edildiği (Plut. VI, 23, fol. 76 v., Patmos Cod. 70, fol. 40 v.) ya da Rabula İncili fol. 7v ve BnF. Grec. 74'ün 81r folyosunda olduğu gibi, İsa'nın elini bir kutsama jesti yaparken resmedilmiştir. Sahnenin BnF. Copte-Arabe 1 fol. 178v'de Bizans dönemi örneklerine paralel olarak resmedildiği görülür. Bu açıdan bakıldığında BnF. Copte 13'teki örneğin ünik olduğu görülür (Res. 22).

Res. 22: Körlerin İyileştirilmesi, Copte 13 (fol. 108v)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

2.3. Diriltme Mucizeleri

Hristiyanlık inancında diriliş hikayeleri, İsa'nın peygamber olarak sahip olduğu olağanüstü yetenekleri en etkili şekilde yansıtan mucizeler olarak kabul edilir. Hristiyan tasvir sanatında da yaygın olan bu diriliş anlatıları hem Kanonik hem de Apokrif İncillerde yer almaktadır. Apokrif kaynaklarda, İsa'nın çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde gerçekleştirdiği diriliş mucizelerine de değinilmektedir.³⁶ Kanonik İncillerde ise “İsa'nın Diriltme” mucizelerine dair üç farklı öykü bulunmaktadır. BnF Copte 13 numaralı el yazmasında, diriliş konulu iki sahne yer almaktadır (Tab. 3).

Fol. No.	Diriltilen Kişi	Kaynak
157v	Nainli Dul Kadının Oğlunun Diriltilişi	Luka 7: 11-17
254v	Lazarus'un Diriltilişi	Yuhanna 11:1-44

Tablo 5: Diriltme Mucizeleri

İsa'nın diriltme mucizelerinden bir diğeri, “Nainli Dul Kadının Oğlunun Dirilişi” olayıdır. Bu hikâye sadece Luka İncil'inde (7:11-17) anlatılmaktadır. Benzer öyküler Eski Ahit'te de bulunmaktadır.³⁷ Bunlar arasında “İlya'nın Bir Dul Kadının Oğlunu Diriltmesi” (Krallar 17) ve “Elişa'nın Şunemli'nin Oğlunu Diriltmesi” (II. Krallar 4) yer almaktadır.³⁸ Bu diriliş sahnesinin el yazmalarındaki en erken örneklerinden biri Paris Grec 510 numaralı el yazmasında görülmektedir. Sahnenin Copte 13'teki örneğinde, dul kadın ve yakınları, ölen çocuğun başında ellerinde mumlarla dururken betimlenmiştir (Res. 23). İsa, yatağın diğer ucunda, çocuğu diriltmek üzere elini ona doğru uzatırken resmedilmiştir. Sahnenin merkezinde, İsa, sağ elini takdis işareti yaparak, bir şilte üzerinde taşınan dul kadının oğluna doğru uzatmıştır. Dul kadının oğlunun, üzerinde yattığı şilte dört figür tarafından taşınmaktadır. Figürlerin bellerini saran bir peştamal giyinmiştir. Dul kadını oğlu, şilte üzerinde oturur pozisyonda dirilmiş olarak verilmiştir. Şiltenin sağında, dul kadın resmedilmiştir. İsa'nın arkasında üç havari vardır. Sahnenin sağında ise şehir kapısı ve orada toplanmış kalabalık tasvir edilmiştir. Şaşkınlıkla birbirlerine bakan ve coşkulu hareketlerle diriliş mucizesini kutlamaktadır.

³⁶ Yaşar 2024, 731.

³⁷ Lockyer 1988, 180.

³⁸ Arsal 2008, 149.

Res. 23: BnF. Copte 13 (fol. 157v)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

Sahnenin Bizans sanatı örneklerinde BnF. Grec 74 (fol. 121r) örneklerinde, dul kadının oğlunun üzerinde yattığı şilte zeminde resmedilmiştir. Laur. Plut. 6.23 (fol. 117v)'deki örneğe tıpkı BnF. Copte 13'teki gibi dört kişi tarafından taşınmakta ve İsa şifa vermektedir. Sahnenin Kıpti ve Suriye örnekleri ise, BnF. Copte 13 ile oldukça yakındır. Özellikle BnF. Copte Arabe 1 (fol. 199v) örneği ile benzerliği dikkat çekicidir (Res. 24-25).

Res. 24: Nainli Dul Kadının Oğlunun Dirilişi

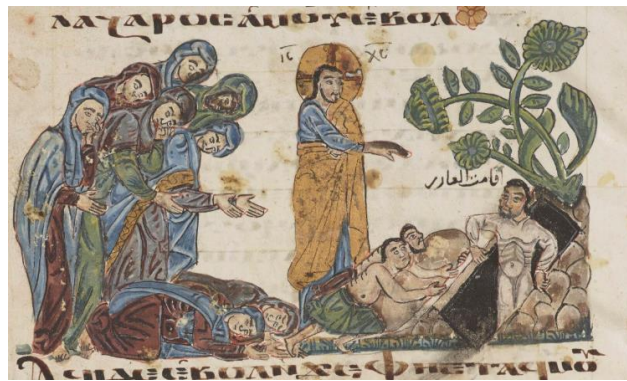
Laur. Plut. 6.23 (fol. 117v) ve BnF. Grec 74 (fol. 121r)

Res. 25: Nainli Dul Kadının Oğlunun Dirilişi a; BnF Copte-Arabe (fol. 199v) ve b; Vat. Sir. 559 (fol. 90r)

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr> ve https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.sir.559

“İsa'nın Diriltme” mucizelerinden şüphesiz en çok resmedilene “Lazarus'un Dirilişi” sahnesidir. Bu sahnenin kaynağı Yuhanna İncili (11:1-45) ve On İki Havari İncili (56:1-18)'dir (Atak, Göreme Kaya Kiliseleri Fresklerinde Lazarus'un Dirilişi, 2019, s. 54).³⁹ Bizans sanatındaki klasik şeması, açık mezarda kefenle sarılı Lazarus'u, İsa'nın ayaklarına kapanan Marta ve Meryem'i ve diğer figürleri içerir. Hikâyenin Bizans el yazmalarındaki bilinen en eski örneği Rossano İncili'nde bulunmaktadır.⁴⁰ Sahnenin Copte 13'ün fol. 254v'daki örneğinde İsa, resmin ortasında durmakta ve sağ elini Lazarus'a doğru uzatmaktadır (Res. 26). Siyah saçlı, kısa sakallı ve şeffaf beyaz bir mezar giysisi giymiş olan Lazarus, mezarın yan kenarlarını tutarak dışarı çıkmaya çalışıyor gibi resmedilmiştir. Lazarus'un elleri serbest ve kefensiz şekilde resmedilmesi, metinden bir sapma olup, sahnenin ana özelliğidir. Hristiyan sanatının tamamında Lazarus, mezarın girişinde ayakta duran bir mumya olarak tasvir edilmiştir. Lazarus'un sağında yarı çıplak verilen iki adam mezarın taş kapağını yuvarlarken verilmiştir. İsa'nın ayaklarının dibinde Lazarus'un iki kız kardeşi dua ve minnettarlık içinde yere kapanmışlardır. Sahnenin solunda ise başlarını dua ederek eğen ve ellerini yas tutma işareti olarak tutan altı kadın durmaktadır.

Res. 26: Lazarus'un Dirilişi, BnF Copte 13 (fol.254v).

Kaynak: BnF. Kütüphanesi Arşivi <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc103661q>

³⁹ Atak 2019b, 54.

⁴⁰ Yaşar 2024, 731

3. Sonuç

Bu çalışma, Paris Ulusal Kütüphanesi'nde korunan BnF Copte 13 numaralı Kıpti el yazmasının, İsa'nın mucizelerini betimleyen sahnelerini ışığında ikonografik ve üslup özelliklerini detaylı bir şekilde incelemiş, bu sahnelerin Hristiyan sanatı çerçevesinde nasıl yorumlandığını ve benzer el yazmaları ile ilişkisini ortaya koymuştur. Bu değerli eser, gerek metin ve resim arasındaki uyumu, gerekse sanatçının orijinal yorumları ile Kıpti sanatının Bizans ve diğer Hristiyan sanat gelenekleri ile olan etkileşimlerini çarpıcı bir şekilde sergilemiştir.

El yazmasındaki “Doğa Mucizeleri” başlığı altında yer alan beş sahne hem üslup hem de ikonografi açısından detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Kana Düğünü mucizesi, İsa'nın suyu şaraba çevirme mucizesi olarak bilinir ve Hristiyan sanatında sıkça resmedilmiştir. BnF Copte 13 (fol. 224v) verilen Kana düğünü sahnesi iki resimle aktarılmıştır. Sahnelere Bizans ve diğer çevre kültürlerde olmayan detayların eklenmesi kendini önceki örneklerden farklı kılar. İsa'nın fırtınayı durdurması mucizesi ise Bizans şemasına benzer şekilde tasvir edilmiştir. Bu sahne derin sembolik anlamlar taşımaktadır. Teknedeki havarilerin korku dolu yüz ifadeleri ve beden dilleri resme gerçeklik katmıştır. Son olarak, tapınak vergisi mucizesi el yazmasında detaylı bir şekilde ele alınmış, bu mucizeler İncil'deki anlatılarla ve Bizans sanatındaki örneklerle paralellik taşır.

İsa'nın mucizeleri arasında, resim sanatında en çok tercih edilenler “iyileştirme” konulu olanlardır. BnF Copte 13 el yazmasında bu mucizelerden on beş sahne resmedilmiştir. Galatyalılar Ülkesindeki Cinlilerin iyileştirilmesi sahneleri Hristiyan sanatında en sık işlenen temalardan biri olmuştur. Sahnenin BnF Copte 13 (fol. 22r) örneği detaylı verilen sahnelerden biri olup Orta Bizans dönemi el yazmalarındaki (BnF Grec 74 ve Laur. Plut. 6.23) örneklerle benzerlik taşımaktadır. İsa'nın iyileştirme mucizeleri arasında popüler konulardan bir diğeri olan kötürümlerin iyileştirilmesi sahnesi BnF Copte 13'ün fol. 22v'da yer alır. Bu sahnede İsa figürü Erken Hristiyan ve Bizans dönemi örneklerinden farklı verildiği görüldüğü görülür. Burada, İsa bağdaş kurmuş pozisyonda otururken verilmiştir. İsa'nın bu şekilde verilmesi onun öğretici ve otoriter rolünü vurgulamaktadır. Sahnenin solundaki felçli hasta şiltesini alarak yürümektedir. Bu detay Erken Hristiyan ve Bizans dönemi örnekleriyle paralel verilmiştir. BnF Copte 13 fol. 24r'd “Kanamalı Kadının İyileştirilmesi” ve “İsa'nın Jairus'la ile konuşması” olaylarının birlikte resmedildiği görülür. Bu aynı düzen BnF. Grec 74 ve Laur. Plut. 6.23 el yazmalarında da karşımıza çıkar. BnF Copte 13 no.lu el yazmasındaki “Cüzzamlı İyileştirme” sahneleri, genel hatlarıyla Bizans dönemi örneklerine benzese de detaylarında belirgin farklılıklar içermektedir. Bu sahnelerde, cüzzamlı hastanın iyileşme durumu, vücudundaki lekelerin bulunmamasıyla vurgulanmış ve bu sayede iyileşme anı daha net bir şekilde izleyiciye aktarılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Bizans ve Hristiyanlara ait diğer örneklerden kendini farklı kılan bir yoruma sahip olması dikkati çeker. BnF Copte 13 (fol. 108v) el yazmasında yer alan “Kör Adamın İyileştirilmesi” sahnesi, Markos 8: 22-26'daki metinle uyumlu bir kompozisyon sergileyerek İsa ve kör adamla sınırlı bir anlatım sunar. İsa'nın, sağ eliyle kör adamın her iki gözüne birden dokunduğu bu tasvir, Bizans dönemi örneklerinden belirgin bir farklılık taşır. Bizans sanatında, İsa genellikle yalnızca bir göze dokunarak veya kutsama jesti yaparken resmedilmiştir. “İsa'nın Petrus'un Kayınvalidesi İyileştirmesi” sahnesi, Bizans dönemi el yazmalarında yaygın olarak işlenen bir mucizeyi temsil etse de, BnF Copte 13 (fol. 20v) el yazmasındaki tasvir, özgün detaylarıyla öne çıkmaktadır. Sahnede figür sayısının sınırlılığı ve kadın figürünün yerde uzanmış olarak resmedilmesi, sahnenin Bizans örneklerinden farklılaştığını göstermektedir. Ayrıca, sahnede mimari arka planın Cotton Genesis ve Mısır fresklerine benzerliği, sanatçının doğulu geleneklerden ve geniş bir kültürel etkiden esinlendiğini ortaya koymaktadır.

Hristiyanlık inancında diriliş hikayeleri, İsa'nın olağanüstü yeteneklerini en iyi yansıtan mucizeler olarak kabul edilir ve bu anlatılar hem Kanonik hem de Apokrif İncillerde yer almaktadır. BnF Copte 13 numaralı el yazmasında, diriliş konulu iki sahne bulunmaktadır. BnF Copte 13 (fol. 157v) el yazmasındaki "Nainli Dul Kadının Oğlunun Dirilişi" sahnesi, metindeki anlatıya sadık kalınarak detaylı ve figür açısından zengin bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu sahne, BnF Copte-Arabe (fol. 199v) ile benzerlikler taşıyarak, sanatçının metindeki tüm anlatıyı resmetme çabasını göstermektedir. BnF Copte 13 el yazmasında yer alan "Lazarus'un Dirilişi" sahnesi, geleneksel Hristiyan ikonografisinden belirgin bir sapma göstermektedir. Bu sahnede Lazarus, mezarın yan kenarlarına tutunarak dışarı çıkmaya çalışırken, elleri serbest ve kefensiz olarak betimlenmiştir. Bu tasarım, Hristiyan sanatında yaygın olan klasik şemadan farklıdır; zira Bizans sanatında Lazarus, genellikle mezarın girişinde, kefenli ve mumya formunda resmedilir. Copte 13'teki bu sahne, geleneksel tasvirlerin ötesine geçerek sahneye özgün bir perspektif kazandırır.

Sonuç olarak, BnF Copte 13 el yazmasındaki mucize sahneleri, Bizans sanatının etkilerini açıkça yansıtırken, bu etkilerin Kıpti sanatı içinde nasıl yeniden yorumlandığını da gözler önüne sermektedir. El yazmasındaki sahneler, İncil'deki anlatılarla büyük ölçüde uyumlu bir yapı sergilemektedir. Bununla birlikte, sanatçının kültürel bağlamından gelen özgün yorumlarını ve yerel sanatsal yaklaşımları da içermektedir. Bu durum, Kıpti sanatının Bizans ikonografisinin özgün bir ifade biçimine dönüştürdüğünü göstermektedir. Aynı zamanda, erken Hristiyan ve diğer sanat geleneklerinden aldığı ikonografik detayların eseri zenginleştirdiği açıktır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares no conflict of interest.

Kaynakça

- Arsal, S. Y. 2008, *Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi: Başlangıcından Karşı-Reformasyon'a Kadar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Atak, A. G. 2019, *Kapadokya Kaya Kiliseleri'nde Hz. İsa Mucizelerinin İkonografisi*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- Atak, G. A. 2019b, "Göreme Kaya Kiliseleri Fresklerinde Lazarus'un Dirilişi", *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 52-74.
- Buchthal, H. 1940, "Hellenistic" Miniatures in Early Islamic Manuscripts", *Ars Islamica*, 7/2, 125-133.
- Christopher, W.- Tania, V. 1972, *Le Tétraévangile De La Laurentienne, Florence Laur. VI.23*, Revue des Etudes Byzantines: Paris.
- Cramer, M. 1964, *Koptische Buchmalerei Illuminationen in Manuskripten des Chritlich-koptischen Agypten vom 4. bis 19. Jarhrundert*, Recklinghausen: Verlag Aurel Bongers.
- El-Gendi, S. S. 2012, "The Ancient and Contemporary Arts' Influences in Coptic", *Art. Bulletin of the Center Papyrological Studies*, 29/1, 1-42.
- Emmel, S. 2004a, "Le mystère du manuscrit copte 13", (d. Boud'hors içinde), *Pages chrétiennes d'Égypte : les manuscrits des Coptes*, 16-19. Paris: BNF.
- Emmel, S. 2004b, "When Was a Coptic Manuscript First Brought to Europe in "Modern" Times?" *Journal of Coptic Studies*, 5-23.

- Gök, M. 2019, "Abbasiler Dönemine Kadar Mısır'da Kıptiler ve Müslümanlarla İlişkileri", *Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 6/12, 441-470.
- MacLagan, E. 1921, "An Early Christian Ivory Relief of the Miracle of Cana", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, 38/217, 178-195.
- Millet, G. 1916, *Recherches sur l'iconographie de l'évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles: d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont-Athos*, Paris.
- Neff, A. 2011, "The Humble Man's Wedding: Two Franciscan Images of the Miracle at Cana", *Gothic: Art&Thought in Middle Ages*, 292-323.
- Sert, E. 2017, *Mısır Kıpti Kilisesi ve Günümüzdeki Durumu*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- Shenouda, S. 1956, *The Miniatures of the Paris Manuscript Copte 13*, Princeton Üniversitesi, (Unpublished PhD Thesis), Princeton.
- Shiller, G. 1971, *Iconography of Christian Art*, Newyork: Graphic Society LTD.
- Smith, E. B. 1918, *Early Christian Iconography and A School of Ivory Carvers in Provence*, Princeton University Press, Princeton.
- Tsuji, S. 1968, *The Study of the Byzantine Gospel Illustrations in Florence, Laur. Plut. VI.23 and Paris, Bibl. Nat. Cod. Gr. 74*, Princeton Üniversitesi, (Unpublished PhD Thesis), Princeton.
- Yaşar, F. 2024, *Orta Bizans Dönemi Evangelion El Yazması: Grec 74 (Paris Ulusal Kütüphanesi)*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.
- Yaşar, F., - Gökalp, Z. D. 2023, "İkonografik Çözümleme Bağlamında Floransa Biblioteca Medicea Lorenziana Plut. 6.23 ve Paris Bibliothèque National De France Grec 74 El Yazmalarındaki Epilepsi Hastalarının İyileştirilmesi Mucizesi Sahneleri", *Art-Sanat Dergisi*, 20, 733-759.
- Yüzgüller, S. A. 2008, *Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi: Başlangıcından Karşı Reformasyon'a Kadar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Zincir, G. G. 2023, "Hristiyan Kıpti Kitap Ciltleri ve Erken İslam Ciltleri İle Olan Bağlantısı", (F. Sönmezöz içinde), *Güzel Sanatlar Alanında Uluslararası Araştırmalar VI*, 62-92. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 9, Sayı/ Issue 17 (Aralık/ December 2024), ss./ pp. 246-271
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1573057

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 24. 10. 2024
Kabul Tarihi/ Accepted: 25. 12. 2024

ŞANLIURFA MİLLET HANI KAZISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE ŞANLIURFA MİLLET KHAN EXCAVATION

Turgay YAZAR – Erdal ESER*

Öz

Şanlıurfa (Ruha) şehir merkezine yakın bir konumda, Karakoyun Deresi'nin kuzey, Topçular Caddesi'nin güneyinde 10 ve 12. Sokak arasındaki yer alan yapı tapununun 7007 ada, 11 ve 12 parsellerinde olup, "Millet Hanı", "Han-ı Delil", "Redif Askeri-i Şahanesi Deposu" ve "Askeri Kışla" gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bu isimlerden yaygın olarak kullanılanı Millet Hanı'dır. Yapı kuzey, güney ve doğuda yer alan üç avlu etrafındaki tonozlu birimlerden oluşmaktadır. Yapının plan şemasının ve yapım evrelerinin tespiti için 2008 yılında alanda bir kazı çalışması yürütülmüştür. Yaptığımız tespitlere göre; bu alanda inşa tarihi ve planı hakkında bilgi sahibi olmadığımız delil birlikleri için inşa edilmiş askeri nitelikte bir yapı mevcuttur. Bu yapının adının Delil Hanı olduğu onarım kitabesinden tespit edilmektedir. Delil teşkilatının 1830 yılında kapatılması üzerine muhtemelen yapı atıl kalmış ve tahrip olmuştur. Tahrip olan Delil kışlası 1833 yılında yeniden inşa edilmiş ve redif alaylarının konaklaması için tahsis edilmiştir. Elimizdeki 1903 tarihli verilere göre yapı 20. yüzyılın başlarında Ermeni yetimhanesi olarak kullanılmıştır. Bu nedenle 19. yüzyılın sonlarında redif alayının yapıyı terk ettiği anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, muhtemelen 1917-1918 yıllarında yapı tekrar askeri kışla olarak kullanılmaya başlanmış, 1960'lı yıllarda ise tamamen terk edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Urfa Alman Yetimhanesi, Millet Hanı, Han-ı Delil, Redif Askeri-i Şahanesi Deposu, Askeri Kışla.

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Samsun/Türkiye. E-posta: turgay.yazar@omu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0179-4511>
Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sivas/Türkiye. E-posta: erdal eser@cumhuriyet.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2616-9181>

Abstract

The building, located near the city center of Şanlıurfa (Ruha), north of Karakoyun Creek and south of Topçular Street between 10th and 12th Streets, is registered in the land registry under parcels 7007, 11, and 12. It has been referred to by various names, such as “Millet Han,” “Han-ı Delil,” “Redif Askeri-i Şahanesi Deposu,” and “Military Barracks.” The most commonly used name is Millet Han. The structure consists of vaulted units around three courtyards located to the north, south, and east. In 2008, an excavation was conducted in the area to determine the building's layout and construction phases. According to our findings, the site contains a military structure built for evidence units, about which we have no information regarding its construction date and plan. The building is identified as Delil Han from its restoration inscription. When the Delil organization was dissolved in 1830, the structure likely fell into disuse and was damaged. The damaged Delil barracks were rebuilt in 1833 and a located for the accommodation of reserve regiments. According to data from 1903, the building was used as an Armenian orphanage in the early 20th century. This indicates that the reserve regiment left the building in the late 19th century. After World War I, possibly in 1917-1918, the structure was once again used as a military barracks. However, it was completely abandoned in the 1960s.

Keywords: Urfa, Urfa German Orphanage, Millet Hanı, Han-ı Delil, Redif Military Depot, Military Barracks.

1. Giriş

Bu çalışmada 2008 yılında Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı ile yapılan Millet Hanı kazısı hakkında bilgi verilecek ve yapıyla ilgili restitüsyon önerimiz sunulacaktır.

Günümüzde Şanlıurfa (Ruha) şehir merkezine yakın bir konumda, Karakoyun Deresi'nin kuzey, Topçular Caddesi'nin güneyinde 10 ve 12. Sokak arasındaki yer alan yapı tapununun 7007 ada, 11 ve 12 parsellerinde olup 1. derecede arkeolojik sit alanı içerisindedir. Kuzey-güney yönünde 122, doğu batı doğrulusunda 133 m ölçülerindeki yaklaşık 1400 metrekarelik bir alanı kapsayan yapı “Millet Hanı”, “Han-ı Delil”, “Redif Askeri-i Şahanesi Deposu” ve “Askeri Kışla” gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bu isimlerden yaygın olarak kullanılan Millet Hanı'dır (Res. 1).¹

Res. 1: Millet Hanı parsel durumu (URL 1)

¹ Kürkcüoğlu 2002, 77-78; 2011, 8-10; Özme, 2002, 12.

2. Yapı Tanıtımı:

Kuzey, güney ve doğu olarak adlandırdığımız üç avlu etrafındaki tonozlu birimlerden oluşan yapı zaman içerisinde geçirdiği tamir ve değişikliklerle günümüze gelmiş, bazı kısımları tahrip olmuş, bazı kısımları ise tamamen ortadan kalkmıştır. Hanın bulunduğu alanın güneye doğru eğimli yapısı nedeniyle avlular arasında seviye farklı mevcuttur. Yapının beden duvarları kesme, kaba yonu ve moloz taşla, örtü ise moloz taşla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir (Res. 2, Çiz. 1).

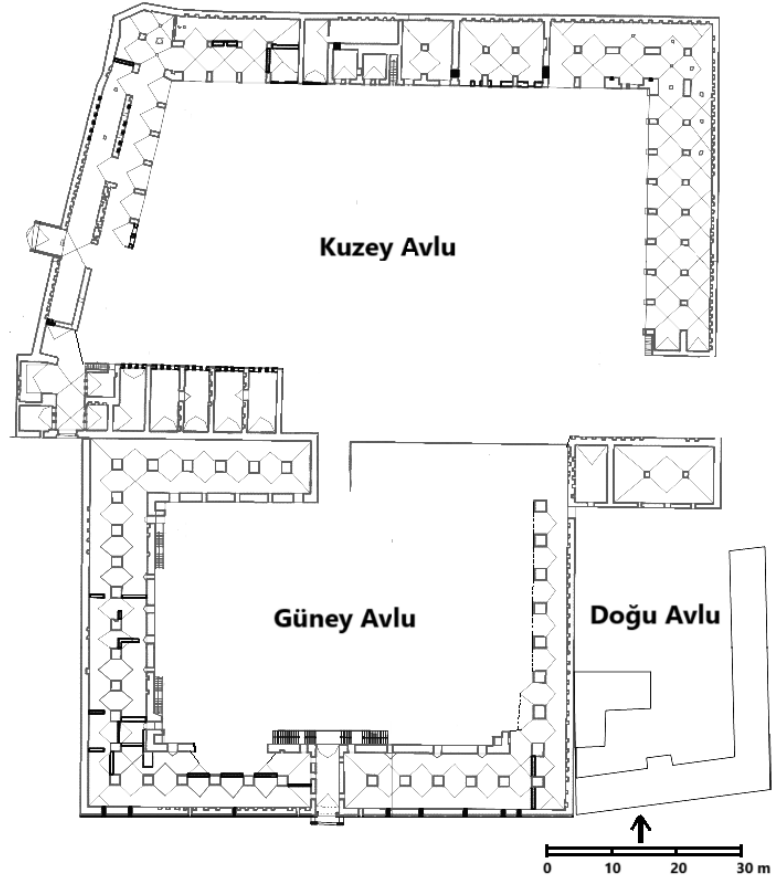
Res. 2: Millet Hanı havdan görünümü (URL 2)

2.1. Kuzey Avlu:

Avluya girişler güney duvarının batı köşesine yakın bir konumdaki kapı ile sağlanmıştır. Kitabeliğinin iki yanındaki günümüze ulaşmayan aslan kabartmalarından dolayı Aslanlı Kapı olarak adlandırılan kapıdan geçilen bir koridor ile avluya girilmektedir. Yamuk planlı avlu dört yönden tonozlu birimlerle çevrelenmiştir. Avlunun kuzey, batı ve doğu tarafındaki birimler haç tonoz örtülü iki sıra halinde düzenlenmiştir. Bu birimlerin doğu ve batı kanatta olanları kemerlerle avluya açılmaktadır. Kuzey kanatta ise batıdan altıncı birimden onuncu birime kadar olan beş birim ile doğudaki ilk birimin ön kısımları kapalı olup bazıları oda şeklinde düzenlenmiştir. Bu kanattaki diğer kapalı birimler sonraki onarımlara aittir. Güney kanattaki birimler ise kemerlerle avluya açılan eyvanlar şeklinde düzenlenmiştir. Avlunun kuzey kanadı iyi durumdadır. Doğu kanatta kuzeydeki altı, batı kanatta kuzeydeki sekiz, güney kanatta ise batıdaki altı birim günümüze sağlam olarak gelmiş, diğer birimler tahrip olmuştur (Çiz. 1²; Res. 2-11).

² Çalışmada kullanılan yapı planları Şanhurfa Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'na sunulan restorasyon projesindeki Sanat Tarihi Raporu'ndan alınmıştır.

Çiz. 1: Zemin kat planı

Res. 2: Kuzey avlunun güney duvarı ve Aslanlı Kapı'nın görünümü

Res. 3-4: Aslanlı Kapı'nın dıştan ve içten görünümü

Res. 5: Kuzey avlu, doğu ve kuzey kanat

Res. 6: Kuzey avlu, doğu kanat

Res. 7: Kuzey avlu, güney duvar ve kuzey kanat

Res. 8: Kuzey avlu, kuzey kanadın orta bölümündeki birimler

Res. 9: Kuzey avlu, batı kanat

Res. 10: Kuzey avlu, batı kanadının güneyi ve güney kanadın batı kısmı

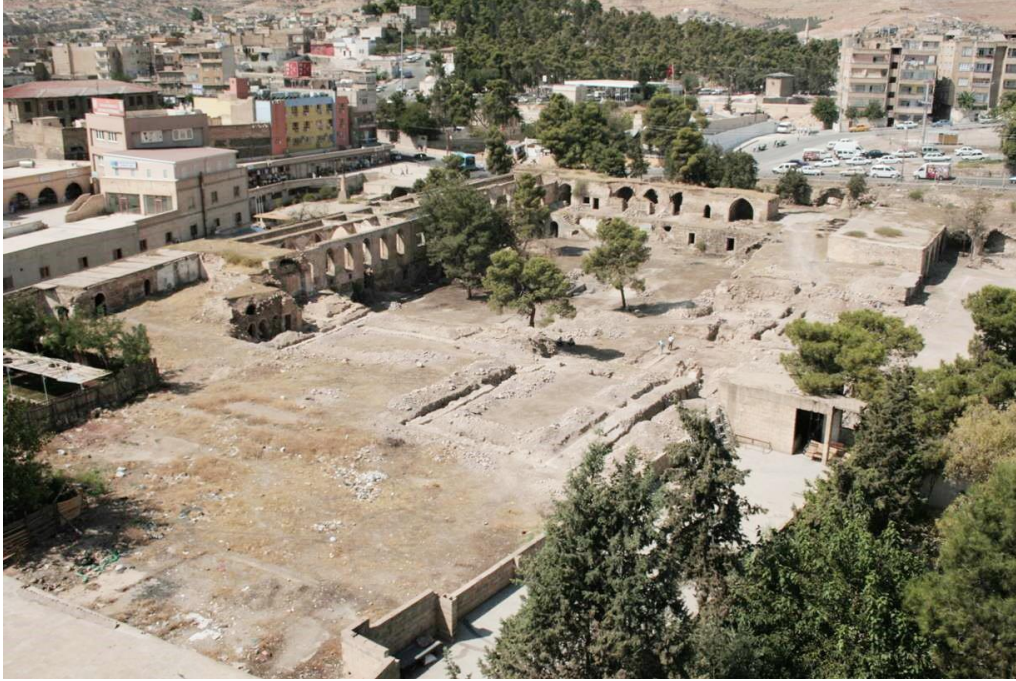

Res. 11: Kuzey avlu, güney kanadın doğu kısmı

2.2. Güney Avlu:

Dikdörtgen planlı avluya güney duvarı ekseninde yer alan koridor şeklindeki bir açıklıkla girilmektedir. Avlu iki sıra halinde düzenlenmiş haç tonozlu birimlerle çevrelenmiştir. Avlunun batı ve güney kanadındaki birimler iki katlıdır. Batıdaki üst katın iki köşesinde birer eyvan, aralarında birer oda ve ortasında üç eyvan olacak şekilde planlanmıştır. Bu kata ve önündeki terasa avlunun güneybatı ve kuzeybatı köşelerinde yer alan merdivenlerle çıkılmaktadır. Avlunun güney kanadı yapının en fazla değişen kısmıdır. Güney kanadın ikinci katına yaklaşık orta kısımda yer alan giriş koridorunun önündeki çifte merdiven ile çıkılmaktadır. Üst katla alt kat arasında hem üslup hem de malzeme ve teknik açıdan farklılık olup bugünkü düzenleme bir onarıma işaret etmektedir. Örtü tamamen yok olmuştur. Avlunun kuzey kanadı, doğu kısımda arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan temel duvarı ve dört paye dışında tamamen yok olmuştur. Kuzey kanadın batısındaki mekanlar yapının 20. yüzyılın ilk yarısı içindeki kullanımı sırasında ağır tonajlı araçların geçebilmesi için doldurulmuş, orta kısmına ise kuzey avludan güney avluya inilmesini sağlayan bir rampa oluşturulmuştur. Rampa düzenlemesi yapının bu bölümünün çok fazla tahrip olmasına neden olmuştur. Yıkılma tehlikesi

göstermesi nedeni ile bu bölümde fazla bir çalışma yapılamamıştır. Avlunun doğu kanadının batı duvarı günümüze ulaşmamıştır (Res. 12-18).

Res. 12: Güney avlu, kuzeydoğudan görünüm

Res. 13: Güney avlu, kuzey kanat

Res. 14: Güney avlu, doğu kanat

Res. 15: Güney avlu, batı kanat

Res. 16: Güney avlu, güney ve doğu kanadın güney kısmı

Res. 17: Güney avlu, güney beden duvarı

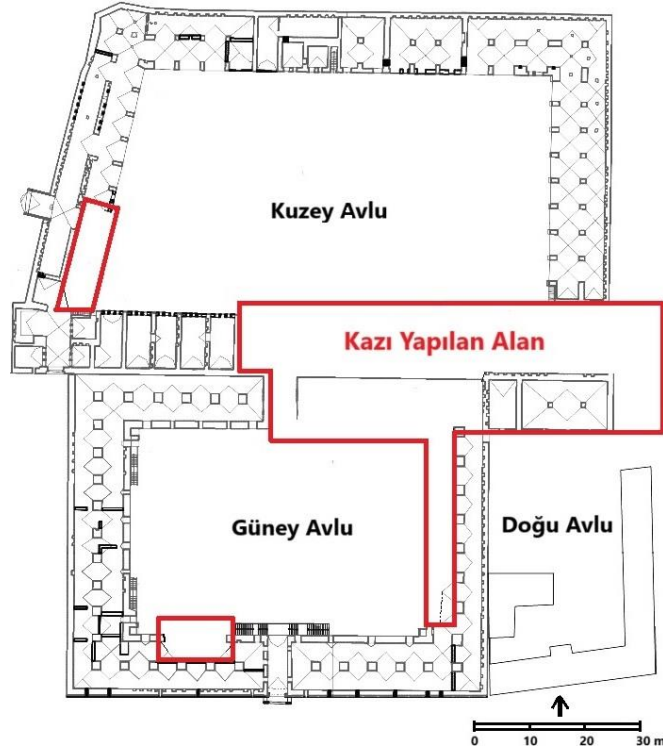
Res. 18: Güney avlu, giriş kapısı

2.3. Doğu Avlu:

Güney avlunun doğusunda konumlanan avluyu kuzey avlu ile güneyindeki L planlı bir birim sınırlamaktadır. L planlı birim güney avlunun doğu duvarına bitişik olarak inşa edilmiş ve kuzeye doğru hafif açılı olarak yerleştirilmiştir. Bu birimin güney kanadının karşısında yine L şeklinde planı olan daha küçük boyutlu ikinci bir birim daha bulunmaktadır. Bu birimde yer alan odalardan doğudaki bir açıklıktan Roma veya daha erken dönemlere ait mezar nişlerinin bulunduğu bir mağaraya geçilmektedir. Avlunun kuzey kısmındaki birimler yapının 20. yüzyıldaki kullanımı sırasında tahrip edildiği için dış hatları dışında tespit edilememektedir (Res. 2, 12).

3. Kazı Çalışmaları:

Yapının plan şemasının eksik olan kısımlarının tespiti için kuzey avlunun batı ve güney, güney avlunun doğu, kuzey ve güney bölümlerinde kazı çalışmaları yürütülmüş, beden duvarları ve taşıyıcı sisteme ait izler ortaya çıkarılarak tespiti yapılmış ve bu verilere göre yapı planı oluşturulmuştur. Yapının güney avlusunun kuzeyinde, eksenin batısındaki tonozlu birimler tehlike arz etmesi nedeniyle bu alanda kazı yapılamamış, bu kısımlar gözlemle yapılan tespitlerle plana işlenmiştir.

Çiz. 2: Kazı alanları

Res. 19: Kuzey avlu, güney kanadın doğusundaki birimlerin kazı sonrası görünümü

Res. 20: Güney avlu, kuzey kanadının batısının kazı sonrası görünümü

4. Yapıyla İlgili Verilerin Değerlendirilmesi:

4.1. Onarım Kitabesi:

Yapının günümüzde Urfa Müzesi'nde korunan 1833 tarihli bir onarım kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabe, Mehmet Karataş tarafından yayınlanmış, ancak hangi yapıya ait olduğu konusunda bir açıklama verilmemiştir³. Cihat Kürkçüoğlu bu kitabenin günümüzde Millet Hanı olarak adlandırılan yapıya ait olduğunu ve yapının güney duvarının batısındaki Aslanlı Kapı'dan sökülerek müzeye kaldırıldığını saptamıştır⁴. 51x108 cm ölçülerindeki taş kitabe sülüs hatla 10 satır olarak yazılmıştır. Bu kitabeden yapının 1833 tarihinde Maho Beg adlı bir bani tarafından yeniden yaptırıldığı öğrenilmektedir. Kitabede harap ve tamamen yıkılmış olan yapının yeniden inşa edildiği ve adının "Han-ı Delilan" olduğu belirtilir (Res. 21).

³ Karataş 2012, 310-311.

⁴ Kürkçüoğlu 2011, 8.

Res. 21: Onarım Kitabesi

ماشاءالله

جناب حضرت مير كرم اول محو بك كيم
 خدان محض لطف اولدقده بيانه ذات ذى شانى
 هميشه رف ايدوب اوقاتنى اثار خيراته
 علو همتى معمور قلدى نيجه ويرانى
 من الجملة ييقلمش پر خراب اولموش ايكن بو خان
 عمارت قلدى نو تجديداً بعون الله بانى
 چون اولدى همت اثنى عشر ثاقب ديدم تاريخ
 محو بك ايلدى نو عمار بو خان دليلانى
 فى سنه 1249

Maşaallah

Cenab-ı hazret-i mir-i kerem ol Meho Beg kim

Huda'dan mahz-i lütf oldukda beyane zat-i zi-şanı

Hemişe sarf edüb evkatını asar-ı hayrata

Uluvv-i himmeti ma‘mur kıldı nice viranı

Mine'l-cümle yıkılmış pür harab olmuş iken bu han

‘İmaret kıldı nev tecdiden bi ‘avnillah banî

Çün oldu himmet-i isnâ ‘aşer Sakıb dedim tarih

Meho Beg eyledi nev i‘mar bu han-ı delilani

fi sene 1249⁵

4.2. II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı Koleksiyonunda Bulunan Fotoğraf

Bu fotoğraf, Sultan II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı koleksiyonunda bulunan fotoğraf albümleri içerisinde yer almakta ve yapının güney ve kısmen de batı cephesini göstermektedir. Fotoğrafın üzerine “Redif Asker-i Şahanesi Deposu” ifadesi yazılmıştır. Abdülhamid Albümleri 1880 ile 1893 yılları arasında oluşturulmuştur. Bu bakımdan fotoğrafında bu tarihlere ait olması gerekir (Res. 22)⁶.

Res. 22: Abdülhamid Albümleri’nde bulunan yapının güney cephesine ait resim (Kürkçüoğlu 2009)

4.3. Seyahatnameler

Yapı hakkında bilgi veren ilk seyahatname 1903 yılında Berlin’de yayımlanmıştır⁷. Eserde yapının batı taç kapısı (Aslanlı Kapı) ve kuzey avlusuna ait resimler yer almaktadır. Seyahatnamedeki fotoğraflardan ilki “Aslanlı Kapı”ya aittir. Resimde yapının kitabesi ile kitabenin iki tarafında günümüzde tahrip olmuş olan ve kapıya adını veren aslan kabartmaları görülmektedir. Ayrıca kapının üzerinde yer alan pencereler avlunun güney kanadının iki katlı olduğunu kesinleştirmektedir. Seyahatnamede yer alan diğer fotoğraf yapının kuzey avlusuna aittir. Bu fotoğraflarda avlunun güney kanadının ikinci katı net olarak saptanmaktadır. Avlunun sadece bu kanadının iki katlı olduğu seyahatname metninde de belirtilmiştir. Ayrıca fotoğrafta avluda bir havuz, bir su kanalı, tuvalet olması muhtemel birimler ile avlunun güney kanadının ikinci katına çıkışı sağlayan merdiven yer almaktadır (Res. 23-24).

⁵ Karakaş 2012, 309-311.

⁶ Kürkçüoğlu 2012, 9.

⁷ Lepsius 1903, 176-187.

Res. 23: Kuzey avlu, Aslanlı Kapı'nın 1903 yılındaki görünümü (Lepsius 1903)

Res. 24: Kuzey avlunun 1903 yılındaki görünümü (Lepsius 1903)

5. Yapıya Verilen İsimlerin Değerlendirilmesi:

Yaptığımız tespitlere göre yapı "Han-ı Delilanı", "Redif Askeri-i Şahanesi Deposu", "Askeri Kışla", "Millet Hanı" gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır.

5.1. Han-ı Delilan

Bu isim yapının onarım kitabesinde geçmektedir. "Delil" veya "Deli", 15. yüzyıldan itibaren Rumeli'de oluşturulan hafif süvari bölüklerine verilen addır. Bu teşkilat daha sonra

yaygınlaşarak Anadolu'da da kurulmuştur. 18. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayan teşkilat 1830'lu yıllarda fes edilerek ortadan kaldırılmıştır.⁸

Onarım kitabesinden hareketle ilk yapının hafif süvari birlikleri olan Deliller için inşa edildiği ve 1830'lu yıllarda feshine kadar da bu teşkilat tarafından kullanıldığını kabul etmek gerekir. Bu veri yapının bir han olarak değil delil birliklerinin konaklaması için yapıldığını ortaya koymaktadır.

5.2. Redif Asker-i Şahanesi Deposu

Yapı için kullanılan diğer bir isim "Redif Asker-i Şahanesi Deposu" dur. Bu isim, Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı Koleksiyonu'nda bulunan fotoğraf albümleri içerisinde yer alan yapının güney cephesine ait fotoğrafın altına yazılmıştır (Resim 11). Albümler 1880 ile 1893 yılları arasında oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu fotoğraf yapının 19. yüzyılın sonlarına ait durumu ve işlev hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

Redif teşkilatı, yeniçeriliğin 1826 yılında kaldırılmasından sonra Osmanlı eyaletlerindeki ana orduya yardımcı olacak ihtiyat birliklerine verilen isimdir. Nizamnamesi 8 Temmuz 1834 yılında yürürlüğe giren "Redif Alayları" Anadolu'da ilk olarak Sivas, Tokat, Harput, Erzurum, Kars ve Diyarbakır olmak üzere 6 piyade alayından oluşur. Bu merkezler içinde Urfa adı geçmemekte yani bu yıllarda Urfa'da Redif Alayı bulunmamaktadır. 1836 yılında Redif teşkilatında bazı değişiklikler yapılmış ve Redif Süvari Alayları oluşturulmuştur.⁹ Bu bilgiden süvari kuvveti olarak Delillerle benzer bir yapısı olan Redif birliklerinin en erken 1836 yılında veya biraz sonrasında bu binaya yerleştirildiği anlaşılmaktadır.¹⁰

5.3. Millet Hanı

Bir doktora tezi¹¹ ve bir makalede¹² yapı Millet Hanı olarak adlandırılmıştır. Bu ismin yapıya 20. yüzyıl başlarında "Alman Yetimhanesi" olarak kullanılmış olmasından dolayı verildiği düşünülmektedir. Her ne sebeple verilmiş olursa olsun yapının günümüzde bilinen en yaygın ismi budur. Bu ismin yapının Cumhuriyet Dönemi'nde askeri garnizon olarak kullanılmasından önceki son evresini nitilemektedir. Yapının hangi tarihte yetimhane olarak kullanılmaya başladığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1903 tarihli bir seyahatnameden¹³ yapının yetimhane olarak kullanıldığının saptanması, bu dönüşümün 1893 ile 1903 yılları arasında yaşandığını göstermektedir.

6. Restitüsyon Önerisi:

6.1. I. Evre (1833 Öncesi Yapı): Onarım kitabesinden öğrenildiğine göre yapı delil birlikleri için 1833 yılından önce inşa edilmiş askeri nitelikte bir yapıdır. 1833 yılı öncesine ait olan yapının inşa tarihi ve plan şeması hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bir yayında¹⁴ harap olan bu taş yapının en az 200-250 yıllık olması ve 16. yüzyıl başları veya ortalarına, yani Yavuz Sultan Selim ya da Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait olması gerektiği öngörüsü belirtilse de herhangi bir kanıt sunulmamıştır.

6.2. II. Evre (1833 Tarihli Yapı): Batı taç kapısı üzerindeki 1833 tarihli kitabede; yapının harap bir halde iken yeniden inşa edildiği yazılıdır. Dolayısıyla yapının II. evresini 1833 yılında yeniden inşa edilen yapı oluşturmaktadır. Bu yapı iki ayrı avlu çevresinde yer alan ve

⁸ Uzunçarşılı 1993, 516-517; Özcan 1994, 132-135.

⁹ Çadırcı 1963, 63-75; Özcan 2007, 524-526.

¹⁰ Osmanlı Dönemi redif alaylarına ait binalar için bk. Özgen 2016.

¹¹ Özme 2002, 12.

¹² Kürkçüoğlu 2011, 8-10.

¹³ Lepsius 1903,

¹⁴ Kürkçüoğlu 2011, 8.

birbirleriyle ilişkisi asgari düzeyde tutulmuş olan iki avlunun etrafındaki birimlerden oluşmaktadır. Bu evreyle ilgili açıklığa kavuşturulması gereken en önemli sorun kitabenin her iki avluyu kapsayıp kapsamadığıdır. Yani avlular birlikte mi ya da ayrı ayrı olarak mı inşa edilmişlerdir. Eğer ayrı ayrı inşa edilmişlerse ilk yapı hangisidir?

Bu konunun çözümü için elimizdeki tek veri kazılarda bir bölümü ortaya çıkarılan avluları birbirine bağlayan ana duvardır. Duvar malzeme ve teknik açıdan incelendiğinde tek seferde ve bütün olarak inşa edildiği görülür. Duvarın kuzey yüzündeki yemlikler kuzey, güney yüzündeki tonoz başlangıçları ise güney avludaki birimlere aittir. Duvarın her iki bölüm tarafından ortak kullanılıyor olması binaların aynı tarihte ve tek seferde inşa edilmiş olduğuna dair önemli bir veri oluşturmaktadır. Bu duvar, her iki avluya açılan birimlerin ortak duvarıdır (Res. 25-26).

Res. 25: Kuzey ve güneydeki avluları birbirine bağlayan duvarın kuzey yüzü

Res. 26: Kuzey ve güneydeki avluları birbirine bağlayan duvarın güney yüzü

Yapının restitüsyonu bağlamında tartışılması gereken iki önemli nokta vardır. Bunlardan ilki avlular arasındaki seviye farkıdır. Seviye farklılığının en önemli nedeninin topografya olduğu anlaşılmaktadır. Yapı kuzeyi daha yüksek ve kayalık, güneyi çukur olan bir

arazide yer almaktadır. Bu nedenle güneydeki avlu araziye uygun şekilde alt seviyede inşa edilmiş, seviye farkı avlu etrafındaki birimlerin çift katlı olarak yapılmasıyla giderilmiştir. Yapının kapladığı alanın büyüklüğü ve güvenlik gibi sorunlar dikkate alındığında kışların birbiriyle ilişkileri asgari düzeyde tutulan iki ayrı avlu çevresinde planlanmasının uygun bir çözümlene olduğu görülmektedir.

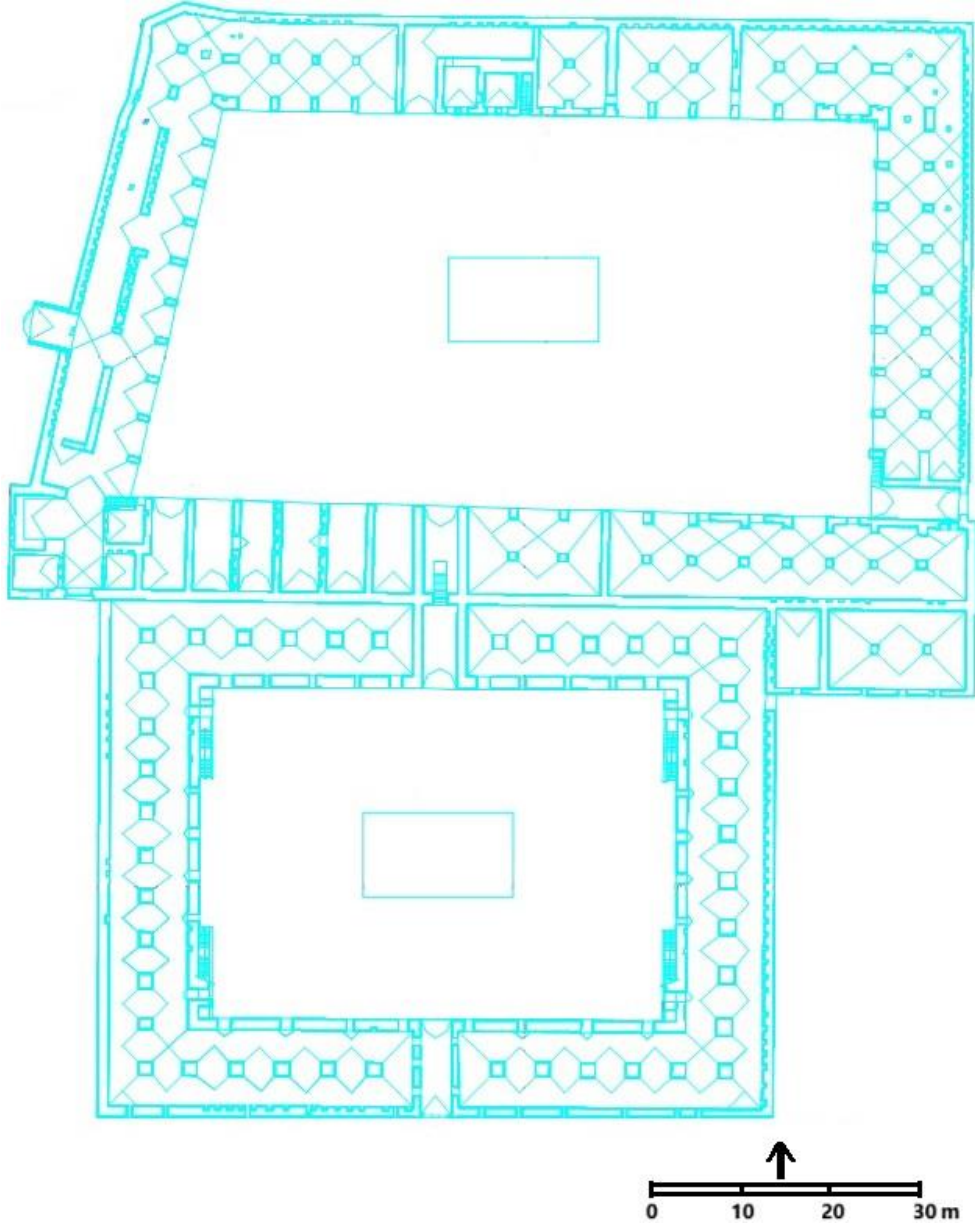
İki avlu arasında bağlantının olup olmadığı, varsa bunun ne şekilde sağlandığı tartışılması gereken ikinci noktadır. Teorik olarak iki avlu arasında iletişim sağlayan bir bağlantının olması özellikle iç dolaşım açısından gerekli bir durumdur. Bu durumda bağlantı nasıl sağlanmıştır? Güney avlunun kuzey kanadında eksenin iki yanında tonozlu birimler bulunmaktadır. Bu birimler iki avlu arasında ilişki sağlayacak bir merdiven inşası için mimari olarak uygun değildir. Bu nedenle merdiven inşa edilebilecek tek birim eksendeki iki tarafı duvarlarla sınırlanan, günümüzde rampa olarak kullanılan birimdir. Eyvan şeklinde düzenlendiğini düşündüğümüz bu birimde yer alan bir merdivenle avlular arasındaki iletişim sağlanmış olmalıdır. Yapının kuzey duvarındaki birimler arasında çatıya çıkmak için inşa edilmiş bir merdiven zaten yapıda mevcuttur. Benzer bir uygulamanın bu alana yapılmasıyla avlular arasındaki bağlantı kontrol edilebilir bir şekilde sağlanmış olacaktır (Res. 27; Çiz. 3-4).

Res. 27: Güney avlunun kuzey duvarı ve rampa olarak kullanılan birim

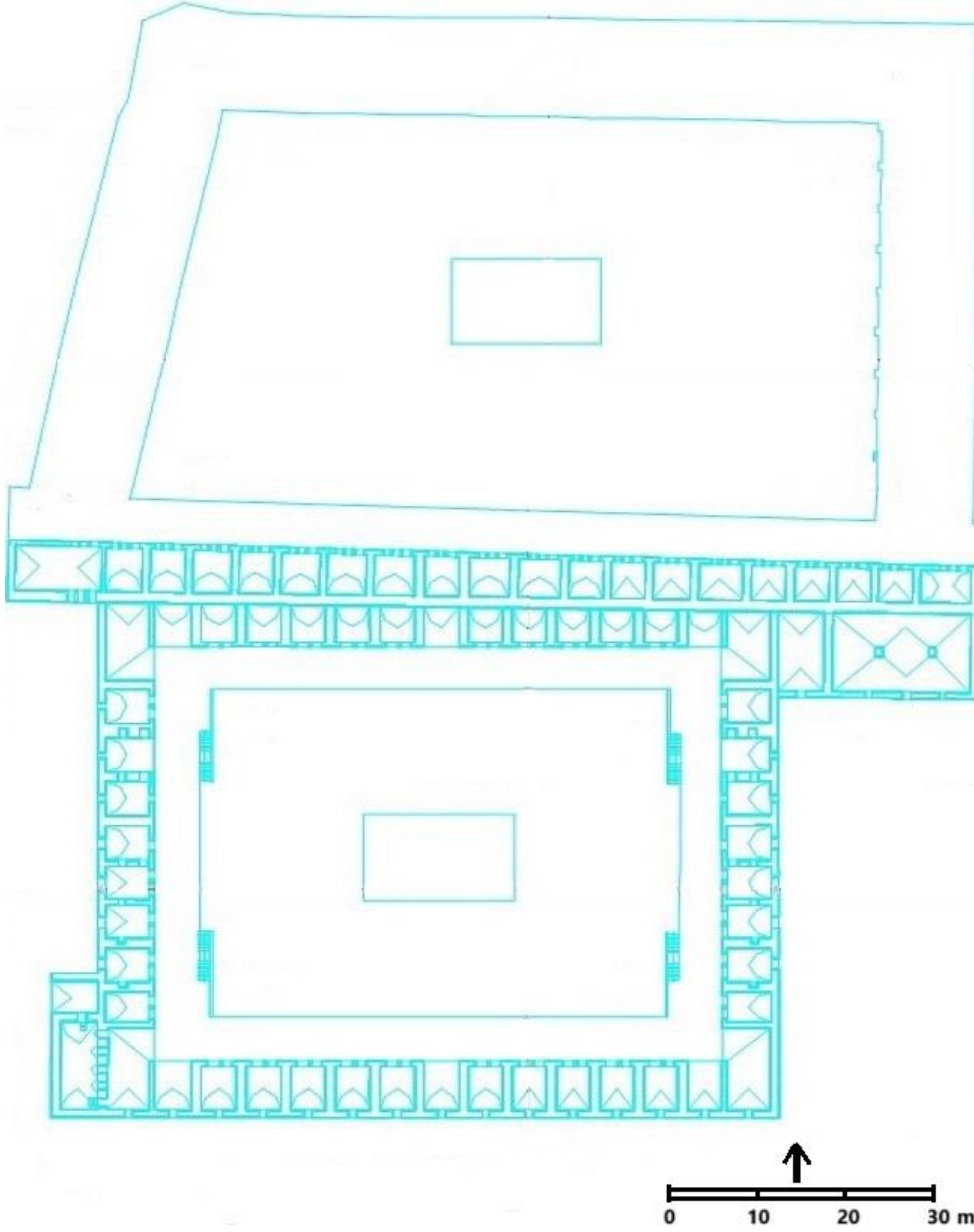
Restitüsyona yönelik sorunlardan bir diğeri kuzeydeki avlunun güney kanadının doğu kısmı ile güneydeki avlunun kuzey kanadının batı kısmının düzenlemesidir. Bu alanların planlarının çizilmesinde kazı verileri kullanılmış, mekânların yerleştirilmesinde uyum ve plan bütünlüğüne dikkat edilmiştir.

Restitüsyona yönelik önemli sorunların bir diğeri ikinci kat meselesidir. Yapının kuzey avlusunun güney kanadının iki katlı olduğu 1903 tarihi seyahatnamedeki fotoğrafta kesin olarak tespit edilmektedir. İkinci kattaki odalar daha dar tutularak önlerinde güney avlunun batı kanadında olduğu gibi bir teras oluşturulmuştur. Avlunun batı, doğu ve kuzey kanatları üzerinde ikinci kat olduğuna dair hiçbir arkeolojik ve görsel veri tespit edilememiştir. Dolayısıyla kuzey avlunun kuzey, batı ve doğu kanatları tek katlıdır. Güney avlunun çevresindeki birimlerin iki katlı olduğu hem batı kanadın mevcut durumundan, hem de Abdülhamid albümlerinde bulunan fotoğraftan anlaşılmaktadır. Restitüsyon önerisinde batı kanattaki ikinci kat esas alınmış ve buna göre bir düzenleme yapılmıştır. Güney avlunun güneyi günümüzde iki katlıdır. Ancak buradaki ikinci katın yapının sonraki bir evresine ait olduğu malzeme ve teknik özelliklerin yanı sıra plan şemasından da anlaşılmaktadır

Çiz. 3: Yapının II. evresi, zemin kat restitüsyon planı

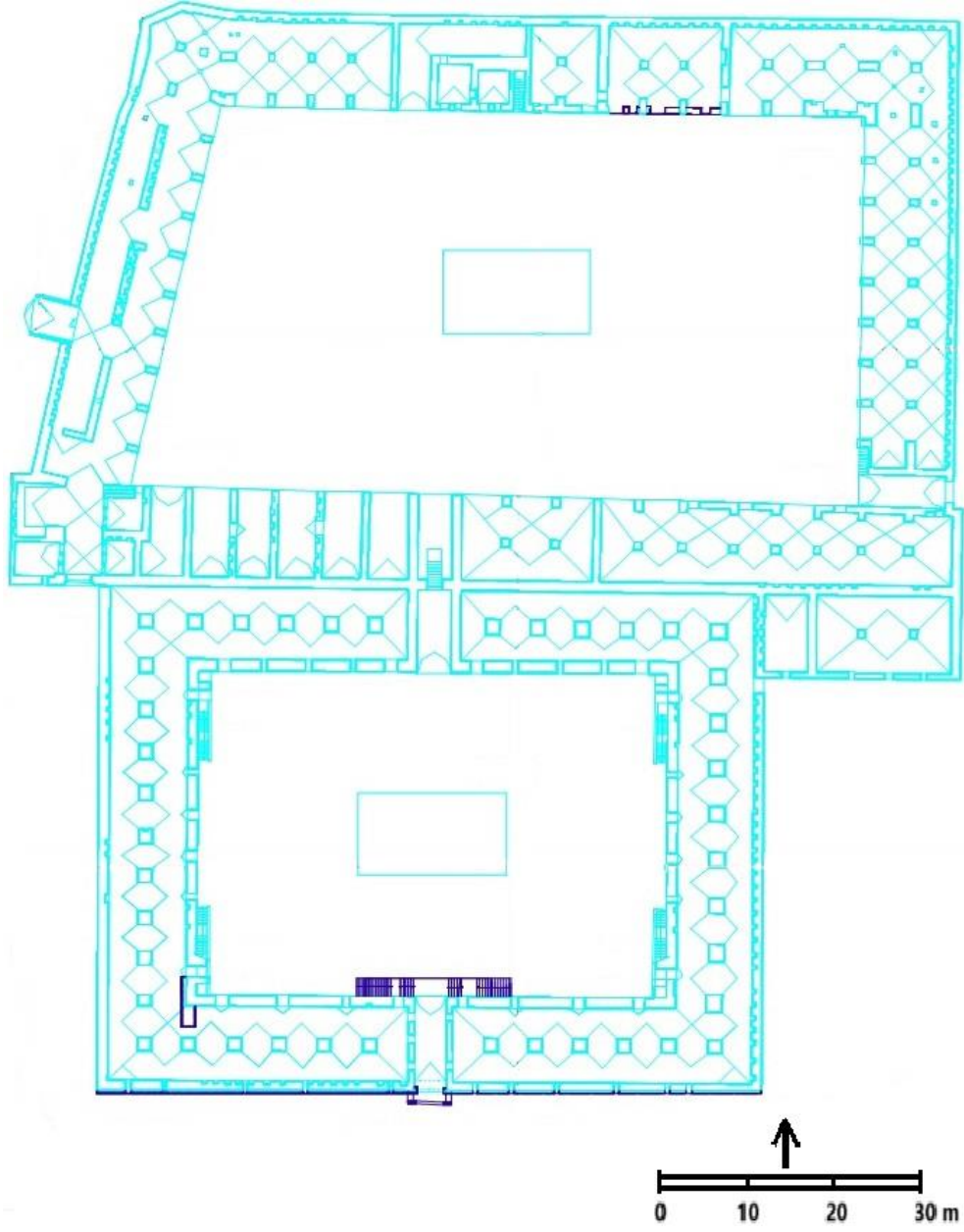

Çiz. 4: Yapının II. evresi, üst kat restitüsyon planı

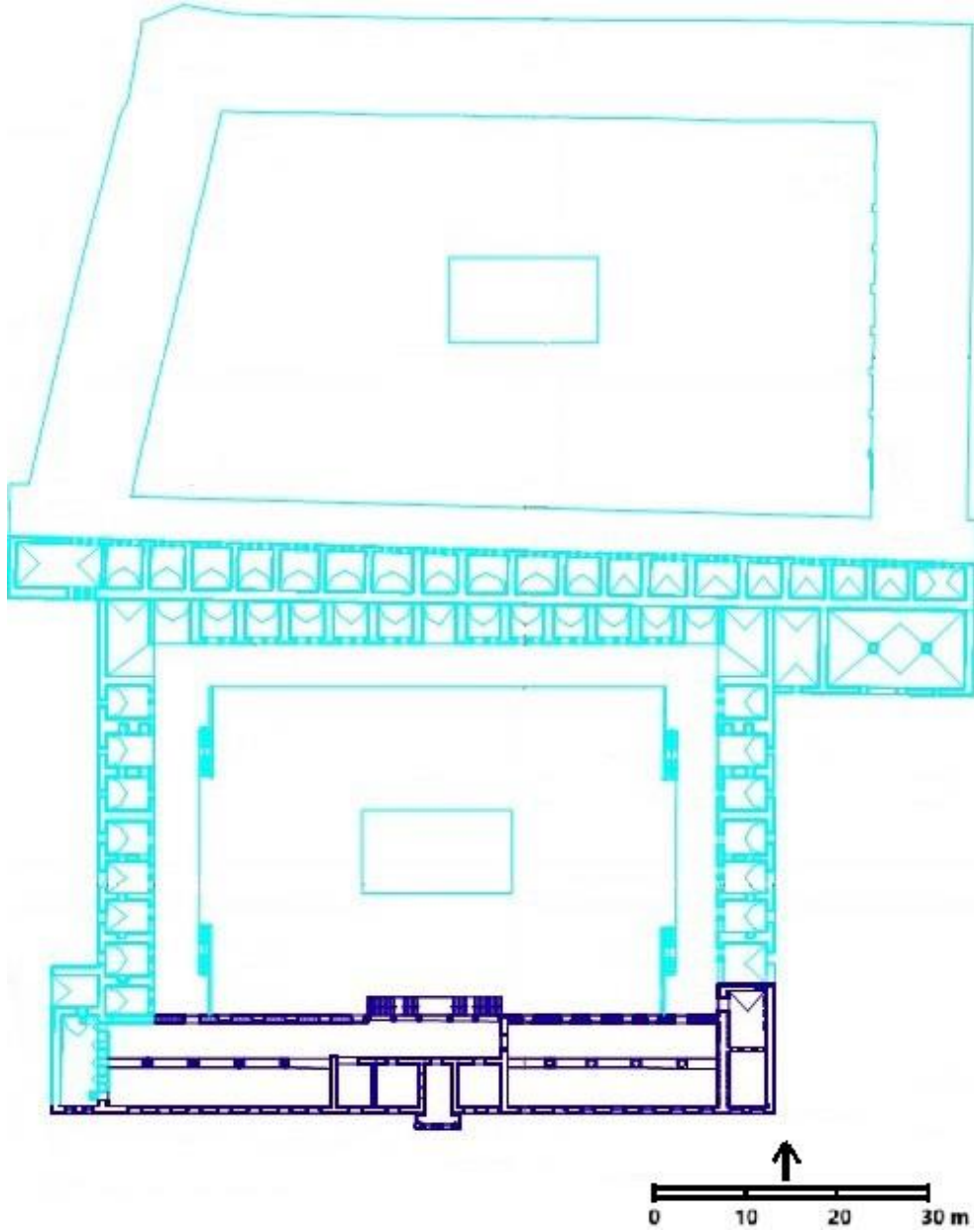
6.3. III. Evre (1893 ve Öncesi)

Yapının III. evresinde güney avlunun güney kanadındaki değişiklikleri içermektedir. Bu değişimlerden ilki yapının 1833 yılındaki üst kat planının tamamen değiştirilerek iki bölümlü olarak yeniden inşa edilmesidir. Bu evrede üst kata çıkış için güney kanadın kuzey duvarının orta kısmına iki yönlü bir merdiven eklenmiştir. Bu evrede yapının ön cephesinin de değiştirildiği özellikle pencere boyutları ile üslup farklılığından anlaşılmaktadır. Muhtemelen üst kat yapılırken cephe yenilenmiş, girişin önüne cephe duvarından çıkıntılı ve iki katlı bir taç kapı eklenmiştir. Yapının kuzey avlusunun kuzeyindeki tonozlu birimlerden doğudan 4, 5 ve 6. birimin önünün de bu evrede kapatıldığı itinalı işçilik ve malzeme teknik özelliklerden anlaşılmaktadır.

Yapının III. evresinin tarihlenmesi için elimizdeki tek veri Sultan II. Abdülhamid Albümleri içerisinde yer alan fotoğraftır. Fotoğrafın çekim tarihi bilinmemektedir. Ancak albümler 1880-1893 yılları arasında çekilen fotoğrafları kapsamaktadır. Bu nedenle III. evre için önerebileceğimiz en son tarih 1893 ve öncesidir (Çiz. 5-6).

Çiz. 5: Yapının III. evresi, zemin kat restitüsyon planı

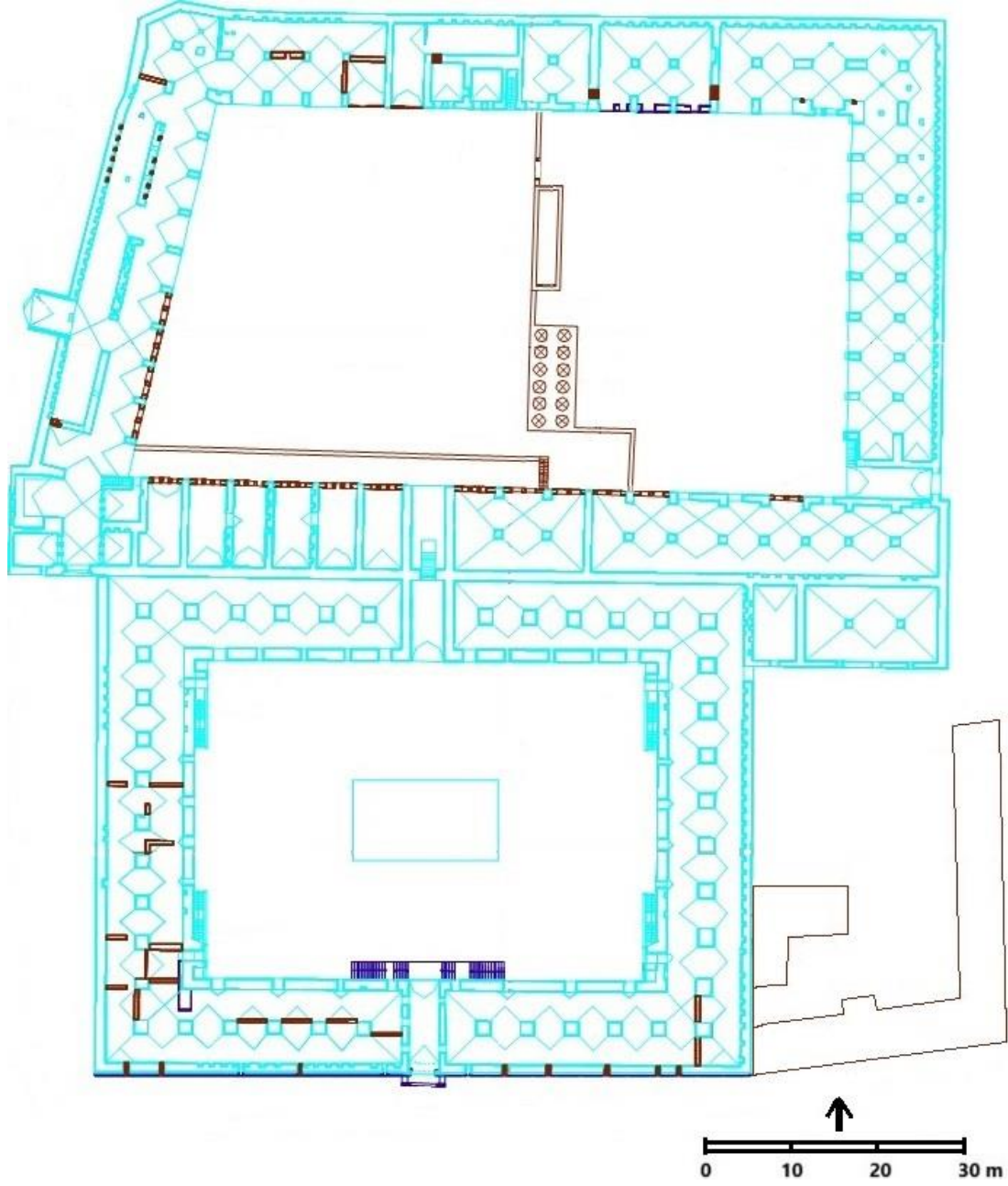

Çiz. 6: Yapının III. evresi, üst kat restitüsyon planı

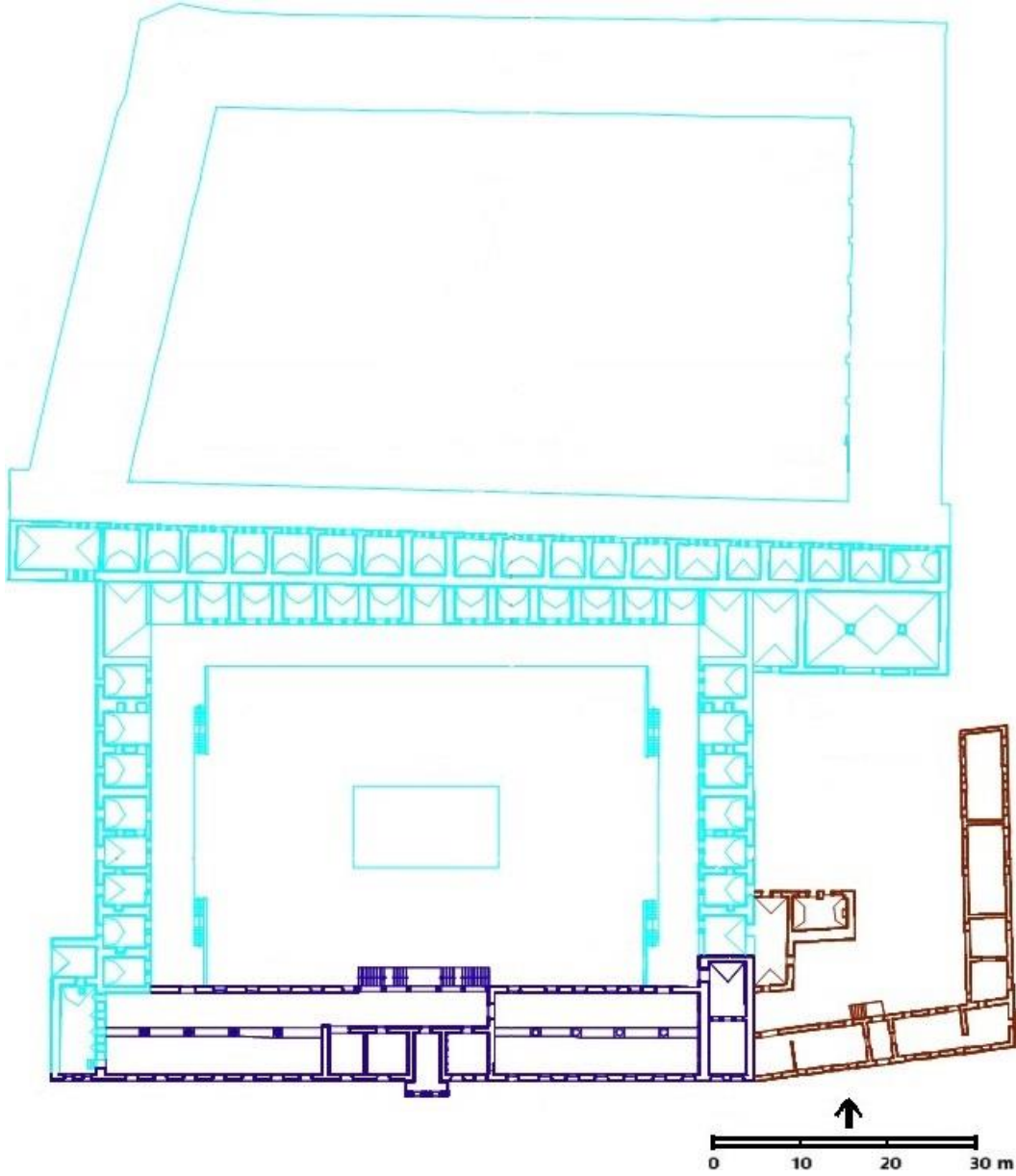
6.4. IV. Evre: 1893 sonrası-20. Yüzyılın İlk Çeyreği

Bu evre yapının Alman Yetimhanesi olarak kullanıldığı yılları kapsamaktadır. Bu evrede kuzey avlusunun doğu ve kuzey kanatlarındaki tonozlu kısımlarının kapatılarak kapalı mekânlara dönüştürüldüğü 1903 tarihli fotoğraftan anlaşılmaktadır. Kuzeydeki avluya banyolar, havuz ve üst kata çıkışı sağlayan merdivenler inşa edilmiştir. Banyolar ve havuzun hizadaki bir duvarla avlu ikiye ayrılmış, bir taraf kızlara diğer tarafın ise erkelere tahsis edilmiştir. Yapının diğer kısımlarında yapılan bazı küçük onarımların da bu evreye ait olduğu düşünülmektedir.

Bu evrenin en önemli eklemesi yapının doğusuna eklenen mekânlardır. Bu mekânların güney duvarındaki farklı cephe tasarımı ve bezeme anlayışı ile örtüsünde kullanılan demir profiller eklemenin 20. yüzyılın başlarında yapıldığını göstermektedir. Bu eklerin 20. yüzyılın başında eklendiğine dair diğer bir veri ise 1893 tarihli fotoğrafta ek yapının gözükmemesidir (Çiz. 7-8).

Çiz. 7: Yapının IV. evresi, zemin kat restitüsyon planı

Çiz. 8: Yapının IV. evresi, zemin kat restitüsyon planı

Yapı Yetimhane olarak kullanılmasından sonra 1960'lı yıllarda terk edilmesine kadar tekrar kışla olarak kullanılmıştır. Yapı askeri birliklerin tahliyesinden sonra bir daha kullanılmamıştır. Günümüzde yapılan çalışmalarla otel olarak kullanılarak koruma altına alınmaya çalışılmaktadır.

7. Sonuç

Yukarıda sunulan veriler ışığında yaptığımız tarihleme ve restitüsyon önerisi şöyle özetlenebilir (Çiz. 9).

I. Evre (1833 öncesi)

Yapının kitabesinde yapının yerinde askeri nitelikte bir yapının olduğu anlaşılmaktadır. İnşa tarihi ve planını bilmediğimiz bu yapı ilk evreyi oluşturmaktadır.

II. Evre (1833)

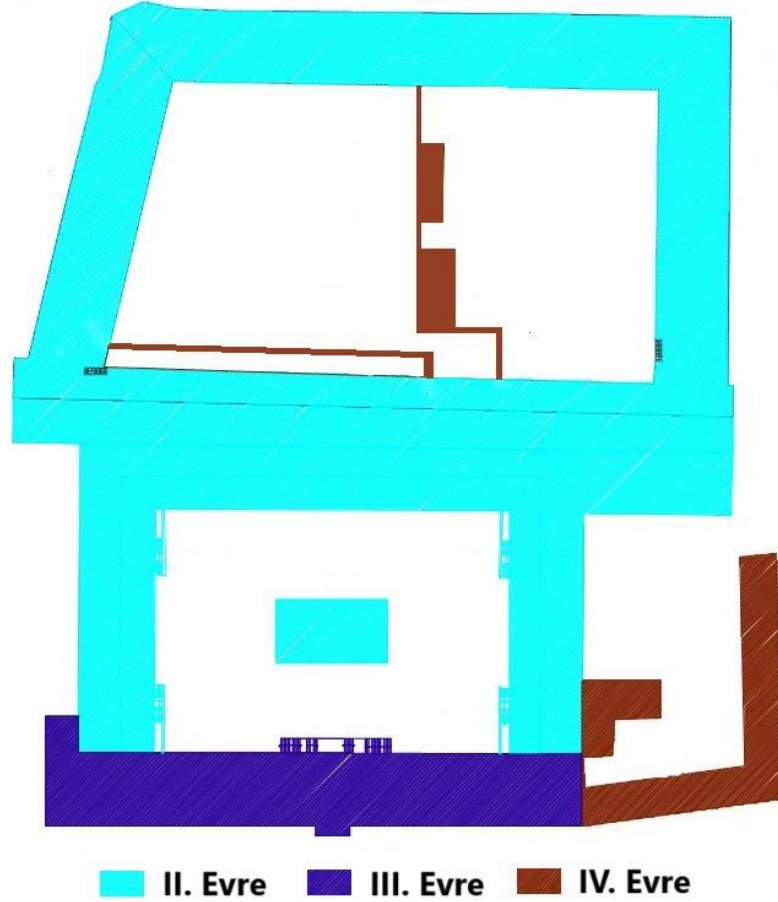
Kuzey avlunun batı kapısı üzerindeki kitabesine göre yapı 1833 yeniden inşa edilmiştir. Yapının günümüze ulaşan kısımlarının önemli bir bölümü bu evreye aittir.

III. Evre (1893 ve Öncesi)

Yapının güney cephesinin güney kanadında değişiklikler yapılmış ve cephe yeniden düzenlenmiştir. Bu evrenin 1893 yılından önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

IV. Evre (1893-20. yüzyılın ilk çeyreği)

Yapının yetimhaneye dönüştürüldüğü ve doğusuna yeni bir birimin eklendiği evredir. İşlev değişikliği için en son önerilebilecek tarih 1903'tür. Eklenme için ise kesin bir tarih tespiti yapılamamakla birlikte yüzyılın başları en uygun tarihtir.

Çiz. 9: Yapı evreleri

Yazarların Katkısı / Author Contributions: Çalışmaya; Yazar 1: % 50, Yazar 2: % 50 oranında katkı sağlamıştır. / To work; Author 1: 50%, Author 2: 50% contributed to the study.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The authors declare no conflict of interest.

Kaynakça

Çadırcı, M. 1963, "Anadolu'da Redif Askerî Teşkilatının Kuruluşu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/14, 63-75.

Karakaş, M, 2012, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa il Kültür Müdürlüğü Yayınları, Konya.

Kürkçüoğlu, A. C. 2009, *Yıldız Albümleri'nde Urfa*, Harran üniversitesi Yayınları, Ankara.

- Kürkçüoğlu, A. C. 2002, “Şanlıurfa Mimari Eserlerine Genel Bir Bakış”, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, (Haz. A. Cihat Kürkçüoğlu-Müslüm Akalın-S. Sabri Kürkçüoğlu-Selahaddin E. Güler), Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 67-98.
- Kürkçüoğlu, A. C. 2011, “Şanlıurfa Hanları”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, 8-10.
- Lepsius, J. 1903, *Ex Oriente Lux. Jahrbuch der Deutschen Orient=Mission*, Berlin.
- Özcan, A. 1994, “Deli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, İstanbul, 132-135.
- Özcan, A. 2007, “Redif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, İstanbul, 524-526.
- Özgen, M. M. 2016, *Sultan İkinci Abdülhamid Han Devri Osmanlı Redif Binaları*, İstanbul.
- Özme, A. 2002, *Urfa (Ruha) Şehriçi Hanları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. 1993, “Deli”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 3, İstanbul, 516-517.
- URL 1: <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>
- Url 2: <https://earth.google.com/web/@37.15742596,38.78896427,518.44196896a,429.40837025d,30.00037318y,0h,0t,0r/data=CgRCAggBOgMKATBCAggASg0I ARAB>

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 9, Sayı/Issue 17 (Aralık/December 2024), ss./pp. 272-290
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1587197

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/Received: 18. 11. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 17. 12. 2024

TARİHİ, PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ İLE TİREBOLU BEDRAMA KALESİ¹

TİREBOLU BEDRAMA CASTLE WITH ITS HISTORY, PLAN AND ARCHITECTURAL FEATURES

Ahmet YUKA*

Öz

Giresun ili Tirebolu ilçesine bağlı Kızılören Köyü'nde yer alan Bedrama Kalesi, Karadeniz sahil yoluna 9 km, ilçe merkezine ise 11 km mesafede bulunmaktadır. Deniz seviyesinden 250 m yüksekliğinde bir tepe üzerine kurulmuş olan Bedrama Kalesi, çevreye hâkim bir konuma sahip olup Harşit deresinin ve vadisinin deniz tarafını kontrol altında tutmak için inşa edilmiştir. Bedrama Kalesi'nin herhangi bir kitabesi bulunmadığı için kesin olarak ilk ne zaman ve kimler tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Hem kalenin göstermiş olduğu plan ve mimari özellikler hemde bölgenin tarihi geçmişi dikkate alındığında Bedrama Kalesi'nin Antik dönemde bir gözletme kalesi olarak inşa edildiğini göstermektedir. Kale yapısı daha sonradan askeri hareketliliğin arttığı Pontus Krallığı, Roma, Bizans, Trabzon Komnenos, Bayramlı (Hacıemiroğulları) Beyliği ve Osmanlılar zamanında kullanılmıştır.

Çevreye hâkim sarp bir kayalık alan üzerine kurulmuş olan Bedrama Kalesi, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir planda inşa edilmiştir. Ancak zaman içerisinde herhangi bir restorasyon ve koruma müdahalesi görmeyen yapı çok yoğun bir bitki örtüsü altında kalmış, sur duvarları ve iç mekân bölümleri hem doğal hemde beşerî sebeplerden dolayı büyük oranda tahrip olmuştur. Bedrama Kalesi; 9 m yüksekliğe ulaşan sur duvarları, tünel şeklinde tasarlanmış giriş kapısı, işlevi tam olarak belirlenemeyen bir mekân kalıntısı, toprağa gömülü amforalar ve kayaya

¹ Bu çalışma Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Haldun Özkan danışmanlığında, Ahmet Yuka tarafından tamamlanmış olan "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Sahil Kaleleri" başlıklı doktora tezinin ilgili bölümü referans alınarak hazırlanmıştır.

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ordu/Türkiye. E-posta: ahmetyuka@odu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1198-4602>

oyulmuş sarnıç gibi bölümleri ile zamana karşı direnmektedir. Kalenin mimari anlamda tam olarak bölümlerinin belirlenebilmesi için arkeolojik bir kazıya ihtiyaç olduğu gibi aynı zamanda restorasyon programlarına da dahil edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada günümüzde büyük oranda âtil bir durumda olan Bedrama Kalesi'nin tarihçesi ile plan ve mimari özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tirebolu, Bedrama Kalesi, Sur Duvarı, Sarnıç, Orta Çağ.

Abstract

Bedrama Castle, located in Kızılören Village of Tirebolu district of Giresun province, is 9 km from the Black Sea coastal road and 11 km from the town center. Bedrama Castle, built on a hill 250 m above sea level, has a commanding position over the environment and was built to keep the seaside of the Harşit stream and valley under control. Since Bedrama Castle does not have any inscriptions, it is not known exactly when and by whom it was first built. Considering both the plan and architectural features of the castle and the historical background of the region, it shows that Bedrama Castle was built as a watchtower in ancient times. The castle structure was later used during the Pontus Kingdom, Rome, Byzantium, Trabzon Komnenos, Bayramlı (Hacıemiroğulları) Principality and the Ottomans, when military mobility increased.

Bedrama Castle, built on a steep rocky area overlooking the surroundings, was built in a rectangular plan in the north-south direction. However, the building, which did not receive any restoration or conservation intervention over time, remained under very dense vegetation, and its city walls and interior sections were largely destroyed due to both natural and human reasons. Bedrama Castle; It resists time with its city walls reaching a height of 9 m, an entrance gate designed in the form of a tunnel, the ruins of a space whose function is not fully determined, amphoras buried in the ground and a cistern carved into the rock. In order to determine the exact architectural parts of the castle, an archaeological excavation is needed and it should also be included in restoration programs. This study will focus on the history, plan and architectural features of Bedrama Castle, which is largely idle today.

Keywords: Tirebolu, Bedrama Castle, Wall, Cistern, Middle Ages.

1. Giriş

Giresun iline bağlı olan Tirebolu ilçesi Karadeniz sahil güzergahında bulunan ilçeler içerisinde tarihi eser sayısı bakımından oldukça zengin sayılabilecek ilçelerin başında gelmektedir. Bu tarihi eserler arasında kaleler, kiliseler, köprüler, çeşmeler, konaklar, kamu binaları, hamamlar, camiler ve çok sayıda geleneksel konut gibi farklı mimari yapı tiplerini sayabiliriz.² İlçedeki tarihi eserlerin çeşitliğinin fazla olması ilçenin tarihöncesi çağlardan beri birçok farklı medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. Zaman içerisinde doğal ve beşerî etkenler yüzünden bazı tarihi eserler günümüze kadar gelemese de birçoğu varlığını devam ettirmekte ve kullanılmaktadır. İlçenin bu zengin tarihi eserleri içerisinde önemli bir yapı gurubunu kaleler oluşturmaktadır. Tirebolu ilçe sınırlarında bugüne kadar tespit edilebilen dört kale yapısı bulunmaktadır. Ancak bu kalelerden Kuruca Kale (Kastro-Dry Castle) ve Çürük Kale (Ruined Castle) günümüze kadar gelememişken Tirebolu Kalesi ve Bedrama Kalesi günümüze kadar sağlam gelebilen kale yapılarıdır.³ Bu çalışmada Bedrama Kalesi'nin tarihi dönemleri ile plan ve mimari özellikleri üzerinde durularak kalenin tanıtılması amaçlanmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Giresun'un Tirebolu ilçesinde bulunan Bedrama Kalesi bu çalışmanın materyalini oluşturmaktadır. Konu tespiti yapıldıktan sonra öncelikli olarak kaynak araştırması yapılmış yapı ile ilgili bugüne kadar yayınlanan eserler incelenerek yapı hakkında ön bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Daha sonra yerinde araştırma yapmak için arazi çalışmalarına başlanılmıştır.

² Tirebolu ilçesindeki tarihi eserler için bkz; Yıldırım Güneş 2020, 103-104.

³ Yuka 2023, 301-333.

Araştırmanın önemli bir aşaması olan arazi çalışmalarının özellikle Karadeniz iklim koşullarının zorluğu nedeniyle uygun dönemlerde yapılmasına dikkat edilmiştir. Kalenin büyük bir çoğunluğunun yoğun bir bitki örtüsü altında kalmasından dolayı yılın büyük bir bölümünde arazi çalışması yapılamadığı için özellikle bitki örtüsünün seyrek olduğu Şubat ve Mart ayları tercih edilmiştir. Bitki örtüsü ve iklim şartlarından dolayı kaleye iki kez arazi çalışması gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada kalenin; dönemi, konumu, kullanım amacı, kaleyi oluşturan kısımlar ve son durumu tespit edilerek sur duvarlarının ve iç mekân bölümlerinin ölçüm işlemleri yapılmıştır. Çalışmanın yüzey araştırmasında yapı plan ve mimari açıdan ayrıntılı bir şekilde incelenerek bünyesinde barındırdığı bölümler, yapım teknikleri, duvar örgü sistemleri, kullanılan malzemeler etraflıca araştırılmış ve kalenin planı çıkarılmıştır. Yapının planı çıkarıldıktan sonra hava fotoğrafları için dron kullanılmış, jalon ile de karadan fotoğrafları çekilmiştir. Kale yapıları büyük programlı yapılar olduğu için mümkün oldukça dron fotoğrafları kullanılarak genel görüntüleri verilmiş detaylar ise görselle desteklenmiştir. Fotoğraf çekimi yapılırken 3 metrelik bir jalon kullanılarak duvarların yaklaşık yükseltilerinin ve ölçülerinin okuyucular tarafından daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Elde edilen bütün bu veriler bilgisayar ortamında sistemli bir şekilde metin haline getirilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise araştırmanın istenilen hedefe ulaşıp ulaşımadığı, öneriler, eksiklikler ve ortaya çıkan veriler ışığında çalışmanın bölgeye olan katkısı ifade edilmiştir.

3. Tirebolu Bedrama Kalesi

3.1. Tirebolu Bedrama Kalesi'nin Konumu

Tirebolu ilçesinin 10 km güneydoğusundaki Kızılören Köyü sınırları içerisinde yer alan Bedrama Kalesi, coğrafi koordinat olarak 40° 57' 13" kuzey enlemleri, 38° 52' 16" doğu boylamları arasındadır. Kalenin batısında Tirebolu ilçesi, doğusunda Görele ilçesi, kuzeyinde Karadeniz sahil güzergahı ve güneyinde Doğankent ilçesi bulunmaktadır. Çevreye hâkim deniz seviyesinden 250 m yükseklikte bir tepe üzerine konumlandırılmış olan yapı Harşit deresinin ve vadisinin deniz tarafını kontrol altında tutmaktadır. Kalenin zirvesinden hem etrafındaki derin vadileri ve dağları hem de sahil güzergahını gözetlemek mümkündür. Kalenin batı tarafından Harşit Deresi akmakta ve dere ile tepe arasından ise Tirebolu-Doğankent karayolu geçmektedir. Karayolu üzerindeki kavşaktan Kızılören Köyü'ne doğru girdikten sonra kalenin bulunmuş olduğu dağın eteğine kadar olan 3 km'lik yol araçla gidilebilir. Ancak buradan sonra fındık ve çam ağaçlarından oluşan bahçe içerisinde yaklaşık 500 metrelik yolu yürüyerek kalenin merdivenlerinin başladığı yola ulaşmak mümkündür (Res. 1-2).⁴

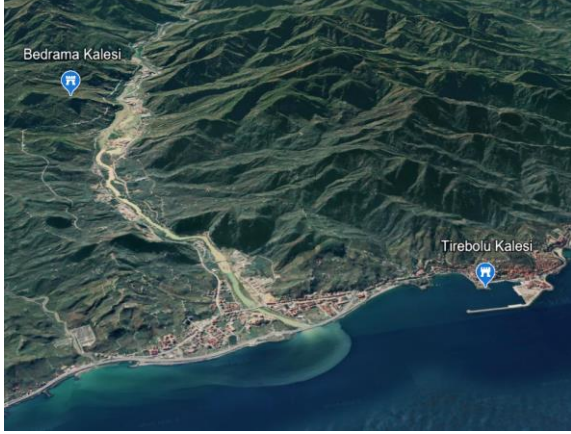
3.2. Tirebolu Bedrama Kalesi'nin Tarihçesi: Kale üzerinde herhangi bir inşa kitabesi bulunmadığı için tam olarak kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir. Kalenin stratejik ve özel konumu bu noktaya inşa edilmesindeki en önemli gerekçelerdir. Kalenin bulunduğu alan Harşit Çayı'nın doğu tarafında bulunan ve hem antik dönemde hem de Orta Çağ'da yoğun bir şekilde işletilen Argyria (Halkavala) maden sahasına oldukça yakındır. Konuyla ilgili yazılı olarak başvuru olan ilk kaynak Atinalı Ksenophon (MÖ 430-355) "Onbinlerin Dönüşü" adlı eserinde, Ordu ve Giresun illerinin dağlık bölgesinde yaşayan ve Mossynoiklerin akrabası olan Khalybler'in geçim yollarının madenleri işlemek olduğunu belirtmektedir.⁵ Ayrıca Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşadıkları da tespit edilen bu topluluğun bir kolu da Samsun'un doğusunda, Terme Vadisi'nden Kolkhis'e (Doğu Karadeniz) kadar olan bölgede dağınık olarak özellikle demir, gümüş ve bakır maden ocaklarının bulunduğu yerlerde yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁶ Bunun dışında Harşit vadisinin batıda hayli

⁴ Yuka 2023, 301.

⁵ Ksenophon 1974.

⁶ Ksenophon 1974, 141-163-164; Strabon 2000, 28-31; Demir 2009, 67-85, Bilgin 2010, 46.

talep gören şap⁷ ticaretinin güzergahı olduğu yapılan ticari faaliyetlerden anlaşılmaktadır.⁸ Yine Harşit Çayı'nın nehir taşımacılığına elverişli olması ve vadide bulunan kerestelerin nehir yolu ile sahile indirilmesi başka bir ticari faaliyettir. Öyle anlaşılıyor ki özellikle maden ve diğer sanayi ürünleri gibi stratejik maddelerin kıyılarına indirilip dış ticarete imkân vermesi antik çağlardan beri vadinin hayli işlek olduğunu göstermektedir.⁹ Bu bağlamda vadiye hâkim en iyi konumda bulunan Bedrama Kalesi'nin buradaki maden yataklarına ve ticaret yoluna karşı oluşabilecek tehlikelere karşı gözetleme, savunma ve vadinin giriş çıkışını kontrol altında tutma gibi amaçlar için inşa edilmiş olduğu kuvvetli bir ihtimaldir.¹⁰

Res. 1: Bedrama Kalesi Konumu (Google Earth'dan)

Res. 2: Bedrama Kalesi Genel Görünümü

MÖ 301 yılında Amasya merkez olmak üzere kurulan ve sonrasında Giresun yöresine de hâkim olan Pontus Krallığı (MÖ 301-63) bölgede siyasi ve askerî açıdan oldukça etkili olmuştur. Krallığın önemli hükümdarlarından birisi olan VI. Mithradates Eupator (MÖ 120-MÖ 63) zamanında Kolkhis (Doğu Karadeniz) bölgesindeki madenler işletilmiş ve bu alanları korumak için müstahkem mevkiiler güçlendirilmiş ve yeni kaleler inşa edilmiştir.¹¹ Bu bilgi Bedrama Kalesi'nin Pontus Krallığı döneminde kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Antik dönem yazılı kaynaklarında genellikle bölgedeki maden yatakları hakkında bilgi verilmekte kale yapısı ile ilgili somut bir bilgi verilmemektedir. Ancak kale bünyesinde yer alan bazı mimari detaylar yapının ilk inşasının antik döneme kadar inebileceğini göstermektedir. Öncelikli olarak kalenin özel konumu etrafı gözetlemek için çok uygun bir noktada olup antik dönemden beri işletildiği anlaşılan maden sahasını rahatlıkla kontrol edebilir. Bu amaç için inşa edildiği düşünülen kalenin zirvesinden vadinin giriş çıkışı kolaylıkla gözlemlenebilir. Buda şunu göstermektedir ki bölgede yaşayan ilk insanlar bu stratejik noktayı muhakkak bir savunma yapısı ile değerlendirmiştir. Kalenin antik dönem ile diğer bir bağlantısı ise kale içerisinde bulunan kayaya oyulmuş sarnıçları ve kaya oymasından oluşan mekanlardır. Bahsi geçen bu bölümler bölgedeki kalelerde görülen antik dönem mimari özellikleri olarak

⁷ Alüminyum ve potasyum sülfatından veya amonyum alüminyum sülfatından oluşan, sıcak suda eriyen, tadı buruk, antiseptik bir maddedir; <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi; 15.02.2021); Ayrıca tıp alanında yaygın kullanımı olan bu madde ağız yaralarına, sivilce tedavilerine, kan durdurma, antikor, cilt sıkılaştırma ve içeriğinde bulunan alüminyum barındıran kıvam artırıcılar sayesinde aşının daha uzun süre dayanmasına yol açan oldukça önemli bir maddedir; (<https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/alunit> (Erişim Tarihi; 15.02.2021), <https://www.sabah.com.tr/saglik/2020/10/28/sap-nedir-ne-ise-yarar-sap-nerede-kullanilir-s1> (Erişim Tarihi; 15.02.2021))

⁸ Bryer 1982, 145.

⁹ Drews 1991, 303-327; Emecen 1997, 51-55; 2020, 301-302-303.

¹⁰ Yuka 2023, 302.

¹¹ Strabon 2000, 30-31; Arslan 2007, 35-37; Mayor 2013, 97.

karşımıza çıkmaktadır. Bahsetmiş olduğumuz bu sebeplerden ötürü kalenin ilk kuruluşunun antik dönemde gerçekleştiği daha sonradan onarımlar yapılarak kesintisiz bir şekilde yüzyıllarca kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sonraki süreç içerisinde Pontus Krallığına MÖ 63 yılında son veren Roma İmparatorluğu, Karadeniz sahil bölgesini hakimiyeti altına almış ve kendi kültürünü bölgeye yerleştirmeye başlamıştır.¹² Bölge hakkında bu dönem ile ilgili antik yazarlardan daha net bilgiler elde edilse de kalenin kıyıda daha iç kesimde yer alması bazı yazarların gözünden kaçmasına sebep olmuştur. Dönemin önemli yazarlarından Plinius (MS 23-79) MS 1. yüzyılda bölgeden geçerken sadece Tirebolu için “Tripolis Kalesi ve ırmağı”¹³ ifadesini kullanmış Bedrama Kalesi için bir değerlendirme yapmamıştır.

Kapadokya Eyaleti Valisi Arrianus ise MS 131 yılında Karadeniz seyahatini gerçekleştirmiş, bölge ve madenler için şunları söylemiştir; “*Tripolis’in güneyinde, etekleri böğürtlen çalılırları ve yabancı kirazlarla kaplanmış sık ormanlı dağ sıraları üzerinde, bakır madenleri yer alırdı. Ayrıca, Tripolis’in yaklaşık 4 km doğusunda adını madenden alan Argyria’da (Halkavala) gümüş yatakları bulunurdu*”.¹⁴ Bölgedeki madenlerin MS 2. yüzyılda Roma döneminde faal bir şekilde kullanıldığı Arrianus’un bu ifadelerinden anlaşılma birliktedir söz konusu bu madenlerin 19. yüzyıla kadar işletildiği bilinmektedir.

395 yılında Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesinden sonra Bedrama Kalesi’nin de içinde bulunduğu bölge 1200’lü yıllara kadar Doğu Roma İmparatorluğu’nun (Bizans) egemenliği altında idare edilmiştir. Aradaki bu uzun tarihi süreç içerisinde Bedrama Kalesi’nin bulunduğu Tirebolu ilçesi ve bölgesinin durumu hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır.¹⁵ Bu süreçte Bedrama Kalesi, Giresun ili sınırları içinde Pazarsuyu, Batlama, Aksu, Yağlıdere ve Gelevara vadileri ağzında kurulmuş savunma sisteminin bir parçası olarak iç bölgelerden gelmesi muhtemel tehlikelere ve denizden yönecek saldırılara karşı yapılmış olmalıdır.¹⁶

1071 Malazgirt Zaferi’nden sonra Harşit vadisinde siyasi ve askeri hareketliliğin arttığı görülmektedir. Özellikle Karadeniz sahil bölgesine gerçekleştirilen Türk akınlarında iç bölgelerden başlayıp sahil güzergahına kadar devam eden vadi güzergahları takip edilmiştir. 13. yüzyılda Karadeniz sahil kesimi olmasa bile Kürtün-Dereli-Giresun-Tirebolu-Eynesil arasındaki geniş kırlık kesim Çepni, Halaçlı, Alayuntlu, Eymür, Üregür gibi Türkmen boylarının iskân faaliyetleri arasında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Dolayısıyla iç bölgelerden sahil kesimine devam eden Türkmen akınlarını durdurmak ve istihbarat sağlamak için vadi çıkışında askeri tedbirlerin alındığı ve bir takım inşa faaliyetlerinin gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir.

Doğu Karadeniz bölgesinde Trabzon başkent olmak üzere Trabzon Komnenos Devleti’nin (1204-1461) kurulması 13. yüzyılda bölgedeki diğer önemli siyasi gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Komnenos Devletinin hükümdarları hem Argyria (Halkalıova) gümüş madenlerini işletmek hem de kıyı bölgesine Türkmen akınlarını durdurmak için büyük çaba

¹² Umar 1999, 501-502-540; Strabon 2000, 14; Arslan 2007, 493-502; Tezcan 2012, 108-118.

¹³ Pliny 1938, VI, IV, 11.

¹⁴ Arslan 2005, 33.

¹⁵ Tellioglu 2016, 42-43.

¹⁶ Emecen 1997, 51-55; 2020, 301-302-303; Ayhan Yüksel, Tirebolu Bedreme Kalesi, 1; (https://www.academia.edu/14344705/Tirebolu_Bedreme_Kalesi, Erişim Tarihi: 15.02.2021)

¹⁷ Darkot 1979, 381-382; Sümer 1992, 47-49; Emecen 2020, 281; Yüksel 2012, 199-200; Tellioglu 2016, 43-50.

¹⁸ Fallmerayer 2011, 56, vd.

sarf etmişlerdir. Olasılıkla Bedrama Kalesi’de bu dönemde büyük bir yenileme müdahalesi görmüş ve kale surları sağlamlaştırılarak kullanılmıştır.¹⁹

Kale ile ilgili ilginç bir bilgide bölgede araştırma yapan Bryer ve Winfield tarafından verilmiştir. Yazarlar Bedrama Kalesi’nin adına ilk defa 1268 yılında Bedrama köylerinden gelen imparatorluk çadır ustası John the Good’un şahitlik yaptığı bir tapu senedinde geçtiğini söylemişlerdir.²⁰

Trabzon Komnenos Devleti zamanında Bedrama Kalesi aynı zamanda askeri bir üs olarak da kullanılmıştır. Şubat 1380 yılında Çepnilere karşı Trabzon’dan kara ve deniz birlikleri ile yola çıkan III. Aleksios (1349-1390) 4 Mart 1380 tarihinde Bedrama Kalesi’nde ordusunu ikiye ayırmış ve 600 kişilik kara ordusunu Bedrama’dan öteye yönlendirmiştir. İmparatorluğa bağlı askerler nehir yatağının yukarı mecralarında bulunan Türkmen çadırlarına saldırarak çok sayıda insanın ölmesine sebep olmuşlardır.²¹

İç taraftaki Türkmen akınlarnın sahil şeridine ulaşmasını engellemek için Trabzon Komnenos Devleti hükümdarları her ne kadar sahil şeridinde onardıkları tahkimat ve savunma zincirleri ile güçlü bir mukavemet gösterebilirler de bu akınları durduramamışlardır. Bu dönemde kalenin Kürtün Çepni beylerinden Melik Ahmet tarafından fethedilmesi Bedrama Kalesi hakkındaki en somut bilgidir. Fetih hadisesinin ise Şeyh Cüneyd’in bölgeye 1456 yılı dolaylarında gelişinden önce gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir.²² Fethin otuz yıl sonra 1486 tarihli Trabzon tahrir defterindeki bir Osmanlı kaydında yer alması ise oldukça manidardır. Kayıta geçen ibare şu şekildedir; “*Vakf-ı Melik Ahmed Bey ki Kürtün Beyi idi, aslında Bedreme hisarın kafirden ol fethetmiştir*”.²³ Ayrıca fethin 1515, 1520 ve 1583 tarihli tahrir kayıtlarında geçmesi uzun yıllar fetih hatırasının sürdüğünü ifade eder. Aynı kayıtlarda Melik Ahmet Bey’in “mîr-i Çepniyân Kürtün” olarak geçmesi onun Çepni beylerinden birisi olduğunu göstermektedir.²⁴

Bedrama Kalesi’nin Çepni Türkmenlerinde Osmanlı hakimiyetine geçmesi ise Trabzon Kalesi’nin 1461 yılında fethedilmesinden sonradır. Fatih Sultan Mehmet’in kıydan batıya doğru giderek çevredeki kalelerle beraber Bedrama Kalesi’ni de savaşmadan Çepnilerden teslim alarak Canik yolundan Tokat’a geçtiği bilinmektedir.²⁵

Bedrama Kalesi stratejik önemini her zaman koruyan ve Osmanlı Devleti tarafından da vadi çevresini gözetlemek için aktif bir şekilde kullanılan bir yapıdır. Bedrama Kalesi ile ilgili 1486 tarihli bir kayıta kalede bir caminin bulunduğu ve Üreğir köyünden 9 neferin buraya görevlendirildiği kaydedilmiştir.²⁶ Kürtün kazasına bağlı dört kaleden biri olan Bedrama Kalesi’nde 1520 yılında kaledeki görevlilerin gündelikleri şu şekildedir; kale dizdarı 10 akça, imamı 5 akça, kethüdası 7 akça, topçu 6 akça, kale merdleri 4,38 akça ve bevvab 6 akça ücret almaktadırlar.²⁷ 1530 tarihli başka bir kayıta Bedrama Kalesi’nde bir dizdar, bir kethüda, bir imam, bir kapıcı, bir topçu ve on üç muhafız erin görev yaptığı belirtilmiştir. Ayrıca kalede mühimmat olarak cephanesinde iki adet pranga topu, 11 kabza tüfek, bir kese ve bir varil

¹⁹ Bryer-Winfield 2007, 139-140; Emecen 2020, 302-303.

²⁰ Bryer-Winfield 2007, 140.

²¹ Bryer 1975, 113-151; 2014, 177-232; Bryer-Winfield 2007, 140-141; Tellioglu 2016, 47-48; Emecen 2020, 303-304.

²² Sümer 1992, 149; Bostan 2016, 51-52; Emecen 2020, 303.

²³ Sümer 1992, 149; Fatsa 2005, 195-197; Emecen 2020, 303.

²⁴ Bekdemir-Sezer, 2016, 114-115; Bostan 2016, 51-52.

²⁵ Sümer 1992, 46-47; Bostan 2016, 51-96; Emecen 2020, 281-282.

²⁶ Bostan 2016, 58.

²⁷ Gökbilgin 1962, 335; Bostan 2002, 454; 2016, 52-58.

miktarında top topu, 2000 adet ok, bir eski zırh takımı, 2 varye, 2 küskü, 1 teber, 1 burgu ve 6 külünk olduğu aynı belgede kaydedilmiştir.²⁸

Osmanlı yönetimi altında uzun yıllar kullanılan kale 17. yüzyılda işlevini kaybetmeye başlamış özellikle Karadeniz bölgesinde ayanların güçlenmesiyle birlikte Bedrama Kalesi'nin de ayanlar arasındaki mücadeleye sahne olan kalelerden birisi olmuştur. Kale, Tirebolu ayanı Kethudazâde Emin Ağa ile Kelalioğlu arasındaki mücadelede oldukça kilit bir rol oynamıştır. Rivayete göre Emin Ağa, Kelalioğlu'nun adamlarını ve yakınlarını bu kalede katletmiştir. Kale aşağısında yer alan mezarlarında burada katledilenlere ait olduğu düşünülür. Belgede yer alan en önemli bilgi ise katliamdan sonra bu kalenin yıkılmasının lazım geldiği konusunda görüş belirtilmesidir.²⁹ Bölgede bu konuyla ilgili çok sayıda hikâye anlatılmaktadır.

Bedrama Kalesi'nin sahilden içerde olması ve sarp bir kayalık üzerinde yer almasından dolayı farklı zamanlarda bölgeden geçen seyyah, araştırmacı ve bilim adamının gözünden kaçmıştır. Örneğin 1404'te İspanyol Elçi Clavijo³⁰ ve 1640'ta Evliya Çelebi,³¹ bölgeden geçmiş ve Tirebolu hakkında bilgi vermiş olmalarına rağmen Bedrama Kalesi'nden hiç bahsetmemişlerdir. Benzer şekilde 1717 yılında Fransız seyyah J. Pitton de Tournafort Tirebolu ve çevresinden bahsetmesine rağmen Bedrama Kalesi hakkında bir bilgi vermemiştir. Seyyahın bölge hakkındaki izlenimleri şu şekildedir;

*“O gün yiyecek almak için Arrianus ve Plinius'un sözünü ettiği, 32 mil uzaktaki Tripolis'e gittik. Daha sonra küçük filomuz, 3 mil aşağıda, görünüşte Plinius dönemindeki kentle aynı adı taşıyan bir ırmağın ağzında da demir attı. Eskiden bu ırmak boyunca bakır madenleri işletilmiş, hala da bu madenin yeşil ve beyaz rengarenk cama benzer artıklarına rastlanıyor. Bütün bu kıyılar çok güzel ve doğa burada güzelliğini korumuş, çünkü uzun süredir doğayı yok edecek sayıda insan yaşamamış burada.”*³²

Tournafort'un bahsetmiş olduğu ırmak Harşit Çayı'dır ve etrafında eskiden beri işletilen madenlerden bahsetmiştir.

Kale kıyıda iç kesimde olmasına rağmen bazı araştırmacıların dikkatinden kaçmamış ve araştırmacılar yapı hakkında edindikleri izlenimleri eserlerinde aktarmışlardır. 1813-1814 yılları arasında Tirebolu'ya gelen İngiliz Kinneir, Bedrama Kalesi için şunları söylemiştir;

*“...İkinci milden, denize giren hatırı sayılır bir dere olan Tereboli suyunun ağzından geçti: dağlarda dar bir geçit: bu geçidin ortasında ve kıyıda yaklaşık dört mil uzakta, Bedrama Kalesi duruyor. Yalıtımlı tepe. Mülk sahibi, bir Türk hanımı, son zamanlarda isyan etmiş ve yandaşlarından birkaçıyla birlikte, komşu paşaların sahaya getirebileceği bütün birliklere karşı aylarca diremişti; kuşatanlar, dostlarının veya düşmanlarının mülkiyetine aldırmaksızın, bitişik ilçeleri ve köyleri harap ettiler...”*³³

1817-1819 yılları arasında Karadeniz kıyılarını gezen Bijişkyan, Bedrama Kalesi'nin Tirebolu'ya adını veren üç kaleden biri olduğunu belirterek kale için şunları söylemiştir;

“Üç şehir, demek olan Tripoli, eskiden kalmış birer kale ile üç kısma ayrılmıştır. Kalelerden biri Kuruca Kale adını taşır. İkinci kale denizin içinde uzanmış burnun üzerindedir. Bedroma adını taşıyan üçüncü kale ise üç saat

²⁸ Emecen 2001, 193-214; 2016, 97-129; 2020, 306; Bostan 2016, 58-60.

²⁹ Emecen 2020, 306.

³⁰ Clavijo 1993, 68.

³¹ Evliya Çelebi, 2005, 2. Cilt 1. Kitap, 96.

³² Tournafort 2013, 118-119.

³³ Kinneir 1818, 332-333.

yukarıda, kaya üzerinde metin bir mevkidir. Bu kalenin içinde yaşayan “Derviş kızı” denilen cesur bir kadın, bizim zamanımızda paşaya karşı altı ay, bir Amazon gibi savaştı, yenilmedi ve sonra paşaya gidip şerefle barıştı. Kalenin bulunduğu kaya düzdür ve içinde eskiden kalmış sarnıçlar vardır, Türk fütuhati esnasında grekler senelerce burada kalmış ve kayanın düzlüğünde ziraat yapmışlardır. Bunlar türkleri o kadar uğraştırmışlardır ki kendilerine “Bedrum” adını vermişlerdir ki bu ad bilâhre “Bedroma” şeklini almıştır. Bu bölgenin idaresi cesur bir kadın olan “Derviş kızı’n” elindedir”.³⁴

Hem Kinneir’in hem de Bijişkyan’ın “Derviş Kızı” olarak bahsedilen kişiyi Trabzonlu yazar Şâkir Şevket (1847-1878), Kuğuoğlu ailesine mensup olan Derviş kızının Bedrema Kalesi’ne sığınarak Kethüdazâde Emin Ağa’nın babası Tirebolu müsellimi Kethüdazâde Halil Ağa’ya altı ay kadar direndiğini, sonunda “aman dilediğini” yazmaktadır.³⁵ Bijişkyan’ın değinmiş olduğu konulardan birisi de kalenin adıyla ilgili yaptığı değerlendirmedir. Bijişkyan, Türklerin kaleyi ele geçirmeden önce kalede yaşayan Rumların daha üst bölgelerde yaşayan Türklere kötü davrandığını ve bu davranışlardan dolayı da Türklerin Bedrama Kalesi’ni “Kötü Rum” anlamında “Bedrum” olarak adlandırdığını ifade etmektedir.³⁶ Halen daha yöre halkı kalenin adının bu olaylardan kaynaklandığına inanmaktadır.

Kalenin adıyla ilgili bir değerlendirmede B. Umar tarafından yapılmıştır. Umar Bedrama adının Kapadokya dili gibi Luvi dillerden kaynaklandığını ve bu adın “insanı-halkı” anlamına geldiğinden bahseder. Bedrauma şeklinde olan kelimenin “u” nun düşmesiyle “Bedrama” şeklini ve “Bedra Halkı” anlamını aldığını ifade etmektedir. Umar ayrıca Bedra’dan kastın ise büyük olasılıkla Rumların Petros, Ermenilerin Bedros diye andığı Hz. İsa’nın yardımcısı anlamından geldiğini belirterek Petros/Bedros’un İtalya yöresine Hristiyanlığı yaydığını ve papalarında kendilerini onun ardılı saydığını söylemektedir. Kaleye bu ismi ise Tirebolu’daki St Jean Kalesi’ne de hâkim olan Cenevizlilerin verdiğini ileri sürmektedir.³⁷

1834 yılında Tirebolu’ya gelen Hamilton, Bedrama Kalesi için şunları söylemiştir; “Nehrin yukarıdaki manzara çok çarpıcıydı. Yaklaşık on mil uzakta, yüksek bir tepenin zirvesinde, rehberimin tuhaf bir dil karışımı içinde Petra Kale veya kaya kalesi dediği, odalarının ve dairelerinin hepsinin sağlam kayadan oyulduğu söylenen olağanüstü görünümlü bir kaya gördüm”.³⁸

1840 yılında bölgeden geçen Alman tarihçi Fallmerayer, Bedrama Kalesi ve kalenin bulunduğu bölge için şunları söylemiştir;

“... Ancak doğuya doğru, kentten bir saate yakın bir mesafede sıradağlardan aşağıya doğru içinde coşkulu bir nehrin aktığı romantik ve yabanıl bir vadi uzanmaktadır. Buna bugünün diliyle “Tirebolu Deresi” deniliyor... Dere yukarı iki ya da üç saat mesafede, ormanın ortasında sarp kayanın üzerinde dikine, sanki suyun üstünde sallanyormuş gibi terk edilmiş, refakatçilerin belirttiğine göre, taşlarda yontulmuş, Petra adını verdikleri kale açıkça görülüyordu. Burası hiç şüphesiz Panaretos’un Kroniğinden ve Trabzonluların Caniklere karşı düzenledikleri seferlerinden (MÖ 1380) bilinen ve 600 kişilik bir kıta için üs olarak kullanılan Petroma’dır”.³⁹

³⁴ Bijişkyan 1969, 38.

³⁵ Şevket 2001, 89-90.

³⁶ Bijişkyan 1969, 38.

³⁷ Umar 2000, 112-113.

³⁸ Hamilton 1842, I, 258.

³⁹ Fallmerayer 2002, 163-164.

Fallmerayer'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla sarp bir kayalık alana oyularak inşa edilmiş olan kale 1840 yılında terkedilmiştir.

1890 yılında ilçeyi ziyaret eden Fransız Vital Cuinet, Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılında Trabzon İmparatorluğunu fethi sırasında Tirebolu sakinlerinin şehrin 33 km uzağında kurulmuş olan "Petrom" adını alan çok geniş bir kaleye sığındıklarını ancak uzun süren bir abluka sonunda açlık nedeniyle teslim olmak zorunda kaldıklarını söylemektedir.⁴⁰ Seyyah kaleyi geniş bir kale olarak tanımlasa da kalenin boyutları itibarıyla küçük bir yapı olması ve dolayısıyla geniş halk kitlelerini içerisinde barındıracak bir yapısının olmadığını söyleyebiliriz.

Yukarda bahsedilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Bedrama Kalesi zengin maden yataklarına sahip Argyria (Halkavala) ve stratejik öneme sahip olan Harşit Vadisi'ni korumak için antik dönemden beri bir savunma-gözetleme noktası olarak değerlendirilmiştir. Siyasi ve askeri hareketliliğin arttığı dönemde kalenin önemi artmış ve bölgeye hâkim olan devletler tarafından tahkim edilerek askeri bir üs olarak kullanılmıştır. Kalenin şimdiki sur duvarlarının Orta çağdan kaldığı anlaşılacakla beraber iç kısımdaki kayaya oyuk bölümlerin antik döneme kadar uzanabileceği düşünülmektedir. Daha somut cümleler kurabilmek için kale bünyesinde bilimsel bir kazıya ihtiyaç vardır. Özellikle ayanların 18-19. yüzyıldaki çekişmelerinde oldukça tahrip olan yapı bu dönemden günümüze kadar herhangi bir restorasyon müdahalesi görmemiştir. Günümüzde yoğun bir bitki örtüsü altında kalmış olan kalenin kalan sur duvarları da yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.⁴¹

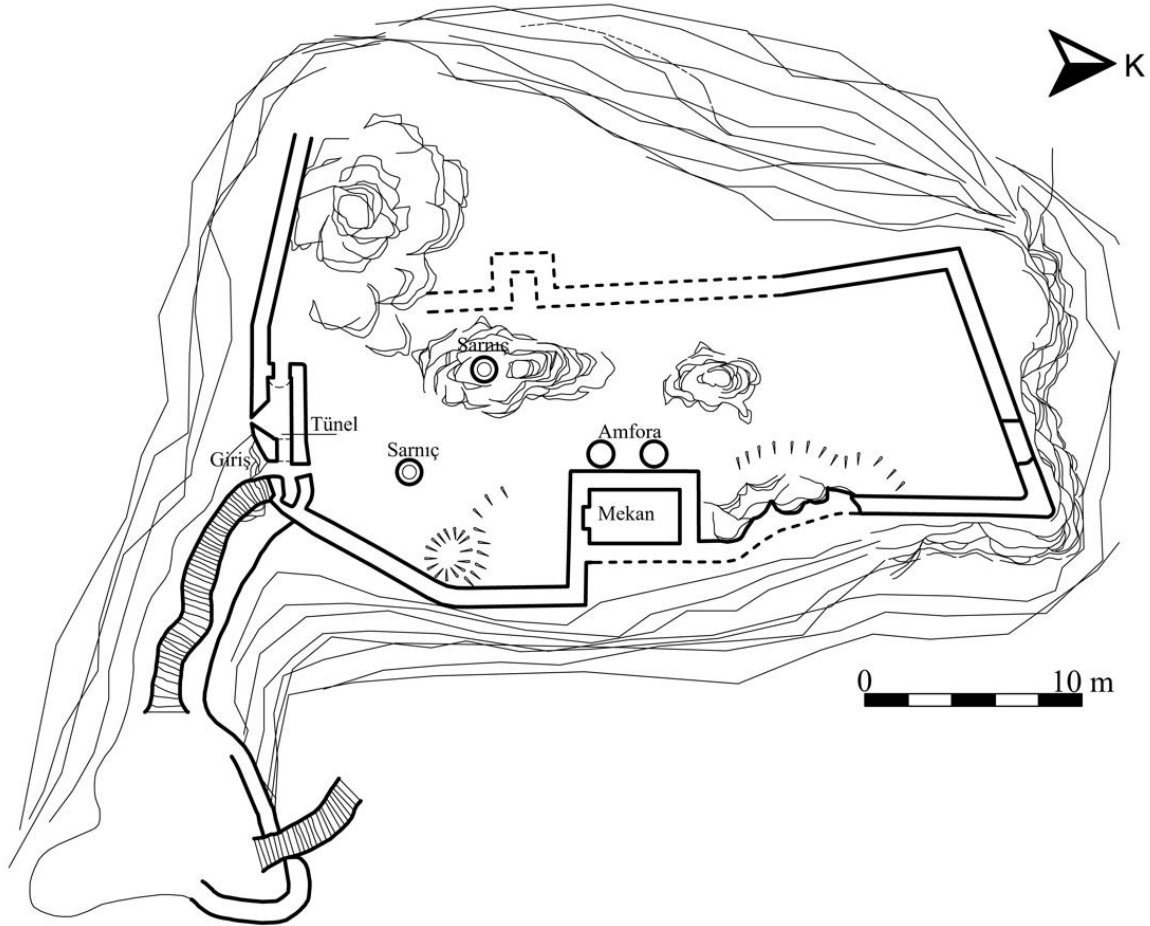
3.3. Tirebolu Bedrama Kalesi'nin Plan ve Mimari Özellikleri

250 m yüksekliğinde dört yanı sarp uçurum olan kayalık bir alan üzerine kurulmuş olan Bedrama Kalesi, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plan şemasında inşa edilmiştir. Yapının doğu-batı doğrultusunda en geniş bölümü 15 m, kuzey-güney doğrultusunda en geniş bölümü ise 40 m olarak ölçülmüştür. Birçok medeniyet tarafından kullanılan kale yapısı terkedildikten sonra herhangi bir restorasyon ve koruma müdahalesi görmemiş zamanla çok yoğun bir bitki örtüsü altında kalmış, sur duvarları ve iç mekân bölümleri hem doğal hem de beşerî sebeplerden dolayı büyük oranda tahrip olmuştur (Şek. 1; Res. 3-4).

⁴⁰ Cuinet 1892, 53-56; Karaman 2016, 186.

⁴¹ Yuka 2023, 309-310.

Şek. 1: Tirebolu Bedrama Kalesi Planı

Res. 3: Bedrama Kalesi Güney Cephe Görünümü

Res. 4: Bedrama Kalesi Güney Cephe Görünümü

Kalenin doğu ve batı cepheleri ise uzun kenarları, kuzey ve güney cepheleri kısa kenarları oluşturmakla birlikte kalenin sur duvarları büyük oranda tahrip olduğu için cephe düzenlemeleri büyük oranda varlığını yitirmiştir. Kalenin önemli cephelerinden birisi olan batı cephesi Harşit Çayı'na bakmaktadır. Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla kalenin batı sur duvarlarının ön tarafında kayalık alan üzerinde ikinci bir sur duvarına ait izler bulunmaktadır. Kalenin batı sur duvarı güneybatıdaki kayalık alandan başlayıp kuzey sur duvarına kadar kayalık alanın yapısına göre ilerlemektedir. Yer yer kayalık alanlardan oluşan batı cephe üzerinde 13 m uzunluğunda olan sur duvarı temel seviyesine kadar yıkılmıştır. Cephenin orta

bölümünde kayalık alanının oyulmasıyla 3 m uzunluğunda ve genişliğinde dışa taşkın bir gözetleme alanı oluşturulmuştur. Batı cephe oldukça sarp kayalıklardan oluştuğu için bu yönden kaleye ulaşmak pek mümkün değildir. Kalenin diğer uzun kenarı olan doğu cephesinin ön tarafı derin bir uçuruma bakmaktadır. Toplam 37 m uzunluğunda olan doğu sur duvarı yer yer temel hizasına kadar yıkılmış olsa da genel dokusunu nispeten korumuştur. Giriş kapısından başlayıp kuzey köşeye kadar devam eden sur duvarı ortalama 1 m kalınlığındadır. Doğu cephenin ön tarafı da oldukça dik kayalıklardan oluştuğu için bünyesindeki sur duvarı üzerinde herhangi bir burç yapısına yer vermeye gerek duyulmamıştır (Res. 5-8).

Kalenin önemli cephelerinden birisi de kuzey cephe. Sur duvarlarının kısa kenarlardan birini oluşturan kuzey cepheden çok rahat bir şekilde Karadeniz sahil şeridi gözlemlenebilmektedir. 15 m uzunluğundaki kuzey cephe sur duvarları diğer cephelerdeki sur duvarlarına göre günümüze kadar daha sağlam gelebilmiştir. Sur duvarının orta bölümündeki 3 m uzunluğundaki kısım temel seviyesine kadar yıkılsa da geriye kalan kısımlar iç taraftan 1 m yüksekliğe kadar varlığını devam ettirmektedir. 0,90 m kalınlığında yapılmış olan kuzey sur duvarları üzerinde de herhangi bir burç yapısına yer verilmemiştir (Res. 5-8).

Res. 5: Bedrama Kalesi Güney Cephe Görünümü

Res. 6: Bedrama Kalesi Kuzey Cephe Görünümü

Res. 7: Bedrama Kalesi Doğu Cephesi Görünümü

Res. 8: Bedrama Kalesi Batı Cephe Görünümü

Kalenin en önemli cephesi aynı zamanda giriş kapısı ve merdivenlerinin de olduğu güney cephe. Güney cephenin doğu köşesine kalenin giriş kapısı yerleştirilmiştir. Kapının sol tarafındaki sur duvarı kale bünyesindeki en sağlam sur duvarı olup günümüzde toplam 18,30 m uzunluğundadır. Doğudan batıya doğru kademeli bir şekilde alçalan sur duvarının kalınlığı 1,20 m ile 0,90 m arasında değişmektedir. Kayalık alan üzerine oturtulmuş olan sur duvarlarının yüksekliği yer yer 6 metreye kadar çıkmaktadır. Güneydoğu köşede yer alan kalenin giriş

kapısının mimari düzeni büyük oranda tahrip olsa da kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla bölgedeki kale giriş kapılarından oldukça farklı bir mimari düzene sahiptir. Giriş kapısının üzerinin tonozlu bir örtü ile kapatıldığı kalan kemer izlerinden bellidir. Kapı açıklığının sol tarafına tonozlu bir tünel yerleştirilmiştir. Günümüze nispeten sağlam gelebilen tünelin uzunluğu 4 m, ortalama yüksekliği 2 m ve genişliği 1 m olarak ölçülmüştür. Tünelin ortasında güney duvarı üzerinde ise dıştan 0,30 x 0,20 m içten ise 1,70 x 1,10 m ölçülerinde bir adet mazgal pencereye yer verilmiştir. Tünelin tonoz örtüsü yontma moloz taştan örülmüş duvar yüzeyleri yoğun kireç harcı ile pürüzsüz hale getirilmiştir. Kalan duvar izlerinden tünelin daha uzun olduğu anlaşılmaktadır. Giriş kapısının sağ tarafı ise yaklaşık 3 m derinliğe ve 1,40 m genişliğe sahip bir mekân şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak giriş cephesi yıkılmış ve buradaki malzeme dokusu iç mekâna yayılmıştır. Girişin sağ tarafında dikkati çeken bölümlerden birisi de bu bölümde dışa doğru üçgen şeklinde çıkma yapan bir burcun yer almasıdır. Benzer örneğine Tirebolu Kalesi'nde de rastlanılan burç yapısı sur duvarından 2 m kadar dışa doğru çıkıntı yapmıştır. Burcun olduğu sur duvarı yaklaşık 4,50 m yükseklikte olup günümüze büyük oranda sağlam gelebilmiştir (Res. 9-12).

Res. 9: Güney Surları ve Giriş Kapısı

Res. 10: Güney Cephe Sur Duvarları

Res. 11: Kuzey Cephe Sur Duvarları

Res. 12: Kalenin İç Kısmından Kuzey Tarafı Görünümü

Kale yapısının doğu, batı ve kuzey cephelerinin ön tarafı dik uçurumlardan oluştuğu için bu yönlerden kaleye ulaşmak mümkün değildir. Yapıya her ne kadar güney yönden ulaşılsa da son zamanlara kadar bu yönden de yapıya ulaşmak pek kolay değildi. Öyle ki eskiden beri kaleyi araştırmaya gelen araştırmacılar kaleye çıkamadıkları için incelemeleri yarım kalmıştır. Bu konuyla alakalı araştırmacılarından B. Umar, kaleye çıkmanın cambaz hüneri gerektirdiğini ve hatta oradaki köy halkının dahi birkaç genç hariç hiç kimsenin kaleye çıkmayı

başaramadığına dikkati çekmiştir.⁴² Bunun dışında araştırmacılardan A. Bryer, 1967 ve 1969 yıllarında iki kez kaleye çıkmayı denemişse de başarılı olamamıştır. Sonraki bir tarihte Birmingham Üniversitesinden Dr. John Haldon ve Bayan Jane Isaac söz konusu tırmanışı gerçekleştirerek kalenin plan, çizim ve fotoğraf çalışmalarını gerçekleştirmiş, Bryer ve Winfield' de eserlerinde bu çalışmaları kullanarak yapıyı tanıtmışlardır.⁴³ Ancak 2010 yılında Tirebolu Kaymakamlığı ve Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKAP) ile yapılan iş birliğiyle kaleye ulaşım sağlayan yollar genişletilmiş, kalenin çevre düzenlemesi yapılmış ve kaleye çıkışı sağlayan merdivenler ve iki yanındaki merdiven korkulukları iyileştirilmiştir. Gerçekten de merdivenlerin etrafındaki demir korkuluklar olmadan kaleye çıkmak pek mümkün değildir (Res. 13-16).⁴⁴

Kaleye çıkışı sağlayan merdivenler oldukça dik bir açıyla tepenin aşağısından yukarıya doğru kalenin giriş kapısına kadar devam etmektedir. Merdiveni oluşturan basamaklardan ilk 9 basamağı doğal kayaya oyulmuştur. Sonraki yukarıya doğru devam eden 80 adet basamak ise muntazam şekilde yontulmuş taşlardan oluşmaktadır. Ortalama 0,25 m yüksekliğinde ve derinliğinde olan basamaklar 1 m genişliğindedir. Kaleye ulaşımı sağlayan bu merdivenlerin 10 m aşağısında kayalık alandan yararlanılarak bir set duvarı oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu bölüm ormanlık alandan kaleye doğru devam eden patika yoldan sonra ulaşılan ilk bölümdür. Kayalık alanın 6 m uzunluğunda bir sur duvarı ile çevrelenmesiyle oluşturulan bu bölümün ortasında 2 m genişliğinde bir giriş açıklığı yer alır. Giriş açıklığının kayalıktan oluşan zemine basamaklar oyulmuştur. Ancak bu bölümdeki duvar yapıları da büyük oranda tahrip olmuştur (Res. 13-16).

Kale meydanlığının içerisindeki mimari yapı kalıntıları büyük oranda yoğun bitki örtüsü, moloz ve toprak yığını altında kalmıştır. Ancak bitki örtüsünün seyrek olduğu Mart ayında gerçekleştirilen arazi çalışmasında kalenin doğu sur duvarının orta bölümüne bitişik olarak bir mekânın varlığı tespit edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda 4,30 x 3 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olarak yapılmış olan mekânın duvarları 0,85 m kalınlığındadır. Mekânın doğu duvarı sur duvarından oluşurken diğer yönlerdeki duvarları sarımsı renkte düzgün kesilmiş kaliteli kesme taş malzemedir oldukça sağlam bir işçilikle örülmüştür. Mekânın üst örtüsü çökmüş olmasına rağmen içerisinde yapılan kaçak kazıdan anlaşıldığı kadarıyla zemini 4 metreden daha fazladır. Ancak mevcut durumundan yapının içerisine nasıl girildiği anlaşılmamaktadır. Çünkü duvarlar üzerinde herhangi bir kapı açıklığı yer almadığı gibi herhangi bir iz de bulunmamaktadır. Mekânın güney duvarında 0,55 m genişliğinde, 0,12 m derinliğinde ve 0,72 m yüksekliğinde bir nişin yer alması burasının cami veya mescit olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Ancak mevcut durum mekânın işlevi hakkında daha somut cümleler kurmaya el vermemektedir. Ayrıca mekânın batı duvarına bitişik olarak iki adet kaya içerisine yerleştirilmiş olan pişmiş çömlek kap (amfora) bulunmaktadır. Ortalama 0,90 m çapında silindirik olarak yapılan amforaların derinlikleri 0,60 m kadardır. Bu amforaların buradaki mekân ile bir ilişkisinin olup olmadığı tam olarak anlaşılamamaktadır (Res. 19-22).

⁴² Umar 2000, 113.

⁴³ Bryer-Winfield 2007, 143.

⁴⁴ Arazi çalışmalarında bizlere yardım eden Sanat Tarihçisi Savaş Odabaşı'na teşekkür ederim.

Res. 13: Giriş Kapısı Önündeki Basamaklar

Res. 14: Kaleye Çıkışı Sağlayan Basamaklar

Res. 15: Giriş Kapısı Sağındaki Burç

Res. 16: Giriş Kapısının İçten Görünümü

Res. 17: Giriş Kapısının Batısındaki Tünel

Res. 18: Girişin Batısındaki Tünel ve Pencere

Res. 19: Kalenin Zirvesinin Genel Görünümü

Res. 20: Kalenin Doğusundaki Mekân Kalıntısı

Res. 21: Kalenin Doğusundaki Mekân Kalıntısı

Res. 22: Mekân Kalıntısının Yanındaki Amfora

Bunun dışında kale meydanlığının bünyesi yer yer kayalık alanlardan da oluşmakta olup bu alanlar bünyesinde iki adet de sarnıç yapısına yer verilmiştir. Birinci sarnıç yapısı giriş kapısının 6 m uzağında kuzey tarafta kayalık alan üzerine oyulmuştur. Silindirik planlı oyulmuş olan sarnıcın ağız kısmı 2 m'lik bir çapa sahiptir. Son ölçümde 0,60 m derinliğinde olan sarnıcın içerisinde taş ve toprak yığımları ile dolu olduğu anlaşılmakla birlikte derinliğinin daha fazla olduğu muhakkaktır. Mart ve Nisan aylarında yapılan arazi çalışmalarında sarnıcın ağız kısmına kadar suyla dolu olması sızdırma yapmadığını göstermektedir. İkinci sarnıç yapısı ise kalenin en yüksek noktasındaki kayalık alanın ortasında yer almaktadır. Kayaya oyularak oluşturulan 2 x 1,60 m ölçülerindeki sarnıcın yapısı bozulmuştur. Sızdırma yaptığı için bünyesinde suyu tutamamaktadır (Res. 23-24).

Res. 23: Kalenin Zirvesindeki Sarnıç

Res. 24: Kalenin Zirvesindeki Sarnıç

Sonuç

Giresun'un Tirebolu ilçesinde Kızılören Köyü sınırlarında 250 m yüksekliğinde yüksek kayalık bir alan üzerine kurulmuş olan Bedrama Kalesi bölgedeki önemli kale yapılarından birisidir. Kale bünyesinde herhangi bir kitabe olmadığı için tam olarak ne zaman ve kimler tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak hem yazılı kaynaklar hem de kalenin göstermiş olduğu plan ve mimari özellikler yapının 2000-2500 yıl önce inşa edildiğini göstermektedir. Kalenin yapılış amacı bulunmuş olduğu stratejik ve özel konumu ile alakalı olmalıdır. Kalenin bulunduğu alan Harşit Çayı'nın doğu tarafında bulunan ve hem antik dönemde hem de Orta Çağ'da yoğun bir şekilde işletilen Argyria (Halkavala) maden sahasına oldukça yakındır. Bu bağlamda vadiye hâkim en iyi konumda bulunan Bedrama Kalesi'nin buradaki maden yataklarına ve ticaret yoluna karşı oluşabilecek tehlikelere karşı gözetleme, savunma ve vadinin giriş çıkışını kontrol altında tutma gibi amaçlar için inşa edilmiş olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Zaman içerisinde bölgeye hâkim olan Pontus Krallığı, Roma, Bizans, Trabzon Komnenos, Bayramlı (Hacıemiroğulları) Beyliği tarafından kullanılan Bedrama Kalesi son olarak Osmanlı Devleti zamanında bölgedeki ayan çekişmeleri esnasında Kuğuoğlu ailesine mensup olan Derviş Kızı olarak adlandırılan bir kadın tarafından kullanılmıştır. 6 ay kadar Tirebolu müsellimi Kethüdazâde Halil Ağa'ya karşı direnen Derviş Kızının sonunda aman dilediğini ve kaleyi teslim ettiği kaydedilmiştir. 1840'lı yıllarda terkedilen kale bu tarihlerden sonra giderek âtil bir duruma düşmüştür. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra herhangi bir restorasyon müdahalesi görmeyen Bedrama Kalesi yoğun bir bitki örtüsü altında kalmış ve yapı bünyesinde yer alan mimari mekanların birçoğu yıkılmıştır. Sur duvarları ise büyük oranda kaçak defineciler tarafından tahrip edilmiştir. Her şeye rağmen büyük oranda mimari dokusunu koruyan ve yaklaşık 2500 yıllık bir geçmişe sahip olan Bedrama Kalesi'nin bir restorasyon programına dahil edilerek aslına uygun bir şekilde onarılması gerekmektedir. Kalenin onarılması hem bölgedeki kale mimarisi açısından hemde Tirebolu ilçesinin turizm potansiyeli açısından oldukça önemlidir.

Plan ve mimari açıdan Bedrama Kalesi kıyından 9 km içerde Harşit Çayı'nın kenarındaki 250 m yüksekliğinde bir tepe üzerine kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı inşa edilmiş olan bir kale örneğidir. Ancak zaman içerisinde herhangi bir restorasyon ve koruma müdahalesi görmeyen yapı çok yoğun bir bitki örtüsü altında kalmış, sur duvarları ve iç mekân bölümleri hem doğal hemde beşerî sebeplerden dolayı büyük oranda tahrip olmuştur. Kale yapısı kayalık alanlar da dahil olmak üzere yaklaşık olarak 650 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Kale duvarlarının toplam uzunluğu yaklaşık olarak 90 metreyi bulmaktadır. Kaleye ait sur duvarları kâgir (yığma) sistemde yapılmış olup malzeme olarak büyük oranda yontma moloz taş malzeme ile kireç harcı kullanılmıştır. Dolgu malzemesi olarak kireç ve çakıl harcı ile tuğla parçalarından oluşan bir karışım kullanılmıştır. Merdivenlerde ve iç kısımdaki mekanların bünyesinde kesme taş malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Kalenin sur duvarlarının kalınlığı 1 m ile 1,20 m arasında değişmekte olup yükseklikleri 6 metreye kadar çıkmaktadır. Kale meydanlığının içerisi yer yer kayalık alanlardan oluşmakta olup var olan mekanlarda temel seviyesine kadar yıkılmış olup büyük oranda toprak ve moloz yığını altında kalmışlardır.

Kalenin üzerine inşa edildiği tepe oldukça dik bir yapıya sahiptir. Kaleyi inşa eden mimarlar büyük bir maharet örneği göstererek sur duvarlarını kayalıklar üzerine oturtmuşlardır. Kaleye doğu, batı ve kuzey taraftan ulaşmak mümkün olmadığı için tek giriş kapısı sadece güney cephesi üzerinden açılmıştır. Dört yandan uçurumlarla çevrili olan kaleyi kuşatmak oldukça güçtür. Kuşatma bir yana dursun kaleye normal yoldan çıkmak bile büyük bir maharet gerektirmektedir. Giriş kapısına ulaşımı sağlayan merdivenlerin korkuluğu olmadan kapıya ulaşmak pek mümkün değildir. Bundan dolayı pek çok araştırmacı yapının yakınına kadar gidip kapıya ulaşamadığı için kaleyi inceleyememiştir. 2010 yılında kale etrafında düzenlemeler yapılarak merdivenlerin etrafına korkuluklar eklenmiş ve kaleye ulaşım sorunu giderilmiştir.

Genel olarak sur duvarları ve diğer mimari birimler kireç harcı kullanılarak kaba yonu taş malzemeden kâgir (yığma) sistemde inşa edilmiştir. Yoğun bir bitki örtüsü altında kalmış olan Bedrama Kalesi; yer yer 9 m yüksekliğe ulaşan sur duvarları, tünel şeklinde tasarlanmış giriş kapısı, işlevi tam olarak belirlenemeyen bir mekân kalıntısı, toprağa gömülü amforalar ve kayaya oyulmuş sarnıç gibi bölümleri ile zamana karşı direnmektedir. Kalenin mimari anlamda tam olarak bölümlerinin belirlenebilmesi için arkeolojik bir kazıya ihtiyaç olduğu gibi aynı zamanda restorasyon programlarına da dahil edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada günümüzde büyük oranda âtil bir durumda olan Bedrama Kalesi'nin tarihçesi ile plan ve mimari özellikleri aydınlatılarak kalenin tanıtılması amaçlanmıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares no conflict of interest.

Kaynakça

- Arslan, M. 2005, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Arslan, M. 2007, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Bekdemir, Ü.- Sezer, İ. 2016, *Giresun İlinin Turizm Potansiyeli*, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bıjışkyan, M. 1969, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, (Tercüme ve Notlar Hrand D. Andreasyan), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, M. 2010, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, (3. Baskı), İstanbul.
- Bostan, M. H. 2002, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bostan, M. H. 2016, "Tirebolu'nun İdari, Sosyal ve İktisadi Yapısı", *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, (Haz. Ayhan Yüksel), Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 51-96.
- Bryer, A. 1975, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX, Washington 113-151.
- Bryer, A. 1982, "The Question of Byzantine Mines in the Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and the Mummy of Cheriana", *Anatolian Studies*, 32, 133-150.
- Bryer, A. 2014, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception, (Rumlar ve Türkmens: Karadeniz İstisnası)", (Çev. M. Sibel, Murat Keçiş), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/16, 177-232.
- Bryer, A-Winfield, D. 2007, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos I-II*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington.
- Clavijo, R. G. 1993, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul-Kâmil Doruk), (1. Baskı), Ses Yayınları, İstanbul.
- Cuinet, V. 1892, *La Turquie d'Asie, I*, Paris.
- Darkot, B. 1979, "Tirebolu", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, XII, 381-382.
- Demir, M. 2009, "Antik Dönemde Bir Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, (9-11 Ekim 2008)*, *Bildiriler, C. I*, Ankara, 67-85.

- Drews, R. 1991, “Karadeniz’de En Eski Grek Yerleşmeleri”, (Trc. Ömer Çapar), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15/26, 303-327.
- Emecen, F. M. 1997, “Bedreme’den Kürtün’e: Harşit Vadisi’ne Bir Seyahat”, *Tarih ve Toplum*, 166, 51-55.
- Emecen, F. M. 2001, “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa”, *Bellekten*, LXV/242, 193-214.
- Emecen, F. M. 2016, “Âyân’ın Ölümü: Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa’nın Terekesi”, *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, (Haz. Ayhan Yüksel), Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 97-129.
- Emecen, F. M. 2020, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, (1. Baskı), İstanbul.
- Fallmerayer, J. P. 2002, *Doğu’dan Fragmanlar*, (Çev. Hüseyin Salihoğlu), İmge Kitapevi, Ankara.
- Fallmerayer, J. P. 2011, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, (Çev. Ahmet Cevat Eren), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Fatsa, M. 2005, *XV. ve XVI. Yüzyılda Giresun Kırsalının İdari ve Sosyal Tarihi*, Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun.
- Gökbilgin, M. T. 1962, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Bellekten*, XXVI/102, 293-338.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2. Cilt 1. Kitap, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), (Yapı Kredi Yayınları), (2. Baskı), İstanbul 2005.
- Hamilton, W. J. 1842, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology*, (John Murray, Albemarle Street), Volume I, London.
- Karaman, O. 2016, “Fransız Vital Cuinet’e Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Tirebolu”, *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, (Haz. Ayhan Yüksel), Arı Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kinneir, J. M. 1818, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813-and 1814*, London.
- Ksenophon, 1974, *Anabasis “Onbinlerin Dönüşü”*, (Çev. Tanju Gökçöl), (1. Baskı), Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Mayor, A. 2013, *Mithradates Zehirlerin Kralı*, (Çev. Gürkan Ergin), (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Pliny, 1938, *Natural History*, With an English translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz I-X. Cambridge, Mass.-London.
- Strabon, 2000, *Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII, XIII, XIV*, (Çev. Adnan Pekman), (4. Baskı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Sümer, F. 1992, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul.
- Şevket, Ş. 2001, *Trabzon Tarihi*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu) Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon.
- Tellioğlu, İ. 2016, “Tirebolu Tarihine Bir Medhal”, *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, (Haz. A. Yüksel), Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 37-50.

- Tezcan, M. 2012, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz Ve Kafkasya*, (1. Baskı), Trabzon.
- Tournefort, J. P. 2013, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Ed. Stefanos Yerasimos), (4. Baskı), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Umar, B. 1999, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Umar, B. 2000, *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos)*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Yıldırım Güneş, Ö. 2020, *Giresun İli, Tirebolu İlçesi, Gazipaşa Caddesi Üzerinde Bulunan Geç Dönem Osmanlı Yapıları*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu.
- Yuka, A. 2023, "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Sahil Kaleleri", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Yüksel, A. 2012, "Tirebolu" Mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, XLI, 199-200.
- URL 1: <https://sozluk.gov.tr/>
- URL 2: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/alunit>
- URL 3: <https://www.sabah.com.tr/saglik/2020/10/28/sap-nedir-ne-ise-yarar-sap-nerede-kullanilir-s1>
- URL 4: https://www.academia.edu/14344705/Tirebolu_Bedreme_Kalesi

YAZIM KURALLARI

Amisos Dergisi, yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan ve tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, bilimsel yenilik getiren, özgün ve nitelikli makalelerini, kazı raporları, kitap tanıtımı ve eleştiriler ile haberleri içeren şimdilik İnternet üzerinden yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergiye gönderilen makaleler ön kontrol sonrasında uygun bulunduğu takdirde 2 hakeme (kör hakemlik) gönderilir. İhtiyaç olması halinde 3. hakeme de gönderilebilir. Gelen makaleler alan yoğunluğuna göre makalenin ilk teslim tarihinden sonra çıkacak ilk sayıda yayımlanması beklenmemelidir.

Dergiye gönderilen yazıların, daha önce yayınlanmamış veya bir başka dergiye yayın için teslim edilmemiş olmalıdır.

Dergiye gönderilecek olan yazıların yazar tarafından benzerlik raporu alınmalı ve yazı ile birlikte gönderilmelidir. Çalışmanın yayınlanması için benzerlik oranı %20'den fazla olmamalıdır.

Yayımlanması için gönderilen çalışmaların, akademik yazım kurallarına uyularak ve Türkçe, Almanca, İngilizce veya Rusça dillerinden biri ile hazırlanmış olması gerekir. Yayımlanan her türlü çalışmanın yayın hakkı dergiye aittir. Telif hakkı formu doldurularak yazı ile birlikte gönderilmelidir.

İlgili editör gerekli gördüğü yazım düzeltmelerini kendisi yapabilir. Yabancı dildeki özeti yabancı dil editörü gerekli görmesi durumunda düzeltebilir.

Dergide yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarını bağlar. Yazıların bütün hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar.

Yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Amisos, yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

Dergiye gönderilecek bilimsel çalışmalarda araştırma ve yayın etiğine uyum konusunda azami dikkat gösterilmelidir.

Yazı Teslim Kuralları

Amisos Dergisine gönderilen yazılar, Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise, bu fontlar makale ile birlikte gönderilmelidir. Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere herhangi bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamış olmalıdır.

Etik Kurul Onayı

TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN'in ilgili kurullarınca alınan kararlara göre 2020 yılı için TR DİZİN'de dizinlenen ve değerlendirme aşamasında olan tüm dergilerde yayımlanmak üzere başvurusu yapılacak derleme türü dışındaki makalelerin yazarlarından;

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar, Ayrıca;
- Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımını için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi

Ayrıntılı Bilgi İçin Linklere Tıklayınız.

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/ekbn_2020.pdf

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/yasal_ozel_izin_belgesi_bilgi_notu.pdf

Sayfa Yapısı:

Metin boyutu: 12 punto

Dipnot boyutu 10 punto

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girinti: 1.25 cm

Üst kenar boşluğu: 2,5 cm

Alt kenar boşluğu: 2,5 cm

Sağ kenar boşluğu: 2,5 cm

Sol kenar boşluğu: 2,5 cm

Satır aralığı: Tek

Başlık:

Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve temel savını yansıtmalı ve mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Times New Roman yazı karakteriyle 12 punto, büyük harflerle ve ortalı olmalı, yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalı, yazar adı yer almamalıdır. Bir toplantıda tebliğ edilmiş ancak yayımlanmamış olan bildirimlerde toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir. Yazarlar bilgilerini yazı metninde değil dergi sisteminde, isimlerini, tam ve açık kurum

adreslerini, telefon ve faks numaralarını, elektronik posta adreslerini ve ORCID ID'lerini bildirmelidirler. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Öz (Abstract):

Özet metninin Times New Roman yazı karakteri ile 10 punto ile 150 kelimedenden az, 250 kelimedenden fazla olmayacak şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelime 1, Kelime 2, Kelime 3, Kelime 4, Kelime 5 (En az 5 kavram olmalıdır.)

Abstract:

Dergimizde yayımlanacak her makalede bulunması zorunlu olan İngilizce özet (Abstract) için de yukarıda verilen kuralların uygulanması gerekmektedir.

Keywords: Word 1, Word 2, Word 3, Word 4, Word 5. (En az 5 kavram olmalıdır.)

Ana metin

Times New Roman yazı karakteri ile 12 punto ile tek satır aralığında yazılıp, paragraf girintisi 1.25 cm ve önce 0 nk sonra 6 nk paragraf boşluğuna göre düzenlenmelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar eğik harflerle (italik) yazılmalıdır.

Alt Başlık

Makalede Times New Roman yazı fontu, 12 punto kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar makale ile birlikte sisteme yüklenmelidir.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Resimler, Çizimler, Grafikler:

Fotoğraflar, bilgisayar yazılımlarında oluşturulmuş görsellemeler, vb. resim olarak, ister elle ister yazılımlarda çizilmiş teknik resimler çizim olarak adlandırılmalıdır. Bunlar haricindeki diğer görseller de uygun bir adlandırma ile (örneğin; harita, şekil, grafik) değerlendirilmelidir. Resim, çizim, harita, şekil ve grafikler ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bunlara metin içinde (Res. 1), (Şek. 1), (Grafik 1) şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir görsel için uygun bir kısa tanım kullanılmalı ve tanım görselin altına numarasıyla birlikte yazılmalıdır; ayrıca görsel bir başka kaynaktan alındıysa kaynak bilgisine de yer verilmelidir. Görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır.

Tablolar:

Tablo başlıkları tablonun üstünde-ortada, diğer şekil, harita vb görsellerin başlıkları altında-ortada olmalıdır.

Tablolar da ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Tablolara metin içinde numaralarıyla (Tab. 1) şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir tablo için uygun bir başlık kullanılmalı ve bu başlık tablonun altına numarasıyla birlikte yazılmalıdır. Örnek: Tablo 1: Çanak çömleklerin

merkezlere göre dağılımı. Tablo başka bir kaynaktan alındıysa tablonun sol alt köşesinde belirtilmelidir. Örnek: Kaynak: 1983 tarihli ve 2863 sayılı Kanun Hükmü.

* Bu biçimsel özelliklere göre düzenlenen makaleler sayfa sınırlaması olmamakla beraber 30 sayfayı aşmamasına özen gösterilmelidir.

DİPNOT VE KAYNAK GÖSTERİMİ

Dipnotta Sayfa Altında Başka Eserlere Yapılan Atıflar (Times New Roman, 10 Punto)

- Yazar soyadı, yıl ve sayfa kullanılarak “Yazar 1999, 113” şeklinde yapılmalıdır.
- İki yazarlı eserlerde iki yazarın soyadı “Yazar-Yazar 2000, 120” şeklinde kullanılmalıdır.
- Daha çok yazarlı eserler, yalnızca ilk yazarın soyadı verilerek “Yazar vd.” şeklinde ve yine benzer biçimde yıl ve sayfa numarası yazılarak kullanılmalıdır.
- Atıfta bulunulan eserler Kaynakça bölümünde ilk yazarın soyadına göre alfabetik liste olarak sıralanmalıdır.
- İlk yazarı aynı olan eserlerde sıralamayı belirlemek için sırasıyla ikinci ve daha sonra gelen yazarların soyadları kullanılmalıdır.
- Tüm yazarları aynı olan eserler yılına göre eskiden yeniye doğru sıralanmalıdır.
- Tüm yazarları ve yılları aynı olan eserler ise yılın sonuna eklenen küçük harfler kullanılarak “1999a” ve “1999b” şeklinde birbirlerinden ayrılmalıdır.
- İlk yazarı ve yılı aynı olan üç ve daha fazla yazarlı eserler de aynı şekilde ayrılmalıdır.
- Metnin tümü, ara başlıklar dâhil, son notlar (endnote) hariç, aralıksız olarak yazılır.
- Metinde dipnotlar, ilgili olduğu sayfada numaralandırılarak verilir; metin sonuna konulmaz.

Kaynakça (Times New Roman, 12 punto):

- Kaynakçada tüm yazarların soyadları ve diğer adlarının ilk harfleri yer almalıdır. Kaynaklar aşağıdaki örneklere uygun olarak yazılmalıdır.
  - Kaynakçada aynı yazarın çok sayıda kaynağı varsa, kaynaklar eskiden yeni tarihe doğru sıralanarak yazılır. Aynı tarihli kaynaklarda harf ile sıralama yapılır. Örneğin: 2000a, 2000b.
- Dinçol, A.–Dinçol B. 1992, “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal–H. Ertem–A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, 109-117.
- Karaosmanoğlu, M. 2010, “Yeni Bulgular Işığında Altıntepe Urartu Tapınağı”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara, 209-220.
- Öniz, H. 2008, *Arkeolojik Sualtı Araştırmacılığına Giriş İçin Eğitim Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Yakar, J. 2003, “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer–H. Genz–E. Jean–K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition*

from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions, Proceeding of the International Workshop Istanbul, Nowember 8-9, 2002, İstanbul, 11-19.

Yiğitpaşa, D. 2016, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Ankara.

İnternet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

MAKALELERİN GÖNDERİLMESİ

Yukarıdaki ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, MAKALE GÖNDER SİSTEMİ üzerinden gönderilmelidir. E-mail yoluyla gönderilen makaleler dikkate alınmamaktadır. "MAKALE GÖNDER SİSTEMİ"nden makale göndermek için:

* ULAKBİM/DergiPark'a üye olduktan sonra, kullanıcı adı (sisteme kaydedilen e-mail adresi) ve şifre ile sayfaya girilmelidir.

* Açılan sayfada "makale gönder" bölümü açılarak ilgili boşluklar doldurulmalıdır.

* Makale word dosyası halinde, yazar bilgileri olmadan sisteme yüklenmelidir. Kötü hakemlik sürecinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için yazarlarımızın bilgilerini paylaşmamalarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Aynı bir word dosyasında yazar bilgileri eklenebilir.

Yazar bağımsız hakem değerlendirmesinin sağlanması

Başvuruların yazar bağımsız değerlendirilmesi, yazar ve hakem kimliklerinin birbirlerine bildirilmemesi için gayret gösterilmektedir. Bu amaçla sisteme dosya gönderen yazar, editör, hakem gibi kişilerin metin ve dosyalar ile ilgili aşağıdaki noktalara dikkat etmeleri gerekir.

Yazarlar metinde adları ve kurumları geçen yerleri silmelidirler. Sayfa altı notları vb yan metinler dahil olmak üzere Microsoft belgeleri saklanır iken dosya bilgileri içine kişisel bilgiler de yazılır. Bu nedenle ya bu kişisel bilgiler belge özelliklerinden bulunup silinmeli, ya da aşağıdaki sıra ile belge kişisel bilgi içermeyecek biçimde yeniden kaydedilmelidir. (File > Save As > Tools (or Options with a Mac) > Security > Remove personal information from file properties on save > Save) (Dosya > Farklı Kaydet > Araçlar > Güvenlik > Kişisel bilgileri silerek kaydet > Kaydet)

PDF dosyalarda da Adoba Acrobat ana menüsünden belge özellikleri seçilerek, yazar adı silinmelidir.

PUBLICATION INSTRUCTIONS

Amisos Journal is an international peer-reviewed journal that is published twice a year (June-December) and includes the texts of the papers presented at all conferences, scientific innovations, original and qualified articles, excavation reports, book introduction and criticism and news.

Articles sent to the journal are sent to 2 referees (blind refereeing), if deemed appropriate, after pre-control. If necessary, it can be sent to the 3rd referee. Incoming articles should not be expected to be published in the first issue after the first submission date of the article, depending on the field density.

Manuscripts submitted to the journal must not have been published before or submitted to another journal for publication.

The similarity report of the articles to be sent to the journal should be obtained by the author and sent with the article. The similarity rate for the publication of the study should not be more than 20%.

Manuscripts submitted for publication must be prepared in accordance with the academic writing rules and in one of Turkish, German, English or Russian languages.

The copyright of any published work belongs to the journal. The copyright form should be filled in and sent with the article.

The relevant editor can make the spelling corrections he deems necessary. The summary in a foreign language can be corrected if deemed necessary by the foreign language editor.

The opinions expressed in the articles published in the journal bind its authors. All legal responsibility of the articles belongs to their authors. Authors must consider the reports of the editorial board and referees.

No royalty fee is paid for published articles. Amisos does not charge any fee from the authors for the article evaluation and publication process.

In scientific studies to be sent to the journal, maximum attention should be paid to compliance with research and publication ethics.

Article Submission Rules

Articles sent to Amisos Magazine, Times New Roman, single line spacing, 12 pt; footnotes should be given at the bottom of the page in 10 font size. However, as a requirement of some fields, if a special font is used during writing, these fonts should be sent with the article. The submitted article should not have been published before and should not be submitted to any journal for evaluation.

Ethics Committee Approval

According to the decisions taken by the relevant boards of TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN, among the authors of the articles that are indexed in TR DİZİN for 2020 and to be submitted for publication in all journals that are in the evaluation phase;

Research requiring the permission of the Ethics Committee

- All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, interview techniques.
- Use of humans and animals (including material / data) for experimental or other scientific purposes,
- Clinical trials on humans,
- Research on animals,

Retrospective studies in accordance with the law on protection of personal data,

Also;

- Stating that "informed consent form" was obtained in case presentations,
- Obtaining and indicating permission from the owners for the use of scales, surveys and photographs belonging to others,
- Stating that copyright regulations are complied with for the intellectual and artistic works used.

Click on the links for detailed information.

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/ekbn_2020.pdf

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/yasal_ozel_izin_belgesi_bilgi_notu.pdf

Page structure:

Text size: 12 points

Footnote size 10 points

Paragraph spacing: 6 pt

Paragraph indent: 1.25 cm

Top margin: 2.5 cm

Bottom margin: 2.5 cm

Right margin: 2.5 cm

Left margin: 2.5 cm

Line spacing: Single

Title:

The title should describe the article, reflect the basic concepts, discussions, and main argument of the article and, if possible, should not exceed 12 words. It should be in Times New Roman font with 12 pt, capital letters and centered, on the manuscripts and abstracts, there should only be the title of the article and not the name of the author. In papers that were delivered but not published at a meeting, the name, date and place of the meeting should be specified.

Authors should provide their information not in the manuscript but in the journal system, their names, full and open institution addresses, telephone and fax numbers, e-mail addresses and ORCID IDs. This information will not be sent to the referees.

Abstract:

The abstract should be prepared in Times New Roman font with 10 font size, not less than 150 words and not more than 250 words.

Keywords: Word 1, Word 2, Word 3, Word 4, Word 5 (There should be at least 5 concepts.)

Abstract:

The rules given above must also be followed for the English abstract, which is mandatory for every article to be published in our journal.

Keywords: Word 1, Word 2, Word 3, Word 4, Word 5. (There must be at least 5 concepts.)

Main text

It should be written in Times New Roman font with 12 pt and single line spacing, and the paragraph indent should be 1.25 cm and first 0 pt, then 6 nk paragraph spacing. The parts that need to be emphasized in the text should be written in italics.

Subtitle

The article should use Times New Roman font and 12 pt. However, as a requirement of some fields, if a special font is used at the time of writing, these fonts should be uploaded to the system with the article.

The abbreviations to be used in the articles should be based on the TDK Spelling Guide.

Pictures, Drawings, Graphics:

Photographs, computer software visualizations, etc. As drawing, technical drawings drawn either by hand or in software should be named as drawing. Other visuals should be evaluated with an appropriate naming (eg map, figure, graphic). Pictures, drawings, maps, figures and graphics should be numbered consecutively. These should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 1), (Graph 1). An appropriate short description should be used for each visual and the description should be written under the image with its number; In addition, if the visual is taken from another source, the source information should also be included. The resolution of the visual material should be at least 300 pixels / inch, the long edge should be at least 15 cm, and in the case of a full-page photo or drawing, it should be at least 22 cm.

Tables:

Table titles should be above-in the middle of the table, under the headings of other figures, maps, etc. in the middle.

Tables should also be numbered consecutively. Tables should be referred to in the text as numbers (Tab. 1). An appropriate title should be used for each table and this title should be

written under the table with its number. Example: Table 1: Distribution of pottery by center. If the table is taken from another source, it should be specified in the lower left corner of the table. Example: Source: Act No 2863 of 1983.

* Articles arranged according to these formal features do not have a page limitation, but should not exceed 30 pages.

FOOTNOTE AND REFERENCES

Citations to Other Works Below the Page in Footnote (Times New Roman, 10 font size)

- It should be made in the form of "Author 1999, 113" using the surname of the author, year and page.
- For works with two authors, the surnames of the two authors should be used as "Author-Author 2000, 120".
- Works with more authors should be named "Author et al." By giving only the first author's surname. and again similarly by writing the year and page number.
- The cited works should be listed alphabetically in the Bibliography section, according to the surname of the first author.
- For works whose first author is the same, the surnames of the second and subsequent authors should be used respectively to determine the order.
- Articles with the same authors should be listed according to their year from old to new.
- The works with the same authors and years should be distinguished from each other as "1999a" and "1999b" using the lower case letters added to the end of the year.
- Works with three or more authors with the same first author and year should be separated in the same way.
- The entire text, including subheadings, excluding the endnote, is written continuously.
- Footnotes in the text are given by numbering on the relevant page; it is not put at the end of the text.

Bibliography (Times New Roman, 12 pt.):

- The bibliography should include the surnames of all authors and the first letters of their other names. References should be written according to the examples below.
- If there are many references of the same author in the bibliography, the references are written in order from the old to the new date. The sources with the same date are listed by letter. For example: 2000a, 2000b.

Dinçol, A. – Dinçol, B. 1992, “Die Urartaeische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal–H. Ertem–A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, 109-117.

Eker, F. 2019, “Antikçağın Süsü: Kahramanmaraş Müzesi’ndeki Kaburgalı ve Burma Cam Bilezikler”, *TÜBA-AR*, 25, 163-171.

Karaosmanoğlu, M. 2010, “Yeni Bulgular Işığında Altıntepe Urartu Tapınağı”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara, 209-220.

- Öniz, H. 2008, *Arkeolojik Sualtı Araştırmacılığın Giriş İçin Eğitim Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Yakar, J. 2003, "Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia", B. Fischer–H. Genz–E. Jean–K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions, Proceeding of the International Workshop Istanbul*, November 8-9, 2002, İstanbul, 11-19.
- Yiğitpaşa, D. 2016, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Ankara.

İnternet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

SUBMITTED ARTICLES

Articles prepared in accordance with the above principles should be sent via the SUBMISSION SENDING SYSTEM. Articles submitted via e-mail are not considered. To submit an article from the " SUBMISSION SENDING SYSTEM":

* After subscribing to ULAKBİM/DergiPark, you should enter the page with username (e-mail address saved in system) and password.

* In the opening page, the "send article" section should be opened and the related spaces should be filled in.

* The article should be loaded into the system as a word file. In order for the blind arbitration process to be carried out better, the authors should be careful not to share their knowledge. Author information can be added in a separate word file.

Author independent peer review

Independent evaluation of the applications of the author, authors and referees are not being reported to each other. For this purpose, people who send files to the system, such as authors, editors, referees should pay attention to the following points about text and files.

Authors should delete names and institutions in the text. The page information is also written into personal information while the page is stored in the Microsoft documents including sub-texts etc. Side texts. Therefore, either these personal information must be found and deleted from the document properties, or the document in the following order should be re-recorded so that it does not contain any personal information. (File> Save As> Tools> Security> Delete Personal Information> Save)

In PDF files, the author name should be deleted by selecting document properties from the Acrobat main menu.

